

АЛ—ХОРАЗМИЙ НОМЛИ УРГАНЧ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХОРАЗМ
ДОСТОНЛАРИ
ГҮРҮҒЛИ

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:
ПРОФЕССОР С. Р. РҮЗИМБОВ,

«ХОРАЗМ» нашриёти.
УРГАНЧ—2004 й.

Ушбу нашрга Хоразм «Гўрўғли» дostonларининг ўн олтинта шохобчаси жамланиб, улардан ўн тўрттаси биринчи марта эълон қилинаётир.

«Гўрўғли» дostonлари қизиқиш ва ҳаяжон билан ўқилади. Уларнинг китобхонлар эътиборига сазовор бўлиши табиийдир.

Тақризчи: филология фанлари доктори
Жумабой ЮСУПОВ.

Тахрир ҳайъати: Матназар АБДУЛҲАКИМ, Комил АБАЗ, Исмонил ОЛЛАБЕРГАНОВ, Сафарбой РЎЗИМБОЕВ, Азимбой САЪДУЛЛАЕВ, Қадамбой СОЛАЕВ.

Нашрга тайёрловчилар: С. РЎЗИМБОЕВ, Х. С. РЎЗИМБОЕВ, Г. О. ЭШЖОНОВА.

С) «Хоразм» нашриёти—2004 йил.

С) С. РЎЗИМБОЕВ, Х. С. РЎЗИМБОЕВ
Г. О. ЭШЖОНОВА—2004 йил.

ВОҲА ХАЛҚЛАРИНИНГ БЕБАҲО МЕРОСИ

Достонлар халқ тафаккурининг олий неъматидир. Уларда аجدодларимизнинг дунёқароши, фалсафий мушоҳадалари, ватанпарварлик, қаҳрамонлик сингари олийжаноб хусусиятлари, таълим—тарбияга оид дидактик фикрлари мужассамлашган.

Биз тенги авлод вакиллари учун халқ достонлари ўзига хос маънавият мактаби бўлиб хизмат қилган. Менинг ёшлиқдаги адабиёт ҳақидаги таъсирим «Гўрўгли», «Ошиқ Нариб ва Шоҳсанам» «Алномини» каби достонлардаги гоёлар таъсирида камол топган.

Гўрўглининг ўз ватани, ўз халқининг бахт—содати йўлида чет эл босқинчиларига қарши олиб борган қаҳрамонона курашлари достоннинг асосий гоёсини ташкил этганлиги асарнинг умрбоқийлигидан нишонадир. Чунки Ватан ва халққа садоқат гоёси ҳеч қачон эскирмайдиган барҳаёт гоёдир.

«Гўрўгли» эпоси асрлар оша Хоразмда яшаётган барча миллат вакиллари учун муштарак маданий мерос сифатида хизмат қилиб келган. Бу достонларни ўзбек, туркман ва қорақалпоқ бахшилари ўз репертуаридан туширмасдан куйлаб келганлар. Аҳмад бахши, Бола бахши, Қаландар бахши каби ўзбек достончилари, Тошовуз вилотида яшаган Полвои бахши, Суяв бахши каби туркман достончилари, Жапақ бахши, Қоражон бахши каби қорақалпоқ бахшилари бу турқум достонларини ҳаммаша эътибор билан бугунги кунгача етиб келишида асосий ролни ўйнаганлар. Шу жиҳатдан олганда бу эпос Хоразм воҳасида яшовчи барча халқларга асрлар

оша тенг хизмат қилиб келган ва уларнинг ягона адабий меросига айланган.

Университетимиз олимлари ушбу ноёб меросни нашрга тайёрлашдек савоб ишга қўл уриб, яхши анъанани давом эттирганлар. «Гўрўғли» туркумининг ўн олти дostonини турли бахшилар оғзи дан ёзиб олиб, яхлит китоб ҳолига келтириб нашр қилиш ниҳоятда машаққатли ва айни пайт да шарафли ишдир.

Бу дostonлар ёшларимизни аждодларимиз қоннидаги донишмандлик фалсафаси билан ошно қилиб, уларни миллий қадриятларимиз асосида тарбиялашда муҳим восита бўлиб хизмат этади.

Ўйлайманки, ушбу китоб халқимиз меҳрини қозониб, унинг эъзозли ҳамроҳи бўлиб қолади.

Азимбой САЪДУЛЛАЕВ,
Урганч Давлат университети ректори, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутаты,
академик.

ХОРАЗМ «ГҮРҮҒЛИ» ЭПИК ТУРКУМИ ҲАҚИДА

ХАР бир халқнинг ўзига хос тарихи бўлгани каби, унинг шу тарихи билан узвий боғланган эпоси ҳам бўлади. Бу эпос халқимизнинг асрлар оша маънавий озик олиб келаётган бебаҳо хазинаси ҳисобланади. Бу хазинадан қанчадан—қанча авлодлар ҳаёт сабоғини олиб келганлар. Унга ҳар бир авлод ўз ҳиссасини қўшиб, маънавий бўстонини бойитганлар. Юртбошимиз И. Каримовнинг таъкидлаганидек, «Маънавийт тарбиянинг энг таъсирчан қуроли экан, ундан оқилона фойдаланиш, болаларимизни ватанпарварлик, ростгўйлик, ҳақсеварликка ўргатиш керак бўлади!» (1) Биз сўз юритмоқчи бўлган, «Гўрўғли» эпоси ҳам ана шу ватанпарварлик ва ҳақсеварлик хусусида баҳа этувчи бебаҳо маънавий меросдир. Дарвоқе, «Ватан ва халқ ишқи билан қайнаган Гўрўғли ҳар қандай кучли душман қаршисида бўйин эгиниши ўзига ор билган азамат идеал қаҳрамондир». (2).

Ўзбек халқи орасида «Гўрўғли» эпоси икки версияда тарқалган бўлиб, биричиси Самарқанд достончилиқ мактаби вакиллари репертуаридан ўрин олган. Бу версия ўз ичига қирқдан ортиқ достонни қамраб олади. Иккинчиси, Хоразм версияси бўлиб, у асосан Хоразм воҳасида яшовчи бахшилар репертуаридан ўрин олган. Мазкур версия асосан ўғуз эпоси билан алоқадор бўлиб, туркман, қисман озарбайжон ва турк версияларига яқин келади. Буни айрим шеърӣй парчалар қиёсидан ҳам билса бўлади:

1. КАРИМОВ И. «Ўзбекистоннинг сиёсий—ижтимоӣй ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари», Т., 1995, 53—бет.

**Хўжа тоғларнинг бошинда,
Ез бир ёна, қиш бир ёна.
Айланар оғзим ичинда,
Тил бир ёна, тиш бир ёна.**
(«Қирқ минглар» қўлёзма, 176—бет).

Туркман версиясида:

**Гожа дағларын башинда,
Яз бир яна, гыш бир яна.
Титрар ағзымын иччнда,
Дил бир яна, диш бир яна.** (3)

Озарбайжон версиясида:

**Ужа—ужа даг башинда,
Иаз бир жана, гыш бир йана.
Титранир ағзым ичинда
Дил бир йана, диш бир йана.** (4).

Турк версиясида:

**Ужа дағлар башларинда,
Қор бир ёна, қиш бир ёна.
Титретар оғзим ичинда,
Дил бир ёна, диш бир ёна.** (5).

Албатта турк версияси сўнгги даврлардаги маданий алоқаларнинг узиллиги оқибатида бошқа версиялардан муайян даражада узоқлашган. Лекин бари бир бу шеърний парчаларнинг ягона генетик манбага келиб бирлашишига шубҳа йўқ.

2. ЗАРИФОВ Х. Ажойиб достон., «Фозил шоир» тўплами, Т, 1974 йил, 55—бет.

3. «Гороғлы» Ангабат, 1980, 331—бет.

4. «Короғлу», Баку, 1959, 154—бет.

5. Короғлу, Истамбул, 1982. 83—бет. (шеър лотин алфавитидан товуш ўзгаришсиз ҳозирги ўзбек алфавитига айлантириб берилди.—Р. Х.)

Эпоснинг пайдо бўлиши, унинг тараққиёт босқичлари ҳам ҳар бир китобхонни қизиқтириши табиийдир. «Гўрўғли» эпосининг шаклланиши ҳақида анча—мунча фаразлар бор бўлиб, улардан бири сифатида XVI асрнинг бошларида Жанубий Озарбайжон, Кичик Осиё, Ироқ каби мамлакатларда юзага чиқиб XVII асрнинг бошларигача давом этган жалоллийлар қўзғолони назарда тутилади.

Арман тарихчиси Аракел Табризийнинг 1662 йилда ёзиб қолдирган маълумотларига кўра, жалоллийлар қўзғолонининг фаол бошчиларидан бири Гўрўғли исмли шахс бўлган.

XVIII аср турк тарихчиси Авлиё Чалабийнинг «Саёҳатлар китоби» асарида ҳам мазкур қўзғолоннинг асосий ташкилотчиларидан бири сифатида Гўрўғлининг номи тилга олинади.

Таниқли эпосунос олим Ҳ. Г. Кўрўғли ҳам сўнгги йилларда Туркия архивларидан жалоллийлар Гўрўғлисига онд анча маълумотларни қўлга киритди. Мазкур материалларда Гўрўғлидан ташқари Дамирчи Ҳасан, Мустафо Хизир ўғли, Бозиргон, Аваз, Сафар каби исмлар ҳам учрайди. Бу исмларнинг барчаси «Гўрўғли» эпосида образ сифатида воқеаларда иштирок этишади. Шарқшунос олим А. Н. Самойлович асрнинг туркман ва Хоразм версияларида иштирок этувчи Така беги Замоннинг ҳам тарихий шахс эканини таъкидлайди. (6).

Эпоснинг шаклланишида айрим машҳур тарихий шахсларнинг прототип сифатида роль ўйнаши эҳтимолдан холи эмас. Айниқса бу шахслар эпоснинг Кавказда тарқалган версияларига кўпроқ тааллуқлидир.

6. Самойлович А. Н. «Очерки по истории туркменской литературы, «Туркмения», Т. 1. Л. 1929, 146-167—бетлар.

Эпоснинг Урта Осиёда тарқалган версиялари эса асарга асос бўлган воқеа ва тарихий шахслар фаолиятдан жиддий равишда узоқлашган. Ҳатто бу ҳолат эпоснинг номидаёқ кўзга ташланади. Кавказ версияларида асар бош қаҳрамони Кўрўғли бўлиб, кўрнинг ўғли маъносини берса, Урта Осиё версияларида Гўрўғли бўлиб, гўрда туғилган шахс маъносига эга. Бундан ташқари, асар бош қаҳрамони фаолияти ҳам бутунлай бошқача кечади. Бу ҳолатнинг муайян сабаблари бор. Биринчидан, ҳар бир фольклор ақари бир муҳитдан иккинчи муҳитга ўтганда албатта ўша муҳитдаги кишилар дунёқараши билан боғлиқ ўзгаришларни бошдан кечиради. Иккинчидан, ҳар бир халқ бахшиси бошқа халқ ижодидан дoston ўзлаштирса, албатта, ўзининг қадимий эпосларидаги айрим анъанавий лавҳаларни мазкур асарга кўчиради. Бу ҳолатнинг «Гўрўғли» эпоси мисолида ҳам кўриш мумкин. Агарда эпоснинг Хоразм версиясидаги воқеаларга разм солсак, унинг таркибига ўғуз эпоси билан боғлиқ кўплаб лавҳаларнинг киритилганига гувоҳ бўламиз. Масалан, Гўрўғли номи XII—XIII асрларда яшаган Уғуржиқ али номи ва фаолияти билан ҳам боғланиб кетади.

Абулғози Баҳодирхоннинг ёзишича, Уғуржиқ 16 авод (5 минг йил) ошиб, Уғузхонга бориб тақалади. Уғуржиқ элати XII—XIII асрларда Манғишлоқда Амударёнинг бир шохаси бўлмиш—Узбўйнинг Каспийга қуйиладиган жойида яшаган. (7).

«Гўрўғли» эпосида ҳатто Уғузхон фаолияти билан боғлиқ воқеалар ҳам учрайди. Масалан, Уғузхон осмондан шуъла билан тушган қизга уйланади. Гўрўғли эса парига ўйланади. Пари осмонга учиш хусу-

7. Абу—д—Гази, «Родословная туркмен», М—Л, 1958
74—бет.

сиятига эга экашлиги маълум. Уғузхон ўзининг сеҳрли отига эга. От балоғатга етиш олдидан музтоғ ичига кириб йўқолади ва тўққиз кундан кейин топилади. Унга шу сабабли Қорлиқ от деб ном беради. Гўрўғлининг Гироти ҳам балоғат ёшига етганда осмонга учиб кетади, уни эгасига чилтанлар ва эранлар топиб беради. Шуниси қизиқ—ки, Қорлиқ от билан Гирот помларида ҳам қапдайдир ички мангашлик бор. Уғузхон ва Гўрўғли фаолиятида бундай ўхшашликлар анчани ташкил этади.

Уғуржиқ алпнинг қаҳрамонликлари, юришларида ҳам Гўрўғли фаолиятини эслатадиган ўринлар кўп топилди. Жумладан, Уғуржиқ алп юришлари асосан Эрон билан боғлиқ. Бу хусусият «Гўрўғли» эпосида ҳам тўла сақланган. Уғуржиқ алпнинг душманга инсбатан ҳийла интилатишлари, мардона олишган душманини енгиб, у билан дўст тутганини Гўрўғли фаолиятига ҳам хос хусусиятлардир.

Уз навбатида «Гўрўғли» эпоси «Дадам Қўрқут китоби»даги Қўрқут ота фаолияти билан ҳам боғланиб кетади. Масалан, Қўрқут ота ўлиш олдидан ўзига мазор қидиради, Лекин топа олмайди. Шу билан унинг ўлими кечикади. У ўлмайдиган бўлиб қолади. Бу воқеадан кейин халқ орасида «Қўрқутга гўр қазими» деган мақол пайдо бўлади. Чунки Қўрқут ўлмайди. Энди унга гўр қазини бефойдадир. Қўрқут ота билан боғлиқ ушбу ҳолат «Гўрўғли» эпосида ҳам шунга яқин тарзда намоён бўлади. Профессор Т. Мирзаевнинг айрим ўзбек бахшилари берган маълумотларига асосланиб, таъкидлашча. «Эр ўғли» эпосининг охиригача достони бўлиб, унда Гўрўғлининг кекса йиш даври ва ғойиб бўлиши тасвирланади. Эник анъанага кўра, Гўрўғлига 120 ёш берилса—да, у ўлмайди, балки афсонавий Сулдуз тоғида ғойиб бўла-

..... * * * * * * * * * *

ди. (8). Кўринадикки, Қўрқут ота билан Гўрўгли ўрта-сида тақдирий ўхшашлик мавжуд. Агар «Гўрўгли» эпоси билан «Дадам Қўрқут китоби»ни қиёсласак бундай ўхшашликлардан анчасига дуч келиш мумкин. «Дадам Қўрқут китоби»да кўп хотинлилик қораланади. «Гўрўгли» эпосининг туркман ва Хоразм версияларида ҳам ушбу хусусият кўзга ташланади. Гўрўгли фақат бир хотинга уйланади. Ҳатто унинг ўгли Аваз ҳам шу анъанадан четга чиқмайди.

«Дадам Қўрқут китоби»да берилдишича, қочган душманни қувмаслик керак. Кечирим сўраган душманга шифқат қилиш лозим. «Гўрўгли» эпосида ҳам шу дастурга амал қилинади. Хоразмда тарқалган «Гўрўглининг дўрайиши» достонида шундай мисралар бор:

Урунсанг мард билан уруш.

Қочганин қувувчи бўлма. (9).

Гўрўгли эпосидаги барча шохобчалардаги воқеалар жараёнида ушбу анъанага қатъий риоя қилинади. Мана шу давҳаларга асослансак, «Гўрўгли» эпосининг шаклланишида «Дадам Қўрқут китоби»даги воқеалар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. «Гўрўгли» эпосининг Хоразм версияси ҳақида тадқиқот ишлари XIX асрнинг ўрталаридаёқ бошланган бўлса—да, ҳозиргача мубаммал бир иш юзга келгани йўқ.

Мазкур эпос ҳақида дастлабки маълумотлар венгер олими Ҳерман Вамбери ишларида кўзга ташланади. Ўз навбатида шу нарсани таъкидлаш жонзки, Ҳ. Вамбенининг «Кўрўгли» достонлари хусусида билдирган фикрлари жуда саёз ва анча мавҳумдир. Жумладан, у мазкур асар ҳақида шундай ёзди: «Бу достон

8. Ўзбек халқ оғзаки поэтик инжоди, Тошкент, «Ўқитувчи», 1980, 230—231—бетлар.

9. Ўз архивимиз. Қўлёзма, 38—бет.

Ходъаконинг Озарбайжон шеvasида чоп қилдирган асарининг худди ўзи бўлиб, фақат айрим ўзгаришларгина кўзга ташланади. Бу ўзгаришлар шундан иборатки, асарнинг тили қирғиз—туркман тилида сўзловчи халқ шеvasига мансубдир. Услуби содда, оммавий бўлиб, севиб ўқилади. Эътиборга лойиқ томони шундаки, Айваз шахси ҳақида (Аваз) гап кам юради. Қаҳрамонликлар жуда аниқ тасвирланади. Ҳамма жойдагидек бечора қизилбош катта душман сифатида қаралади». (10).

Шарқшунос олимнинг кўрсатишича, ушбу дostonнинг қўлэмаси унда йўқ. Шу сабабдан бўлса керак, у асар ҳақида жуда умумий тарзда фикр юритади. Фикримизча, Ҳ. Вамбери саёҳати давомида ушбу асар билан алоқадор қўлэмаларни бировининг қўлида кўриб, юзаки танишиб чиққан бўлса керак. Бу ўринда ўзгача бир мулоҳазани ҳам билдириб ўтишни лозим топдик.

Ҳ. Вамбери жуда истеъдодли, зукко шарқшунослардан бири бўлиб, у Гўрўғли эпосининг Кавказ ва Анадолия версиялари билан яхши таниш бўлган. Шу боис у Хоразм Гўрўғли дostonлари билан танишиб, уларни ҳам дostonнинг ўзга версиялари билан ўхшашлик жиҳатларига қараб барчаси ягона бир эпик асарлардан иборат экан деган хулосага келган. Аке ҳолда, у Хоразмда дostonнинг кўплаб чоп этилган ёхуд халфа китоблари нусхаларини ўзи билан бирга олиб кетган бўларди. Бу ўринда яна шўни айтиб ўтиш керакки, Ҳ. Вамберининг асосий мақсади Фарб китобхонини Хоразм дostonлари билан чуқур таниш-

10. Чигатой тили дарслиги, Лейпциг, 1867, 35—36—бетлар.

тириш эмас, балки шунчаки бу достонлар ҳақида илк маълумотлар берилмадан иборат бўлган. Шунинг учун у халқ эпоси ҳақида ўта қисқа ва ўта умумий маълумотлар беради.

Олимнинг фикр юритаётган достони Хоразмда тарқалган версия эканлигига ишонини мумкин. Чунки, ўзбеклар орасида тарқалган «Гўрўғли» эпосининг шохобчалари дастлаб Хоразмда китобга кўчирилиб бошланган. Бундан ташқари, Озарбайжон «Кўрўғли»-сига кўпроқ яқин келадиган версия ҳам Хоразмда ёйилган «Гўрўғли» достонларидир. Бироқ, Ҳ. Вамберининг бу асарда Аваз ҳақида гап кам юради деган фикрини қувватлаб бўлмайди. Ҳақиқатан ҳам «Гўрўғли» наслий туркумлигининг бошланишида Авазга бағишланган шохобчалар кам бўлиши табиий, айниқса, эпоснинг Хоразм нусхасида бу ҳолат қонунийдир. Яна бир тахминни ҳам айтиб ўтиш керакки, Ҳ. Вамбери ўз аннотациясида умуман Гўрўғли туркуми эмас, балки айрим бир шохобча ҳақида сўз юритган бўлиши мумкин.

Олимнинг таъкидлашича, унда Абулғозий Баҳодирхоннинг «Шажараи турк» асарининг 4 та қўлёзмаши бўлиб, улар орасида Хўжали мулла нусхаси мукамалроқ бўлган. Мазкур нусхада ҳикоя қилинишича, Қўрқут отанинг Қиноқ шоҳнинг қизи бўлган хотини Хилоладан иккита ўғил туғилади. Уларнинг иккинчиси Равшан деб исм қўйилади. Бола улғайгач, унинг тушига Али киради ва Равшанга сўз кучи, шахсий намуна ҳамда, қурол—яроғ ёрдамида Исломи динини ёйишни васият қилади. Уша пайтда Эронда Араб Райҳон подшолик қилар экан. Тангри таоло шунда

бахт—иқбол ва зафарни Араб Райҳондан олиб, Гүрүғлиги туҳфа қилишни ихтиёр этади. (11).

А. Н. Самойлович томонидан келтирилган ушбу афсона жуда кўп илмий излаишларга туртки бўлиши мумкин. Негаки, мазкур афсонадаги Равшан, Араб Райҳон, Ҳилола (эпосда Биби Ҳилол) каби исмлар «Гүрүғли» эпосидаги образларга айнан тўғри келади. Энос муқаддимасининг шаклланиш жараёнида ушбу афсона унга асос бўлганлиги эҳтимолдан холи эмас.

Асримизнинг 60—йилларида бошлаб, республика-мизда эпосшунослик илми кенг қўламда тараққий этди. Ҳ. Зарипов, М. Саидов, Т. Мирзаев, М. Муродов ва С. Рўзимбоевларнинг айрим ишларида «Гүрүғли» эпосининг Хоразм туркумига оид мулоҳазалар пайдо бўлди. (12) Лекин ушбу мустақил туркум ҳақида яхлит бир тадқиқот иши ҳалигача яратилгани йўқ. Ўз навбатида шу нарсани ҳам айтиш керакки, эпосшунослигимизга ҳозирги истиқлол мафкураси нуқтаи назардан ёндошиш пайти етди. Чунки, юқоридаги номи кўрсатилган тадқиқотларда нуқул подшо ва хонлар қораланди, эпос қаҳрамонлари фаолиятдан инқилобий, аксил—исломий мотивлар ахтарилди, уларга ўша давр мафкураси доирасида баҳо берилди.

11. «Легенда о Коркуде и Кёр—оғлы», ЗВОРАО, Т. XIX, Спб, 1910, 4—5—бетлар.

12. Қаранг: Жирмунский В. М., Зарипов Х. Т. «Узбекский народный героический эпос» М, 1947, Саидов М. «Ўзбек—достончилигида бадий маҳорат», Т. 1969: Мирзаев Т. «Халқ бахшиларининг эпик репертуари», Т. 1979; Муродов М. «Жанровые и идейно—художественные особенности дастанов «Гороглы». АДД. Т. 1975; Рўзимбоев С. «Хораз достонлари», Т. 1985 ва бошқалар.

«Гўрўғли» эпосининг тарқалиш доираси ниҳоятда кенг бўлиб, у 22 халқ ижодидан жой олган. «Гўрўғ-тин» достонларининг Турквуда—30, туркманларда—20, зарбайжонларда—19, курдларда—18, грузинларда—11, булгор туркларда—14, қозоқларда—6, қорақалпоқларда—5 шоҳобчаси нашр этилган. Бундан ташқари тожик, арман, оғар, араб, абхаз, қумиқ, тобол ва қрим татарларида; уйғурларда ҳам унинг бир қанча шоҳобчалари чоп этилган.

Хоразм туркуми бўйича атиги икки достон нашрдан чиққан. Ҳолбуки, бу замида ҳозирда унинг 26 шоҳобчаси маълумдир.

«Гўрўғли» эпосининг қайси халққа тегишли эканлиги, унинг қаерда пайдо бўлганлиги ҳақида ҳам анча баҳсли мулоҳазалар мавжуд. Албатта ҳар қандай эпосни меники қилиб олиш илмга зид нарса. Бироқ, унинг шаклланиш ўрни ҳақида тадқиқот олиб бориш фойдалан холи эмас.

«Гўрўғли» эпосининг юқорида тилга олганимиз жаддийлар қўзғолошига боғлиқ масаласини инкор қилиш кўрини. Лекин унинг Ўрта Осиёда, хусусан, Хоразм воҳасида кенг тарқалгани масаласи барчани қизиқтириши шубҳасиздир.

Мазкур эпос оқ қўйли ва қора қўйли туркманларнинг Кавказдан Ўрта Осиёга кўчishi натижасида дастлаб Хоразм воҳасига ёйилган. Таниқли фольклоршунос М. Саидовнинг «Ўзбек халқи орасида бу эпосни аввало Хоразмдан бахтагани керак». (13) деб ёзини ҳам бежиз эмас. Туркман олимлари ҳам ушбу фикрни инкор қилинмайди. Туркман «Гўрўғли» эпосини тадқиқ қилган Н. Кичиғуловнинг ёнишича, «Гўрўғли» эпоси-

13. Саидов М. «Ўзбек достончилигида бадний маҳорат» 139—бет.

нинг асосий тарқалган жойлари Тошовуз—Хива зоналаридир. (14). Бу олимларнинг фикрлари негизида ҳақиқат аломатлари мавжуд. Негаки, Хоразм воҳаси туркманлар билан ўзбекларнинг энг аралашиб яшайдиган масканларидан биридир.

Абулғози Баҳодирхоннинг ёзишига қараганда туркманларнинг кўплаб уруғлари Хоразмда яшаб, ерли халқ билан аралашиб кетган. Масалан, Олам Урганжий эли ўғузхоннинг авлоди Уғуржиқ аlining укаси Сувиржиқнинг ўғли бўлмиш Хуршиддан тарқалган. (15) Яна унинг кўрсатишича Қўрқут ота билан бир даврда яшаган Салор—Қозон уруғидан Арсарибой авлоди, ундан эса Хизир эли халқи тарқалган. (16). Хизир эли қишлоғи аҳолиси ҳозирда Гурлан туманида истиқомат қилишади.

Маълум бўладики, воҳадаги туркман ва ўзбек халқларининг этногенетик таркиби муайян нуқталарда бирлашиб кетади. Шу сабабли бахшилар шажарасида ҳам устозлик—шогирдлик аъёналарининг тарихи қадимий илдиэларга эга. Масалан, XIX аср ўрталарида яшаган ўзбек бахшиси Матниёз қори туркман бахшиси Суявнинг устози бўлган. Манғитлик ўзбек бахшиси Аҳмад Матназаров Суяв бахшининг шогирдидир.

Мана шу ҳолатларнинг барчаси «Гўрўғли» эпосининг ҳар икки халққа тенг хизмат қилиб келганлигини, ушбу эпоснинг шаклланиш ва такомиллашнинг жараёнида ҳар иккала халқ бахшиларининг ҳам хизматлари катта эканлигини тасдиқлайди. Ўз навбатида ушбу жараёнлар мазкур эпоснинг Хоразм заминида қайта тугилиб, ушбу воҳадаги халқларнинг

14 Кичигулов П. «Гороглы» ҳақида соҳбет», Апгабат, 1978 111—бет.

15. Абу—л—Гази. Родословная туркмен, 74—бет.

16. Уша китоб, 75—бет.

миллий меросига айланиб, янгича кашф этилганлигини кўрсатади.

Эпоснинг таркибида шундай достонлар борки, улар туркман версиясида учрамайди. Туркман «Гўрўғли»сидаги айрим достонлар эса Хоразм версиясида кўзга ташланмайди. Ушбу хусусият «Гўрўғли» эпосининг ҳақиқатан ҳам 40 дан ошиқлигига ишонч ҳосил қилади. Эпос шохобчалари нихоятда кўплиги сабабли унинг айрим шохобчалари муайян ҳудудларда унутилган. Уларнинг баъзилари бошқа ҳудуддаги бахшилар репертуарида учрамайди. Масалан, Манғит достончилиги мактабига мансуб Сакрак бахши Жумабой Худойбергановнинг репертуаридаги «Хандон ботир», «Гўрўғлининг Дарбадга кетиши», «Паризоднинг арази» каби достонлар Хива бахшилари, умуман туркман бахшилари репертуарида ҳам йўқ. Демак, Сакрак бахши XIX асрда ривожланиш нуқтасида бўлган Эшвой, Матниёз қори, Суяв бахши каби талантларга эга бўлган Пўрси достончилик мактабининг сўнги вакили сифатида «Гўрўғли» эпосининг энг қадимги ноёб шохобчаларини ўз репертуарида сақлаб қолган.

Бинобарин, шундай тўхтамларга келиш мумкин, биринчидан, «Гўрўғли» эпоси Кавказ регионида пайдо бўлиб XVIII асрлардаёқ Хоразм ҳудудига кириб келган. Иккинчидан, эпос бош қаҳрамонининг туғилиши, исми бошқача тарзда, архаик эпослар таъсирида қайта ишланган ва «Кўрўғли», «Гўрўғли»га айланган. Учинчидан, Гўрўғли образи кўзголончи, исёнкор тимсолидан адолатли, ватанпарвар ҳукмдор тимсолига кўчган. Тўртинчидан, аста—секин Хоразмда ривожланган ёзма адабиёт ва юксак шаҳар маданиятининг таъсирида ҳаётийлашиш томон силжиган. Бешинчидан, воқеалар ва образлар фаоллигига ўғуз архаик эпоси билан алоқадор кўплаб эпизодлар қўшилган.

Ниҳоят янги ҳудудда янгича бадий либос кийган оригинал бир эпос кашф этилганки, унинг ҳозирги ҳолатига келишида туркман ва Ҳоразм бахшилари бадий тафаккурининг таъсири ниҳоятда каттадир.

Хуррам РҲЗИМБОЕВ,
филология фанлари номзоди, доцент.

ГҲРҲҒЛИНИНГ ДУНЕГА КЕЛИШИ

ГҲРҲҒЛИНИНГ бунёд бўлиб, дунё юзини гўриш та-рихи шундан иборат. Қадим замонда такали туркманнинг Чамлибел вилоятинда Жиғолибек деган бек ўтди. Жиғолибекдан уч ўғил дўради. Улли ўғлини Ганжимбек, ўртаинчисини Мўминбек, кичкинасини Одибек деб оқ берадувин адилар. Аммо бу фарзандларнинг учиси уч тойфа одам бўлиб дўради. Ганжими дунёпарас чиқди, ўрганчиси ап—кунсиз, салав бир бола бўлиб дўради. Кичкинаси сал нарсага юмриқ дугаварадиган, оторман, чопарман бир бола бўлиб етишиди.

Гунлардан бир гун Жиғолибек бир уйғониб қараса гўзиннан нур, белиннан қувват гетиб қариб бораётир. Элина, юртина эгалик қиладувин дўғмам борми даб қараса, дўғмаси уч хийли, Охири ўйлаб—ўйлаб юртиги кичкина ўғли Одибекка топширадувин бўлди.

Одибек отасини ўрпина ўтирганнан кейин эл—юртни ечимини еб, иши—гучи кўгайиб, ёшликдаги данжиқликларини ташлади. Эл—элот қиз бармин юрган Мўминбек отасини ҳам ўйлантирди, ўзи ҳам ўйланди. Аммо бу дунёла даврон сүриш Одибекка насиб атмади. Одибек масал бўлиб дорил фанодан дорил бақоға рихъат қилди, сал ўтмай хотини ҳам бу дунёдан кўз юмди. Энди роҳатга чиқарман деб юрган Жиғолибек бу армонли дунёнинг ажаб—ажаб ишлариннан ғамгин бўлиб, бошини нера урарини билмади. Шунда унинг Худоға

нола қилиб, бу дунёнинг ишларинан ҳайрон бўлиб
айтиб турган шеъри:

Паноҳимсан, қодир худо,
Уғли—қизимни найладинг
Икки жондин этдинг жудо,
Кулар юзимни найладинг.

Уғлим деб айтарман фарёд,
Изинда қолмади зурёд,
Дуо айлаб қилурман ёд,
Сўзлар сўзимни найладинг.

Ҳақни фармони фармондур,
Бу дунё кулли армондир,
Уғил—қиз белга дармондир,
Баҳор, ёзимни найладинг.

Жиғолибек ҳаққа банда,
Олло деб киядур жанда,
Карам қил, етказ фарзанда,
Кулар кўзимни найладинг.

Жиғолибек бу сўзни айтиб тамом қилганнан сўнг қайғу—ғами сал юмшаганини бўлиб, тақага энди ёнбошлавади, энчик бирдан очилиб, ўгли Ганжимбек гириб галаварди. Ганжимбекни отасини ёнига галиб, унинг холини ичи ўвишиб, бу сўзларимни эшитса гўзгина нур, белина қувват галмасмакан дап айтиб турган шеъри:

Эшит отам Жиғолибек
Санго даврон келган бўлғай.
Худо бугун ўғил берди,
Сенинг кўнинг тугган бўлғай.

Ота, ойдин бўлсин кўзинг,
Хатоси йўқдур бу сўзим,
Очилди толеъ юлдузинг,
Санго давлат келган бўлғай.

Пирлардан каромат бўлди,
Худодан шарофат бўлди,
Гўр ичиннан бир сас келди,
Санинг ўғлинг бўлган бўлғай.

Ганжим деяр ё меҳрибон,
Кўнглимда қолмади армон,
Чамлибела дўнди даврон,
Бизга давлат келган бўлғай.

Ганжимбек бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Жиголибек ҳайрон бўлиб, айтдики, аммо ўғлим, бу сўзларинга ман тушуна олмай турибман, геча бир душ гўрвадим алима олтин ошиқ барвадилар, шояд айтгонларинг шуни ўнгдагиси бўлса, қани ўтириб манго гапингни бир тушунтир деди

Шунда Ганжимбек айтдики: эй ота, ўн кун бўлди, суридаги гечилардан бири кўндузи йўқолиб, гежаси қайтиб галиб юрвади, бу аҳволни текшириб гўрсак, гечи Одибекнинг хотинининг мазорина қараб кетар акан. Бориб қарасак, бир кичкина бола гечини амб дурибди, бизларни гўриб мазорни ичина гириб гетди дади.

Жиголибек айтдики, аммо ўғлим, бу гапингда жон бор ўхшиди. Одибекнинг хотини қазо қилганда ҳомиласи бор ади, худо иноят қилиб шу фарзандни икки дошини орасида барган бўлса, бу ишдан Оллоға шукр қилмоқ гарак дади. Шуннан кейин ота бола севинишиб, мазорни бошина қараб йўл оладилар.

Бу хабарни эшитиб, бутун эл—юрт ҳам авлиёга қараб юриш атаваради.

Ганжимбек билан отаси мазор ёнига етишганда, бола тон мазорни ёнбошида ўйнаб ўтирвади. Бола бу одамларни гўриб, мазорни ичига гириб қойиб бўлди. Шунда элни катталарни, ёшулли, оқсоқоллари айтдики, бу болани ўғил, қизлигини баллиламак учун мазорнинг ёнбошига бир ошиқ билан бир кўржоқ қўймоқ гарак, бола шуларни қайсисини ўйнаса, унинг ўғил, қизлиги маълум бўлади, дадилар. Дарров ошиқ билан кўржоқ топиб, мазорнинг ёнбошига қўйиб барида ондиб дурдилар. Бола бироздан сўнг чиқиб ошиқни ўйинварди.

Жиғолибек боланинг ўғил аканини билиб дим - севинди. Шундан кейин бу болани на ҳийли йўл билан олмоқни маслаҳат этдилар. Биров дузоқ қурамаз дади, биров яна бир гапни айтди. Лекин бу усуллар ҳеч кимга ёқмади. Охири бир қарри айтдики, бу болани тутмоқ учун авваламбор бир эгар ясамоқ гарак, шу эгарни мазор ёнбошида қўйиб сириш суртиш гарак, бола мазордан чиқиб, эгарга минганда ёпишиб қолади, ана ушунан кейин болани тутаварамиз, дади. Бу гап ҳаммага маъқул бўлиб, эгар ясаб, сириш суртиб, апкалиб мазор ёнбошида қўйиб ўтирдилар. Бир вақт бола чиқиб, эгарни гўриб аввал уни ўйнаб ўтирди, кейин устига минди, миниб ўйнагансойин сириш ёпишиб пач бўлиб бораварди. Шу вақтда бориб болани эгар билан бирга гўтариб олдилар. Жиғолибек уни бағрина босиб ўпиб севинганинан йиғлаб юборди. Болани уйга апкалиб, гийим—гечак гийдириб ясатиб, Чамлибел вилоятига жар чақиртириб айтдики, эй халойиқ, Жиғолибекни гўзига нур, белига дармон бўладувин худо барган фарзандини тўйига галаваринглар дади. Буни эшитган халойиқ эниб галаварди. Элни катхударини йиғнаб болага од қўйишни маслаҳат айтиди. Биров у дади, биров бу дади охири бир оқсоқол айтдики, бу фарзанднинг йўли равшан бўл-

син қаронғиллиқдан ёктиликқа чикди. Шу сабабдан оди ҳам Равшан бўлсин дади.

Ива бир пухорь сифат киши айтдики, аммо халойиқ, натасизлар тортишиб ўтириб, бу болага худони ўзи од кўйиб кўйибди, ахир бу бола гўрда дўғилди, шунданг учун Гўрўғли бўладику. Бу болани оди ўзи билан дўғилган дади. Бу кишини сўзи катхудоларга ёқмаса ҳам, халойиқ болани кўпинча, Гўрўғли дап айтиб бошлади. Ана инди халойиқ тарқади. Бола одамларга ўрганшиб, бир—ярем гап сўзлара тушуниб, гуи—гуишан ўсаваради. Жиголибекни шунда охтиқина қараб, кўнгли жўшиб айтиб дурсен шеъри:

Шуқурим кўп ул яратган худога,
Ўзи бу дардима дармон айлади.
Кўп замонлар қолдим жабру жафога,
Манинг ғамли кўнглим шодмон айлади.

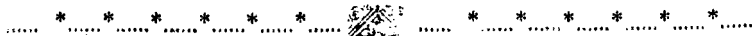
Ҳар саҳарда туриб чекардим, афғон,
Ичи—бағрим тўла оҳ ила фиғон,
Эрон, Ироқ бирла Рум, Фарангистон,
Оҳимни эшитиб, армон айлади.

Сарвга мангзайди қадди қомати,
Ёш бўлса ҳам тоғни йиқар ҳайбати,
Энди келди Чамлибелнинг навбати.
Кўрганлар жонини қурбон айлади.

Ничча кунлар ёндим фарзанд доғинда,
Оҳлар чакдим туриб, саҳар чоғинда,
Болам ўсар Чамлибелнинг боғинда,
Отаси ўрнина жавлон айлади.

Бугун битди манинг кўнглим яроси,
Бағрима етишди кўзим қароси.

Бержак бўлса икки дошнинг ораси.
Ўз уйини бугун макон айлади.

**Жиғолибек, санго келди давронлар,
Бошингдан айрилди қайғу—армонлар,
Келинг инди бари қардош дўғғонлар,
Худо ўзи лутфу эҳсон айлади.**

Жиғолибек сўзини айтиб, тамом қилаверсин, инди ик-ки оғиз сўзини Гўрўғлидан эшитинг, Гўрўғлининг асли оди Равшанбек бўлса ҳам бу од билан ҳеч ким унинг одини тутмади. Гўрдан чиққан гўрўғли деб уни ҳамма Гўрўғлига айлантриб, кейинчалик Равшан даса ҳеч ким танимайдигун бўлиб қолди. Гунлардан гуи ўтиб Гўрўғли ўсиб вояга етаверди: Аммо Гўрўғли ера урса осмона сичрийдовин, отормон чопормон, динув-сиз бир бола бўлди. Муни алиинна омона галиб, дод дамидовин бир—ярим одам қолмади. Ҳеч топмаса кў-пир тейинда ўтириб от ҳуркизар, эшакларнинг қуй-риқина жангал бойлаб томоша гўрсатар, данг—душлари билан гўраш тутар, ёқалашар, ишқилиб динч гуни бўлмас ади.

Аммо, бир гуи Жиғолибек бу аҳволни гўриб, ўйла-ниб, айтдики, аҳвол бундай бораверса ишлар ёмона қочар, бу бола йиғит ёшина етинча бошқа бир эла бориб яшаб дурсоқ ёмон бўлмас. От айланиб қозиқийи топор, ит адашиб эгасини, даган экан. Биз ҳам бир гуни худо насиб қлса яна ўз юртимизга қовушармиз, дади.

Шундай қилиб, Жиғолибекнинг юрагина кўчиш гўл гуласи тупди. Ҳали инди нера кўчиш гарак. Шу вақтларда Хунхоршоҳ даган подшонинг од қозониб думли—душни доғитиб, элга эгалик атиб дурғон вақт-лари ади. У нера борса, қайси подшолиқа гирса Хунхоршоҳа қарам ади. Бир Чамлибела уни гучи ет-мас, улардан закот оло билмас ади. Шунинг учун Хунхоршоҳ туркман тойфасини якка жинидай гўрар ади.

Жиғолибек ўйлаб қараса, қайси подшоһнинг алдина борса Хунхоршоҳнинг душмани дап ўлдириши дурғагап. Шу сабабдан эгилган бошни қилич чоңмас, дан дўғри Хунхоршоҳнинг алдина қараб, Мўмин ўғли, галини, охтиқни олиб, йўл тутаваради. Нера гетажанинечун кўччагини, ҳеч кима айтиб ҳам ўтирмади.

Жиғолибек йўл юриб, мўл юриб етти гежа—гундуз дағанда Рўм шаҳрина Хунхоршоҳнинг элина галиб қўш ташлади. Эртаси гуни бош—оёқ сарпо олиб Хунхоршоҳнинг алдина салома гирди. Хунхоршоҳ дуникдан тушган дунақдин бўлиб, ўйланмаган бир вақтда бир вақтлар душман элнинг сардори бўлган Жиғолибекнинг алдина гириб галишина ҳайрон бўлди.

—Хў Жиғолибек закот бермаган туркман тойифасининг бошқиси сувдан чиққан шоголдин бўлиб, мани алдинда сўмайиб, нишатин дурирсан, дали.

—Тақсир, манглая ёзилган ёвғитдан қутилиб бўлмас акап, дуз—насибам чакиб, хизматингга галдим,—лади Жиғолибек.

—Бир гуни мани алдима галжак акансан, аввалдан бўйинингни агиб, манго хизмат атаварсанг бўлмилади, дали.

Хунхоршоҳ оғамиздан шунча гап ўтди, қон —қона, сув—сув гетди. Инди никимиз ўнгишиб билармиканмиз, —лади.

—Бир яхши бир ёмон ўнгишади. Биримиз бош эгсак, биримизни раҳм—шафқатимиз юзага чиқмасдан қолмас,—лади Жиғолибек.

—Кани, сани алинган на хизмат галади. На хўли хунарларинг бор,—лади Хунхоршоҳ.

—Ман ота касби сейисчилик билан ўнгишиб галганман. Агар ихтиёрласам йилқиччиликда алдима одам чиқариман,—лади Жиғолибек.

—Агар сан манго хизмат атиб яхши отлар етиштириб берсанг сани хизматима олғоним бўлсин, даб

Хунхоршоҳ, ҳеч ким Жиголибекка доҳил бўлмасин деб ёзиб муҳр босиб, қоғоз барди. Жиголибек шу гушпан бошлаб шаҳарни бир чегинда чотма тикиб, сейлисчилик билан машғул бўлаварди.

Жиголибек бир-икки йил ичинда йилқичилиқни яхши йўлга қўйиб, кўп яхши ишлар қилди.

Хунхоршоҳдан бош—оёқ сарполар кийди. Бир гуни Хунхоршоҳ айтдики, аммо Жиголибек сан асли душман бўлсанг ҳам, манго кўп яхшиликлар қилдинг. Манинг кўнглимдагидан зиёд отлар етиштириб бардинг. Санга бир яхшилик атин, Шу гушдан бошлаб саройга галасан. Мани маслаҳатчим бўласан, дади.

Жиголибек саройга галгандан кейин сарой хизматкорлари орасида норозичилик боиланди. Бир гуни бош вазир айтдики, аммо подшоҳим Рум элинда одам топилмаганини бир туркманнан маслаҳат ола сизми, бу бизлара уят амасми, дади. Унда Хунхоршоҳ айтдики бу Жиголибек йилқиччилик масаласинда кўп яхши ишлар қилди. Подшоҳ аскарларида шу аскарга мос галадувин от бўлмаса ҳеч қачон обрўй қозонмас, дади.

—Агар Жиголибек от устаси бўлса, яхшиси сеёс бўлса бир шунини от етиштирсин, бу от етти паҳса деволдан учиб ўтадувин бўлсин, шу хизматни улдасиннан галадувин бўлса бизники жук,—дади вазир.

Бу гап Хунхоршоҳа маъқул тушди. Дарҳол Жиголибекни чақириб айтдики, аммо Жиголибек сан манго шунини бир от етиштирки, уч леганда учсин, чоп даганда чолсин, дади. Жиголибек бу гапдан аввал ёраги шувв атди, кейин айтдики, эй подшоҳим бу ни мани икки—уч йил вақтимни олар дади. Олаварсин, дади Хунхоршоҳ. Шуннан кейин Жиголибек кўп элларни гаади. Кўп отларни гўрди. Аммо кўнглина ёқадувини от топмади. Шунда Жиголибекнинг хулуга

нола қилиб нишатарини билмасдан, пирларинна сити-
ниб айтгон шеър:

Эй яратган парвардигор,
Раҳм айла ҳолима манинг.
Саннан бошқа яна ким бор,
Раҳм айла ҳолима манинг.

Келибман элимнан қочиб,
Мурувватга кўксим очиб,
Хоразмда Ибни Хожиб,
Раҳм айла ҳолима манинг.

Каж фалак азоб айлади,
Хунхоршоҳ ғазаб айлади,
Еганим зардоб айлади,
Раҳм айла ҳолима манинг.

Жиғолибек ҳаққа солдим,
Чиққисиз дардлара қолдим,
Бу хизматни пердан олдим,
Раҳм айла ҳолима манинг.

Аммо Жиғолибек бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин. Дарёни бўйида ади. Шу ердаги ўтни устна ёнбошлади. Бир вақт гўззи ирқилган акап, отни киши-наганина уйғониб кетди. Қараса сувдан ҳам ота, ҳам баллиқа ўхшаган бир махлуқ чиқиб, йилқилара қараб юрди. Бир байтала бориб бир—икки суйкалиб яна дарёга тушиб йўқолди. Жиғолибек сув оти деганини эшитар ади, амма гўрмаган ади. Сув оти суйкалган байтални белгилаб, Жиғолибек Хунхоршоҳнинг ёнига бориб, тез вақт ичида дунёда йўқ бир от туғиложоқини айтди.

Аммо гушлардан бир гун шу байталдан бир той дўғилди. Бу тойни ота ўхшаган ери йўқ ади. Жиғоли-

бек шу тойдан иккинчи авлодда бир от дўғилишини бу от дунё юзинда биринчи бўлишини билар ади. Лекин бу галини Хунхоршоҳа тушунтириш ўлимдан баттар ади

Жиғолибек Хунхоршоҳа бу тойни олиб бориб тушунтирганда, ўзини ўйлаганиндай бўлиб чиқди. Уни гапина барча одам масхаралаб гулди. Хунхоршоҳни қаҳри галиб, Жиғолибекни ҳайдаб юборди.

Жиғолибекни ҳайдаб юборганнан кейин, Хунхоршоҳни ёнина вазир—вузаролари галиб, уни яна восво-саға солдилар. Сани бу туркман олдаб, масхаралаб юрибди. Инди юртына бориб мақтанади, даб тушунтирдилар. Шуннан кейин Хунхоршоҳни гўззина қон қуйилиб, қони суюлиб, туқлари дўничи дешиб, жаллодни чақирди.

—Боринг, анави эшак ўғрисини гўззини ўйиб апкалингга, дади. Икки жаллод ажаб бўлади, тақсир даб, урғлиб—сурилиб югуриб гетдилар. Замон айланмасдан Жиғолибекнинг гўззини ўйиб апкалдилар. Бу ҳам етмин Хунхоршоҳ Мўминбекни ҳам ўлдиртирди. Жиғолибек бу дард—ғамнан нишатарини билмасдан, охири ўйладикки, асли душман дўст бўлмас, инди гўззима тутқан охтиқимчан ҳам айрилмас бурун бу юртдан гетмасам бўлмас, дади.

Бир гуни подшоҳни алдина бориб айтдики, эй подшоҳим мани гўззимни ўйдирдинг, ўғлимни ўлдирдинг, озми—кўпми сани хизматингни атдим, инди мани бир илтимосим бор, шу сани гўззинга ёмон гўринган тойни манго бахш айла, дади.

Агар шу тозига ўхшаган той гарак бўлса олиб йўқолавар дади. Шуннан кейин Жиғолибек тойни еталаб ўйина галди. Дул қолган галини, отасиз қолган охтиқини гўриб кўнгли бузилиб, юрак—бағри эзилиб, мусофирчилиғи сезилиб, гўзларина ёш дузилиб, худоға нола қилиб бир шеър айтди:

Арзимни эшит, ё Жаббор,
 Бу ғамлардан қутқар мани.
 Ўн икки имом, тўрт чор ёр,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Кечалари суҳбат қурғон,
 Қарилар мурода етган,
 Хафтан, сетан бирла чилтан,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Ҳиммат сиздан, Ғовсул—Ғиёс,
Чўл эгаси Хидир Илёс,

Мадинада ул Имом хос,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Ҳеч йўқдур дардима даво,
 Отам—Одам, онам—Ҳовва,
 Уч юз олтмиш бир авлиё,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Хайрулбашар Хўблар Хўби,
 Қодир Оллоҳнинг Маҳбуби,
 Шайх Мансур, Мулло Руми,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Жиғоли дер чекдим афғон,
 Пир йўлина бошим қурбон,
 Найлайн, қисматим ёмон,
 Бу ғамлардан қутқар мани.

Жиғолибек сўзини айтиб тамом қилгоннан сўнг, бир амаллаб, кўч—кўлопини йиғнамақа киришаварди. Шу орада сув отидан дўраган той ҳам иша яраб қолди. Бир гуни эрта саҳар вақти Жиғолибекнинг дуртбиси билан Равшанбек енгаси билан бувасини мингаштириб, хўржинини елкасина ташлаб, қалъадан чиқди. Аммо дарвозабон бу мусофирларни чиққаниннан Хўн-хоришқни хабардор қилди.

Ана инди хабарни: Равшанбекдан эшитинг. Равшанбек ёш бўлса ҳам бу хорлиқ—зорлиқларни яхши тушунар, аммо Жиголибекнинг маслаҳати билан бу ишларга аралашмас ади. Бир вақт Равшанбек орқасинга қараса узоқдан бир тўпор отлиқлар галаварди.

Равшанбек хавотир олиб, буни Жиголибекка билдирди. Жиголибек айтдики, ўғлим сан ўзингни маҳкам тут, бу алғов—далғов замонда қувғаннан—қочғоннан қўрқма, яқини галганда манго отларнинг алдиндагисининг рангини айт, дади. Равшанбек қараса бир қизил от дим яқинлашди, нишатни, дади.

—Болам, қизил от бўлса кўпинча чакон бўлади, гунни гўзига қараб ҳайда, дади. Равшанбек отини гунни гўзига қараб ҳайдади. Қизил от чапа—ўнга бир—икки талпиниб изда қолиб гетаварди.

Бир вақт қора тўрли от дим яқинлашди, дади Равшанбек.

—Болам, қора тўрли от бўлса, кўпинча қўтир бўлади, отингни чапгал ёнтоққа қараб сур, дади, Жиголибек.

Равшанбек отни ипини жангалзора бурвади, бироз юриб қора тўрли от ҳам қочиб гетди.

Жиголибек айтдики, эй ўғлим Равшанбек, душман билан довушсанг гуч бир иш бажарса, хийла ўнни ўрпаштиради. Қара яна от—пот гўринами, дади.

Ота, бир оқ бўз от дим яқинлашди,—дади Равшанбек.

—Болам, бу хили отни тўёки юмшоқ бўлади, яқини ората доғ—дошлик бўлса йўлни шуннан ол,—дади, Жиголибек. Равшанбек отни доғ—доша қараб бўрвади бу от ҳам қочиб гетди.

Шуннан кейин буларнинг изинда от—пот гўринамди. Равшанбек отни бошини уч гўмбаз доғига қаратиб бураварди. Шунда Жиголибекни бу раҳм—шаф

қатсиз душманнан соғ—саломат қутилғанина, ота—
онасиинан ишона бұлған охтиқини омон—соғ сақлаб
қолгоина, яна сув отиннан насл олғанина севиниб,
худоға шукр қилиб айтган шеъри:

Шукр санго, парвардигор,
Бир ўлимнан қолдик шугун,
Саннан бошқа кимим ҳам бор,
Бир ўлимнан қолдик шугун.

Хунхоршоҳдан ғазаб бўлди,
Жонимиза азоб бўлди,
Магар паймонамиз тўлди,
Бир ўлимнан қолдик шугун.

Бу дунё—чайқалған тама,
Чикмаған жондин бор таъма,
Мард инсонни хор айлама,
Бир ўлимнан қолдик шугун.

Чўлу сахролардан ўтдим,
Уч гумбазни макон тутдим,
Жиғоли дер қонлар ютдим,
Бир ўлимнан қолдик шугун.

Жиғолибек бу сўзни айтиб тамом ҳам қилвади, уч
гумбаз доғнинг қуён билан долашиб дурған доплари
ғўзни қамаштириб, унинг алдиннан оқиб ўтадиган
сўзининг салгини галаварди. Жафодан юраклари та-
ранг бўлган уч иссиқ жон шу гумбазларнинг қучо-
ғиннан жой топиб, кўч—кўлонни тушириб, қўшини қу-
раб юборавардилар.

Жиғолибек Равшонбекка бир ўқ—ёй ясаб бериб айт-
дики, эй ўғлим, инди умидимиз саннан, шу даварақ-
дан қуш отасанми, қуён отасанми, ишқилиб бир нар-
са топиб бизларни боқарсан, дади. Равшонбек шўр
ғуни бир—ярим нарсани отиб апғалиб дурди, бир ғуни

карвоннан адашиб қолған тонали сиғир ҳам топиб галди, сутли—қатиқли ҳам булдилар.

Гуилардан бир гун Гўрўғли ов овлаб юрганди. Алдиннан қирқ эшакли қаландарлар ё—ҳулаб қичқириб галавардилар. Улар Гўрўғлини гўриб, эшакни бошини буриб галиб тўхтадилар.

—Эй гўч йигит, тангри меҳмони оласизларми, дади қаландарни уллиси.

—Мани шу ерда отам бор, бир сўраб гўрин, ол даса оламиз, дади Гўрўғли. Шунда Гўрўғли отасини ёнига галиб бўлган воқеани айтди. Жиголибек айтдики, Эй ўғлим, меҳмон галар эшикдан, ризқи галар тешикдан, Худойи меҳмон хайрли бўлади. Бор олиб қайт, дади. Шу замон қирқ эшакни чотмаға боғлаб, дусурдашиб қирқ қаландар гириб галаварди. Аммо, ота бу қаладарларни олиб галдим, инди буларни на билан меҳмон атамиз, дади. Гўрўғли, Жиголибек айтдики, икки гўзимиза тутқон шу сиғирдан ботқа намиз бор, тонаси бир амаллаб кало бўлар, шунини сўявар, дади. Гўрўғли дарров чиқиб сиғирни сўйиб, атаки олти, енгги едди бўлиб хизматни босиб юбораварди. Қаландарлар шу гечаси еб—ичиб, кўкнордан, тиргакдан уриб, хон—тархон бўлиб, донгни отирдилар. Эртаси туриб, хайр—хўшлашиб, уларнинг қаладари Абдулла қаландар даган бирисн, Гўрўғлининг енгасини таърифлаб, меҳмондорчиликдан кўнгли жўптиб бир шеър айтар бўлди:

Аввали—охирни билган бир худодан ўргилай,
Ботину Зоҳирни билган авлиёдан ўргилай.

Ун саккиз минг олами ўз нуридан халқ айлаган,
Тарбият қилғувчи ул қодир Олмодан ўргилай.

Емагил бугдойни, деб амр айлади парвардигор,
Еб ҳамдода бўлгон охир Одам—Ҳавводан ўргилай.

Ман олишмам учмоға, бу азал ёлгончини,
Жаннат ул жаннат эрур фоний дунёдан ўргилай.

Одаму Ҳавво она баҳс айлади фарзанд учун,
Ул сабабдин дўраган Шиш анбиёдан ўргилай.

Тангри меҳмони дебон йўқ нарсани бор айлади,
Хизмати беминнат ул жонлар фидодан ўргилай.

Бу қаландар айтадур ёлғиз худоға розини,
Зоти покдин насаби, қоши қародан ўргилай.

Абдулла қаландар бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, қаландарлар эшакларини миниб, ё—ху даб йўл тутавардилар. Шу галишда булар дўғри Араб Райхоннинг юртини устиннан чиқдилар. Меҳмон оладўвин борми, тангри меҳмони оладўвин борми, даб, юра—юра, ҳеч ким меҳмон олмасдан Араб Райхоннинг даргоҳина бориб тушдилар. Бир вақтлар Араб Райхон қаландар тойфаси жаҳонганита бўлади, юртла—элда на гап, бир сўраб гўрин даб қаландарларини ёнина галди. Қаландарларини қалаантари Абдулла қаландар уч гумбаз доғиннан гап очди. Жиғолибекни, Гўрўғлини таъриф атди, Гуландомни хизматини шеъра солиб айтажоқ бўлиб, алиша дуторини олиб Араб Райхонга қараб, бир ғазал айтиб дурған ери.

Арзимни эшитгил, арабнинг шоҳи,
Гуландомдек севар ёрни кўрмадим.
Қоронги кечанинг мунаввар моҳи,
Гуландомдек севар ёрни кўрмадим.

Кўллари хиноли, бормоқда юзук,
Адаб бидан сўзлар кўзлари сузук,
Қошлари қамондир, беллари нозик,
Гуландомдек севар ёрни кўрмадим.

..... * * * * * * * * * * * *

Андалибу шайдо эрур тиллари,
Чаман боғлаб тар очилган гуллари,
Билмам қайда эмиш анинг эллари,
Гуландомдек паризодни кўрмадим.

Меҳмонни кўрганда кўксини очар,
Они кўрса бало—офатлар қочар,
Юрганда изина мушк анбар сочар,
Гуландомдек навжувонни кўрмадим.

Юраклардан чиқмас доғ узра доғи,
Қучоқлари эрур жаннатнинг боғи,
Кўзингга суртгудий бошдин—оёғи,
Гуландомдек севар ёрни кўрмадим.

Ман чиқмишам Каъба дейиб ниёда,
Барча қулни ҳақ стирсин мурода,
Абдулла дер бу ёлгончи дунёда,
Гуландомдек севар ёрни кўрмадим.

Абдулла қаландар бу шеърин айтиб тамом қилар қилмас, Араб Райҳон «дод» даб ўрниниан туриб гетди. Шунда Абдулла қаландар сўрадики, эй подпоҳим санго на бўлди, дади.

--Аммо қаландарлар сизлар бир қутли қадам акаг сизлар, мани ўн беш йилдан бари излаб юрган жуфти ҳалолимни топиб бардингизлар. эй навқарлар отин эгарланг дан қичқираварди. Араб Райҳона Абдулла қаландар айтдики, аммо подпоҳим, биз қаландарлар худони гуришнан дўйған, беозор халқмиз, ўлсак ўламиз, лекин ўғирлиқ атмимиз, омоната хиёнат атмимиз. биз санго очик кўнгиллик атиб, бир мусофир бечорани мақтаб дим чатоқ атганаканмиздон, инди бизларни уларнинг берган тузи урмими, бу пишатганинг бўлди, бировни тўринда ўтирган галиннини олиш уят эмасми, ё санго хотин топилимни дурипми, дади.

Аммо—лекин Араб Райҳона ҳозир ҳеч гап таъсир атадовини амас ади. Қаландарлар нишатарини билмин ё—ҳу дап эшаклара миниб уриварди, Араб Райҳон ҳам отини миниб, қиличини белина боғлаб, зарбоп тўнларини кийиб, араби отина олтин эгарларни солиб Уч гумбаз нердасан дап йўл олаварди. Араб Райҳон уч геча—гундуз йўл юриб бир доғни бандина галган вақтда араби от, Гүрүғлининг байталини испини олиб, осмона қантарилиб бир қаттиқ кишнади, ер—осмон ағдар—дўндар бўлганини бўлди. Бу сас Гүрүғлини қулоғина етиб, бир бўкчиб тушиди, бориб енггасини айтди. Енггасини ҳам бу совуқ сасни эшитиб, уни таниб, нишатарини билмасдан ўтирвади. Гуландом Гүрүғлига айтдики, аммо Равшанбек, бошимизда яна гүргиликлар борга ўхшиди, сани отанг мани унинг алинан апқочиб галвади, инди бир хабар толиб мани излаб галди, бу босмачи мани олаб гетар, сани бу араб билан сотошигини ёғдойини йўқ. Санго бир маслаҳатим шуки, бу арабни отинан бир амаллаб тухум олиб қол, сани байталини шу ота хўвра қўйсанг, дўраган от сани ўтдап ҳам, сувдан ҳам олиб чиқадовин бўлар, шунан кейин сан бизларни топарсан, орқайини гун кечирармиз, дади. Гүрүғли бу сўзларни эшитиб, енггасини раҳми галса ҳам, йоришиб ўтирянини найдосизлигини билиб, қачон бўлса ҳам бу арабдан қасд олишни кўнглина дугиб, байталини миниб, Араб Райҳонни йўлини гўзлаб гетаварди.

Араб Райҳон ҳам от суриб галавариб Гүрүғлига дучлашди.

—Хў йигит, бари гал, нердан бориб, нера галаётирсан, одинг ким, кимни боласансан, дади.

—Одим Равшанбек, отам йўқ, бувамнинг оди Жиролибек, дади Гүрүғли.

—Аmmo дўғри устиннан тушган аканман—ов, қани, уйинг нерда, дади Араб Райҳон.

—Мани бир ўтинчим бор, агар шуни битирсанг ман уйимни гўрсатаман, дади Гўрўғли.

—На ишинг бор, айтавар дади Араб Райҳон.

—Мани ўтинчим шуки, байталим ҳўвра галган, шу отингни бир бариб олсанг бўлмими, дади Гўрўғли.

Араб Райҳон ўйланиб қараб,—ол, олақўй дап отни барди.

Гўрўғли ишини битириб, Араб Райҳонни уйинна олиб галди. Араб Райҳон гала солиб Гуландомни гўрганнан бир силтаб отинна миндирдидон олиб ўта гетди. Гуландом доди—фарёд атиб, отда шу гетишина бир шеър айтар бўлди:

**Йиғламағил, қиёматлик фарзандим,
Тўккан кўз ёшларинг жонимни ўртар.
Жамолинга боқдим, сира қонмадим.
Йиғлама, кўз ёшинг жонимни ўртар.**

**Зор—зор йиғлаб бир худоға дод этиб,
Дўстлар йиғлаб, душманларни шод этиб,
Ғамда қолган ғариб енгганг ёд этиб,
Йиғлама, кўз ёшинг жонимни ўртар.**

**Айролиқдин бағрим ёниб борадир,
Бу енггангнинг азал бағри қорадир,
Сабр қилғил, сабр яхши чорадир,
Йиғлама, кўз ёшинг жонимни ўртар.**

**Манинг энди гуним ғам билан ўтар,
Ҳамма иш худодан, тақдирга тортар
Айролиқнинг иши ўлимдан бадтар,
Йиғлама, кўз ёшинг жонимни ўртар.**

Гуландом дер қолдим ҳижрона—доға,
 Боди хазон тушди бизнинг бу доға,
 Ҳзинг сақлагайсан, ё шери дарға,
 Инглама, кўз ёнинг жонимни ўртар.

Гуландомнинг бу сўзлари Гўрўғлининг жон—жонидан ўтиб гетди, отасизлиги, бувасининг хўрланганлиги ёдина тушиб, домоқина бир дугун галиб диқилди. Ёниб—куйиб, бу дунёдан тўйиб, ҳамма нарсани қўйиб бу зўри—зўравонлиқлари, зулм—золимликқа кўнглинда кек уйғонганини дулюб, ҳолини баён, кўнглини аён қилиб, юраклари ёро, жиғар—бағри пора бўлиб бир шеър айтар бўлди:

Мени сен хору—зор этдинг,
 Золим айролик—айролик,
 Ёниб—куймоққа яратдинг.
 Золим айролик—айролик,
 Отамдан айрилдим, бироқ,
 Бобомдур йўлима чироқ,
 Шодлик мандан мудом йироқ,
 Золим айролик—айролик.

Кечалар кўражагим тушдур,
 Айролик бир ёмон ишдур,
 Дийдам узра қонли ёшдур,
 Вайрона айролик—айролик.

Бу дунё кимни шод этди,
 Қариндошларни ёт этди.
 Барча алиннан дод этди,
 Вайрон айролик—айролик.

Чекдим мудом дарду—фироқ,
 Енгажоним тушди йироқ,
 Энди нердан қилгум сўроқ,
 Ҳайрон айролик—айролик.

Айролиқдин бағрим қонди(р),
Шум фалак бизлардан тонди,
Ёнди, бу юрагим ёнди,
Золим айролиқ—айролиқ,

Гўрўгли дер: щери дарга,
Бу ҳолимдин бўлғил огоҳ,
Шу енггамдин этма жудо,
Золим айролиқ—айролиқ,

Гўрўглибек бу сўзларни айтиб, йиғлаб—йиғлаб, қайтиб бувасининг ёнига, чотмасина галди. Жиголибек бу воқеаларни гўрмаса ҳам эшитиб, билиб айтдики, эй ўғлим, хафа бўлма бу дунё ҳеч кима вафо қилган эмас. Ойнинг ўн бешин қоронгу бўлса, ўн бешин ёруғ бўлади. Байталинингни хўвра қўйган бўлсангам ема, шундан бўлган от сани дунё юзига олиб чиқади. Алдинга чиқажақ инсон кам бўлади. Шунда оришнинг оларсан, қасдиннинг оларсан, Араб Райҳон Хунхоршоҳларни доғитиб хонавайрон қиларсан дади.

Бу сўздан кейин Гўрўгли сал ўзига галди. Кўнгли гўтарилди. Ўзига—ўзи кўнгли бариб бир шеър айтар бўлди:

Дали кўнглим маълум бўлма,
На сабаб бағрим бўш бўлди,
Танимда қон қайнаб жўшди,
Етмади кучим ёш бўлди.

Отадин ёлғиз туғилдим,
Қайғу—ҳасрат билан бўлдим.
Доғ узра далмуриб қолдим,
Отим йўқ ишим лош бўлди.

Ингладим, бағрим эзилди,
Ғамнинг созлари дузилди,
Йиқилди, уйим бузилди,
Райҳон Араб Сархуш бўлди.

Бу ишни кўрдим ўзимнан,
Ҳазар олмади сўзимнан,
Қон йиғлаб қолдим изиннан,
Гуландом маннан деш бўлди.

Найлайин, ёлғуздир бошим,
Гўрўғли, ўн тўртда ёшим,
Дўстсиз бугун дегра—дешим,
Уйлаб ўйларим чош бўлди.

Гўрўғлибек номасини айтиб тамом қилганнан кейин айтдики, эй бобо мани бу байталим қачон дўғар акан, қачон маи от миниб, бу дунёда орқайин даврон сураар аканман, муни вақти—соати, гуш—ойи борми, дади. Унда Жиголибек айтдики, ўғлим, ҳамма нарсани ҳам вақти—соати бор, сабрли қул дура—дура шод ўлур, қистанмасанг ҳамма нарса бўлаваранди, худо ҳоқласа, бирлар ёр бўлса, галаси йил шу ойларда тойчалокни ўйнатиб юрасан, ҳозир байтални боқиб, бажаравар, дади.

Ойлар, гуллар ўтиб, Гўрўғлининг кутган вақти ҳам етди, байтал лишиқни боласидин бир нарса дўғди. Буни гўриб Гўрўғли айтдики, аммо отдан гўнандик, бу маҳлуқ ўн йилдан кейин ҳам бир ботмон юкни тейинда азиллиб қоладавин тойпадан бўлдиқу, бу бобом мани ўйнаб юрибми, даб бу маҳлуқни бувасини алдина олиб борди. Буваси сармалаб гўриб айтдики, аммо ўғлим, бахтинг бор акан, эркак той ташлабди, бу той ҳар ойда бир йинна гиради, олти ойда дарёдан отлидовун бўлади, дамманн, роқни тейинда

одам гўрмас ерларда яшилаб боқавер дади. Гўрўгли отларни боқиб юраварди. Гуилардан бир гуи Гўрўгли эни ўтлаб юрган ериша борса той йўқ. Юраги шув атиб, у ёи—бу ёиши қараса той Араз дарёсининг орғи томонинда ўтлаб юрибди. Гўрўгли тойга қараб бир қийқирди, той бўйинни гўтариб, дарёни бари тарафина қараб бир зингди, қирғоқдан қирқ газ барига галиб тушди. Гўрўгли бу аҳволни гўриб кўнгли тўрт газ ўсди. Шунда уни бобосини ёнина галиб дўлиб дошиб ўтдин туташиб, ақли—хуши қочиб, бир шеър айтиб дурғон ери.

Отам, санга бир сўз айтсам,
Араздан отлади Фирот.
Бир ҳиммат етди Мавлондан,
Қанот боглаб учди Фирот.

Дамлигини этсам зардан,
Зангиси тилло эгардан,
Бир ҳиммат етишти пирдан,
Қанот боглаб учди Фирот.

Фиротим ўтди дарёдан,
Умидим кўп бу дунёдан,
Ҳақ берсин нури зиёдан,
Қирқ газ бари тушди Фирот.

Умрини сўрсам Оллодан,
Сақласам ҳар на балодан,
Налини қўйсанг тиллодан,
Отлар ичра бошди Фирот.

Гўрўгли айтар: ё Жаббор,
Шоҳимардон, бўл мадакдор,
Жиловинда икки пир бор,
Ўлгунча йўлдошди(р) Фирот.

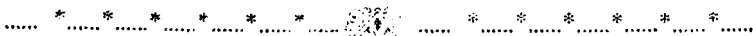
Гүрүғли сүзини айтиб тамом қилғоннан кейин Жиголибек айтдики, эй ўғлим сан инди тойингни апасиннан айириб олиб гал, сун тушмас, қоронғи жойда қўйиб қирқ гун боқ, яна қолған танин уннан кейин айтаман, дади.

Гүрүғли ажаб бўлғай дап. отга ердан кума қазиб, энг яхши ўтлардан олғелиб емлаб боқаварди. Қирқ гун ҳам ўтди. Жиголибек тойни олдириб яна айтдики, инди бу тойни бир яланғочлаб англат, сўнг Аразни сувина бир ювиб, ўз бошина қўйиб юбор, ана уннан кейин, яна гап бўлса айтаман, дади. Бувасининг гаплари Гүрүғлининг жонина дим дейсам чидаб, ҳамма ишларини эринмасдан бажараварди. Аммо бу сафарги иш дим қизиқ бўлди, ахир қирқ гун бойли дурғон отни яланғочлаб юборсанг сўнг нишатиб тутасан, Гүрүғли нуни ўйлаб дуриб бир отни юбармоқчи бўлди, бир фикринан қайтди. Охири отни бўшатиб юбарди. От ўрдин учиб ўта гетди. Гүрүғли отни изиннан қийқириб гўрди, қичқириб гўрди, бўлмади. Охири бувасини бир, ўзини икки сўкиб, гамикшини қўйиға туширгани кучусин салпайиб қайтаварди.

—На бўлди,—дади буваси.

—Бало бўлди, сани гашигга гириб, отдан айрилдим, ол тон, инди отни, осмоно учдими, ера гирдими зим—зиё бўлди,—дади Гүрүғли.

—Сан инди кулоқ соқ,—дади Жиголибек.—Тойинг хеч ера бормиди. Хозир сан икки кўмач пишпириб, бирини манго бар, бирини белинга дугиб тойни лаб қулла тарафга қараб юравар, уч геча—гундуз йўл юриб, саҳобатар йиғналған ерлан чикарсан, бирқ чилтап, уч юз олтмиш эран йиғилған ериннан чикарсан, санинг билан савол—жавоб атичиб тойингни қайтиб берарлар, аммо савол—жавобла аданма, дади.

Шуннан кейин Гўрўғли бедина кўмачни боғлаб, от
изини чамалаб—чоғлаб, билмаган ерда сўроғлаб гета-
вариб айтган шеъри:

Эй яратган ҳақ таоло,
Гиротима етир мани,
Ўзинга қилурман нола,
Гиротима етир мани.

Ақли—ҳушимда Гиротим,
Гиротим—манинг муродим,
Етишсин санго бу додим,
Гиротима етир мани.

Гиротни нердан топарман,
Излаб ҳар ёна чопарман,
Раҳм айлаб ўзинг бер фармон,
Гиротима етир мани.

Гўрўғли Гиротни излар,
Чўли саҳроларда бўзлар,
Саҳобаларини кўзлар,
Гиротима етир мани.

Гўрўғли бу сўзини айтиб, югуриб, елиб боравариб,
қараса, бир гўзал жойни алдиннан чиқиб қолди. Гул-
лар очилгон, булбуллар нағма тортиб сайраб дурғон,
сувлар шилдираб оқиб дурғон бир ер. Бир тўда киши-
лар намоз ўқиётир. Гўрўғли ҳам уларнинг орқасин-
ван бориб, ангилиб—дикланаварди. Охири намоз
тамом бўлиб, бу эранлар билан чилтанлар Гўрўғли-
ни ўртага олиб, уни ўзларина нафас ўғлон атиб дуо
ўқидилар. Гиротни ҳам анкалиб алина бардилар.
Сўнг айтдиларки, эй ўғлон сан бизнинг нафас ўғли-
миз бўлдинг, отингни асбоб—шайини ҳам тузатдик,
Инди сани олдинга тушадиган инсон боласи йўқ. Қа-

ни сан инди бизлара кўнглингдаги гап—сўзлардан эшиттир, дадилар.

Шунда Гўрўглининг эран билан чилтанларга қараб, отини тоғаниннан қувониб айтиб дурғон шеъри: :

Бедов отнинг таърифини бошласам,
Шунқорлиги уч ёшиннан баллидир.
Ҳоримас оёқли, топдан туёқли,
Кўзи тоғ бошинда, бўйни ёллидир.
Уч ёшиннан қадам қўйса бешина,
Қашлаганда қўллар етмас бошина,
Олазарак боқар дегра—дешина,
Кишнаганда чиққан саси баллидир.

Нор туядай масдир егги ёшинда,
Ғанимлари қалтирайди қошинда,
Баланд—баланд тоғ гўринар тушинда
Бургут сифатлидур овда баллидур.

Сарғисиния юксак са бўлодур,
Қаннинг ранги сўлодур,
Қилни оладур,
Иуан мудом очиқ довда баллидур.

Бедов отнинг орзу—жони тандадур,
Пириш Шохимардон, дастим сандадур
Гўрўглибек бир худоға бандадур,
Таблада бош бедов ёвда баллидур.

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилғоннан кейин, саҳобалар айтдики, эй йигит, инди сани кимлигингни, мақсад—муродингни англадик, сан бизлардан ҳозир на гарак бўлса, дила, дилагингни, дадилар.

—Маани ўзимга юз йигирма ёш, отима юз йигирма ёш берасизлар, ўзимга, отима яра тушса бир гечада йўқ бўлсин, биринчи дилагим шу,—дади Гўрўгли.

—Дилагинг қабул, яна на дилагинг бор?

—Яна дилагим душмана асир тушсам тез холос бў-

Бозиргои

лайин, қиличим душманни қассин, дўста ўтмасин.

— Дилагинг қабул, яна на гапинг бор?

— Яна охиратда имоимни баринг, эл—элота яхшилик атин, ёмонлик атмагин.

— Дилагинг қабул, омин ёллоҳу акбар, деб юзина фотиҳа тортиб юбараварди саҳобалар.

Гўрўғли оҳ тортиб юборди, нага дасангиз унинг гиснида фарзанд диламоқчи ади. Аммо саҳобалар учдан ортиқ дилақин қабул қилмадилар. Шунини бўлса ҳам Гўрўғли айтдики, Эй саҳобалар, охирги дилагим, манго бир зурёд ҳам бахш атинглар, дади. Аммо саҳобалар айтдики, эй гўч йигит, бизлар биринчи дилагинг зурёд бўлар даб ўйлавадиқ, ёнлик атдинг, санго уч нарсадан ошиқ бахш атадовини нарсамиз йўқ. Аммо лекин сан хафа бўлма, фарзандинг бўлмаса ҳам санго яна бир яхшилик атамиз. Сани одинг етти яшардан, етмиш яшаргача халқни дилиннан тушмайди, охиратгача, халқни орасинда одинг яхшилик билан газиб юради. даб яна бир фотиҳа ўқиб, зим—зиё бўлдилар. Гўрўғли Фирот билан якка қолаварди. Шундай бўлса ҳам Гўрўғли худога шукур айтиб, отини миниб, саҳобалар бир қилич барвади, шунини белина боғлаб, сабза урғон буртини товлаб, уч Гумбаз пердасан дан йўла тушаварди. Уч геча—кундуз йўл юриб, чотмасина етиб галиб бобосица салом барди. Гўрган—эшитганларини саз билан айтаман даб оддан тушмасдан бир шеър айтиб дурғон ери:

Гафлатда ётвадим галди эранлар,
 Тур. ўғлон, ерингнан уён, дадилар.
 Кўзим очиб кўрдим жумла—жаҳонни
 Уша турғон Шоҳимардон, дадилар.

Ғафлатда ётвaдим очдим гўзимни,
Эранлар пойина сурдим юзимни,
Сўроғонда ҳақ сўзладим сўзимни,
Юз йигирма ёшинг аён, дадилар.

Эранлар жам бўлиб мажлис қурдилар
Пирим Шоҳимардон ўзи турдилар,
Манинг сори қараб юзни бурдилар,
Васфинг олам аро достон, дадилар.

Эранлар жам бўлиб бирдан кўчдилар
Пулхирот кўприннан бир—бир кечдилар,
Кавсар соқийсидан шароб ичдилар,
Ичган ноҳбозлара Султон, дадилар.

Гўрўғлибек айтар камина банда,
Пирим Шоҳимардон, умидим санда,
Беш вақт намозингни ўқигил кунда,
Охират йўлдошинг имон, дадилар.

Гўрўғлибек бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин,
Жиғолибек айтдики, эй ўғлим бу Қуръондан, имондан
кўп гапладинг, ман сани бир ботир йигит бўлиб, эл—
элота бон бўлади, душманларимиздан қасд олади, даб
юбарсам, на бало, пиринга қўл барипи сўфи бўлиб
қайтингми, дади.

Гўрўғли айтдики, эй бува, Қуръондан, имондан бир
айтган бўлсам айтганмандидон, манинг ҳам кўнглим-
даги душманлар қўйган дугунлар гундан—гуна азоб
барип дурипти. Индиги мақсадимни санго бир шеър
билан айтиб берайин, дади. Гўрўғлини бобосина қа-
раб, кўнглини баён қилиб айтган шеър:

Гўзал подшо биза нома юбормиш,
Шоҳнинг ўрдасина боргил, Гўрўғли,
Пирим Али шаробиннан ичирди,
Улгунча давронни сургил, Гўрўғли.

Мовутдан қайрилган чакмон устимда
Қаноти қайрилмас Ғирот остимда,
Пирим берган дуйур қилич дастимда,
Душмана қиличнинг урғил, Гўрўғли.

Раҳм этмай етима устима галди,
На бир савдоларни бошима солди,
Йиғлатиб қўлимнан енггамни олди,
Арабдан орингни олғил, Гўрўнли.

Золим Хунхор, бобом кўзин ўйдирди,
Юрагимни ҳам—ғуссага тўлдирди,
Зулм бирла ёлғиз оғам ўлдирди,
Ғанимдан хунингни сўрғил, Гўрўғли.

Оллодан ўзгани нажот демадим,
Аслидан ўзгани устод демадим,
Бир армоним бордир—зурёд демадим,
Йиқилсанг ўрнингдан турғил, Гўрўғли

Энди ўз элимни топмасам бўлмас,
Балли бир манзилни тутмасам бўлмас
Ғанимни бошини чопмасам бўлмас,
Отинга қилични босғил, Гўрўғли.

Эранлар жам бўлиб мунда турдилар,
Йиғилишиб манго фотиҳа бердилар,
Равшан отим—Гўрўғли деб қўйдилар,
Энди ўз йўлингга борғил, Гўрўғли.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганинан кейин
Жиғолибек айтдики, қани Эранлар на берган бўлса,
манго бир кўрсат, дап чакмон, теллақ, даллик, қи-
лич—борини сармалаб гўраварди. Аммо Жиғолибекка
қилич унча ёқмади. Эй ўғлим, бу қилич Испаҳон қи-
личларини олдинда опшичоқча йўқдир. Сан Испаҳон
шаҳрина бориб, шу юртни қиличиннан, ёйиннан олиб
ғалининг гарак, дади. Шунда Гўрўғли айтдики, аммо

бува ман Испаҳон даган шаҳарни билмасам, у ёнда ошна, ёр—дўстим бўлмаса, у ердаки одамларнинг тилини тушунмасам, нишатиб қилич, ёй топиб қайтаман, дади. Жиголибек айтдики, сан Испаҳона борсанг боёғи сиғир сўйиб барганинг Абдулла қаландар ҳозир шу шаҳарда мадрасада ўқиб юрибди. Ихшилик ерда қолмас, сан ўзингни танитсанг, сандан ёрдамни аямас, дади.

Гўрўғли бу сўзни эшитиб, асбоб—анжомни олиб, отина миниб, Испаҳон нердасан даб йўл тутаварди. Икки гежа—икки гундуз йўл юриб, Испаҳон шаҳрини топиб, Абдулла қаландарнинг ҳужрасининг устиннан чиқди.

—Ассалому алайкум, қаландар,—дади Гўрўғли. Аммо Абдулла қалайдар уни танимади. Бу галинган бўйи икки ярим газ эши бир газ, буртлари товланган, гўзлари ёниб турган бу ҳайбатли йиғитни гўриб, жон—нони чиқиб гетди. Гўрўғли айтдики, кўрқма қаландар, ман Уч гумбаз тоғидаки чотмада сиғир сўйиб барган боламан, дади. Абдулла қаландар уннан сўнг бу йиғитни таниб, кучоқлаб, меҳмондорчиликни дузиб юбараварди.

Меҳмондорчилик бир ёнли бўлганнан кейин,—йўл бўлсин гўч йиғит, нердан бориб, нердан галмакчисан, на хизмат дан сўради. Шунда Гўрўғли айтдики, Испаҳон қиличнинан топажакман, бир ёй бор даб эшитдим, шунни бир бориб гўрмакчиман, дади. Гўрўғли, шу гуни дам олиб, эртаси билан Абдулла қаландар Гўрўғлини эргаштириб шаҳара олиб чиқди. Ёй тузатадовни усталар Гўрўғлига ву ёйни олиб чиқдилар, бу ёйни олиб чиқдилар ҳеч бири Гўрўғлини кўнглини ёқмади. Шунда Гўрўғли айтдики, эй усталар, ман ўйинчиқ ўйнамақа галганим йўқ, манго ҳеч ким отиб удласиннан гала билмаган ёйни олиб чиқинг, дади.

—Аммо ўғлон, дидинг баланд акан, олиб—қу чиқор-
миздон сан уни тейинда қолиб гетарсан, дади усталар
охирн бўлмади. Шу лаъл—жавоҳир қадалған оғир ёй-
ни олиб чиқдилар. Гўрўғли уни бир силташда эйинна
олиб тортвади шу солдом билан тортинда ёйни икки
учи бир—биринна галиб дайди. Усталарни оғзи очилиб
қолди.

—Ўғлон, гучинг зўр акан, қўй, остон торт ёйни син-
дирасан дадилар. Гўрўғли айтдики, синдирсам зарари
йўқ, шу ёйни отинга гучи етган одама бепул берамиз
даб аҳд аткан акансизлар. Инди ёй бизники бўлади
даб уни эгаринна қисдираварди. Усталар айтдики, аммо
йилит яна бир шартимиз ҳам бор. Етти филни қатор-
лаштириб қўямиз—шуннан ўқ ўтирасан, ана уннан ке-
йин ёй санки. Ажаб бўлади дап Гўрўғли дешоға чиқ-
ди. Етти филни қаторлаштириб қўйдилар. Гўрўғли
ёйни эйинна олиб ё шери дарға деб ўқни солиб бир
торғди, ўқ етти филдан ўтиб, қалъа деволнинна бориб
санчилиб дураварди. Усталар ёйни Гўрўғлига икки
қўллаб тошириб, фотиҳа бериб узатиб қолдилар.
Шуннан кейин Гўрўғли Абдулла қаландар билан хўш-
лашиб, юртина қайтмоқчи бўлди. Аммо Абдулла қа-
ландар айтдики, эй йилит, мани сани алдингда бир
гуноҳим бор, у ҳам бўлса шу Уч гўмбаз тоғинда сани
дузингни еб бошинга бало галтирдик. Райҳон Араб
полшоға солиғингни айтиб, ёмон гуна қолдиқ. Шунни
гечирсанг яхини бўлар ади, дади.

—Агар гуноҳинг шу бўлса мани гечирганим бўлсин,
дади Гўрўғли. Сан ино манго оз яхшилик қилмадинг,
бувам айтган ёйни толиб, унга эгалик қилдим, дади.
Шуннан сўнг Гўрўғли юртина қараб отни сураварди.
Шу галинда кўнган тўлиб Фиротни жиловини бўш қў-
йиб бир шеър айтар бўлди,

Уч гумбаза йўлни тутдик,
Учғил Фирот, учғил Фирот.
Чўлу саҳролардан ўтдик,
Учғил Фирот, учғил Фирот.

Йўқдир санинг тенги—тойинг,
Устингда уч ботмон ёйинг,
Яқин қолди манзил жойинг,
Учғил Фирот, учғил Фирот.

Гўрўғли дер омон—омон,
Айланмайин ўтар даврон,
Уч гумбаз тоғлари томон,
Учғил Фирот, учғил Фирот.

Гўрўғли ушбу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин қараса ўзининг кўҳна чотмаси яқинлашиб қолибди. Фирот чотмани тошиб, бир пишқириб галиб тўхтади. Жиголибек Гўрўғли гетгали йўлга даммуриб ўтирвади. Отнинг сасини эшитиб, ўрниннан турди.

—Омон—соғ галдингни, ўғлим қани на гатирдинг гўрсат дади Жиголибек.—На айтгон бўлсанг гатирдим, ина ота даб Гўрўғли ёйни, қилични отасини ёйни қўйди. Буларни сармалаб, гўриб Жиголибек айтдики эй ўғлим ман бу вояга етургунча, ничча мусофирчилик чакдим, доғда—дошда газдим, хўрландим, ҳақоратландим, икки гўзнимдан айрилдим. Энди сан одам бўлдинг, урушгон билан урушғудай, чопишгон билан чопишғудай ёғдайинг бор, ман санго айтсам, Чамлибел деган юртимиз бор, қирқ минг уйли тақали туркман халқимиз, қирқ дали йигитимиз бор. Сан бориб шуларо бош бўлишинг, Хунхоршоҳ, Араб Райҳона ўхшаган душманларимиздан интиқом олишинг, хушингни ундиришинг гарак. Сан аввал бориб, Чамлибелдан хабар ол, у ерда манниг улли ўғлим—Ганжимбек деган бор, мол—мулк даб ўлиб—қирилиб юрган

бўлиши гарақ, уни сурнишир, юрт—эдни ёғдойини би-
либ қайтиб, сўнг мани ҳам олиб гетарсан, дади. Шун-
да Жиголибекнинг Гўрўғлига қараб унга йўл бўлсин
тилаб, панд—насиҳат этиб айтиб дурғон шеъри:

Елғиз болам, олғил пандим,
Юртинг тарк этувчи бўлма.
Ўзингдан гайри номардни
Миннатин чекувчи бўлма.

Фиротни бостир жул билан,
Ўтиришғил аҳли дил билан,
Ўлгунчанг бад асл билан,) ✓
Сийлашиғ этувчи бўлма.

Таом берсанг бергил оча,
Суянгил эгри қилича,
Аmmo бегуноҳ оғача,
Ноҳақ қон чалувчи бўлма.

Ешултилар кенгаш этса,
Яхши—ёмона кўз етса,
Элу халқинг бир иш тутса,
Сан уннан қолувчи бўлма.

Шод бўл эл—халқинг кўрганда,
Сўзин ол кенгаш берганда,
Бир ғариб йиғлаб турганда,
Енида кулувчи бўлма.

Сиринг берма муханнаса,—
Елворма ўзингдан паса,
Номарддан ҳеч маҳал қарза,
Зинҳор важ олувчи бўлма.

Жиголибек овуш—овуш,
Қулиб ўйнаб меҳмон совуш,
Урушсанг мард билан уруш
Қочғонни қўувчи бўлма.

Жиғолибек сўзини тамом қилганнан кейин Гўрўғли айтдики, эй бобо, ман ҳам шу нарсаларни ўйлаб га-лаётир адим. Бугун дами—динчимни олиб, эрта билан Чамлибела йўл тутганим бўлсин, дади.

Гўрўғли айтғонидин, эртаси донг билан туриб Чамлибел нердасан даб Гиротни сураварди. Йўл юриб, мўл юриб, қирқ минг уйли такали туркманни юрти-нинг бир четинан чиқди. Қараса, йилқилар, туялар, қўйлар, молларнинг сони йўқ. Узоқдан бир қора ўй гўриनावарди, шунга қараб бораверди. Шу қора уй топ Ганжимбекни қароргоҳи ади. Гўрўғлини алдина Ган-жимбек чиқиб қараса, осмона учмади,—даб дурғон ота минган бўйи икки газ, эни бир ярим газ, буртла-ри товланган, гўзлари ёниб турган бир йиғит дурибди.

—У, яхши йиғит, нердан бориб, нердан галмоқчи-сан, дади, Ганжимбек. Шунда Гўрўғли ўз элини, қа-риндош—дўғғонларини суриштириб, бир шеър айтар бўлди:

Арзимни айтайин огожон санга,
Элим қайси ёнда било—билмадим.
То ўлгунча хизматингда бўлайин,
Йўлим қайси ёнда било—билмадим.

Пирим Али шароб бериб қондирди,
Жиғолибек салом айтиб юбарди.
Ганжим оғанг омон борми, девади.
Оғам қайси ёнда било—билмадим.

Баланд—баланд тоғдан бориб ўтарман
Орим олиб мақсадима етарман,
Бир кун элу—халқим бошим тутарман
Ғаним қайси ёнда било—билмадим.

Ҳақдан ўзга кимга айтай додимни,
Ҳеч ким билмас сийнамдаги ўтимни,

Элим қўйди Гўрўғли даб одимни,
Элим қайси ёнда било—билмадим.

От—овозам бу оламни тутмоқа,
Кўнгил талвас этар эла етмақа,
Ганим кўрсам кўзда ўқ йўқ отмоқа,
Ганим қайси ёнда било—билмадим.

Гўрўғли дейдилар манинг отимни,
Ҳақдан ўзга кимга айтай додимни,
Ҳеч ким билмас сийнамадаги ўтимни,
Элим қайси ёнда било—билмадим.

Гўрўғли сўзини тамом қилди. Аммо Ганжимбек ҳеч нарса тушунмади.

—Эй яхши йигит, номаиғни тўхтатиб, сан манго ўзингни яхшилаб таинт, кимнинг боласисан, отинг ким,—дади.

—Мен Жиголибекнинг оҳтиқиман,—дади Гўрўғли.

—Сан ё бояги Рамаиисан,—дади Ганжимбек.

—Тон ўзи,—дади Гўрўғли. Сўнг иккиси қучоқлашиб гўришиб, сий—иззатни бир жоя қўйиб, қайтадан танишдилар. Ганжимбек айтдики, бизлар сизларнинг дўртингизни ҳам Хунхоршоҳ ўлдирди даб эшитвадик, аниқ хабарингни бер, дади.

Унда Гўрўғли айтдики, Ганжим оға, Хунхоршоҳ бобонинг гўззини ўйдирди, амакимни ўлдирди. Янгамни Араб Райҳон олиб кетди. Бобом иккимиз Уч гумбаз тоғинда макон тутиб ўтирибмиз. Бобом Ганжимбек амакинг галиб бизларни кўчириб олиб кетсин деб мани юборди, дади. Ганжимбек айтдики, сан бугун дами—динчингни ол, эрта туриб Уч гумбаз тоғинга йўл тутармиз, дади.

Эртаси гуни Гўрўғли билан Ганжимбек Уч гумбаз тоғинга галиб Жиголибекни чатма—чертаги билан бирга кўчириб Чамлибела олиб қайтдилар.

Булар юртина қовушиб бир ой қирқ гун ўтганнан кейин, Чамлибелни катхудолари йигин—машварат атиб айтдиларки, эй халойиқ, Одибек ўлганнан бари юртимиз султонсиз қолди, бош бўлмаса гавда дош, элимиз хўрланди, ино унинг уғли узиннанам гўч бир йигит бўлиб етилибди. Қани шуни ўзларимизга сардор этсак надийсизлар. Халойиқ рози бўлиб, Гўрўғлини Чамлибела сардор аттилар. Сардор даганда мол—мулк бўлиши гарақ даб, йиғнаб—йиғинтириб мол—мулк тўплаб бардилар. Сардор навкарсиз бўлмаслиги гарақ даб ўттиз—қирқ доҳқончилик, мол қараш алинан галмийдовун жолотой тоифа йигитлардан алина йиғнаб бардилар.

Ана инди Гўрўғли, ўз элина бош бўлиб, сардорни иши шу даб еб—ичиб, соз—суҳбат қуриб юриварди. Ётиб еганина доғ чидамас даганидин, Гўрўғли элдан йиғналғон мол—мулкни еб бўлди. Бир гуни Ганжим оғасиннан қарз олди, Ганжим ҳам мол—мулкка ўч одам амасми, бир—икки қарз бариб, сўнг тўхтатди.

Гўрўғли нишатарини билмин дурғонда йигитларинан бир—иккиси Ганжимбекни молиннан ўғирлаб қайтди. Бунини сезган Ганжимбек дўғри Гўрўғлини алдина гириб, қаҳри галиб айтдики, эй зангар Гўрўғли, сани эла бош атиб гўрганимиз шу бўлдими, топғонингни еб—ичиб, охири ўғирлиқо ўтдингми, саники бу на ётиш, бувангни гўззиши ўйгон, амакингни ўлдирган Хунхоршоҳдан, янгангни олиб гетган Араб Райҳоннан қасд олиш ўрнина ўп—ўп беш жолотой билан еб—ичиб ётиша уялмисанми, дади.

Гўрўғли амакиси гетганнан кейин ўйлаб қараса дим уят иш бўлибди. Дарҳол Гўрўғли йигитларини чақириб, жам атиб, қани инди еган—ичганимиз соз—суҳбатимиз бўлар, ўрнингиздан туринг душманларимиздан ор—номус олишға, интиқом ўтини ёқиша гетали, даб бир шеър айтар бўлди:

* * * * * * * * * *

Арзимни айтайин, йигитлар, сиза,
 Юринг инди ор олмоққа гетали.
 Ҳар на хизматингиз гўрсатинг биза,
 Туринг инди ор олмоққа гетали.

Гўч йигитлар пир қўлини олғондур,
 Кўринг муханнасни юзи сўлғондур,
 Румда, Истамбулда номус қолғондур,
 Юринг инди ор олмоққа гетали.

Золим Хунхор отам гўззин ўйдирди,
 Яна тутиб амакимни ўлдирди,
 Юрагимни ғам—ғуссага тўлдирди,
 Туринг инди ор олмоққа гетали.

Илғор куни кўрсанг ғаним қорасин,
 Тутиб олиб ўлдирайлик тўрасин,
 Сайлаб мининг бедовларнинг сарасин
 Юринг инди ор олмоққа гетали.

Майдона кирганда ўтлар ёқилар,
 Найза урсанг зарчобаси тўкилар,
 Савашганда олгин бўзлар йиқилар,
 Туринг инди ор олмоққа гетали.

Аҳмоқ беақлдир, насиҳат олмас,
 Муханнас савашнинг тарифин билмас
 Гўрўғлибек орин олмасдан қолмас,
 Юринг инди ор олмоққа гетали.

Гўрўғли бу сўзини эшитганнан кейин ёнидаги қирқ
 йигити макисини йўқотган мошинчидай анграиб қола-
 вардилар, Шунда Гўрўғли айтдики, эй йигитлар, эр-
 тагача мухлат, ўйланишиб манго айтасизлар, даб
 ўзининг майхонасина қараб гетди. Гўрўғли гетганнан
 кейин қирқ йигитни ичинда бўлиб гетди бир жанжал,
 Бири борадовин бўлди, бири бормийдовин. Шунда би-
 ри айтдики, эй жўралар, бу Гўрўғли ор олмоққа

гетса, ўзи гетаварсин. Хунхоршоҳ ўлдирса Гўрўғлини амакисини ўлдирбди, бизникини ўлдиргани йўқ, ўйдирса Гўрўғлини бобосини гўззини ўйдирибди. бизникини эмас. Шунинг учун бировни ори учун гетадовин аҳмоқ йўқ, қани мани гапимни қуввотловчи бўлса, изима тушсин, дади. Йигитларнинг бир қисми ўврилиб, бир ёна чиқди. Шунда яна бир йигит айтдики: Эй жўралар, инсоф ёри дин ёри, бу нишатганларингиз бўлди. Шунча вақтдан бари Гўрўғлини паловини еб, шаробиши ичиб, исси жойда ҳазатиб, машат қилиб ётдингизлар, инди хизматга туҳматми, иш чиққонда ташлаб қочғойлими, йигит бўлсанг, дўстиңгни ёмон гунинда ёнида бўл. Ман қоламан, мани гапимни ким қувватласа бона чиқсин, дади. Шундатиб қорасалар, йигитлар иккига бўлинди. Беш—олтиси қолди, қолғонлари ўйли—ўйина қараб жўниварди.

Гўрўғли эрта туриб галиб қараса, беш—олти йигит қолибди. Шундай бўлса ҳам Гўрўғли кўнглини чўк-тирмади. Шу қолғон йигитларина қараб, дўстлик, пафодорлик тўғрисида бир шеър айтар бўлди:

Ҳар йўлиққаннан дўст бўлмас,
Инон Гўрўғли, Гўрўғли.
Минг номарддан бир иш чиқмас,
Инон Гўрўғли, Гўрўғли.

Мўханнаслар бўлар ночор,
Душмонлоро сиринг очар,
Ёмон кунда ташлаб қочар,
Инон Гўрўғли, Гўрўғли.

Қарға булбул билан учмас,
Беақлининг иши битмас,
Кўнгли доғи ўчмас, йитмас,
Инон Гўрўғли, Гўрўғли.

Таом барма бедавлатга, ✓
 Инонма қуруқ савлатга, ✓
 Қоларсан бир гун лаънатга,
 Инон Гўрўгли, Гўрўгли.

Гўрўгли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин изина қолгон йигитларни эргаштириб йўлга отланаварди. Отини ё доға урди, ё чўла урди, дам олмади, ухламади. Изиндаги йигитлар ҳам ичи пишиб, ҳал-сослаб, буни изина тушганина минг пушаймон айтиб галавардилар. Охири Гўрўгли бир жойга галиб отдан тушиб, чой—члим ичин билан машғул бўлди. Шунда йигитлардан бири айтдики, қани, оға, бизлар сани изингда тозидин дилимизни осилтириб, галётирмиз. Бу боришда чоповул қилиб, олтин—кумуш, хотин—хотлаждан алимиза гиродовин бўламан ё икки алимизни бурнимиза диқиб қайтаварамизми, дади.

Унда Гўрўгли айтдики, ман сизлара ўлжа босиб бўлиштириш, бировларни йиглотиб, молини олиб сизларни бойитиш учун бораётирғоним йўқ. Бу уруш саваш даганда молинан—жопинан гечган одам боради, ҳозир тақдиримиз номаълум. Балки ман ўларман, балки сизлардан бир—яримингиз ўлиб гетарсизлар, бизлар зиёфатга борётирғонимиз йўқ, урушга бораётирмиз, дади. Унда йигитлар айтдики, аласа, бизни борадовин еримиз йўқ, ор олсанг ўзинг олавар, бизлара ор гаракмийди, бизларни қасдланган еримиз йўқ даб, орқоларинга қараб от қўйавардилар. Гўрўглини бир ўзи қолиб, ҳайрон бўлиб, инди нишатсамакан дап ўйланди. Бир орқасина қайтмоқчи ҳам бўлди. Аммо Ганжим оғосина масхара бўлишдан қўрқди. Шундан кейин Гўрўгли ўлим—ўлим бир ўлим дап, Фиротни миниб шу гортинга йўлиш тортаварди. Гўрўгли шу гетиша гетаварсин, инди икки оғиз сўзни Сафар маҳрамнан эшитинг.

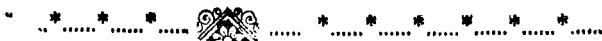
Гүрүғлининг отаси Одибекнинг юрта султон бўлгон вақтида қирқ йигити бор ади. Шу йигитларнинг бариси Одибек ўлганнан кейин нишатарини билмасдан, хорланиб—зорланиб, ўзлариннан ёши улуғроқ бўлгон Сафар маҳрамни ўзларина бош атиб, бир чўлистонлиқа чиқиб, карвоннан, сарбоннон бож олиб, қўш дикиб, чартак қуриб ётвдилар. Баногоҳ Гүрүғлининг йўли шуларни устиннан гечди. Бир вақт Сафар маҳрамни қоровул йигитларининг кўзи Гүрүғлиго тушиб, ҳайрон бўлдилар. Қарасалар, ера урса осмоно учаман, деган бир отни минган, гўзлари нуруна, ҳар елкасида бир ўкизчани бемалол гўтараварадовин, буртларини товлаган, ҳайбатли йигит дурибди. Улар дарров Сафар маҳрама хабар бардилар. Сафар маҳрам ол бир карвон ўтди ўхшидийов, бир нарсали бўлдиқ, даб гийимларини чала гийиб, отина сакраб миниб, йигитларини ёнина галди. Қараса Гүрүғлини дурини йигитларини айтғониннан зиёдроқ. Шунда Сафар маҳрам айтдики, эй йигитлар бу йигит гўринишина қарағанда, якка тортишоқ боримизни ўлдиради, шундай юбараварсак ҳам бир гуни—барибир галиб бизни ўлдириб гетади. Мунини қарашлари дим бежо, шунинг учун қирқимиз ҳам дағ дуриб, устина от қўяли, олсак олдик, олмасак бахтимиздагини гўрамиз, дади. Даррав йигитлар Олло даб ҳайқириб, Гүрүғлини устина қараб от қўйдилар. Буларни гўриб Гүрүғлини жон—пони чиқиб гетди. Аввало қўрқиб қочмоқчи ҳам бўлди, аммо галаётирғон отлоро қороб, Фирот оғзиннан оқ кўлик сочиб, жилова талқиварди. Биринчи галган йигитни Фиротни ўзи тишлаб отди, иккинчисини Гүрүғли ўзи уриб йиқди, учинчиси булара чўлашиб йиқилиб тушди. Бу аҳволдан кўнгли жўшган Гүрүғли қизиб гетиб, қирқ йигитни ҳам тахлаб ташлади. Охирида Сафар кўса қолди. Сафар кўса бир кўнгли

қочмоқчи ҳам бўлди, лекин Гўрўғлини остиндаги отни гўриб, бу фикринан қайтди. Агар қочсам ера гиреам қулоқимнан, осмона учсам, оёғимнан тортиб чиқади бу от, даб Гўрўғлига қараб галаварди. Аммо Сафар кўсани ҳам жуфт ёғирини ера ёпишди. Ишни ёмон қочғонини билиб, Сафар кўса ҳийлага ўтди. Аммо йиғит зўр гўчроқ акансан, бир дейишмачилик аттиқ, алаштирмийсан, даб йиғитларни турғизиб, орроқа юбарди, бирини қулоқина айтдики, ман гўраш бошлаб юбораман, манглойиқоралар, дарров галиб қирқингам ёпишинг, босиб ўлдирамиз бўлмаса бу отда бу копирини қирқ дугил, қирқ минг одам ҳам энгиб бўлмайди, дади. Сафар кўсани хийласини Гўрўғли ҳам тушииб дураварди. Шунинг сабаб Сафар кўса гўраш тутишни таклиф атган замони отдан тушиб жуфт ёқасинан олиб, ошириб ера урди, югуриб галаётирғон йиғитлардин тутиб, Сафар кўсани устига юкливарди. Дами ичина тушиб борётирғон кўса, иш потрот бўлғонини англаб, қолғон йиғитларина сўкиб, орқосина қайтариб, Гўрўғлига ёлвораварди: аммо йиғит ман инди энгилдим, сан огом бўл, асли зотингги баён ат, нердан бориб нердан галаётирсан, дади.—Мани асли зотимни сўраб, куёв атажакмисан, гўрашсак, яхшилаб гўрашали, дади. Гўрўғли. Жон ого гўрашни тўхтат, бир чой—чилима атали, дади кўса. Гўрўғли тўхтаб буларни чартагина чой—чилима гирди. Асли зотини баён атди. Йиғитлар Гўрўғлини Одибек Султонни ўғли аканини билиб, қужоқлашиб, йиғлашиб, қайтадан гўришдилар. Икки қўйни сўйиб қозона ташлаб, кечаси билан ўтиришма қуриб донг оттирдилар.

Шундай қилиб Гўрўғли қирқ йиғитина эга бўлиб, улар ила Хунхоршоҳни устига чаповула бориб, ўлжа—совғалар билан Чамлибела қайтиб, отасини юртина олиб бўлиб, даврини сураварди.

Гүрүғлини одам бўлиб, қирқ йигитини, отини, юртинин тоғиб, уларго эгалик қилиб бошлогонини тарихи шу билан тамом.

Эшитганларингиз учун раҳмат!

Юнус пари

ГҮРҮҒЛИНИНГ уйли—элли, хотинли бўлиб, Юнус пари билан бош қўшганининг тарихи шундан иборат: Гунлардан бир гун Гүрүғли чоповула эдикди Чоповул яхши бўлмади, алларина ҳеч ортиқмоқ нарса тушмади. Шу галишинда ов овламоқ бўлдилар.. Аммо бир қарға ҳам ота билмадилар. Шунда Сафар Кўса айтдики, эй Гүрүғли оға, шундан шунга икки алиминин бурниминга суқиб бораварамизми. Ино Ганжим оғани ми мулкина яқинлашидик, шунин қўйининан ҳеч бўлма-са бир қўй тутиб гетали, беш минг, ўн минг қўйин ичинда бир қўй ҳали билиниб қолмас, дади.

Гүрүғлининг мола—мулка ҳирс қўйган, бой —бадав-тат, ўта гетган ҳасис, қитмир бир амакиси бор ади. Бунго Ганжимбек дап ол барар адилар. Сафар кўса шунин қўйларининан бирини олиб гетишни айтиб дурва-ди. Гүрүғли бу сўзин эшитиб, рози бўлмади. Кейин яна ихтиёрларинг дап ори гетаварди. Гүрүғлининг сел рози бўлганини билиб, қирқ йигит чўпонларни италаб танилаб бир амас икки қўйни отни устига бо-сиб қайтавардилар. Қўша галиб қўйларни сўйиб, қо-вона солиб юбордилар. Шу вақтда бу воқеани чўпон-ларининан эшитган Ганжимбек дўғри Гүрүғлининг усти-га галди. Унинг билан уруш—ёқолани атишдан қўрқ-ди. Аммо сўкиб ҳақоратлаб гетди. Ҳаммасиннан ҳам Гүрүғлига гаттиқ ботгани унинг «белавлат» дагани бўлди. У ҳақоратни эшитиб Гүрүғли кўп ўйланди. Уй-ланса ҳақиқатанам тўғри, ҳали йигит етса ҳам, уй-

лашманни, хотин бола—чақа йўқ. Амакимнинг «бедавлат» дагани шу бўлса гарак даб, хафа бўлиб, йигит-ларина қараб, айтиб дурдон шеъри:

Эй ёронлар, аввал бошдан,
Давлат керакдур йигита.
Йиқилганда суюлмака,
Мадад керакдир йигита.

Ҳар ишда бир кўзлашмака,
Нор буғродин дизлашмака,
Ор—номусни излашмака,
Дўғган керакдир йигита.

Дўни Зарафшон сочоқли,
Эшик, айвони ўжоқли,
Узун бўйли, кенг қужоқли,
Жонон керакдур йигита.

Отин жойинда боғлаган,
Кесиб жигарин доғлаган,
Ўлганда зор—зор йиғлаган,
Ночор керакдур йигита.

Отдур йигитнинг йўлдоши,
Уғулдир давлатнинг боши,
Қиз ҳам бўлса кўнгил хуши,
Зурёд керакдур йигита.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин на қиларин билмай, хафа бўлиб майхонасина гириб ён-бонлади. Шу ётишина ухлаб қолди. Бир вақтлар Гўрўғли душ гўрди. Душинда бир оқ соқолли киши галиб Гўрўғлининг манглайинан ўниб айтдики, эй Гўрўғли, сан хафа бўлма, худо ҳаммани ўз жуфти билан яратган. Сани жуфтинг Қўхи Қоф тоғинда макон тутган Жаҳон подшонинг қизи Оға Юнус пари бўлади. Ина сан бу паризода бир назар таппа, кейин йўл

гамингни гўравар, уч ойларда етарсан дап зим—зиё бўлиб йўқолиб гетди. Гўрўғли паризода гўзи тушиб, бир интилди, қучоғина олиб бир қисди. Шу вақтда «дод» даган бир овоздан уйғониб гетди. Қараса Сафар кўсани қучоқлаб ётибди.

—Санго на бало бўлди, Гўрўғли, қовурғамни қисиб синдиришингга оз қолди—ку,—дади кўса. Шуннан кейин Гўрўғли, бу сасдан уйғонган йигитларини йиғиб, уларга душини баён қилиб айтиб дурган шеър:

Фафлатда ётвдим галди бир пари,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Шул парининг савдосина душмишам,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Боиларина зар қуббалар тақмишдур,

Ширин жоним ишқ ўтина ёқмишдур.

Лочин каби қиё—қиё боқмишдур,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Тушимни беринглар сиз манго йўриб

Бир боқа билмадим дийдора тўйиб,

Оқ юзина қўша—қўша хол қўйиб,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Тарлон бўлиб тўрт тарафа боқайин,

Сиё зулфин гарданима тақайин,

Ишқ йўлида Жайхун каби оқайин,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Эй йигитлар, ақлим олди бу пари,

Эгнина кийибди сим била зари,

Тилло тож тейинда нозланар сари,

Ишқ ўтина мани ҳайрон айлади.

Гўрўғлибек айтар ширин сўзини,

Жоним олган наргис, қора кўзини,

Кўзга суртсам босиб ўтган изини,

Оға Юнус пари ҳайрон айлади.

Гўрўғли сўзини тамом қилганинан кейин Сафар кўса айтдики, эй Гўрўғли шу гапинг бор акан аввалдан айтмайсанми, манн босиб ўлдиришинга оз қолди—ку, ино биз тайёр, уйлантир, дасанг уйлантирамиз, бу масалада ҳеч қайғу—нам ема,—дади.

Шунда Гўрўғли айтдики, эй Сафар кўса, сизлар манн уйлантириб билмассизлар, ман бу паризодни ўзим излаб топмасам бўлмас, лекин ман гетарман сизлар ўлсангиз ўлинг, лекин амакимни молина дейманг, дап йигитларинна қараб туриб, уларни бирга гетамиз даганина қайтарди бари айтиб дурған шеър:

Ман гетмишам Кўҳи Қофа,
Яхши қолинг, қирқ йигитим,
Кўнгил тусар кайфу сафо,
Омон бўлинг, қирқ йигитим.

Шай этинг бари зотимни,
Эгарланглар Гиротимни,
Изларман паризодимни,
Омон бўлинг, қирқ йигитим.

Номарда бошингиз эгманг,
Муханнаслар билан юрманг,
Ганжимни молина тегманг,
Яхши қолинг, қирқ йигитим,

Гўрўғли йўла душмишам,
Ишқнинг шаробин ичмишам,
Паризод белин қучмишам,
Ҳушёр бўлинг, қирқ йигитим.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганинан кейин, Гиротни белина миниб, йўла тушаварди. Гирот ҳар одим отганда тўрт газ, ҳар отлаганда қирқ газ ерни босиб, оғзиннан оқ кўпниг сочиб, қулоқини қалам, қуйруғини алам қилиб, нердасан Қўфи Қоф дап йўла чиқавар-

ди. Гүрүғли шу юришина ярим гечалада бир чўли майдоннан чықди. Қараса тўрт тарафда жон асари йўқ. На йўлининг маълуми бор, на изнинг, йилт атган ёхтилик йўқ. Гүрүғли шунда алдина галажак иш-на на акайини билмиш, йўла чиққанина бир пұшаймон атиб, бирда ўзива ишониб, Гирота بازار қилди. Қараса от хеч парса сезмаганшн бўлиб, йўл тортиб борёттер. Отнинг шу борини Гүрүғлининг кўнглина тасалли бўлиб, Гиротни махтаб айтиб бораётган шеъри:

Узоқдур Қўҳи Қоф тоғи,
Ол—ҳо Гирот йўлигини ол,
Яқин қолмиш сахар чоғи,
Ол—ҳо Гирот йўлигини ол.

Сенсая манинг мададкорим,
Ҳам қувватим, номус—орим,
Насиб бўлар севар ёрим,
Ол—ҳо Гирот йўлигини ол.

Олло эшитсин додимни,
Ўзи берсин муродими,
Узоқ отиб ҳар одими,
Ол—ҳо Гирот йўлигини ол.

Не савдолар кўрмиш бошим,
Чўлу сахро дегра дошим,
Гүрүғли дер: сен—йўлдошим,
Ол—ҳо Гирот йўлигини ол.

Гүрүғли отни устинда ўтириб бу сўзларни айтаварди, Гирот қулоқ солганини бўлиб, қулоқини қийиб куч—қувват эганини, одимини яна тезливарди. Шу вақт донг оқарди, Гүрүғли чор атрофга гўз ташлади, бир—даварақ чўл—майдон. Аммо лекни Қўҳи Қоф тоғи гўршмади. Гүрүғлининг юрагина яна гулғула тушди. Йўлдан адашдиммакан дақ шайтон ҳаёлига

гетди, бир орқасина қайтмоқчи бўлди. Гўё унинг ҳаёлига уч ой ўтиб гетганди бўлиб ичи ҳўвлатаварди. Шу вақтда Гўрўғлининг алдинда яна оқ соқолли бир киши пайдо бўлди. Гўрўғли шу одамни гапина гириб шунча овора бўлдим, яна алдимдан чиқиб мана алдижоқ—ов бу дап, бу кишини бир уриб бошини узиб ташламоқчи бўлди. Аммо алини энди гўтарвади, киши уни ҳай—ҳайлаб тўхтатди. Уғлим, шайтон феълна гирма, ўнг ёна қараб сал юрсанг гўзлаган жойинга етасан, аммо Паризодни сақлайдовин аждаҳодан эҳтиёт бўл, оғзини очса, иношу нарсаини оғзина ташла дап, шопотдин бир матгани бориб, зим—зиё бўлди. Гўрўғлининг кўнгли сал жойина тушиб, Фиротнинг жиловини ўнга буриб, йўл босаварди. Бир вақт қараса, тоғнинг ўртасинда икки ённан шовуллаб ён оқиб дурған, булоқлар мавж уриб отилиб дурған, булбуллар чаҳ—чаҳ уриб сайраб дурған бир ердан чиқди. Шу ерда олти газ баланд девол, девола олтин қуббали дарвоза қурилган, дарвозани алдинда бир аждарҳо ётибди, ичина от билан бирга гириб гетаваргиди ёғдойда. Гўрўғли Фиротни бир қамчи урвади ёпдан отлаб тикка аждарҳонинг алдина бориб тушиди, аждарнинг ўнг ёнидан юрди, ўтказмади, чап ёнидан юрди ўтказмади. Шунда Гўрўғлининг аждарҳога қараб айтиб дурған шеъри:

**Бир оғзинг ўт, бир оғзинг сув, аждарҳо,
Банд айлама, Паризоднинг йўлини.
Раҳм айлагин, мен ҳам етайин ёрга,
Банд айлама Паризоднинг йўлини.**

**Сен аждарҳо нага маълул бўларсан,
Ғазаб билан манго назар соларсан,
Қаҳрим келса бир қиличда ўларсан.
Банд айлама Паризоднинг йўлини.**

Мани сўрсанг Чамлибелдан келарман
 Бир ёр учун ҳақдан нажот тиларман,
 Ердам берсанг кўша бошинг силарман,
 Банд айлама Паризоднинг йўлини.

Ёрим учун чиқдим олис йўла ман,
 От чопдурдим боқмай ўнгу сўла ман,
 Аслим айтсам така туркман бўламан,
 Банд айлама Паризоднинг йўлини.

Менинг ёрим сиё зулфин ўрадур,
 Чамлибела бориб даврон сурадур,
 Гўрўғлибек ёр жамолын кўрадур,
 Банд айлама Паризоднинг йўлини.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, от-
 ни ҳайдаётир ади, аммо аждарҳо йўл бармади.
 Шунда Гўрўғлининг ёдина оқ соқолли кишини бар-
 ган латтаси тушди. Уни қўйиннан олиб аждарҳони
оғзила ташади. Шу замони дамини чиқармастаи қол-
ди. Гўрўғли отни ҳайдаб ичона қараб юриш атаварди.
 Қараса, дәнеиллама саройлар, ғоли-палослар дўшал-
ган, деволлара олтин қопланган. Аммо—лекин жонзод
 гўрнимади. Гўрўғли саройни айланиб юраварсин, ил-
 ди сўзни Оға Юнус паридан эшитинг. Гўрўғли душ
 гўрганда паризод ҳам душ гўрвади. Гўрўғли сарой
 ичнна гирган вақтда, Оға Юнус пари бари парилар-
 ни ённа чақириб, дўшини йўрдириб ўтирвади.

Гўрўғли айланиб юра—юра бир вақт париларнинг
 тўпланиб, душ йўриб ўтирган ериннан чиқди. Буларга
 ўзини билдирмак учун Гўрўғлининг париларга қараб
 айтиб дурған шеъри:

..... * * * * * * * * * *

Парим, маннан тилаганинг,
Молмади, бошмади, надур?
Кўрибсан ёйли камонни,
Кўзмади, қошмади, надур?

Ер бўйнина ҳинжи тақар,
Ошиғини бағрин ёқар,
Йўла қараб ҳайрон боқар,
Кўздаги ёшмади, надур?

Мард йигитлар овга чиқар,
Қуш учирай, довул қоқар,
Парим қиё—қиё боқар,
Билмам сархушмади надур?

Паризодим, этма зулим,
Зулмкорлар эрур золим,
Бугун тушди санго йўлим,
Ё бағринг дошмади, надур?

Гўрўғли дер: йўқ қарорим,
Тарк этди номусим—орим,
Уён—ҳо гул юзли ёрим,
Кўрганинг душмади, надур?

Гўрўғли бу сўзни айтиб, тамом қилди. Шу вақтда паризоднинг қулоғина одам овози эшитилгандин бўлди. Паризод айтдики, эй парилар, боринг, бир одамзод галди ўхшийдди, шунинча бона чақиринг, дади. Парилар югуриб дешона чиқдилар, қарасалар бир девсифат одамзод дуринбди. Парилар дарров қўрқиб ўзини ичона урди.

—Ҳа, на гап,—дап сўради Оға Юнус пари.

Бизларни дик юрагимиз ёрилди, бу одамзод дагани бизлара ўхшамайдигон бир маҳлуқ акав,—дади парилар. Шунда оға Юнус пари айтдики, эй қизлар, сизлар қўрқсангиз манго хизматкор кампирни чақириб бе-

ринглар, дади. Дарров хизматкор кампирни чақирдилар. Хизматкор кампир дешона чиқиб, Гүрүғлига бир қарадидон ортина қайтаварди. Галиб паризода айтдики, эй Оға Юнус паризод, душингда гўрган одамзод шуми, дади.

—Топ ўзи шу,—дади паризод.

—Агар шу бўладовин бўлса, сан мани сўзима қулоқ сол,—дади кампир.—Аммо лекин сўзимни қабул қилсанг ҳам ихтиёринг, қилмасанг ҳам ихтиёринг ўзингда, дади кампир.

—Қани на гапинг бўлса айтавар,—дади паризод.

—Агар айтсам,—дади кампир,—бу галган одамзоддур, сан паризодсан. Одамзод тупроқдан, паризод нурдан яралган, сизлар бир—биринга ҳеч дўтри галмисан,—дади кампир.

—Йўқ,—дади паризод, ман рост душимда шунго ал бардимми, тупроқми, дошми шунго ўз танимни бахш этаман, дади паризод. Шунда кампир айтдики, одамзоднинг бошқа ҳунарлари ҳам бор. Сан одамзода борсанг, харос қўшасан, ер аъдарасан, нон ёпасан, майдоннан тазак йиғисан, ўжоқа ўт ёқасан, бу ишлар санинг алигнац галавўлармакан, дади кампир.

—Розиман,—дади паризод.

—Агар сан мунга рози бўлсанг, одамзоднинг яна бир ҳунари бор, мунго рози бўлмассан,—дади кампир.

—На ҳунар акан,—дади паризод.

—Бу одамзод дагани бир—икки хотина қанот атмиди, устинга ўйланеди, ёр сўвади,—дади кампир. Ҳамма гапа рози бўлиб дурған паризод шу ера галганда сал ўйланиб қояди.

Гүрүғли қолида дурип бу гапларни эшитиб дурвади. Охирги гапдан сўнг паризоднинг иккиланганини гўриб, сал мезаси қочди. Кампирни бу гапина ишониб ишни бузжоқ—ов, бу дап, паризода қараб, кўнглини гўтариб айтиб дурған шеъри,

..... *.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*

Паризодим, сиё зулфинг,
Бойла бўйнима банд ўлсин.
Барсин ошиқнинг муродин,
Кўнгил айлансин банд ўлсин.

Бизнинг беклар от солишар,
Жон олишиб, жон баришар.
Саванганлар ер қоришар,
Душманлар номурод ўлсин.

Чамлибелдан от чопдирсам,
Лабинг шаробиннан ичсам,
То ўлгунча саннан кечсам,
Каломуллодин онг ўлсин.

Гўрўғли дер: пирим Али,
Бепоен дунёнинг моли,
Кўнглингдан қув хомхаёли,
Ғамгин кўнгиллар шод ўлсин.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, Оға Юнус пари айтдики, эй одамзод, ман сани душумда гўрганим замон юлдузимиз дўғри галганини сезиб, отам—онамдан оқ фотиҳамни олиб қўйганман, ким на деса дейварсин, инди ман сан билан гетарман бўлдим, дап Гўрўғлига қараб паризоднинг айтиб дурған шеъри:

Тушимда берибман санго қўлимни
Тайёрман, кетишга, одамзод ўғли.
Шоҳимардон ойдин этсин йўлимни,
Тайёрман, кетишга, одамзод ўғли.

Парилар алдамас, сўзи бир бўлар,
Яхши сўз айтмасанг сарғаяр—сўлар,
Икки жон бир бўлса кўнгиллар тўлар
Тайёрман, кетишга, одамзод ўғли.

Мани истаб излаганинг билурман,
 Қўҳи Қофнинг кўзлаганинг билурман,
 Саҳроларда бўзлаганинг билурман,
 Тайёрман, кетишга, одамзод ўғли.

Отим Юнус нари—пайкарлар шоҳи,
 Сени истаб мен ҳам чекканман оҳи,
 Мард йигитлар марддан топар ҳамроҳи,
 Тайёрман, кетишга, одамзод ўғли.

Оға Юнус нари бу сўзни айтиб тамом қилиши билан Гўрўғли Ғиротни сийлаб—сийпаб, қоринбоғини қайтадан тортаварди. Паризодлар эса ғамгин бўлиб чет—чета чиқавардилар. Шунда паризоднинг гоҳ кўнгли бузилиб, гоҳ севиниб, париларга кўнгиб бериб, юраклари беданалин потирдаб, юзлариннан тер оқиб, олтишан нишланган саройлара, думондин отлиқиб дурган боғлардаги оғоч—уғочлара, очилиб ётган минг хил гўллара, чаҳ—чаҳ уриб дурган булбулларга қараб айтган шеър:

Кўнгиб қўйдим одамзода,
 Паризодлар, яхши қолинг,
 Бу ишимда йўқдур хато,
 Паризодлар, яхши қолинг,

Булбул гулдин бўлса жудо,
 Ўз—ўзин ер бўлур фидо,
 Бизлара ёр бўлсин худо,
 Паризодлар, яхши қолинг,

Ҳамроҳим бўлубдур одам,
 Рози бўлгил, жоним отам,
 Икки дунёдур бир тутам, —
 Отам—онам, яхши қолинг.

Оға Юнус манинг одим,
Эрам боғи кўнгил шодим,
Оллога етишсин додим,
Доғи—дошим яхши қолинг.

Паризод бу сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Гўрўғли айтдики. қани Паризодим, ман билан гетар бўлсанг, Гиротни белина миниб йўла равона бўлалди, дади. Шунда паризод айтдики, ман тақдиримни алдиннан гўриб билиб тайёргарликни гўриб қўйибман, отим, йўл харажатим, хизматкор, канизим, тайёр дурбди, дади.

Шуннан кейин Оға Юнус парига бир от галтирдилар, оёқларни икки газ, эгарлари олтиннан, куйшиқларни кумушдан, Гиротдан қолишадовин ери йўқ. Бир каниз олиб чиқдилар, юзлари ой билан таланиб дурбди, адабда—икромда бунинг алдина тушадиган жонзод бўлмаса гарак. Каниз учун ҳам бир от олиб галдилар. Ана инди учиси уч ота миниб, йўла тушавардилар. Отлар қора кўпика ботиб, йўл юриб, қир ошиб, чўл ошиб, уч гежа—гундуз йўл юрдилар. Дўртинчи гуни доғ саҳарта бир доғни канорича етдилар, шу ерда дам олиб ўтирганда Оға Юнус пари ўйлаиниб қолди. Бу одамзод осмоннан тушганини алдимда пайдо бўлди, икки оғиз гапта рози бўлиб, алдина тушиб қайтавардим. Ичиннан бу одам ўлиб дурган аканов дап ўйламасини даган ҳиёла гетди. Агар душман гирган одам бўлса на хўи, агар бошқа бир одам бўлса оно томоша. дап Оға Юнус пари Гўрўғлининг кимлигини суриштирмакчи бўлди. Шунда паризоднинг алина тилло созини олиб, хавотир бўлиб, Гўрўғлининг насл—насаби, ўғрими—дўғрилиқини сўраб айтиб дурган шеъри:

Шукрым кўп сани берган худоё,
Қайси хон ўғлисан, аслинг айтагўр,
Юзингни ўхшатдим тўлишган оё,
Қайси бек ўғлисан, аслинг айтагўр.

Ман каби нозанин онадан бўлмас,
Сан каби ғўч йигит жаҳона галмас,
Ман билан яшаган қайғуни билмас,
Қайси хон ўғлисан, аслинг айтагўр.

Манинг ўзим ўн тўрт—ўн беш ёшимда
Тиллодан қуйилган жиғо бошимда,
Пари қизлар қирқ айлансин қошингда
Қайси бек ўғлисан, аслинг айтагўр.

Чин ошиқман, номусим бор, орим бор,
Оқ сийнамда битган қўша норим бор,
Имди санго айтадиган зорим бор,
Қайси хон ўғлисан, аслинг айтагўр.

Чўлда қочар алдимиздан жайронлар,
Юлдузлар ярашса, сурсак давронлар.
Ман бугун ўйланиб бўлдим ҳайронлар
Қайси бек ўғлисан, аслинг айтагўр.

Оға Юнус Жаҳон подшонинг қизи,
Ёр бўлмоққа қабул айладим сизни,
Чамлибела олиб борсангиз бизни,
Қайси бек ўғлисан, аслинг айтагўр.

Гўрўғли Паризоднинг сўзини эшитганина сўнг ўйла-
ниб қолди. Бу пари зоти дим поэтик тоифадан бўлар
акан—ов. Олло таоло биза жуфт танлаганда ўзимиза
ўхшаган одам зотиннан топмаган акан—дон. Бу бор-
ганинан кейин бизни туркманчилигимиза, исси—совуқи-
миза чидаса яхши—ов дап, ичиннан сал—пал хавотир
олди. Аммо кўнглидаги севги хавотирни босди, паризо-
да раҳми галди. Бир оғиз сўз билан изима тушиб

қайтди, ман мунн умр бўйн норози атсам бўлмас,
даи Паризоднинг кўнглини гўтариб, дулли жойлардан
тимсол гатириб айтиб дурган шеърн:

Мард йигит охирии ўйлар,
Ваъда—иқрори бир бўлар.
Саваш гуни қўрқмоқ абас,
Шоҳимардон дастгир бўлар.

Маҳкам чакса мард ёйни,
Душмандан олар пойини,
Билиб ўтирар жойини,
Мардларнинг иши зўр бўлар.

Доно сўзин тингламаса,
Етим бошин силамаса,
Ера вафо айламаса,
Йигитнинг боши хор бўлар.

Хазон ели асан бўлса,
Душман йўлин тўсан бўлса,
Йигит боши омон бўлса,
Молсиз бўлмас, молли бўлар.

Гўрўғли мастона чоғлар,
Гулласа ғунчали боғлар,
Бейик—бейик қора доғлар,
Қорсиз бўлмас, қорли бўлар.

Паризод Гўрўғлидан бу сўзни эшитиб, кўнгли жо-
йина тушди, юз нозу—карашмалар қилиб, Гўрўғлининг
атрофинда гирди—капалак бўлди. Паризоднинг бу эр-
каликлариннан маст бўлган Гўрўғли сал суюложоқ
бўлди. Шунда Паризод Гўрўғлининг бу қилиқларина
қайтарғи барип бир шеър айтар бўлди:

Сабрли қул кўрар роҳат,
Сабр айла, ёрим, сабр айла.
Сабрсизлар чекар захмат,
Сабр айла, ёрим, сабр айла.

Минайлик отни белина,
Етайлик Чамбил элина,
Кейин на бўлса мейлина,
Сабр айла, ёрим, сабр айла.

Чамлибелда бўлсин тўйлар,
Мард йигит икки сўзламас,
Пари халқи тўғри сўйлар,
Сабр айла, ёрим, сабр айла.

Аввал ўйла имонингни,
Бузма аҳду паймонингни,
Ҳалоллаб егил нонингни,
Сабр айла, ёрим, сабр айла.

Юнус айтар никоҳни қий,
Ёмон ишдан нафсингни тий,
Кейин кўрарсан иззат—сий,
Сабр айла, одам, сабр айла.

Паризод бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин
Гўрўғли ўзининг сабрсизлигинан уялиб, қизариб, пу-
шаймон атиб, Чамлибелнинг ичина қараб ота қамчи
босаварди. Бу уч отли Чамлибела қараб галаварсин,
индиги гапни Сафар кўсадан эшитинг.

Сафар кўса Гўрўғлининг қирқ йигитининг ичинда
энг уллиси, энг шайтонроқи ади. Шунинг учун ҳам
Гўрўғли бир ера гетса йигитларина кўсани бош атиб
гетар ади. Бу сафар ҳам Сафар кўса йигитлара бош
бўлиб қолди. Чамлибелнинг дешинда Гўрўғлининг
Сарчаман одли бир боғи бор ади. Гўрўғли ҳар сафар
бир ера гетганда ё галганда шу боғда бир тўхтаб,

дам олиб ўтар ади, Сафар кўса шу боға икки йигитини қоровул қўйиб, Гўрўғли галса хабар барасизлар дап, ўзи Чамлибелда бўлди. Гўрўғли эйланаваганидан сўнг об—ичинини ҳам мазаси бўлмади. Чоповула бормоқа Гўрўғлисиз қўрқди, Ганжимнинг молина дегмака Гўрўғлидан қўрқди. Сўнг бой—бадавлат бойлардан Гўрўғли галса ўзи узади дап қарза қўй, мол олиб, гунини гечириб юриварди. Агар Гўрўғли қайтиб галмаса йигитларни тарқатиб, уйли—уйина қайтаварамиз, туя гўрдингми, йўқ, даган ганини кўнглина тугди. Аммо гуилардан бир гуи Сарчамаи боғиндаги йигитлар

Гўрўғли галди, Паризодинагалди дап суюнчи сўраб, от суриб галиб қолдилар. Сафар кўса дарров али олти, енги етти бўлиб, ғиррим тегалак дўрт тарафга югуриб, меҳмонхонани тузатди. Сириб—сўпуриб, такчалара гул қўйиб, чойнак—қосаларни ювдириб, кўрпача—такаларни дўшап, чой—чилимларни тахлаб қўйдди. Кейин йигитлара айтиб, Чамлибелдаги қариндош—дўгган, улду—кичикни йиғнатди, ҳамма ер ола—тосирди тўй—сайила айланиб гетди. Сафар кўса бу гола—говур билан юриварсин, инди яна ганини Гўрўғлидан эшитинг,

Гўрўғли икки парини изина солиб, догу—дошдан, чўлу—сахродан оша—оша Чамлибелнинг четина етиб галди. Узининг Сарчамаи боғини гўриб севиниб гетди. Қараса, боғда икки йигити, уни йўлига қараб ўтирибди. Бори ер сириб—сўпурилган, ўжоқда чой қайнаб дурибди. Сувлар оқиб, булбуллар сайраб, ажаб бир пойизли гўришиб, кишининг ҳавасини гатириб дурибди. Паризод бу боғни гўриб, одамзод ҳам боғи—бўс-тонга янаар ақан, бизларнинг боғча бўлмаса ҳам янаса бўладовини ақан, дап сал кўнгли таскин топди.

Йигитлардан Гўрўғли ҳол—аҳвол сўрабанин кейин, иккиси ҳам суюнчилан учун ота миниб Чамлибела қараб суравардилар. Гўрўғли ҳам сал—пал дам олиб

чой—чилим атганнан кейин, Чамлибел нердасан даи
 йўл тордавардилар. Галсалар Чамлибелда ола қийғос
тўй. Олтин қовоқлар қурилган, қўчқорвозлар, гўраш
 возлар йиғилган. Сурнай—карнайлар, созанда—гўянда
 бари хизматда, Чамлибелнинг бари қиз—жувонлари
 чиғиб, Паризодни қўлтиқиннан тутиб, отдан тушириб,
 сеқина пойдоз дўшаб, меҳмонхонага киргиздилар,
 пари халқи ничик бўлар акаи даи, унинг бошиннан
 сеқинача икки—учдан қараб чиқдилар. Шундатиб, Са-
 фар кўса бошчилигинда етти геча—гуиндуз тўй—томо-
 ша бўлди. Шунда Гўрўғлини қирқ йигитидан, эли—
 халқидан шод бўлиб тўйга галли халойиққа қараб
 айтиб дурган бир шеъри:

Тўй тутмишам Чамлибелнинг дузида,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.
 Душманларим кўлдир манчиг наимда,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.

Тўйхонада созу—суҳбат қуринглар,
 Элу—халқим хизматимда туринглар,
Олтин қовоқ отиб, отлар суринглар,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.

Паризод бошинна олтин сочинглар,
 Кўшаганани оқ атласдан бичинглар,
 Олтин косаларда шароб ичинглар,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.

Беш мазгилдан бедов отлар чопарман,
 Бекларим эғнина чопон ёнарман,
 Тўйим учун семиз қўйлар топарман,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.

Гўрўғлибек қурди суҳбат—созлари,
 Кўлинда ғарқилдар ўрдак—ғозлари,
 Тўйга келган така йўмит қизлари,
 Муборақ айланглар нозлим тўйини.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Сафар кўса айтдики, эй Гўрўғли оға, инди нчона гириб Паризоднинг билан бирга бўлавар, дами—динчингни ол, бизлар қолган хизматни ўзимиз бажарамиз, дади.

—Дўғри айтасан кўса, ман меҳмонхонага гетдим даи, Гўрўғли оға Юнус паризоднинг ҳузурини қараб гетди. Иккиси бари нарсани ёддан чиқариб айш—ишрат билан машғул бўлавардилар.

Гўрўғлининг Оға Юнус пари билан топишиш тарихи шу билан тамом. Эшитганларингиз учун раҳмат.

Райҳон Араб

ГЎРЎҒЛИНИНГ Райҳон Араб билан уришиб енгасини қайтариб галишининг тарихи шуннан, иборат.

Гўрўғли уйланганнан кейин ҳам данжиқлигини қўймади, ёш битмаса иш битмас дегандин, икки—уч гун орадан ўтиб—ўтмин Гапжим амакиси билан жанжал чиқараварди. Гунлардан бир гун Сафар кўса Гапжимнинг қўйларинан яна бирни тутиб Гўрўғлига олиб галвади. Жанжални каттаси шуннан кейин бошланди. Гапжим Гўрўғлининг майхонасиға келиб: Эй занғар Гўрўғли, инди уйландинг, элландинг еб—ичиб ётаверасанми, қачонғача ўғирлиқ билан гун гўрасан, агар иш топмасанг Райҳон Араб енгангни олиб гетди, сан йигит бўлсанг ор—номусинг борми, ҳеч бўлмаса, шунини олиб қайт, мардлингни қўй ўғирлашда гўрсатинча ор—номусда кўрсат, дади.

Бу гап Гўрўғлиға дим қаттиқ ботди. Сафар кўсани чақириб айтдики, аммо Сафар оға, бу ўтиришимиз бўлмас, эрта билан Арабистона Райҳон Арабдан қасди қоримизни олнша гетамиз. Ёв—яроғни тайёрлаб ўтиринглар, дади.

Сафар кўса бориб йигитларни бу хабардан огоҳ қилди. Аммо йигитлара бу гап унча ёқмади. Биринчи олиб, биринчи қўйди. Шунда Сафар кўса шумлиқа ўтди, қани ҳар қайсинг манго бир тангадан ташланг, сизларни олиб қаламан, дади.

Эртаси эрта билан Гўрўғли ёв—яроғини, асбоб—анжомини тўғрилаб, Фиротни мениб йигитларнинг устига галди. Дарров Сафар кўса йигитларни отлантирди. Аммо йигитлардан олган тангалар унга тинчлик бермади. Охири Гўрўғлига бир ўнгайинда айтдики, эй Гўрўғли оға сани енгангни олиб гетганда Райҳон Араб устига ничча кини бўлиб галвади.

—Бир ўзи галвади,—дади Гўрўғли.

—Ундай бўлса сан пага 40 йигит бўлиб бораётирсан, бу сани шаънинга уятмасми, дади Сафар кўса. Гўрўғли ўйласа бу гапда жон бор,—Яхши, дади Гўрўғли, сан йигитларни олиб қалъада ётавар, ман бир ўзим гетиб бахтимдагнини гўраман.

Шундай қилиб Сафар кўса ҳам қалъада қолди, ҳам 40 тангали бўлди. Гўрўғли Фиротни суриб, Райҳон Арабни юртина қараб йўл тутаварди. Уч тежа—кундўз йўл юриб Арабистоннинг бир чеккасинан чиқди. Райҳон Арабнинг даргоҳини топиб, гуллар очилгон, булбуллар сайраган—сувлар оқиб, оққушлар сузган, товуслар товланган, жайронлар боғланган бир жойга галиб, енгасини ёд атиб, сўраб—сўринтириб бир шеър бошлаб юбараварди.

Тар очилган қизил гуллар,
Бу боға янгам келдим?
Тоғ устиндан келган селлар,
Бу боға янгам келдим?

Боғда сайраган булбуллар,
Гул терган сочи сунбуллар,
Гул устиннан эсган еллар,
Бу жоя янгам келдими?

Бугун менинг ҳолим мушкул,
Кўзим ёши дарёи Нил,
Гул ишқинда куйган булбул,
Бу жоя янгам келдими?

Олисдир менинг маконим
Айрилиқдан куйди жоним,
Кабам—онам меҳрибоним,
Бу боға янгам келдими?

Боғ устинда учган қушлар,
Бугун қурбон сизга бошлар,
Дийдам узра оқди ёшлар,
Бу боға янгам келдими?

Узоқ элдан излаб келдим,
Ному нишонин билмадим,
Гам—аламда адо бўлдим,
Бу жоя янгам келдими?

Бугун бошимма иш тушди,
Юрак—бағрим куйди—пишди,
Давлат қушим бошдан учди,
Бу жоя янгам келдими?

Гўрўғли, қисматим ёмон,
Етти йилдир чекдим афгон,
Ҳеч топмадим ному нишон,
Бу боға янгам келдими?

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилди, аммо бу боғда
жон—зод гўрнимлади. Инди ориғи дарвозадан галин
даб отини бошини бурвади, бир—икки хотин—халаж

ҳовуз бўйида потти—сотти гўтариб ўтаварди. Шунда уларга қараб, янғасининг дарагини топғандин бўлиб, жўшиб айтиб дурғон шеъри;

Бу боғда ўйнаб—кулганлар,
Сизлардан нишона бўлди,
Дийдам узра оқиб қонлар,
Кўзим ёши равона бўлди.

Кўнглимда кўпдир армоним,
Чамлибел эрур маконим,
Жондан азиз меҳрибоним,
Кўзимдин бегона бўлди.

Бу боға кирдим нор учун,
Бошда мушкулум бор учун,
Бир ақлли ночор учун,
Уртанди, парвона бўлди.

Кезиб келдим элдин—эла,
Кўнглимда йўқ эрур ҳийла,
Қайғу босиб ҳижрон била,
Қўшилди ҳамхона бўлди.

Гўрўғли дейди, дод айлай,
Ғариб янгамни ёд айлай,
Тоғиб кўнглини шод айлай,
Кўрмагим гумона бўлди.

Гўрўғли сўзини тамом қилди, аммо ўтган—кечганлар унга қулоқ ҳам солмадилар. Кейин Гўрўғли боғни ичонина, ҳовузни бўйида галди. Қараса дўққиз тақа—намаатни сунага дўшаб, дўққиз дўшакни устиннан ёзиб, дўққиз тақани ҳам қўйиб, устига едди қот яймани ёниб, Райҳон Араб ухлаб ётибди. Хўррақининан ер сазо баради. Гўрўғли буни гўриб аввал ўйландики, ухлаб ётган одамни ўлдирини номардлик бўлар, яхшиси ҳозир галганимнан нишона қолдириб, уйғон-

ганидан кейин уришаман, даб отни туёғини изиши қол
дириш учун даваракини уч айланди. Ёнбошидаги
даракни танина бир ўқ отиб гиризиб, дўғри ўтиб ҳа-
рамхонани эшикни борди. Қараса, бир жувон кир
ювиб ўтирибди, Гўрўғли янғасини зўрға таниди, аммо
янғаси Гўрўғлини танимади. Гўззина иссиқ гўринди.
У от устида дурған ҳайбатли салобатли йигитнинг
узоқ ердан галганлигини билдиб, кўнгли бир нарсалар-
ни сезиб, ундан йўл сўраб бир шеърин бошлаб юба-
раварди:

От устида турган чашми чироғим,
Саринга дўнайин қайдин бўлурсан?
Бунда бори манинг номехрибоним,
Сарингча дўнайин, қайдин бўлурсан?

Тоза навжувоним, эшитгил сўзим,
Йиғлай—йиғлай менинг қон бўлди кўзим
Санга қараб бугун йитирдим ўзим,
Қурбонинг бўлайин, қайдин бўлурсан?

Қайси боғдан учдинг, сайроқ булбулим,
Бунда хазон бўлиб сўлибдур гулим,
Мен бир ғариб ночор бошимда ўлим,
Сўзла, меҳрибоним, қайдин бўлурсан?

Узоқ ердан келган азиз меҳмоним,
Санго қурбон бўлсин бу ширин жоним,
Сўзинг эшитмасам, бўлмас қарорим,
Қурбонман сўзинга, қайдин бўлурсан?

Қулогим сандадур эшитай сўзинг,
Не сабабдин ёшга тўлубдур кўзинг,
Олама нур сочар ой каби юзинг,
Сўйла, навжувоним, қайдин бўлурсан?

Гуландом дер, кетмас бошимдин думон,
 Ёганим заҳардур, чекканим фиғон,
 Мен бунда ғарибман қисматим ёмон,
 Саринга дўнайин қайдин бўлурсан?

Гуландом сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Гўр-
 ўғли янгасини тоғанина иқрор бўлиб ёшлик даври,
 Райҳон Арбнинг босқини ёдина тушиб, хафа бўлиб,
 ўзини таништириб, янгасини танимагандай бўлиб бир
 шеър айтди:

Ингламағил гамда қолган ночорим,
 Туркман эли Чамлибелдан бўларман,
 Қилич уриб, қизил қонлар сочарам,
 Араз дарёсиндан, селдан бўларман.

Оқ фотиҳа берди эранлар, пирлар,
 Қаҳр этсам қаҳримнан титрашар ерлар,
 Танимасанг, бизга Равшанбек дерлар,
 Туркман эли Чамлибелдан бўларман,

Етти йилдур кўзим ёши сел бўлди,
 Тоқатим тугади, наймонам тўлди,
 Боди хазон уриб рангларим сўлди,
 Такали—туркманли элдан бўларман,

Кўнглим шоддур бугун, Ғирот остимда,
 Нардек довушарман майдон ичинда,
 Жонга жон берурман номус устинда,
 Туркман юрти Чамлибелдан бўлурман.

Гўрўғли дер пирим мардларнинг марди,
 Қўл кўтариб бизга фотиҳа берди,
 Менман Шохимардон—Али шоғирди,
 Такали—туркманли элдан бўларман,

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин янгасининг гўззи ялта очилиб, Гўрўгли билан қучоқ очиб гўри шаварди. Севинганидан гўзиннан ёш галди. Шунда Гўрўгли айтдики, эй янга, қани отни орқасина мин, сани олиб гетиша галдим, дади. Гуландом айтди—ки, Равшанбек, сан мани ҳозир олиб гетаварарсан, аммо бу Райҳон Арабдан қасдингни олдинг даган гап амас, мани бўларим бўлган, унга керагим ҳам йўқ. Бу Арабнинг ичиннан чиғмидовин бир паяд беринч гарақ, шунда ичи гўйиб ўлади, дади.

—Қани на маслаҳат берасан,—дади Гўрўгли.

—Маслаҳатим шуки, буни якка—ягона гўзал қиз бор, одина Бибижон даб од барадилар. Шуни бир алдаб—сулдаб олиб гета билсак, она унда утгонимиз, дади Гуландом. Сўнг сан шу ерда дуф, дап ичона гириб гетди. Бориб, Бибижонни алдаб—сулдаб эшикда бир гўзал йигит сув сўраб дурибди, мусофира сув бермак савоб даб, олиб чиқди. Қиз Гўрўглига гўринини барди. Шунда Гўрўглининг Бибижона қараб айтиб дурган шеъри:

Қаршимизда бир ой турар,
Қутлуг бўлсин эт устина,
Қарашлари ақлим олар,
Қадам қўйсин йўл устина.

Тар гунчали гуллари бор,
Лаб устинда холлари бор,
Тар хиноли қўллари бор,
Холин қўйсин хол устина.

На майдонда турмоқ керак,
На сўз айтиб юрмоқ керак,
Ширин жонни бермоқ керак,
Мўрча миён бел устина.

Бир қиз келадур безаниб,
 Гамза қиличин газаниб,
 Бизни кўрганда ясаниб,
 Хулла кияр лаъл устина.

Ёрнинг боғига кирали,
 Кириб гулидан терали,
 На истамишсан, берали,
 Бор, чиқиб тур йўл устина.

Етти йилдир сийнам доғли,
 Пир йўлинда тилим боғли,
 Бугун ор этган Гўрўғли,
 «Ё олло» даб дўн устина.

Гўрўғли бу сўзини айтиб тамом қилганинан кейин Бибижон Гўрўғлининг саловатинан Фиротнинг важоҳатинан, сасқанди, Гуландома айтдики, аммо бу йигитнинг турқи бузуқ, буни навқарларни чақириб ҳайдаб юбор, деди. Аммо Гуландом Гўрўғлини мақтийварди, шунда Бибижоннинг қўрқиб, Гўрўғлини ҳайдажак бўлиб айтиб дурған шеъри, бу шеърга Гўрўғлининг бариб дурған жавоби:

Бибижон: Хабаринг сўрайин, пердан келарсан,
 Кетгил энди, темир тўнли бу ердан.
 Баён этгил қайси элдан бўларсан,
 Кетгил энди, темир тўнли, бу ердан.

Гўрўғли: Мени сўрсанг келдим Чамбил элиндан,
 Олмай кетмас темир тўнли бу ердан.
 Аслим баён этсам туркман элиндан,
 Олмай кетмас темир тўнли бу ердан.

Бибижон: Тезроқ кетгил сени бунда туярлар,
 Ерга босиб қўй сўйгандек сўярлар,
 Мени шунда посоқ ода қўярлар,
 Кетгил энди, темир тўнли, бу ердан.

- Гўрўгли:** Бени манзилдан Фиротимни чопарман,
Бир урганда бени кишини йиқарман,
Сан гўзалнинг уддасиннан чиқарман,
Олмай кетмас темир тўнли бу ердан.
- Бибижон:** Гўч йигитлар баландида—настинда,
Ошиқ киши маъшуқани қасдинда,
Кўп сўзлама Фиротингни устинда,
Кетгил энди, темир тўнли, бу ердан.
- Гўрўгли:** Баланд—баланд қорли тоғдан ўтмаган,
Қасдин олиб мақсадина етмаган,
Шугун сени оқ қўлингдан тутмаган,
Асло кетмас темир тўнли бу ердан.
- Бибижон:** Йигитлар ичинда беги, хонисан,
Ошиқ бўлсанг маъшуқангни танисан,
Не писанд этмайсан Бибижонни сан,
Кетгил энди, темир тўнли, бу ердан.
- Гўрўгли:** Гўрўглибек деяр, ширин сўзини,
Жоним олган қора наргис кўзлини,
Қўша занахдонли кулар юзлини,
Олмай кетмас темир тўнли бу ердан.

Бу айтишув тамом бўлгандан кейин Бибижон Гўрўглининг олиб қочиш ниятини сезиб бадтар қўрқиб ичона қараб урди. Гуландом унинг изидан гириб қайтадан ёлвориб—аркалаб бир шеър айтди:

Боғингда бир гул очилди,
Тур, Бибижон, тургил энди,
Ёр сайламак вақтинг келди
Тур, Бибижон, тургил энди,
Бир ошиқинг азобинг чекар,
Кўзларидан ёшлар тўкар,
Лабинг новвот, тилинг шақкар,
Тур, Бибижон, тургил энди,

Эйнингда атлас—даройи,
 Юзинг мот қиладур ойи,
 Сансан париларнинг тойи (тенги).
 Тур, Бибижон, турғил энди,
 Сенинг гулинг асло сўлмас,
 Тубиндан узмаса бўлмас,
 Гуландом сендин ал узмас,
 Тур, Бибижон, турғил энди,

Гуландом сўзини тамом қилди. Аммо Бибижон рози бўлмади. Аксиня олиб ҳозир отамни уйғотаман, даб солаварди шовқини. Гуландомнинг жони халқумига галди, ҳозир Райҳон Араб турса бир гафто кўпса Гўрўглининг бир ўзи на иш қилиб билади. даб атган ишна пушаймон қилиб гам—аламда қоврилиб Бибижонни маҳкам қучоқлаб, дод отангни уйғотма, даб ёлвориб, ювошдириб, тавалло этиб бир шеър айтиб дурғон ери:

Гуландом: Қурбон бўлай, жон Бибижон,
 Айтма, отанг қирар бизни,
 Манго тордир бу кенг жаҳон,
 Айтма, отанг қирар бизни,

Бибижон: Юбор мани, золим янгам,
 Айтган сўзимдан қайтманам,
 Сан манго солмипсан чангал,
 Асло сўзимдан қайтманам.

Гуландом: Сенсиз боғда гул очилмас,
 Иси ҳар ёна сочилмас,
 Емон қилиқдин иш бўлмас,
 Айтма, отанг қирар бизни.

Бибижон: Бормасман инди ёнинга,
Ут солма ширин жонима,
Қоларсан манинг қонима,
Асло борманам—борманам.

Гуландом: Гуландом дер олғил пандим,
Сенсан менинг жигарбандим,
Шириним, шакарим—қандим,
Айтма, отанг сўяр бизни.

Бибижон: Бибижон дер, эй янгажон,
Кўнглима тушди бадгумон,
Шул ўғлоннинг феъли ёмон,
Асло чиқманам—чиқманам.

Айтишув тамом бўлганнан кейин Гуландом айтдики, эй Бибижон, шу бир жом сув берган билан бир ёнинг камайиб қолмас, мани қўлимдан ушлаб орқамда дуриб узатақол, даб Бибижонни зўрға судраб чиққандай бўлиб олиб чиқди. Бибижон эшикдан гўриингани замони Гўрўғли яна созини қўлина олиб, ёниб—қуйиб, бир қултум сув сўраб бир шеърни бошливарди:

**Қаршим олиб турган дилбар,
Бизга бир сув бер, ичайли.
Тар хиноли қўлларингдан,
Нозлим, бир сув бер ичайли.**

**Эниб келдим элларимдин,
Терсам тоза гулларингдин,
Тар хиноли қўлларингдин,
Нозлим, бир сув бер ичайли.**

**Сенмисан Арабнинг қизи,
Кийган куйлагинг қирмизи,
Ноз қилиб куйдирма бизи,
Эрка қиз, сув бер ичайли.**

Кўли хизматда боғлини,
Манзили юлдуз доғлини,
Танирмисан Гўрўглини,
Нозлим, бир сув бер ичайли.

Булбул гул деб чекар армон,
Ошигинг чекмасин афғон,
Гўрўгли айтур бу замон,
Бибижон, сув бер ичайли.

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилганидан кейин хуш омад дошини арптади дагандин Бибижона бу гаплар сая тәъсир атиди, «Бибижон» деб одини тутғони ҳам ёқиб гетди. Дарров жомдаги сувни тутди. Гўрўгли жомин алғина олиб, қизин қўлини бир тортвади, марғи алғина тушди. Аммо Бибижон айтдики, эй йигит манн зўрлаб мидирма, ичоннан парсаларимни олиб чиқайин, сан билан гетишни ўзим ихтиёрладим, лади. Гўрўгли бу гапа ишонмади. Шунда Гуландом айтдики, эй Равшанжон, молни шохиннан, одамни лафзиннан, боғлайдилар. юбор, унинг сўзига ишон, дади. Шундан сўнг Бибижон юзиги, балдоғи, аравақи, дузийи, халқаси қат—қатдан гийимларини олиб бўҳчасига дуйиб йўла чиқди. Гўрўглининг орқасига минди. Шунда Гуландом айтдики, эй Равшанжон, ман ҳозирча қолайин, агар иккимиз ҳам сан билан гетсак, бу ўзирлик бўлади. Ихтисси сан Бибижон билан гетавар ман Райҳон Арабни уйғотайин. Билмаган ўхшаб, қисниб бу гаплардан уни огоҳ атин кейин бир йўллар билан сани изингдан борарман, дади. Гўрўглига, бу сан маъқул тушиб, босди Фирота қамчини, от етти таз бўкчиб. Чамлибела қараб учиб гетаварди.

Гўрўгли билан Бибижон гетгандан кейин Гуландом Райҳон Арабнинг ёзига бориб, уйғатмоқчи бўлиб, бир шеър айтди:

Райҳон Араб, турар бўлсанг тур энди,
Устинга отланиб келди Гўрўғли,
Тургил, бадбахт, майдон ичра кир энди
Етти йилги орин олди Гўрўғли.

Тургил энди тезроқ очгил кўзингни,
Хароб этди тоғу тошу дузингни,
Бўйи беш газ моҳи тобон қизингни,
Отнинг сағрисина олди Гўрўғли.

Гиротни ўйнатиб кирди майдона,
Қўлини узатди ул Бибижона.
Райҳон Араб, қолдинг энди армона,
Уйинга бир долон солди Гўрўғли.

Гуландом айтадур санго зорини,
Гўрўғлибек олди бугун орини.
Отина миндирди тоза ёрини,
Бошинга бир бало бўлди Гўрўғли.

Гуландом сўзини айтиб тамом қилди, аммо бу гаплар Райҳон Араба чивин чаққанчали ҳам бўлмади. Сўнг дулоқина аңғалиб занг урдилар, бўлмади, оғзина така босиб гўрдилар бўлмади, кабобни сихини чўғ атиб ўкчасина босғонда сал дарпанди, оёқимнан чивинни қўвинлар дап ориғи ёнбошнча ағдарилди. Энди катгирини чўғ атиб оёқина босдилар. Райҳон Араб ўрниннан туриб на уйғотасизлар даб солди жанжалши, патар гўхтатиб бўлса. Бир вақт Гуландома гўззи тушиб, на гап, дади. Бало гап, дади Гуландом, Гўрўғли галиб кичингни олиб қочиб гетди, даб аниқроқ тушунтирмак учун бир шеър бошлади.

Ўз элимда султон эдим, хон эдим,
Чархи фалак мани сочди, ёронлар.
Зулфи чил—чил бўлгон бир жанон эдим
Бориб Райҳон олиб қочди, ёронлар.

Товус янглиг кийинтириб зарини,
 Сўзлар сўзлаб айлантириб сарини.
 Мўрча миён, нозик бадан парини.
 Бир гўч йигит олиб қочди, ёронлар.

Гўрўглибек келиб отиннан тушди,
 Сенинг қизинг бориб бўйнидин қучди,
 Отга миниб, осмон фалакка учди,
 Бейик—бейяк тоғдин ошди, ёронлар,

Эшитинглар Гуландомни сўзини,
 Ҳақорат айламанг беклар ўзини,
 Бир гўч йигит келиб сенинг қизингни,
 Олиб бугун ўпди—қучди, ёронлар.

Гуландом сўзини айтиб тамом қилди, аммо ҳали уй-қудан туриб, милош бўлиб дурғон Райҳон Араб бу гапларнинг тейиша ето билмади. Шу вақтда супанинг даварагчиндаги Гиротнинг изларини гўриб дикка ўрининан турди. Қараса даракда бир ўқ ҳам санчилиб дурипди. Райҳон Араб Гўрўглини галганини инди тушунди. Юрагина хўшпилди тушиб Гуландомнап қани Гўрўгли, даб сўради. Гуландом айтдики, ман зўрға қочиб қутулдим, мани қичқирқиқа Бибижон чиқвади, шуни отина миндириб ўта гетди, дади. Шундан кейин Райҳон Араб отни эгарла, қилич, қалқонни тон, чилим гатир, чой қани даб ҳосирди солаварди. Райҳон Араб етти қарсон ошни гутариб ичиб, дўққиз чойиқ чойни ҳам ичиб, ярим килодай тиракни ҳам уриб, отина миниб Гиротни изини олиб сураварди. Икки гун даганда отини оқ кўпика ботириб Гиротнинг қорасини олд. Энди ганин Гўрўглидан эшитинг.

Гўрўгли бир вақт қараса бир гуввилди галаварди. Бу на бало акан даб олазarak бўлганда Бибижон айтдики, бу отамнинг отини гуввилдисидур, дади.

—Оббо, отанг изимздан етган бўлса, инди нишата-

миз, на маслаҳат берасан, дади Гўрўғли.

—Буни йўли онгсот, дади Бибижон, отамни оти боқ-кида дурғон от, тез совўйди, агар яқинлашганда сал тўхтаб гапа тутсанг, дари совуб; кейини бизлара ета билмай, яна қизганча кўп йўл оғиб орани очамиз, дади.

—Бу айтғонинг яхши бўлди, отагини гапа тутишни онди маннан гўр, дади Гўрўғли.

Райҳон Араб сас етгини жоя галганда Гўрўғли отани бир дапага чиқариб қичқирди:

—Ҳо Райҳон Араб, дур шу ерда санго айтодовин арзим бор, дади. Райҳон Араб Гўрўғлини қўрқди даб ўйлаб дарров тўхтади.

—Ина тўхтадим, айт арзингни даб қичқирди. Гўрўғли, сўзимни саз билаи айтаман, даб алина қазма дурини олиб бир шеърни бошливарди.

**Сени деб келибман Чамлибелимдан,
Сендан қайтса номард ўлур Гўрўғли.
Аслим айтсам така—туркман элиннан,
Сендан қайтса номард ўлур Гўрўғли.**

**Баланд—баланд қорли тоғдин ўтарман,
Орим олиб мақсадима етарман,
Яқин келма, манглайингдан отарман,
Сендан қайтса номард ўлур Гўрўғли.**

**Майдон ичра етдинг отинг терлатиб,
Мен турибман бунда қилич порлатиб,
Тек кетсам кетарман сени ерлатиб,
Сендан қайтса номард ўлур Гўрўғли.**

**Ёшликда босқилаб устима келдинг,
Мени қон йиғлатиб енгами олдинг,
На бир ғавғоларни бошима солдинг,
Сендан қайтса номард ўлур Гўрўғли.**

Гүрүғли дер эшиг марднинг сўзини,
 Енгам учун олдим санинг қизингни,
 Энди сен мендин кўр майдон тўзини,
 Сандин қайтса орсиз ўлуր Гүрүғли.

Гүрүғли сўзини айтиб тамом қилганиан кейин Биби-
 жон айтдики, энди оға отингни жиловни юборавар,
 дадь. Гирот ўқдий учиб гетаварди. Райҳон Арабнинг
 терлаб ишиб галаётирған оти совуқда қотиб тўпоёк
 бўлиб қолди. Райҳон Араб қамчиласа, ҳам ўрниннаи
 кўзгалмади. Шундагина у Гүрүғлининг ҳийласини ту-
 шуниб, отини совуб қолғонини билди. Дарров отни
 жиловни елкасина олиб отни тортқиломоқ билан
 бўлди; галаб югуртириб, қиздириб отни йўла солиб,
 устна миниб, замин—замонни бир этиб ҳайқириб Гүр-
 ўғлининг изиннан тушди. Бу вақтда Гүрүғли Араз
дарёсидан отлаб ўтвани. Гүрүғли бир қараса дарё-
 нинг қибласидаги каноринда Райҳон Араб дуриди.
 Гүрүғли ҳо, дур, даб икки қаватлаб б п р
 сўкиди—дон Гүрүғлига қариб бир шеър айтти учу:
 отини тинчлангириб, юзиннан оққан дарчи сириб,
 сўзини бошлиқарди:

Феълинг озиб бу жойлара келибсан,
 Беақл Гүрүғли, нодон Гүрүғли.
 Едингдан чиқарма, шаҳид ўларсан,
 Беақл Гүрүғли, нодон Гүрүғли

Энди санго кўнглимдагин сўйларман,
 Ҳзинг гирён, бағринг бирён айларман,
 Ўзинг талаб, қалъанг сайрон айларман,
 Беақл Гүрүғли, нодон Гүрүғли.

Тутиб сани тубсиз чоҳа босарман,
 Жонсиз жасадингни дора осарман,
 Авлод—аждодингни бошин кесарман,
 Беақл Гүрүғли, нодон Гүрүғли.

Қўлингдан келмаган иша тошарсан,
Бугун араб билан бир соташарсан,
Бир қамчи урганда чўзиб—чошарсан,
Беақл Гўрўғли, нодон Гўрўғли.

Феълинг озиб тегдинг бугун Райҳона,
Дугма калланг бўлур ўққа нишона,
Раҳм этмасман инди тўлди паймона,
Беақл Гўрўғли, нодон Гўрўғли.

Араб Райҳон сўзини айтиб тамом қилганнан кейин
Гўрўғлини қайдириб сўзаварди. Шунда Гўрўғли Араз
дарёсининг қибла канорида дурган Райҳон Араба
қараб, ҳавойи—сиёсат этиб бир шеър айтди:

Учрадинг Араз бўйинда,
Қайт энди, Райҳон, ўларсан,
Сени қўймам ~~бу жўзид~~
Қайт энди, Райҳон, ўларсан,

Бу йўлдан яна келарман,
Дўсту—душманни биларман,
Сани илгима оларман,
Қайт энди, Райҳон, ўларсан,

Уқим олиб солсам ёя,
Нолишинг етмас худоя,
Араб, отинг бўлур зоя,
Қайт энди ҳўкмон ўларсан!

Сен гафлат уйқуда ётдинг,
Теракингга ўқим оддим,
Бибижонинг олиб қайтдим,
Қайт энди армон ўларсан!

Савашда кучим билдирай,
Гоҳ йиғлатиб, гоҳ кулдирай,
Охири чошиб ўлдирай,
Қайт энди фармон, ўларсан!

Ҳеч нарса келмас қўлингдан,
Қайт энди келган йўлингдан,
Қўвват кетибдур белингдан,
Қайтмасанг, ҳўкмон ўларсан!

Қарама, аҳмоқ, қарама,
Доғлар титрашар наърама,
Гўрўғли дер қирқ нарима,
Тўқунсанг армон ўларсан.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилди. Аммо бу сўз Араба таъсир қилмади. Отини дўғри дарёга қаратиб урди қамчини, от осмона зынгди, аммо дарёнинг ба-ринги канорина илтиша билмади, от билан Араб бирга-ликда дарёга чўкиб гетди. Бир вақт зўмп атиб Араб суғини юзина чиқиб отини ҳам ёздирмасдан сузиб галабарди. Шу галинда дарёнинг канорина яқинла-шиб қолди. Гўрўғлининг юраги шув—в атиб гетди, аммо иди қўрқиннинг фойдаси йўқ ади. Гўрўғли отини жиловини маҳкам тутиб, қилич—қалқонини шайлаб, ёйини ўқини жойлаб, белини маҳкам бой-лаб, ҳавойи сиёсатни баланддан олиб ҳой—ҳойлаб Райҳон Араба қараб бир шеър айтди:

Қулоқ солғил, Райҳон Араб,
Келгил энди савашали,
Бугун бўлур ҳолинг хароб,
Ўггил энди савашали.

Ничча йиллар чекдим зори,
Бугун олдим номус тори,
Ота—бобомнинг қондори,
Чиққил энди савашали.

Яккаман паноҳим ҳақдур,
Дардинга ҳеч даво йўқдур,
Сенинг ҳаққинг ёлғиз ўқдур,
Келгил, Райҳон, савашали.

Гўрўгли дер, пирим Исо,
Ҳазрат Али ҳам Муртазо,
Сени тортиб келди қазо,
Қарри Райҳон, савашали.

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилди, аммо Райҳон
Араб орқасини қайтмади, канораға яқинлашиб гала-
варди. Гўрўгли инди ёйини газаниб, ипини тортди.
Шу вақтда Бибижон ўзини тўхтатиб билмади, отаси-
ца дич овушиб, Гўрўглига ёлвориб, гўзиннан ёш дў-
қиб, зулфларини ёйиб, отасини озод айлашни ўтиниб,
ўзининг тақдириннан норози бўлиб бир шеър айтди:

Бизга қиёматлик бўлган гўч йигит,
Отни от, отамни озод айлагил,
Отамнан орини олган гўч йигит,
Отни от, отамни озод айлагил,

Шер зарбин емаган тулки «шер» бўлар,
Қарвонда юк тортган асрик нар бўлар,
Эр йигитнинг лафзи ҳалол, бир бўлар,
Отни от, отамни озод айлагил,

Қисмат билан сенинг юртинга келдим,
Сўзинг бирдур, сенинг эрлигинг билдим,
Хизматга тайёрман бир каниз бўлдим,
Отни от, отамни озод айлагил,

Бибижон дер, мен бўлмишам овора,
Бу дардли жонимни қўйма озора,
Истасанг айлагил боғрим садпора,
Отни от, отамни озод айлагил,

Бибижон сўзини тамом қилганнан кейин Гўрўглига
ёлеораверди. Отамни отма даб зори--гирён бўлавар-
ди. Гўрўглининг ўзининг ҳам раҳми галиб, отни қоқ
манглайиннан урди шарпилдотиб ўқни, ўқ бориб от-
ни манглайини иккига бўлиб гириб гетди, қон сув би-

дан бир бўлди, от билан Райҳон Араб ҳам сува чўмиб
етди. Бир вақтлардан кейин Араб ҳўпиқиб сувнинг
юзина чиқди

Райҳон Араб инди ишини охирина етказа билмажа
гина гўззи етди. Гўрўғлининг ўзина ўқ отмасдан оти
ни сўганини ҳам тушуниб етиб кўпгина хўрлиқ гал
ли. Енгилганини таи олиб Бибижонни Гўрўғлига топ
нириб, Гуландом янгасини ҳам юборишга наъда бе
риб, кўнгли юмшаб, даври ўтганини биллиб, яхши ти
лдаклар тилаб, павд—насихатлар бериб, Гўрўғли билан
Бибижона оқ йўл тилаб, гам—аламдан қийналиб бир
шар айитини учун дарёнинг канорини баланд ерива чи
қиб, бир сўз бошливарди:

Кўлимдин кетибдур қизим,
Олибсан санго ош бўлсин.
Қаро бўлди маини юзим,
Солибсан санго ош бўлсин.
Ёшлигингда жабр солдим,
Зўрлиқ билан янганг олдим,
Бугун қизимдан айрилдим,
Олибсан санго ош бўлсин.

Мудом павд бўлсин ўзинга,
Кирма ағёрни сўзина,
Азоб бермагил қизима,
Олибсан санго ош бўлсин.

Қувват кетибдур тизимдан,
Ето билмадим изингдан,
Энди мен қайтдим сўзимдан,
Бибижон санго йўлдош бўлсин.

Неча йиллар сурдим даврон,
Топилмас дардима дармон,
Райҳонга туганмас армон,
Солибсан, кўнглинг хуш бўлсин,

Райхон Араб бу сўздан кейин Гўрўгли билан Биби-
жонга оқ фотиҳа бериб, йўлига равона бўлди.
Кейин булар Чамлибел пердасан даб Гирот-
ни қистай бердилар. Шунда Гўрўглининг атган иш-
ларишан таъсирланиб, Гиротни мақтаб, кўнгли жу-
шиб, вақти хуш бўлиб, айтиб дургон шеъри:

Бедовим асли беҳиштдан,
Баракалла, Гирот, санго!
Оёқда налинг кумушдан,
Баракалла, Гирот, санго!

Ҳайқирарсан ҳар ён боқиб,
Тўрт оёғинг ерга тикиб,
Дарён Ниллардан бўкиб,
Баракалла, Гирот, санго!

Учганда лочин бўларсан,
Жайрон қочса, тез оларсан,
Келин—қиздай соллонарсан,
Баракалла, Гирот, санго!

Боқдим сани бошдан—боша,
Миндим ҳайдаб тоғу—тоша,
Мақтадим дўсту қардоша,
Баракалла, Гирот, санго!

Гўрўгли келди жаҳона,
Етказгил мени макона,
Берманам Рум—Исфаҳона,
Баракалла, Гирот, санго!

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Гирот
доғдан—доғдан, кўлдан—кўлдан, чангдан—тўзондан,
боғдан—ҳазондан, сура—сура Чамлибел вилоятинга
галди. Гўрўгли Бибижонни ҳарамхонага топшириб,
ўзи майхонасига гирди, Қирқ йигити жам бўлди,

чой—чилим олиб, гўришиб—сўрашавардидлар. Шунда
Гўрўглининг атган ишларини баён этиб, қирқ йиги-
тина қараб айтиб дурғон шеъри:

Оғалар Араб юртиннан,
Бир моҳигабон келтирдим,
Етти йилдир ғам дардиннан,
Дардима дармон келтирдим.

Мен тушдим баҳри уммона,
Ғам бўлди менга ҳамхона,
Мен ўтга тушган парвона,
Дин билан имон келтирдим.

Ғам чекканим етти йилдир,
Кўзимда ёш, дийдам сездир,
Айрилиқ деган мушуқулдир,
Бог билан бўстон келтирдим.

Отимни учратдим соя,
Араб оти бўлди зоя,
Нишон бўлди ўқли ёя,
Забт этиб замон келтирдим.

Ўт солиб кўнгил шодина,
Етдим Арабнинг додина,
Бибижон дерлар отина,
Сурғали даврон келтирдим.

Бейик тоғлардан опали,
Кўнгиллари андишали,
Қизил гул янглиғ наъшали,
Орау ҳам армон келтирдим.

Доғлар титрар ҳавойима,
Оримни солдим жойина,
Улар дуч бўлган ёйима,
Дин билан имон келтирдим.

**Гўрўгли дер йўқдур армон,
Сўзлари дардлара дармон,
Бўйи беш газ моҳи тобон,
Бир яхши жонон келтирдим.**

Гўрўгли сўзини айтиб тамом қилганидан кейин Сафар кўсага айтдики, эй Сафар оға, бор инди, Ганжим оғанга айт, Гўрўгли Арабистондан қайтибди, санго бир қиз ҳам анғалибди, дап айт, жўшиб гетса бир нарсали бўлиб қайтарсан, дади.

Сафар маҳрам бу сўзни эшитиб Ганжимни уйина қараб отланаварди, бориб дарвозани қоқди.

—Ҳой Ганжим оға, суюнчи барҳо, суюнчи бар, Гўрўгли галди дади.

—Гўрўгли галса, гўззим учиб дурвади, йўқол—эй бор, дади, Ганжим.

—Санго бир қиз ҳам олиб қайтибди.

—На дадинг, яна бир айт, дади Ганжим, Қиз даган гап қулоқина дим ёқиб гетди.—Ол, суюнчинга ўн қўй, бир от, якки дуя, дади. Сафар маҳрам шу айтғам вақтида қуруқ қолмаслиқ учун дўнғиздан бир тук даб, дарров суюнчини ундирди. Ганжим ҳам отина миниб, потир—шутур Гўрўглини майхонасига эниб галди. Гўрўглидан ҳол—аҳвол сўради. Шунда Гўрўглининг Ганжим амакисина қараб, дуторини созлаб, қайнаб—жўшиб айтиб дургон шеъри:

**Ман бугун Арабистондан,
Баланд тоғдан ошиб келдим.
Ҳеч ким қутилмас дастимдан,
Қанот боғлаб учиб келдим.**

**Аразда етди изимдин,
Уқ билан урдим тизидин,
Яхшилиқ кўрдим қизидин,
Бугун кўнглим жўшиб келдим.**

Оги йўқ бўлди остидин,
Фалак айлаган қастидин,
Қизини олдим дастидин,
Қанот боглаб учиб келдим.

Енгиб ноинсоф Райҳонни,
Олдим янгам Гуландомни,
Йигитлар келтиринг жомни,
Май ичай деб жўшиб келдим.

Гўрўғли дерлар ўзимни,
Ганжимбек эшит сўзимни,
Араб Райҳонни қизини,
Санго олиб учиб келдим.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Ганжимнинг оғзи таноб ёрим бўлиб, илжайиб ўрминан туриб энглиб—букилиб қуллуг қилаварди. Дарров Бибижонни ясаптириб, тилло дузийларини доқтириб Ганжимбекнинг олдиға олиб галдилар. Бибижондан рози—ризалик сўрадилар. Шунда Бибижон айтдики, эй Гўрўғли оға, мани ота—опамдан жудо қилиб шунча йўздан олиб галдинг, энди мани оғанга раво кўрган экансан, ман розиман, дади. Шундан кейин, Ганжим билан Бибижон тўйни бошлаб, никоҳни қийиб юбаравардилар. Бу ишларни тушимми ўнгимми даб юрган Ганжимбек, йўли бўлган йигитни янғаси чиқар алдинан, даб ўзининг қўйи, йилқиси, моли; туясини севинганидан Гўрўғлиға инъом атди. Шу вақида эшик олаговурди бўла берди. Қарасалар, Араб Райҳон инсофа галибми, ё қизина ичи овушиб, шунга қараб турар дамни Гуландомни якки туя юк билан икки йигитни қўшиб Чамлибела юборган экан. Гуландомни дарров туяга юкланган кажавадан гуширдилар, тўй устича тўй боиланиб гетаварди. Бу шодликларни сўриб, Гуландомнинг кўнгли жўшиб, мурод—мақсадина етганиннан севишиб халойиққа қараб айгиб дурсон чебри.

Сўзим эшит, азиз жонлар,
Келинг энди гўришали,
Қийнади дарди ҳижронлар,
Бугун энди гўришали.

Қишлар ўтиб келди ёзим,
Қутқарди мени шоҳбозим,
Ўлимда ўйнайдур созим,
Ҳалойиқлар, кўришали.

Дийдасидан оқизиб қон,
Зор йиғлади золим Райҳон,
Энди қолмади ҳеч армон,
Келинг бугун кўришали.

Бек Гўрўгли орин олди,
Ганим кўнглина доғ солди,
Бибижон фойдага қолди,
Қариндошлар, кўришали,

Келибман Чамбил элина,
Дармон кирибдур белима,
Келинлар ўнгу сўлима,
Қучоқлашиб кўришали.

Гуландом дер бўлдим адо,
Гўрўглига жоним фидо,
Бугун кўшди қодир худо,
Қадрдонлар кўришали.

Гуландом сўзини айтиб тамом қилгандан кейин тўй га улақдан бошлаб, оишларни дамлаб, қўйларни сўйиб, отлар чоғлиб, олтин қовоқ олидиб, кўчқорлар уриштирилиб, бахшилар дoston айтиб, масхарабозлар монолдоқ отиб, соз—суҳбат қизиб гетаварди. Гўрўглининг Араб Райҳондан қасди—қорини олиб оғаси Ганжимбекни уйдантириб тарихи шу билан тамом.

Эшитганингиз учун раҳмат!

Аваз уйланган

(Авазнинг уйланиши)

ҚАДИМГИ айёмида, ўтганки замонинда Лаҳкашоҳ деган ўтди. Унинг қизи Гулруҳжонни Гўрўғли қанча мубнабат билан, қанча айёрлик билан, қанча жосуслик билан олиб қочиб кетди. Бу вақтда Лаҳкашоҳ ишқорға чиғиб кетган эди. Лаҳкашоҳ ишқордан қайтиб келса Гулруҳсор нари йўқ. Тўрт тарафа чоповул юборди, фойласи бўлмади. Гулруҳпарининг Сангсор бобо деган дарвазамон қоровули бор эди. Унига хабар тутсалар, унинг чотмасинда етти кундан бери бойўғлидан бошқа ҳеч нарса йўқ, шамол хувлаб турибди экан. Сангсор бобо кампири билан овор—ортиқмоч юқларини ҳақиқатда туясига ортиб, чор доғли Чандибел вилоятини йўла равона бўлган эди. Гўрўғли қоровулини бир амаллаб алдаб—сўлдаб юборганнан кейин, ўзи орқайинликда қизни олиб кетган эди. Ясовуллар, чаповуллар қайтиб келиб Лаҳкашоҳга айтдилар: эй, Лаҳкашоҳим, Сангсор бобо йўқ, хабарини эшитсак, етти кун бўлган экан, кетганина, деди. Лаҳкашоҳ жаллод, деди: ана жаллодлар тайёр бўлди. Тўрт ясовул, олти жаллод келиб турди. Боринлар, хабар қилинлар, яқинина от, узоғина хат йўлланлар, қурра дўзлару китобхонлар, мунажжимлар тайёр бўлсин, деди. Бари мунажжимлар, қуррадўзлару китобхонлар тайёр бўлди. Қуррадўзлар қурра ташлади, китобхонлар китоб қаради. Эй тақсир подшоём, чор доғли Чандибел вилоятинда, такали туркман юртида Гўрўғли деган жалатой, сирғисё бир йиғит бор, жаҳонга ўт ёқирмай юрганлардан. Агар ошкетган бўлса, қизингизни шу ошкетган бўлини керак, бизнинг қуррамызда кўришгани шул турур, деди мунажжиму, қуррадўзлар.

Баракалло, бу сўзни эшитиб, Лаҳқашоҳ бошини тўман эгиб, кўзидан биюр—биюр ёш тўкаберди.

Ана энди Лаҳқашоҳ бошини кўтариб, газаба мириб айтди: халойиқлар, олти ёшдан олтмиш ёшгача, етти ёшдан етмиш ёшгачалли, шаҳар халқим, эл—улусим, ҳаммангиз жам бўласизлар, ўзларимизни қирғинга берсак ҳам, чор доғли Чандибел вилоятгина бориб, Гўрўглининг тожи—тахтини бошина зиндон қилиб, ўзи ёи боғлаб оикелиб, тирилай сўймасам меннинг юрагим совумас, деди. Унда ақлли вазирлар айтдилар. Эй, подшойим, сиздан бошқа Хунхоршоҳлар ҳам, бошқалар ҳам унинг долиннап келавўлмадилар, беҳуда халойиқни қирғинга берасизми. энди ҳеч фойдаси йўқ, ётаберасиз, сўни бир бахтингиздан кўрасиз, дедилар. Ана энди бу ётаберсин, хабарни Гўрўглидан эшитинг. Кунлардан бир кун Гўрўгли Авазхонни уйлантириш тараддудига тушди. Қирқ йигитни ёнига йиғиб, маслаҳат солди. Шунда Сафар кўса айтди: Авазхон учун Гуржистон вилоятиндаги Лаҳқашоҳнинг қизидан муносиби йўктур, деди. Буни ким келтиради, деди Гўрўгли. Ўзимиз келтирамиз, ҳамма вақт хизматингизда бормиз, деди. Сафар кўса. Шунда Гўрўгли саккиз йигитни жамлаб, Сафар кўсани уларга бош этиб, алина ўн саккиз пардали тилло қазма дуторни олиб Сафар кўсага қараб, алинда сони, тилинда сўзи билан айтиб турган ери:

**Ога беклар, кетинг Лаҳқа подшоға,
Бедов от олдина олиб келтиринг.
Баҳромин, вазирин, беғу хонини,
Бирин қўймай, барин олиб келтиринг.**

**Тоймос бекни ҳаммасина бош этинг.
Йиқиб қалъаларин кантин ушотинг,
Бизнинг Авазхоннинг кўнглин хуш этинг
Бедов от олдина олиб келтиринг.**

Писанд этмай Лаҳқашоҳнинг сўзини,
Эллидан, олтмишдан қиринг, юзини,
Ўрдасиннан Гулруҳ отли қизини,
Тўйлар, томошалар қилиб келтиринг.

Лашкарбоши бўлгон ҳоли аёндур,
Цир бўлмаса марднинг иши ҳаромдур,
Шинда кабоб, пиёлада шаробдур,
Ичибам маст бўлиб, олиб келтиринг.

Гүрүғли бу сўзин айтиб бўлгоннан кейин, Сафар кўса бошлиқ саккиз йигит Гүрүғлининг тоғонирғини бажо келтирмак учун отларини зарташ, забарташ маҳкам, мустаҳкам, олинмасдай, толинмасдай қилиб эгарладилар. Отларининг кўзинан бошқа ерини кўк тим этиб, устна сакраб миниб, қайдасан Гуржистон биллойти, Лаҳқашоҳнинг юрти деб қамчиёни босабердилар. Ана бир урацц, икки мавгил юрилиб, кеча тинмай, кундуз тинмай Гуржистон вилоятининг бир чеккасина етди. Ана шаҳарнинг сиртинда, бир гўна ёднинг қоптолинда, қуёшнинг бахторида отларинан тушиб, отларини ўтга юбардилар. Ана нўстинларини тийина ташлаб, бир кун дам—тинчларини олдилар. Эртаси шаҳарнинг у ёнига ўтдилар, бу ёнига ўтдилар. Лаҳқашоҳнинг юрти тимтирисчилик, Барақалло Сафар ога, шаҳар тимтирисчилик, вақтихушчилик, нараҳатчилик, энди бораберсакам бўлар деди йигитлар. Саккиз отанқ йигит Сафар кўса бошчилигида отларини қайтадан миниб шаҳарга йўл тутдилар. Лаҳқашоҳнинг даргоҳина келиб, подшоҳга хабар бердилар. Эй Лаҳқашоҳим, ғейиб юртдан саккиз отли йигит келибди, аммо сизда арзи бор бўлгонга ўхшайди. Аларнинг арзини тингласангиз, мақсадингизни айтсангиз. Келсинлар, деди Лаҳқашоҳ, хабар қилинглар. Ана Сафар кўса олдинда етти йигит орқасинда, қайтмас бед, хакка тумшук, паранг мурт, қизил тегалак, ўба йўр-

тар, Сийтак қирқмалар: булар изинда жамлашиб кетабердилар. Даргоҳнинг алдина борди, подшоҳнинг ўтирган хужрасина кирмоқчи бўлди. Бирин-биринан ишора қилди, сен кирҳо—сен кир. Қиличиннан қон томизиб, қанжарининг қонини ялаб ўтирган Лаҳқашоҳнинг алдина қайси юрак билан кирсинлар ахир. Бир-бирини нуқашашиб, бир вақт Сафар кўса алдларинан зўмпан чиқиб, йилдимнинг қадисидий бўлиб, йилтираб, лўкиллаб, дарўв подшоҳнинг олдиға борди. Ана тахтда ўтирган подшо, келинг—ҳо, келинг, йигитлар деб ишора қилди. Булар қўл қовуштириб, таъзим қилиб турдилар. Лаҳқашоҳ хўш хизмат, йигитлар? Хизмат сиздан бўлса, бажармак биздан деди. Ана йигитларнинг ичиндаги Тоймосбек, подшойим, бизлар Чордоғли Чандибел вилоятиннан, такали туркман элиннан келдик, ана сизнинг қизингиз Гулрухсор парига совчи бўлиб келдик, деди. Унда Сафар кўса ўртадан зўмп этиб чиғиб, ҳей занғар, бу ёқа чиқ, сўз сўйлаганда оғоч синдирғандай, қарс—қарс этиб сўйлаш керак, ҳей тақсир подшойим, Чор доғли Чандибел вилоятиннан, такали туркман элиннан етти кеча кундуз йўл юриб келганимизнинг сабаби шу: увоқ юртни яқин этмага келдик, эли ётти қариндош қилмоғо келдик, эшитсангиз қизингиз Гулрухсор парини инимиз, Гўрўғлининг ўғли Авазхонга тўй-томоша қилиб олиб кетмага келдик. Берсангиз вақти хўшлик билан тўй-томоша қилмоға келдик, бермасангиз қўлимиздан келганча уришиб, дағдаға билан олиб кетмага келдик, деди. Ана Лаҳқашоҳ бунни эшитиб, ҳайрон бўлиб, тўман қараб, ҳей йигит сан юртнингда катхудо роқ ўхшайсан, Бироқ ўзинг кўсароқ экансан, баъзи сўзларинг жойинда, баъзи бир сўзларинг ҳақиқат, жаза вамни қўзғатиб турибди. Подшойим, қўзғаса—да, қўзғамасада, мақсадимиз шу турур, деди Сафар кўса Шунда жаҳли келган Лаҳқашоҳ жаллодларга қоши—

қобогни билан имо қилди. Дарров жаллодлар саккиз йиғитида жуфт ёғасиннан ушаб қуёшламага чиғариб, буқа тузгаңдай тузиб ётириб қўйди. Лаҳқа шоҳ айтди: буларнинг ҳар қайсисина 80 дан—80 дан, ожизроғина 40 дан—40 дан таёқ урини, эл—юртина айтиб борсин, қуруқ—бўш кетмасин деди. Ясовуллар, жаллодлар қайсираған бундай йиғитларни чалқанчасига ётира берди. Қўйлақларини кўкрагига, яғиринсига чармаб никелаверди, ҳақиқатда жаллодлар узоқдан потли юғуриб келиб, қирқ ўримли қамчиси билан қаровлироғина саксаннан, ажизрақина қирқдан ураберди. Ана таёқни ёган бечоралар мойға чунган сичқондай бўлиб, ўршинан зўрга қонниб—силкиниб туриб ништарини билмасдан туриб турганда Лаҳқашоҳ чиғиб айтди. ҳей йиғитлар, борини подшонига Гўрўғлига хабарни айтиб борилелар, ана бизлар совинга борганда шунчалли сариойни кийиб қайтдик, оға сизларнинг ҳам сариойиниғиз бўлмали бора берини, деб айтини деди. Ана булар ҳақиқатда кўрган—билганларини ҳеч қайсиси айтмасдан тунқилдашиб, отларина мигиб, завар кўрган бозорчидай сўмпанлашиб йўлга туша бердилар. Шунча таёқни ёган, хўрлиқни кўрган бечоралар аввал етти қанда келган бўлсалар, энди 14 кун деганда зўрга ўз юртларина етиб бордилар. Сира йўл ўймади.

Авазхон булар қачон келар экан деб кўзлари олма териб ўтирғон эди. Бир вақт қараса, Сафар кўса етти отди йиғити билан қиз қайда, дуз қайда, мойға чунган сичқондай бир—бирисига терс қарашиб, қалъанинги сиртинан ичкарига кириб келаберди, Авазхон билан салом—алик ҳам қилмай тўғри майхонасина тўраайиниб ўтабердилар. Майхонасина бордилар, отдан тушдилар, отларини қантардилар, Кириб саннан бўлди—ҳо маннан бўлди, тўнқилдошиб, дунқилдашиб юмри-

риққа кириб кетдилар. Ур йиқ—ур йиқ, ожизлар йиғилиб ётир қувватлилари уриб ётир, ола—посирдини устина Гўрўғли эниб келди. Ҳай йигитлар бу не бало бўлди, сизларни совчиға юборамиз деб, кейин тўбалашма бўлдимиз? Пўқ оға, ундай бўлмади, ана бизлар Ҳай қайсишимиз саксаннан—саксаннан сарпо кийиб қайтдик, деди, йигитлар. Ҳав, ахир ўзи бордингизларми, ҳавва бордик; кўрдингизми, ҳавва кўрдик. Баракалло, сарпойингиз ўзингизга тура берсин—дон, қани сўзларингизни айттинг. Сўзимиз шул, деди йигитлар, боракалло, дим сийлади бизларни, бизлар бундетиб совчи бўлгоннан гўрда совчи бўлғой эдик. Боракалло, қанчадан сарпо кийганингизни айтдингизлар, энди саксаннан—қирқдан таёқ еган бўлсангизлар, тўхтаб туринглар. Авазхон деб қичқирди Гўрўғли, буларни қуёшломга чиқариб ётир, аввал 80—40 дан бўлса, энди тўқсоннан—юздан сарпой бер буларга деди. Авазхон зақирлатиб буларни майдонга чиқариб, қизли алкемаганина аччиву цигиб, нишатарини билмай, боракалло, ана сарпойдан мени кўринг деб, арриғини қоринна, семизини чалқанчасина ётириб, ҳар қайсисини 90—100 таёқдан бериб турди, бай—бай аввалги еган таёқ—таёқма? Таёқди зўрини еган Сафар кўса сал арракка чигиб, қараб турди, боракалло, йигитлар, олаберинг—олаберинг; сарпойингиз кам бўлмадингиз, деб турди. Ана булар сарпойини олиб уй—уйларича сурғалашиб тарқалишдилар.

Булар кетганидан кейин Гўрўғли айтди: Авазхон ўғлим, бу гап—гап бўлмас, буларнинг ҳамини пўтирганнинг бўлмас, манга булар ҳеч қачон ҳаз бермаслар, ана энди ўзим кетаман, ўғлим, мен келганча тўй тайини тўтаберинглар. Оға Юнус онамга айт, ҳамма чўрасини тайёрласини деб майхонасини бориб, кийимларини кияберди. Зар чекмаң, зар дўталарни бўғинди. Силқма чўғирмаларини кийди, қуршовини эйини олди.

күзиннан бошқа ери күк темир бұлди. Гиротни май-
донга чиқариб, Авазхон ихшилаб зардан, зарбофдан,
ениб эгарлади. Отни олмосдай, томмасдай қилиб,
эгарлаб тағриди. Боракалло Гүрүғли отга сакраб
мниди. Ун саккиз нардали қазма дуторини орқасина
қистирди. Отни жидовини дутор қилиб, Авазжонга қа-
раб, қани энди тўй шойини тутаберанлар, ол мен
кетдим, Лаҳқа шоҳнинг қизини олмасдан якка қайт-
масман, ўғлим, деб тилинда сўзи, алинда сози бир
сўз айтди:

Мен кетар бўлдим Гуржистон юртина,
Тўй шайини тутинг то мен келгунча,
Тўй хабарин беринг оға султона,
Турсин қуллуғимда то мен келгунча.

Бир хабар беринг энди оға султона,
Бир тўй тутсин олам қолсин ҳайрона,
Кунда қирқ кўзини чексинлар дора,
Есин така юртим то мен келгунча.

Чамбилда мен сурдим неча давронни,
Бугун кийдим энди саргашта тўнни,
Ташлаб кетай бугун мен Авазхонни,
Маст бўлиб юрсин то мен келгунча.

Шишдан кабоб, пиёлада шаробдир
Бизга душман бўлган Райҳон Арабдир,
Пир бўлмаса мардинг иши харобдир,
Ичибам маст бўлсинлар то мен келгунча

Гүрүғли ёд этди қодир оллони,
Бизга мадад берган ҳазрат Алини,
Эйнима кийибман саргашта тўнни,
Кийибам маст бўлсин то мен келгунча.

Ичибам, кийибам, ейибам ҳам маст бўл, мен кел-
гунча деб Гүрүғли Авазга айтганнан кейин, ол мен

..... * * * * * * * * * *

кетдим, Оға Юнус онанг билан бир бўлғайсан, деб, Фиротқа қамчи босиб, кўздан ғойиб бўлди. Ана боса —бос, сура—сур этиб, етти кунлик йўлни уч кунда босиб, Гуржистон юртига кириб бора борди. Бора-калло, ана Лаҳкашоҳнинг қалъасига кирди. Подшонинг баргосининг алдина борди. Фиротни сиртқа боғлади. Отдан тушиб даварақ—тешга сар солиб кўрди. Қараса подшоҳ даргоҳининг даваракинда ҳеч зот йўқ. Шу ердан ўтиб бораётиргон бир одамдан сўради: ҳей халойиқ, бу не, бу шаҳарнинг одамина қурт доридими, ҳеч ким йўқ ку, ҳеч у ёққа: бу ёққа кирган—чиққан одамни кўрмадим—ку, деди. У киши айтди: ҳей, меҳмон оға, бу шаҳарнинг подшоши Лаҳкашоҳ бўладиғон бўлса, унинг ҳар ойнинг боши—охирيدا, етти кунлик сафари бор. Шунда олти ёндаш олтмин ёнғачалли, етти ёндаш етмиш ёнғачалли халқ тоғ сайлига кетади, деди. Бу шаҳарда ҳеч ким йўқ, фақат подшонинг қизлари қолди, уларни сақлайдигон Сангсор бобо деган дарвозамон бор, шаҳарни эгаси, шу, деди. У қаерда деди Гўрўғли. боғнинг алдидаги катта дарвоза деди, ёнгоғи киши. Боракалло, деди Гўрўғли ичтинан, ишим ўнгинан келган экан. Шу сафир олиб кетмасам қиёматда ҳам олиб кетавўлмасман мун, деди. Дарров боғнинг дарвозасина етиб борди. Қараса Сангсор бобо ўтирибди. Ассаломмалайкум, бобо, деди, Гўрўғли. Ваалайкум ассалом ўғлим, келагўр, деди; Сангсор бобо, Ботирзода, бу қаердан бўласиз, Чор доғли Чандибел вилоятинан деди Гўрўғли. Ким бўласиз. Боракалло, етти қонхўр бўрнининг бириси Гўрўғли қонхўр дерлар мени деди Гўрўғли. Ҳа—ҳа, боракалло, отингни эшитар эдим, сенинг отинг етти иқлимго тарқалгон. Агар Гўрўғли бўлсанг, хизматингни айтабер, ўғлим, деди Сангсор бобо. Эй бобо хизматим менинг ҳақиқатда нозикдир, деди Гўр-

ўгли. Нозик бўлса—да айтабер, деди. Айтсам, Лаҳкашоҳнинг қизи Гулруҳсор керак бизга, деди Гүрүғли. Боракалло, боракалло, ёмон ердан тутдинг—ку болам, деди Сангсор бобо. Эй бобо, ёмон ердан тутганим йўқ, гўрпеини айтабернинг деди. Агар сиз манго шу Лаҳкашоҳнинг қизини олиб кетишди ўнгаини айта гўйсангиз, уни қўлга тушириб бера гўйсангиз. Уни ҳақиқатда додинан кечавўлсам, санго Чор доғли Чандибел вилояти дархон, деди Гүрүғли, у ёқда мен султон эмас, сен буласан. Бу ерда дарвозани алдинда бир гўна чотмани сақлаб ўтириб ништасан, деди, Гүрүғли. Кампирингни туяга миңгиз, овор—ортиқмоч юкларингни туяга юкла—дон Чордоғли Чандибел вилоятига қараб бос. Бориб мени Гүрүғли юбарди десанг, Оға Юнус отли хотиним, Авазхон отли ўғлим бор, улар сени ўзлари хон этар, ўзлари бег этар, ҳазетиб ўтираверарсан бобо, деди Гүрүғли.

Боракалло, деди бобо, муинаи бошқа маишат энди манго топқимас, кетсам кетагўйин, деди. Бу айтқон сўзларинг қабул бўлди, мен кетаман. Ана энди кетсанг манго қизни олишинг йўл—йўригини ўргатиб кет, деди Гүрүғли. Унда Сангсор бобо туриб айтди: эй болам, муинаи дарвозадан кирарсан, мен—ку йўқ бўларман, кампирингни—да олиб, саҳарнинг файзли вақтинда қайдасан. Чор доғли Чандибел юрти деб йўлго равон бўларман, санго сўнгги васият, сўнгги насиҳат бу дарвозадан кирарсан, боққа кирарсан, булбуллар сайраб, пахтақлар дам чағиб, қумрилар ҳамду санго ўқиб, булоқлар ҳар тарафга оғиб, гуллар очилиб, фаслибахор бўлиб кўришар. Ана гулларни оралаб, ҳақиқат саройго борарсан, ўн эки ериннан олтин стун қўйилган, ҳар стунни ораси ўн эки—ўн уч қадам йўлдир. Муинаи утиб даҳлизга кирарсан, уннан ўтсанг бир уйда бир қиз ётибди, каровотлари олтиннан, ўзи ўн

саккизга чиққан, отина Хўнишон пари дерлар. Бу киз дуохон, жодугар, маккор, ҳайёр қиз, деди. Бу зангар бир дам урса: эл—юртингди эшак этиб, ҳайдаб тегади, агар истаса тош этиб қотириб ташлайди. Бу етти иқлимго машҳур бўлгон дуохон Хўнишон пари-зоддир. Ана бунга билдирмасдан даҳлиздан ичкари кираберасан ўнг ёғинда бир қони бор, унга кирмай чап ёққа ўтасан, яна ўнг ёқда бир қони бор, шу қонини очиб кирсанг ҳақиқатда бир қиз ётибди, ой деса оғзи, бор: кун деса юзи бор. Ой меннан, кун меннан деб, барқ уриб шуъласи оламин тутиб ётгон, деди. Қиз ўн тўрт ёшгина чиққан отина Гулруҳсор паризод дерлар. Буни эшитиб Гўрўғлининг ръзон—андоми бўшашиб кетаберди. Боракалло мунинг ёшгина боргонимда феълим чошиб кетмағайдон деди ичиннан Гўрўғли.

Хўнишон парига зинҳор билдирмасдан ўт, агар билдирсанг, санинг маккорлигинг, жодугўйлигинг ундан ўтса олгонинг, агар ўтмаса ўзинг ҳам тош бўлиб котиб қоласан, ана меннинг насиҳатим шул, Омин, бахтингни Оллоҳ очсин, деб фотиҳасини берди. Сангсор бобо. Гўрўғли фотиҳани қабул қилди. Сангсор бобо туяга мишиб Чор доғли Чандибел вилоятинга қараб йўл олди. Ана боса—бос, сура—сур Чор доғли Чандибел вилоятинга келиб етди. Сангсор бобо бу ерда ўзи хон ўзи султон бўлиб ёта берсин, энди сўзни Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли Сангсор бобо айтгон боғнинг ичиннан ўтиб, қизлар ётгон саройго келди. Даҳлизга кириб қараса бир қиз ётибди, бобо айтгоннан ўн чандон юқори. Ой билан, кун билан чақилишиб балқиб ётибди. Саккиз қават пар кўпчинни устинда, саккиз қават пар тўшакни устинда, тўрт қават йипак кўрпанинг тийинда, кўкрагини ярим белига ча очиб, мамалари кеч кузнинг тарпақлариндай таррайиб, пиягина тегай—тегай деб, ман санго, сан манго бўлиб ётибди. Буни кўриб Гўрўғли айтди: боракалло,

хизматиндаги қиз шундай бўлса, Гулрухсор парининг ўзи қандай қиз экан. Гўрўғли аста бу қизни четлаб ичкари ўта берди. Қонини очиб томда ётган Гулрухсор ичрига кўзи тушиб, ҳуши бошинан учди. Гулрухсор нари қаттиқ уйқуда эди. Гўрўғли кўрвани сал очинқираб қараса малак малак дўниб ётибди. Бундай парини етти иклинми кезиб ҳам тошиб бўлмас, умрим бино бўлиб мундай парига **дуч** келмаган эдим. Авазхон бунга гўрда уйлانسин. Бу ўзимнан бошқага қочма эмас экан, деб шу ерда Гўрўғли шайтон феълига кетди. Ана ўтгани айланди, бу ёғини айланди, ҳайрон бўлиб, қилич-яроғини чекиб **деволга** суяб кўбди, қалқон-совутини ҳам олиб, **деволга** суяди. Тилло дастали дуторини олиб, Гулрухсоннинг **қонтолинда** талтайиб туриб, ҳуши бошинан оғиб, ошиғу **беқарор** бўлиб, Гўрўғлининг боғи **жолотойчи**лиғи тутиб кетиб, гоҳ вақти ҳуши бўлиб, гоҳ кўнгли бузилиб, беш қалима сўз айтди:

Келди ҳо, мард ўғли келди,
Уйғон ҳой, подшонинг қизи,
Темир дўнди хабар олди,
Уйғон ҳой, золимнинг қизи.

Мен келдим мунда йўлланиб,
Авазим қолди алданиб,
Қарчигайдай хиёлланиб,
Уйғон ҳой, золимнинг қизи.

Том бошинда шерлар келди,
Қатор—қатор нарлар келди,
Гўрўғлидай эрлар келди
Турҳо—тур, занғарнинг қизи.

Гўрўғли бу сўзин айтиб тамом қилди. Шунда даҳлизда ётган Хўпнишон парининг қулогинга, ёқимли сазлар, қўшиқлар илма—толма эшитилгандай бўлиб,

сесканиб уйқусендан туриб, қўшиқ эшнтилган төмонго қараб қолди. Гулрухсор парининг устида қизариб—бўзариб қўшиқ айтиб турган йигитни кўриш учун, каравотдан сакраб тушиб, дарчадан қаради. Қараса бир йигит турибди. Бу хушсурат йигитни етти йил бурун тушимда кўрган эдим. Энди ростдан алдимда турғон ўхшайди, деб Хўпнишон пари кўзларина инонмий қараб қолди. Хўпнишон пари Гўрўғлига ошиқи беқарор бўлиб аъзон андоми терлаб сув бўлиб кетаберди. Гўрўғлини гарпа қучоқлайин деб талпинган эди, дарчадан калласи ўтди, ийни—елкаси ўтмасдан қолди. Хўпнишон пари қарорини йўқотиб, қопидан айланиб боришга—да тоқати бўлмади. Бир вақт Гўрўғлининг кўзи—да Хўпнишон парига тушди. Сангсор бобоинг айтғонлари ёдига келиб юраги шув этди. Парининг ёниб турғон кўзлари мени тош этиб ташламадимикан, ё бўлмаса эниак, тўнғиз этиб қўймағанмикан, ҳамма еримни жун босиб кетмадимикан деб у ер—бу ерларини сийпалаб кўра берди. Боракалло, хотиннинг ҳақи хушомал дейтўғин эди ўйлади Гўрўғли. Бу жононға бир—икки оғиз сўз айтиб кўрайин, тошдай қотиб турғон юраги эримасмикан, аъзойи—андоми булқиб, бўшашиб кетмасмикан деб, Хўпнишон париға қараб бир сўз айтди:

Шуъланга дўнайин, гул юзли жонон,
Кел, иккимиз даври даврон сурали,
Жонимни айлайин мен санго қурбон,
Кел, иккимиз бирга ўйнаб кулали.

Чандибелдан келдим сенга ғойбона,
Сенинг билан сурсам даври даврона,
Менда ошиқ бўлдим сендай жонона,
Кел, иккимиз бирга ўйнаб кулали.

Қилдан нозик эрур сенинг белларинг,
Сийнамни куйдирар ширин тилларинг,
Очилгон боғингда қизил гулларинг,
Солланиб гулларни бирга терали.

Қурбон бўлай сенинг ширин сўзинга,
Қалам қошинг билан наргиз кўзинга,
Дунё—мог кўринмас менинг кўзимга,
Кел, иккимиз бирга ўйнаб кулали.

Гўрўғли ёд этди қодир оллони,
Бизга мадад берган ҳазрат Алини,
Эшит, пари, манинг тўғри сўзимни,
Кел, иккимиз бирга ўйнаб кулали.

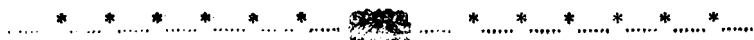
Хўпнишон пари бу сўзларни эшитиб, ақли ҳайрон бўлиб, дийдаси гирён бўлиб, ерга тўман қараб тура берди. Шунда Гўрўғли айтди, эй Хўпнишон пари, сенинг хушрўйлигинг Гулрухсордан ҳам етти ҳисса баланд, шу хушрўйчилигинг манго ёқиб турибди, деди. Энди сен менинг минам, мен сенинг минам, энди санго ҳақиқатда бир нозик сўзим бор, деди. Айтабер, тўрам, деди Хўпнишон пари. Чор доғли Чандибелдан мен сен учун от қамчилаб келдим. Сенсиз энди яшашим мушкул, деди Гўрўғли. Шунда паризод дарчадан бошини тортиб, қопидан айланиб келиб форпа қучоқламоқчи бўлиб, югурди. Шунда Гўрўғли ўйланди: бу жолугар қиз кира солиб, манго қилич урса, ёки дам солиб мени тош қилса, нинатаман, яхшиси кирганидан қилич билан бошина бир солиб, тўғолоқ қалла этин муни, деб қиличини орқасинга тутиб тураберти. Гўрўғлида ҳаминга эҳтиётчилик, қизда бу шайтончилиқ йўқ, туриб кириб Гўрўғлини форпа қучоқлаб икки юзидан гожирдотиб иўса ола берди. Гўрўғлининг аягон йантоми бўшашиб кетди, жон қолмади. Орқасинда тутиб турган қиличи қўлиннан шарта ерга тушиб

кетди. Ана энди иккаласи қучоғлашди, ўбишди, ҳақиқат шу ерда муродина етинди, дол чибиқдай дўлапинди, базмга киришдилар, ҳазмга киришдилар, айшу—ширатга напғул бўлдилар. боғнинг ичинда уч кеча—кундуз сайр қилдилар. Уч кеча—кундузгача иккиси елимланган талоқдай, чўйланган тахтадай, бўлиб бир—бирига ёнишиб қолдилар. Уч кундан кейин Гўрўғли гуриб айтди: Эй Хўпнишон нари менинг мақсадим катталур, деди. Меннан ҳам бошқа мақсадингиз борми, тўрам. деди наризод. Мақсадим катта, деди Гўрўғли, мен Чор доғли Чапдибел юртимда, такали туркман элида, Ваёнғондан, Юсуф шоҳнинг юртиннан Булдуз қассобининг ўғли Авазхонни келтирганман, уни боқдим. ёқдим, камолго келтирдим, ўн олти ёшига кирдирдим, энди уйлантирмак—эдиқтирмак мен учун ҳам қара ҳам фарз. мен Авазхон учун қиз қидириб етти шқинини келдим ҳеч бири қўнғлима ёқмади, ана ётгон Лаҳқашохнинг қизи Гулрухсорларидан бошқа муносиб қиз Авазхон учун йўқ деб, от қамчилаб келдим, аммо аввалги мақсадим, сен, деди Гўрўғли. Энди сен биринчи мақсадимга етдим, сени топдим. Мени сен иккинчи мақсадимга етирмасанг, ўнда сенида керакнинг йўқ, юртингинда кераки йўқ, мен кетаман.

Хўпнишон нари ҳайрон бўлди, қараса Гўрўғлига шунини ўтиб кетган, бир—бирга мухаббати чўлашиб кетган. Ундай бўлса деди, наризод Лаҳқашохнинг ишқорлап кайтишида уч кун қолди. Уч куннан бери мен билан бўлдингиз, бир—биримизга мухаббатимиз ўтди, энди сизнинг шу талабингизни қондирмасам бўлмас, деди. Иккари кирамиз. Лекин бу зангар Гулрухсор нари уйғонағўйса, доҳонлиғи меннан ҳам уч ҳаста баланд, сени ҳам, мени ҳам, топ қилиб қотириб танитайти, ҳам ўйинчиқ қилиб ўйнабам турабералди, деди. Унда ишшатамиз, деди Гўрўғли. Буни қайтиб ёбмасангиз этиб, зимриклай қотириб сизга бериб юбораман.

деди паризод. Борғаннан кейин ҳам шу қотиб ёта бо-
рами, деди Гүрүғли. Иўқ, борғаннан кейини ўринидан
туродигон этиб иложини қилиб бериб юбораман. деди
паризод. Ундай бўлса иложини қилагўр эй паризодим,
сенин бошқа мени кимим бор, деб Гүрүғли Хўниш-
шон парининг теварагини айланаберди. Хўнишшон па-
ри Гудрухсор парининг каровотининг тенасна келиб,
кўрпанинг остинан олиб, томчи терлари юзини ювиб,
тўрт қават йипак куйлақдаги қизга бир дам солиди,
қиз сиғирикдай қотиб қолди. Даррўв Хўнишшон кат-
та бир гиламди келтириб, гиламга узунна ётариб,
йипак ўромоллар минан етти қават этиб вўраб, гилам-
ди вўлардинг устинан айлантириб вўраб, ана йипак
арқон минан сариб тангиб, кўтариб Гүрүғлининг али-
на берди, ма кўтар, деди Гүрүғли кўтарди. Гирот-
нинг сиртинан бўй теракдай этиб маҳкам тангиди.
Гиротга миниб, жидовди ушаб, Хўнишондинг бўйин-
на қўлини солиб, Хўнишон—да Гүрүғлининг бўйинига
кўлини солиб, боғдинг дарвозасинан чиққунча бир
биринан ажрашовўмин, зор йилаб, мен сени кўрма-
гайдим, куймагайдим, энди мени ўтга солиб борётир-
сан, деб Хўнишшон пари зорлаиб Гүрүғлига қараб
беш калима сўз айтиб турғон жойи:

Ун тўрт ёшдан ошиқ бўлдим, меҳрибоним, мен санго,
Кўрмагайдим, куймагайдим, эй султоним, мен сени,
Ишқинг савдосини солдинг, эй султоним, бўйинмо,
Кўрмагайдим, куймагайдим, меҳрибоним, мен сени,
Ҳасратингда ёнмагайдим, шоҳ султоним, мен сени.

Ошиқлар савдосин солдинг, эй султоним, бошима,
Раҳм айламай кетар бўлдинг кўздан оққан ёшима,
Кеча—кундуз нарвонайдинг айланибон донима,
Кўрмагайдим, куймагайдим, меҳрибоним, мен сени,
Ҳасратингда ёнмагайдим, шоҳ султоним, мен сени.

Мундан кетсанг, эй сутоним, неча кунда келурсан,
Келиб менинг гамгин кўнглим қай вақтларда оларсан,
Ё келмасанг, эй султоним, мени ўта соларсан,
Келмагайдинг, кўрмагайдим, меҳрибоним, мен сени,
Ҳасратингда ёнмагайдим, эй султоним; мен сени.

Хўпнишон нари дерлар, дўстлар, менинг отима,
Зор йиғласам олам ёнар менинг ёнғон ўтима,
Эй султоним, ўтлар солдинг менинг ширин жонима,
Кўрмагайдим, куймагайдим, меҳрибоним, мен сени,
Ҳасратингда ёнмагайдим, эй султоним; мен сени.

Ҳасратингда ёна—ёна куймагайдим мен сени.

Боракалло, бу сўзди эшитиб, ана энди Гўрўғли ақ-
ли тошиб, не иш этарин билмасдан, Хўпнишон пари-
нинг бўйниниан қучоқлаб, жуфтдан пўсаларди олиб,
бағри эзилиб, эй, Хўпнишон паризод, мен муннан;
кетган минан даррўв келаман, сени олиб тўй—томоша
қиларман, сени ҳам олиб кетишни уч кундан ошир-
масман, кунн шу бугун Чор доғли Чандибелга етиб
борурман, деди Гўрўғли, Келсанг келарсан, аммо кел-
санг ҳам келмасанг ҳам бахтинг бўлсин, мени ёддан
чиқармасанг бўлди, сенинг эрлигинг учун, мардлигинг
учун шу қизди сенга олиб бериб ярдим, деди Хўпни-
шон паризод. Хўпнишон парининг бу сўзларина,
этган хизматларина Гўрўғлининг бағри эзилиб, бари
бир энди буни келиб ашкетмасам бўлмайди—ғў, деб
қучоқлашиб, йиғлашиб, хайрлашдилар. Гўрўғли отнинг
зангисига обғини тираб, йиглаб турғон Хўпнишон пари-
нинг кавнини овлаб, алина тилло қазма дуторини
олиб, отнинг жиловини иярдинг қошина маҳкам си-
риб танғиб, бир сўз айтди:

Кўп севарман, Хўпнишон, сени
 Ҳаммага алиёр энди.
 Манго бердинг Гулрухсорни,
 Не тиласанг тайёр энди.

Фиротим тоғлардан ўтди,
 Пирим кароматлар этди,
 Хўпнишон, яхшилиқ этдинг,
 Ўлгунча миннатдор энди.

Ажойиб гўзал элларинг
 Сайрондир ширин тилларинг,
 Очилгон қизил гулларинг,
 Ҳаммага алиёр энди.

Лаҳка подшони дош этдинг,
 Гулрухсорни йўллош этдинг,
 Гамгин кўнглимни хуш этдинг,
 Ўлгунча миннатдор энди.

Саҳар вақти булбул ўтди,
 Гулни кўриб пинҳон этди,
 Гўрўғли мурода етди,
 Ўлгунча миннатдор энди.

Бу сўзларни эшитганнан кейин отни жиловини тутиб йиғлаб тургон Хўпнишон парининг кўнгли бироз жойинна тушди. Баракалло тўрам, йўлингиз бўлсин, агар бу сўзларингизни устиннан чиқо билсангиз ҳақиқат қиёмат қарзиннан қутулгон бўлар эдингиз, деди паризод. Иншоолоҳ қутуларман, деди Гўрўғли. Бир-бирига фотиҳа беришиб, Гўрўғли Фиротдинг устиннан тумшугини чўзиб, Хўпнишон пари тўманнан тумшугини чўзиб, бир жуфт бўса олишдилар, дол чивикдай дўланишиб, қўш алиёрлар айтишиб, Гўрўғли йўлига равона бўлди. Фиротга қамчини босди, пизловук қадидай ҳарлаб кўздан ғойиб бўлди. Хўпнишон пари нишатарини билмасдан сўлпанглаб ичкари қайта

берди. Ана энди Хўршишон пари ўзини этган ишларини ўзи пушаймон этиб ётаберсин, эки кун ўтиб, уч одамчи кунни Лаҳкашоҳ ҳалойиқ билан ишқордан қайтди. Ана келди, келиб, тахтига ўтирди. Бир кун ўтди, экинчи кунни қизиннан хабар олмоқ учун саройга борди, қараса дарвозабон йўқ. Ясовул, чаповулларга қизни қаранг деди, қарасалар қиз—да йўқ. Сангсор бобонни сўради, ясовуллар айтди: чотмосида бойўғилдан бошқа зот йўқ, шамол хувиллаб турибди, кетганидан ети кун бўлибди, дедилар. Мунажжимлар, қурратўзларни чақирди, улар қизнинг Чор доғли Чандибелга Гўрўғли олғочиб кетганини айтдилар. Лаҳкашоҳ Гўрўғли устига юрили этини учун буйруқ бервотирғонда бари муҳрдорлар, қози—калонлар, ваъзири аъзамлар, амалдорлар подшоҳга бу ишга яхшилик келтирмаслигини айтдилар. Бегуноҳ халқнинг қонини бекорга тўкмакани гуноҳ бўлур дедилар, дами—тинчигизни олинг, бу ҳусуматларни бахтингиздан кўринг, дедилар. Лаҳкашоҳ дами—тинчинини олиб ётаберсин, эндиги сўзини Гўрўғлидан эшитинг.

Гўрўғли қизди олиб қочгоннан кейин боса—бос, суро—сур этиб, бир тоғнинг белина минганда Фиротго дам берди. Ҳақиқат шу дам олиб ўтирғондан шайтон феълани кетди. Шунча мийнат, шунча жафо чекиб, ҳилла ишлатиб, оламда ягона бир паризодни қўлго киритдим, ҳеч бўлмаса, юзидан бир жуфт бўса олсам ҳеч нарса бўлмас, деб Гулрухсор парининг юзини очмоқчи бўлди. Энди қизнинг юзини очиб, ой билан чақилишиб турган юздан кўзи қаманиб, аъзон андомни бўшаниб, тумшугини чўзди, Гулрухсор пари ўзи дуо хон қиз эмасми, ёт эркакнинг исини сезиб, бир қичирлади, алинчи суғуриб олиб, Гўрўғлига бир тарсаки туширди, Гўрўғли бу тарсакидан, кўзалди қоронғиланиб, оёқ—қўлининг жони қочиб, ўтириб; қолди. Агар

бир тарсакиси шу бўлса, уйғониб ёқамдан олса бу қиз мени омон қўймас, деб юраги шувлаб, кўрқиб кетди. Аммо Хўнишон парининг дуоиси кучлиллик этди, қиз яна уйқуғо кетди, буни кўриб қувонгон Гўрўғли даррўв уни отғо юклаб, сакраб миниб, қамчини босди. Сал юриб—юрмай Чор доғли Чандибел қалъасининг қоптолиша келәберди. Қараса Оға Юнус пари, Авазхон, қирқ йигити қирқ куннан бери тўй шайини маҳкамнан тутиб кутиб тургон эканлар. Ўтовларни тигиб, накра сурнайларни чиртдириб, олтин қабокларни қурдириб, созада—гўянда, бахши—яхшилар, масхарабозлар, қўчқорбозлар; курашбозлару тойлоқларди жийнаб ўтирғон эканлар. Ана Гўрўғли Гулрухсор парини келтириб, ичкарига майхонасига туширди. Сўнг ўтовға чиғиб катта бир гиламни ўртаға қўйди. Ана йигитлари, Авазхон, Оға Юнус пари ўтовға кирдилар, улар гиламда не борини билмай Гулрухсор қани экан деб у ёқ—бу ёққа қарайбердилар. Гўрўғли Оға Юнус парига айтди, эй паризодим, ўтовди бўш қўйинлар, мен ўзим қоламан ўтовда, қопинида маҳкам боқланлар, делди. Ҳамма чиғиб, ўтовди товарагинда айланиб юраберди. Энди Гўрўғли якка ўзи гиламди очмоғо юраги бўлмай турибди. Хўнишон пари эки тута берган эди, бирисини искатса зимриқдай қотаберади, бирисини искатса ўрнидан ўрлаб туради деб эди. Гўрўғли зимриқдай қотрадигонини чап қўлтиғинна, хунича келтирадигонини ўнг қўлтиғинна қистириб қўйғон эди. Гобиринмасдан ўнг қўлтиғидоғи тутани олди. Уни аста искатди, Гулрухсор пари аста ўрнидан туриб оёғини узатди, сал керинди, кўзини очиб, уёқ—бу ёққа қараб ҳайрон бўлиб тураберди. Гўрўғлининг юзи қизариб—бўзариб, Гулрухсорнинг қоптолида қандай ўтирғонини билмасдан терига бота берди. Хей, оға, сизми мени бу ерларга апкеган, деди Гулрухсор пари, ҳовва, қизим; мен апкелдим деди Гўрўғли.

Сизни ким дерлар? Мени Гүрүғли султон дерлар. Бу ерлар қаер бўлади? Бу ерлар Чор доғли Чандибел бўлади. Ҳа—ҳа, узоқ қулоқдан эшитадўғин эдим. Бора калло, мени қандай аҳволда келтирдингиз, Манго борғон одамзод ҳеч ҳалокатга учрамасдан кела олмас эди, мени ҳеч ким ҳеч ердан келиб апкета олмас эди. Хунхоршоҳлар ҳам келиб апкета олмағон эдилар, ё эл—юртимни чўвиб келдингизми, оға—инимни ўтга солиб, шаҳаримга ўт қўйиб келдингизми? Агар тўғрисини айтмасангиз бир дам соларман, эл—юртингизни бариқи ҳайвон этарман, ўзингди эшак этиб минарман, юртимға олиб кетарман, деди. Даррўв тўғрисини айттиг, ота—онамни азобго қўйиб, эл—юртимни қирғин этиб келдингизми? Йўқ қизим, улай эмас, ана юртинго бордим, турли ҳикматларни кўрсатдим, ана тинглаб маъно айирмоқ сеннан, таъриф этмак менкан деб; Гүрүғли алина созини олаберди:

**Бордим—да бир боға кирдим,
Не боғ дуйди, не боғбонинг.
Қирмизи гулларинг тердим,
Не боғ дуйди, не боғбонинг.**

**Бир йигит ишкорға кетди,
Бориб Гуржистона етди,
Хўншонинг ёрдам этди,
Шу боғ эди, шу боғбонинг.**

**Ажойиб экан алларинг,
Шакардан ширин тилларинг,
Очилган боғда гулларинг,
Не боғ дуйди, не боғбонинг.**

**Атоғладим Авазхона,
Сен учун тайёр тўйхона,
Қўн ёлвордим Хўннишона,
Шу боғ дуйди, шу боғбонинг.**

Бир йигит ишкорга кетди,
 Бориб Гуржистона етди,
 Гүрүгли мақсада етди,
 Не боғ дуйди, не боғбонинг.

Боракалло, деди Гулрухсор паризод буни эшитиб, бало ўзимизнинг ичимиздан чиққан экан, бунга чора бўлмас, ке ога, залали йўқ, тўйингизни бошлай беринг, деди. Сиз қирғинда этмапсиз, она юртимда чоновулчиликда этмапсиз, озор ҳам бермапсиз, ота—энамнида озорлантирмапсиз. Аммо бу ишлар менинг Хўпнишон отлиқ янгамдан бўлгон воқеа бўлса, буни дардига даво бўлмас. Энди бахтим полчиққа тушганми, ё ойга тушганми, не бўлсам бахтимдан кўрарман, энди сизга бир насиҳатим: Мен Авазжонни—да кўрганам йўқ, ҳеч кимни билмайман, етти кеча—кундуз тўй—томоша берасиз. Шу айтгон йигитларингизни мени кўз олдимдан бир—бир ўтирасиз. ана етти дуркун йигит бўлсин ҳар қайси ўннан саф бўлсин, алдимнан ўтаберсин, кўзимга ёққан. бахтимга келган йигитга мен ана шу бўлади, деб айтаман. Шуннан бошқаси манго муносиб бўлмас. Агар қавнима ёққанни тоңямаса, юртингди хароб этиб кетарман. Лекин ҳозир тақдирга таян турурман. тўйингни бошлайвер, ога деди Гулрухсор пари.

Ана Гүрүгли кайги бўлмай, майдонга чиғиб, хей ҳалойиқ тўйди бошлайверинглар, деди. Авазжон айтди: ога иччиқ бўлди: эй болам. бахтинг вой бўлди, энди бахтингдан кўрарсан, бахтинг балчиққа тушаман. ё ойга тушаман кўрарсан, деди Гүрүгли. Сен ҳам ўзингдай ўн санин йигитди тайёрла, деди. Хей ога Юнус пари бери кел, деди. Ана Гүрүглининг амрига Оға Юнус пари даррўв юғириб ёнига келди. Бор Авазжонни яхши кийинтир, яхши севинтир, юзларинга гулоб сеп. қошларига ўсма қўй, бор кийимларди ус-

тина кийгиз, тамоми зар пўта, зар чекмон, чўғирма тилло наҳалли этикларини кийинтир. Ўн тўрт кечалик ойдин этиб, ўн йигитни—да Аважондин ўзига муносиб этиб тайёрла деди. Ундан кейин Сафар кўсани чақирди. Хей, кўса мунда кел, ўзингдай кўсадан ўн кўса топ, уларни ўзингдай этиб кийинтирарсан, ана эртага Гулрухжонди тўйи бошланади, алдиннан саф бўлиб ўтасизлар, қайсингни ҳоҳласа шунга бахшида этганим, деди. Бу гапдан Сафар кўсанинг вақти хуш бўлиб, кўсаларди ахтариб кетди. Ана тўққиз кўса топди, энди бир кўсади топмоқ қийин бўлди, етти беворди айланди, сира бир кўса топилмай тур. Гўрўғлини ёнига келиб, эй оға тўққиз кўсани топдим, бир кўса ҳеч топилмай турибдиғў, деди. Боракалло, деди. Гўрўғли залали йўқ. Ўзингли ко ўртада, ко оёқда қўйиб, эки марта кўрсатарсан, деди. Ана тўққиз кўса, вақти хуш бўлиб; четга чиғиб кавуш—маҳсиларини мойлади. юзи—кўзларина гулоб сепдилар, қошларина ўсма қўйдилар, бир четда ўтириб, кийинга бергани кийинга берди. севиға бергани севиға берди; юзларинга мойлар суйнадилар, бирави аптўлға, бирави қорамойға, бирави гунжи мойға; бировни жувоз мойға, бири сари майға. Боракалло ҳаммасининг қўллари мой бўлиб кетган, юзи—кўзини сийпаласа ола, чала бўлиб кетган. бир—биринга қараб бақрайиниб кулшаверағўгин бўлли.

Гўрўғли буларга ҳайрон бўлиб, кулиб қараб тура берди, булар ҳам бир йигит қаторида ўтар дон деб. Ана энди ҳакка тумшук, фиррим тегалақ, сийтак қирма, ўмба йўртар; ётса турмас; еса—тўймас; ҳаммаси ўннан—ўннан жамлашиб, қирқ йигит қараб ўтира берди. Тўй бошланди, йигитлар саф—саф бўлиб, ўннан—ўннан ўтаберди. Ана биринчи бўлиб, Сафар кўса тўққиз йигит билан ўтаберди, ўзи ўртадан четга ўтди, четдан алдига ўтди, қиз ҳеч қайсини тўхта деб, айт-

мади. Сафар кўса мени айтмасмикан деб лик этиб ўртадан чиқди, лик этиб охирида яна кўринди, бўлмади. Бу саф ҳам ўтиб кетди. Сафар кўса бир четга чиғиб жўнқайиб, хўмнайиб ўтира берди. Бошқа—да йигитлар ҳам саф—саф бўлиб ўтаберди, ҳеч қайсини паризод тўхтатмади. Ана энди Авазжондинг сафи келди, ўн йигит солланишиб ўтаберди. Авазжон ҳаққа ўртада эди. Сафдинг алди ўтаберди, йигитлар мени айтмасмикан деб, баричиги таъмагўй бўла берди. Сафдинг ўртаси яқинлаша берди, ўртадаги Авазжон яқинлашганда Гулрухсор пари айтди: ҳей, оға, шу ўртодоғи барно хушрўй йигит мени бахтима ёзилгон бўлса, мен шунга суйдим, деди. Ана Авазжонди Гўрўғли ўртага чикарди, Гулрухсор пари билан қўл ушлаштириб ўтовға киритди. Авазжондинг бошина қуш қўнди деб эълон бердилар. Авазжон билан Гулрухсор пари бир—бирла рининг бўйинларини қўл солиб ўтирдилар.

Ана энди Гўрўғли айтди: ҳей халойиқлар, қирқ кеча—кундуз тўй—томошам бор, ана энди бугун ҳақиқат Авазжондинг, Гулрухсор паридинг никоҳ тўйи бўлади. Бугун кечда никосини қиямиз. Олтин ўтовға келасизлар, сийғанингиз кирасиз, сиймаганингиз теваракли сиз. Ана никоҳ қиёдиғон бўлди, у ёққа юбарди—бу ёққа юбарди никоҳ қиёдиғон бирам мулла—имом йўқ. Бу шаҳардинг мулла имомлари авваллардан йўқ бўлиб кетган эди. Гўрўғли айтди: Эй Сафар оға, бир мулла имом йўқми, жаҳонни айлансангда биринини топиб келсанга, деди. Эй оға қурт доригандай мулла қувдингми бу юрда, деди Сафар кўса. Энди нишатамиз, никоҳни ким қияди, деди Гўрўғли. Узим қияман деди Сафар кўса. Қандай қиясан? Дим ажойиб этиб қияман? Сени ахир саводинг борми? Барокалло отам замонда саводим чиққан мени. Алифни чало билиб каломуллоғи борма йўқинини тамом этганман, саводим шунингдай етук оға, деди Сафар кўса.

Боракалло Сафар оға, ундай бўлса ўзинг ўқирсан—
да, деди Гўрўғли. Ана никоҳ тўйида бошланди, ҳам-
ма давараклади. Сафар кўса никоҳди ўқийверди.
Туркманни никоси шу бўлади, ҳей Гулрухсоржон сен
Авазжонга танингни бахш этдингми? Ҳовва ота, шун-
га борасанми? Ҳовва ота. Суйдингми? Ҳовва суйдим.
Боракалло ундай бўлса мнов сувдан ич, деб сув ичир-
ди. Бисмилло, оллоҳу акбар туркманни никоси шундай
бўлади деб, Гулрухсорнинг бўйнидан қучоқлаб, тўққиз
жуфт бўсани олди. Эй, Авазжон ўғлим, Гулрухсор па-
ризодни еддингми, олдим; суйдингми: суйдим; танингни
бахш этдингми, бахш этдим. Яхши—яхши, турк-
маннинг никоси шундай бўлади деб Авазжоннинг чек-
касидаи—да ғажирдатиб тўққиз жуфт бўсани олди.
Ундан кейин бисмиллоҳи раҳмону раҳим, оллоҳу акбар
деб дуо фотиҳа берди. Авазжон билан Гулрухсоржон-
дан олимини олди, ҳалойиқдинг ҳаммаси тарқади. Ана
етти кеча—қундузлик тўй—томошани берди, Авазжонга
Гулрухсоржонди олиб берди, тўй—томошани тамом-
лаб, эки ошнғ муродни етди. Ҳамма етсин муротқа,
дўшман қолсин уётқа. Ҳар ким ошнқли ошнқиша ет-
син, ўлар ҳам етсин муротқа, бисмилло, оллоҳу
акбар. Катта ваҳмат!

Араб танған

Алғараз, Күрүғли бир печча жойлардан босиб олғанни босиб олиб, келтирганини келтириб, ишларини пителиб, ичкари кириб ётаберди. Ана бир кунлари ўйланиб, Гуржистон вилоятинна бориб, Лақа шохни қизини олиб келиб тўй—томоша қилиб, вақти хушчилик билан ана бу тўйни тарқатди. Энди Күрүғли у ёқа чиғиб, буйёк чиғиб сар солиб кўрса, боракалло ана Хандон ботир кирса—да, чиқса—да, ҳўнқилди—дунқилди, боракалло этган ишининг мазаси йўқ, юриб ишининг мазаси йўқ, айтиб сўзининг мазаси йўқ. Хандон ботирға не бўлиб юрганнинан Күрүғли сардорнинг хабари йўқ. Боракалло бир кунн ҳай, Хандон ботир бу ерга кел, дўстим сен қиёматлигимсан, ҳам ўғлимсан, ҳам ботиримсан; ҳам дўстимсан; ана менинг Авазжонди келтириб, тўй—томошо берганим сенга маъқул тушмадима, ҳақиқат ё шунга қийналиб юрибсанма? Не бўлмаса этиб ишингди мазаси йўқ, суйлаб сўзингди мазаси йўқ, еб томоғингди мазаси йўқ. Айт ботирим; не келди кўнглингда? Хандон ботир тўманга қараб тураверди. Шул вақтинда Күрүғли Султон, эй Хандон ботир менга тўғрингди айт, гапингди айт, кўнглингдагини айт, бўлмаса менинг ичим ёрилади. Дўстим, айт гапингди менга деб, қўлина созини олиб, Хандон ботирға қараб, ана қўлинда сочи, тилинда сўзи, ана кимди газали Күрүғли Султон эшитувчи Хандон ботир:

Қайғу—ғусса чекилмасин саринга,
Хандон ботир, асрак норим не бўлди? ✓
Сен ўзинг баландсан, олма кўнглига,
Хандон ботир, асрак норим не бўлди?

Бугун мен бўлайин бошинга банда,
Айт сўзингди, қолмагил ҳеч армонда,
Сенингдек ботир йўқ Рум, Исфаҳонда,
Хандон ботир, асрак норим не бўлди?

Айт сўзингди нега оқар кўз ёшинг,
Омон бўлсин кенг жаҳонда бу бошинг,
Уқ текканда оқмас мунча кўз ёшинг,
Хандон ботир, асрак норим не бўлди?

Эл—юртди демасдим, сени деярдим,
Сен бўлмасанг ўтга ёниб—куярдим,
Қиёматлик суякдошим деярдим,
Хандон ботир, асрак норим не бўлди?

Боракалло, бу сўзди эшитиб, Хандон ботир бошини тўман солиб ҳели дупкилдашма билан бўлиб ўтира берди. Боракалло Кўрўғлининг бу сўзига: ҳей султоним Кўрўғли, сенга менинг сўзим шу, сен тийганга тийдинг, тиймаганга кесак отдинг; боракалло Хункаршо подшо оғаннинг кўзиги ўйгон бўлса, енгагди олиб кетган бўлса, Лакашо сени нетиб эди, Юсуфшо сени нетиб эди? Баракалло Булдур қасос сени нетиб эди? Сен ўларга—да, ўт ёқтирмадинг, ўларнида орқайини кунга қўймадинг. Лакашонинг қизин келтирдиг, муни шарин бебахт қилдинг, Ваёпгондан Булдур қасоснинг ўғли Авазхонди келтирдиг, муни шарин бебахт қилдинг. Ол инди бу шоҳлар сенга не ёмонлик қилиб эди. Онда Кўрўғли туриб, эй тўрам, ботирим, буларнинг бари Хункаршонинг сарпул оёғлари. Буларга зарба берганим, Хункаршога ёрдам бериб турган ушоқ—тушак подшолардир. Баракалло, эй суякдошим, султоним Кўрўғли, булар, сенинг сўзларинг ҳақийқат эмас. Булар Хункаршога ёрдам беради, пой беради деб уларди ёмирдинг, қайирдинг. Бу ишларинг иш эмас. Шунда Кўрўғли туриб айтди: Ўнда ништамиз?

Эй Күрүғли султоним, ўғилли бўлдим, деб қувонмағил,
устинга кўп душмон келар; ҳели кўрарсан, мени бир
гап айти дерсан деб, Хандон ботир қўлини қазма ду-
торини олиб, Күрүғлига қараб, қўлинда сози, тилинда
сўзи; бир ғазал айта берди: ғазали ким дەرлар, Хан-
дон ботир,

Ўғлим бор деб, қувонмағил бу замон
Устинга кўп меҳмон келар, Күрүғли.
Хандон не дейин қисматинг ёмон,
Чор тарафинг душман олар, Күрүғли.

Қирқ минг беҳзод келар заррин қучоқли
Қирқ минги ҳайбатли, қирқ минг пичоқли
Қирқ минг ўкиз минган, қирқ минг эшакли,
Тўрт тарафинг душман олар, Күрүғли.

Мерганлари тов бошинда ов овлаб,
Оташ бози саркардалари човлаб,
Қирқ минг қизил бошлар келар лоловлаб
Чор тарафинг душман босар, Күрүғли.

Саҳар вақти оғир тўнлар отилар,
Муханнас ошина оғу қотилар,
От тўриннан осмон юзи тутилар,
Чор тарафинг душман босар, Күрүғли.

Шу кун ийғларсан, ерга бош солиб,
Еганинг—ичганинг заҳар ош бўлиб,
Хандон ботир шунда бир саваш қуриб,
Қирқ минг ёвни тутиб олар, Күрүғли.

Бу сўзларди эшитиб Күрүғли боши тўман—ошоқа
қараб ўтира берди. Ҳеч вақт ҳеч нарсадан тискинма-
гап Күрүғлини ёвнинг сусти боса берди. Ана бу гап-
ларди эшитиб, ийнини қалин чакманди солиб, йигит-
ларнинг миймонхонасида чиғиб, оға Юнуснинг ёнина

борди. Оға Юнус мунинг келганини билиб, боракалло бир хафалиқ келдиёв, Хандон ботирдинг сўзлари мунга ҳақийқат битдиёв, кел бу Кўрўғлининг кўнглини: бир олайн деб, оға Юнус ҳар вақт Кўрўғли тариққан вақтинда, ана қисниган вақтинда Кўрўғлининг кўнглини кўтариб туратовни эди. Боракалло, эй тўрам, сизга не бўлди? Кўрўғли Хандон ботирдинг сўзларини бирин--бирин айтди. Ана оға Юнус нари ўн саккиз пардали қазма дуторини оқ сийнасининг устига диркиллашиб қўйиб, Кўрўғлига қараб, эй тўрам, гўч йигитга мундай сўзлар керакмас; нечун бундай хафа бўласиз, деб Кўрўғлига кўнглилик бериб, вақти хушлик билан оға Юнус беш қалма сўз айта берди:

Кўрўғли маълул бўлмағил,
Маълуллик муҳаннас ишидур,
Бедовларга хизмат этсанг,
От йигитдинг йўлдошидур.

От йигитларга муроддур,
Отсиз йигитлар арватдур,
Сақламоқ тожи давлатдур,
От йигитдинг қўлдошидур.

Яхши куни бирлик этар,
Ёмон куни ташлаб кетар,
Охир муҳаннаслик этар,
Ёт бир балонинг бошидур.

Йигитга қалқон қалъадур,
Йўлин билмаса балодур,
Дўган—дўғана нанодур,
Эр йигит девор тошидур.

Булбул жойи чамандадур,
Уғил жасадда, жондадур,
Кўз нерда, меҳр андадур;
Уғил давлатнинг бошидур.

Юнус деяр: юлдуз тоғлар,
Оҳимдан ёс тутди боғлар,
Ўлсак изимизда йиғлар,
Қиз ҳам йўқтан, бор яхшидур.

Боракалло, оға Юнус бу сўзди айтғондан сўнг Кўр-
ўгли айтдики, паризодим, ҳамиша сен менинг дардим,
ди билатовин, ҳамма ишимдинг бир ёғинда туратовин,
ҳам жоним, ҳам жононимсан, қаро кўзимсан, ширин
сўзимсан, аноримсан, гулзоримсан, берроқ кел манго
бир коса шароб қўйиб бер. Паризод жомга бир коса
шаробни солиб, Кўрўглининг қўлига узатди. Кўрўгли
овзини тутди. Паризод чап қўли билан жомди Кўрўг-
лининг овзинга узатиб, ўнг қўлини Гўрўглининг ийши-
ларинча устинча олиб, қўлоғининг ортинча, юмшоқ ер-
ларинча сийлаб—сийлаб, косанинг чап ёғинча ўзи—
да овзини тутди. Эковиди косага лаб тегизиб турганда
жомда шаробнинг устида эковининг юзи—кўзи ана
мўлтираб кўриниб тураверди. Бир—бирларининг ту-
ришларига кейф этиб, Кўрўгли мунди ичди. Ана пари-
зод ўтис эки цозу карашма билан яна бир коса шароб
қўйиб берди, Кўрўгли мунди ичди. Паризодим, яна
бир коса шароб берсанг, бўлмий—ма, пакиза қўлла-
ринг билан ана эковимиз бирга ичайлик, ана сўриб—
сўриб ичсам сенинг лабларингдан деди Гўрўгли. Ана
паризод ўтис эки муқом, ноз—каранма билан яна бир
коса шароб қўйди. Эгани бир—бирларининг қўлларини
бўйнидан ўтказиб, шаробни биргаликда ичди, Кўрўгли
айтди: Боракалло дўстим, қани эковимиз бир даври
давронда, завқу—сафода; нозу—неъматда; айшу—иш-
ратда, ана Хандон ботир бўлса ўзи хўнкиллаб, дўн-
киллаб юра берарда, юр ҳарам—хонага деб, экови
ҳарам хонага қараб кета берди. Ана экови ўйнашиб—
кулишиб, тол чибққдай товлашиб, ана базимликда, ҳа-
зимликда бўлиб: иркиллаб, диркиллаб, булар базмда

ёта берсин, хабарди кимдан эшит. Лака шодан, Лака-шо боракалло, ана Булдуз қассобдинг ули Авазхонди Кўрўғли апкелиб, тўй—томошо этиб, қизи Гулрухсорди олиб қочиб, Авазхонди уйлантиргандан сўнг, ана қирқ кундан сўнг қозисен, муфтиси; амалдорлар, мухрдорлар билан Гуржистон вилоятна келди. Вазиру аъзамлар оқ соқол, қоро соқол оқ телпақ, қора телпақ, ёшуллиси; ёш кичкиси бари жийилдилар. Лака шо ўзи ҳақийқат чой чилимини чекиб, ичиб бўлгандан сўнг, бир якка ёлғиз қизимдан хабар олиб келайин деб, илкилдаб—силкилдаб бориб, қизининг ана саройиға борди. Анаб ораса Сангсор бобонинг чотмосинда бойўғлидан бошқа бир зот йўқ. Лака шо дарғазаб бўлди, бор Хўпнишон янғасини чақириб кел, менинг қизимнан етти хисса дуохон, жодигўй, бўлла беҳабармакан занғар: деди. Хўпнишонга хабар юборди. Хўпнишон ҳеч бўйинина олмади. Аввалам кетувдинг, сабаби Хўпнишон эдиғў. Қаниларди чағирди, ҳеч кимдан кўрдим—билдимдинг дарағи йўқ. Лака шо дарғазаб бўлиб мунажжимларди китобхонларди; қуррандўзларди чағирди, Китобхонлар китоб қаради, қуррандўзлар қура ташлади, барининг сўзи бир ердан чиқди. Эй тақсир пошпоийм, олам пошпоийи Лака шохим, бизларди гапимизга ишонсангиз Чор доғли Чандибелда такали туркман элда Кўрўғли сунни деган занғар бор, мана шу апкитти қизингди, деди. Дод—фарёд қизим кетди, қизим кетганча ўзим кетсам бўлмас—ма, тоғу—тошда тарки зиндон қиларман, эл—юртингди хонавайрон қиларман, деб дарғазаб бўлиб жар қичирмаға ҳаракат қилди. Олти ёшдин олтимиш ёшгача, етти ёшдан етмиш ёшгача, ана менинг жарим, халқим, эл—улусим бари ерларга хабар қилдинглар, ҳаммаси ўз анжомини шайласин, Чор доғли Чандибела Гўрўғли суннига қарши юриш қиламиз. Амалдорлар шунда айтдики, эй жаҳони олам, шойи пошпоийим бизлардинг гапимизга қулоқ оссангиз, ях-

ши бўлар эди. Айтинг, деди пошшо. Бу Гуржистон вилоятини вайрон тиб қирғинга берарсиз, бир қизим деб, элу—юртни хонавайрон қиларсиз. Бул Чандибелдаги сунни Кўрўглига Хунхоршодай шоҳ ҳам бас кела билмади, сиз Хунхоршоди алдинда несиз, сизди унга кучишгиз етмас дедилар. Вўнда нишатамиз? Ана Райҳон Арабга хат қиласиз, ана булар уч оғайин, агар шулардан бир талаб бўлмаса, улардингда кучи етмаса, Хунхоршодинг кўмаги остинда бир ёгдай бўлмаса, бу зафар бизларга бош бермас. Боракалло, бу гап маъқул бўлди, хатди ёзди, бир чопар ана ёлдилдаб бориб Райҳон Арабга хатди кўрсатди. Райҳон Араб хатди кўриб, боракалло ана Бибижонди олиб кетган вақтинда отишиб, чобишиб, мундан енгилиб: ана шу ерда қасам ичиб эрдим. Қолган умримда мен сен билан қайтиб уришмасман деб. Унда чопар айтдики, энди нишатамиз Араб оға?

—Менинг ним бор Омон Араб деган, шўнго бориб бир кўринг, деди. Ана чопар шуну хабарини олиб, босди қамчини, ана Омон Араб пешин номозни ўқиб, чакманди ийишна солиб турганда борди:—Ассаломмалякум Омон оға:—Ваалайкум, ўғлим отдан туша кўр:—Пўк! Отдан тушмасман,—Хабарингди айт:—Хабар ана хат деди.—Ха—а! Оғам кўрдима, бу хатди?—Кўрди. Оғам нуви деди.—Оғанг мен Кўрўгли билан уришмаслиққа қасам ичганман, деди.—Уху менам сўфи бўлганман, уришди қўйганман! Вўнда инди нишатамиз.—Энг кичкина укамиз бор Араб Райҳон деган. Ана шунга бориб хатди тутасан, қилчли балдоғиндан ушлаб овзишнан кўбик сочиб юрган асрак нар бир укамиз бор, ўзини ярим қалларак. Шуну қўлиннан келса кела бўйр. Хатди кисага солиб отга босди қамчиди, от теплатиб, пешин намози вақтинда Араб Райҳонди эшигини қокди. Караса Араб Райҳон чой ичиб, бардошди кўриб якка уйдинг минориндай ўтириб эди. Ана, Ас-

саломалакум! --Ваалайкум ассалом. --Отдан тушинг. --
 Пўк отдан тушмасман, ишим ана хат, деди. Ана хатди
 ўқиса, Лака шoҳнинг хати: менга ёрдам беринглар,
 юртди тенг сўрашамиз деган хат. Бу хатди кўриб,
 Араб Райҳон. -- Алҳол, биз кетамиз бу ишга, деди. Ана
 шартта туриб, подшонинг даргойина қараб кела берди.
 Ана хабар келтирди. Араб Райҳон кевотир. Подшо ол-
 дига чиқди. --Келдимми, Араб Райҳон? --Келдим, пош-
 шойим, деди. Бу бизнинг арабларнинг даврида кимдан
 сизга хўрлик келтирди. Айт, пошшойим, ўзим мунинг
 бир бенишан чигарман, деди. Шўл вақтда Лака шoҳнинг
 кўзинишан мўлт--мўлт ёш чиқиб кетди бирдан. Боракал
 ло, ана уни ўзим яқсон қиларман, деб. қўлина созини
 олиб; Араб Райҳон бир газал айта берди. Ана айтувчи
 Араб Райҳон, тингловчилар Лака шo, амалдорлар ҳам
 муҳрдорлар:

Гамгин бўлма, Лака шoҳим,
 Шул душманинг мот айларман.
 Ер бўлса қодир худойим,
 Охираўнинг от айларман.

Кесартиб, оқизиб қонин,
 Ўлжалаб қизу жувонин,
 Қассоб ўғли Авазжонин
 Санго жilовдор айларман.

Душман юзи бўлар қора,
 Бошини осарман дора,
 Буюрарман Зулфиқора,
 Калла кесиб қон айларман.

Соп этарман меросини,
 Хеч ким эшиқмас додини,
 Севғили наризодини,
 Санго хизматкор айларман.

Менинг отим Араб Райҳон,
Замонимда ичарман қон,
Чандибелни қилиб яксон,
Шаҳрини тор—мор айларман.

Боракалло, Лака шохға ҳақийқат қизи боргосина келгандай бўлиб кўринаётайди. Бунинг айтган сўзлари-на вақти хуш бўлиб, қани вўнда кетсанг тайёрман, ҳей Араб Райҳон деди. Унда Араб Райҳон айтдики, эй поиншойим, ҳеч нимадан хабарингиз йўқ, шунча ердан сахро босиб келган Араб Райҳон бўлса, ҳов менинг қорним оч, аввал қорнимди бир тўйдир, ана ўнгсинг хизматингди буюравер, деди. Подшо ошпазлар-га бир назар солди. Ошпазларнинг боғиб қўйган қар-ри инир тўяси бор эди. Дарров ошпазлар бориб, за-қур—зуқур тўяди қайирди, босди, сўйди. муча—муча, тўба—тўба қилиб, саккиз қулоқли қозонди қазон ўчоқ-қа қўйиб, ичина сувди солиб юбарди. Инарднинг гўшти булғиллаб қайнивурди, чала—чула пишавурди. Араб Райҳон шиширганга қистаниб, ўзи очрдиқ эди, қозонди қонталинда талтайиб ўтириб олиб, қўллина ханжарди олиб, қалқиб чиққан мучаларди санчиб олиб овзина ота берди. Ана улқон—улқон сўякларди ютиб ётир, инардинг этларини озайтиб ётир. Қозон қайнаб туриб-ди. Араб Райҳон қонорға тўнкани ташлагандийн дур-силдатиб ташлаб ётир. Бир инардинг гўшини еб олиб теварак—тишина қараб олиб, қолғон дисқаларди чиғо-риб олиб қозонди сувидимақан деб олиб, уфлаб—уф-лаб, лабиниң қалинлиғи бир ярим қаричдай бор эди. Араб Райҳон қайнаб турғон қозонди, қарамасдан бос-ди, овзди, терисини ёриси тушганинда қарамай бир қозон шўрвани бошиға кўтарди. Ана бир инардинг этини еб олди, бир қозон шўрвани бошиға кўтарди. Ол қорни тўйган бечора ошпазларга бир исли чойдан чой дамласангиз, пакиза таммакидан чилим келтирсан-

гиз кейфим бир тўхтар эди, деб қичқираберди. Ана бари айтганини олдига келтирдилар; беш—олти чойнак чой ичди, боракалло қарши таммаки чилимди чекди, қорни тўйди. бир инардинг гўшини еди, саккиз қулоқли қозоннинг шўрбосини—да бошина қўпқорди, ана вақти хуш бўлди.

—Қани, пошшойим, ана биз кетамиз энди.

—Унда сенга не керак, керак вагингди айт,—деди подшо.—Менинг керак важим инҳо подшойим деб, қўлина тилло қазма дуторини олиб, газал айта берди:

Газотим бор, Чандибела,
Ун икки минг полвон юрсин.
Лака шоҳим, бизинг бирла,
Шоҳ ўғли Маҳмуджон юрсин.

Беглар юрсин бози билан,
Фасли баҳор—ёзи билан,
Помдор Довуд сози билан,
Қирк беш бахши ўғлон юрсин.

Қоро кўзлари сурмали,
Парисин биза бермали,
Ширин дўдоқдан сўрмали,
Уч юз олтмиш жувон юрсин.

Кесарман туркман калласин,
Чекарман ёйдинг чилласин,
Кўзларман уруш палласин,
Уч юз инар мастон юрсин.

Менинг отим Араб Райҳон,
Замонимда ичарман қон,
Чандибелни қилиб яқсон,
Бизинг билан кетан юрсин.

Боракалло, ана мунн эшитиб, ана Лака шо туриб айтди: ҳей Араб Райҳон, сенга мунчалли қўшин берсам, уч юз олтмиш жувон берсам, шо ўғли Маҳмуджонди

юборсам, касадор ўғлон берсам, сени ичимга ураман-
ми чағириб, деди. Бунда Араб Райҳон у эқ бу ёғина
қараб туриб, пахай эси ёрим пошпо, бу ҳам бир пош-
шодон, қирқ одамди ақли бор, дейдилар, бир одомнида
ақли йўғ экан сенда пошшойим. мен шу айтган нар-
саларимди сепдан нақдлаб санаб олиб ўтирибманми:
чойдон—чилимдан кайфимиз ошгон одом, бир инар-
динг гўшини еб олгон одом, қариш таммакидан чеккан
одом. кайфимиз ошиб бир айтсак айтганмиздидон.
Шуни ҳам гапим бор, деб айтиб ўтирибсанми, пош-
шойим. қани бератовинингди бер, мен кетаман ҳозир,
деди.

—Қани карагингди айт, ўнда Араб Райҳон,—деди
пошпо.

—Мени ўзима бир пид берасан, тоғ—тошда минишга
бир алажа ёби берасан. ўқ—ёйимди, ароқ—шаробим-
ди, озиқ—тўлагимди, ҳамма нарсамди юклагадай бир
инар берасан. Боракалло, ана шулар бўлмаса, мен
уришиб билмасман.—Ҳаммаси тайёр, ҳей Араб Райҳон.
Филди келтириб берди. Ана амалдорлар, мухрдорлар
алажани еталаб, озиқ—тўлагларди, пони—озиқлариди.
ўқ—ёйини инарга юклади. ана ўзи пидди минди. Ала-
жани пидга тиркади, инарди алажани изина тиркади.
Ана элди, пошшойим. бизга рухсат; биз кетдик, деди.
Ана Лака шога қараб бир ғазал айтди, ана ғазали
ким дерлар Араб Райҳон. тингловчи Лака по, амал-
дорлар, мухрдорлар:

**Шоҳим кетар бўлсам Чандибелина,
Балғи Кўрўглини босиб келтирам,
Ғазаб айлаб қонлар чайқаб элина,
Қонжиғадай бошин осиб келтирам.**

Неча минг йиғина мен бўлмишам бош,
 Гўрўглибек билан бўлсам, бошма—бош,
 Чандибел элинда айларман саваш,
 Балки от олдина босиб келтирам.

Хавас билан ол шароблар ичарман,
 От ўйнатиб, тошқин чоҳдан кечарман,
 Қиличимдан қизил қонлар сочарман,
 Балки эл—улусин суриб келтирам.

Бу сўзни айтади хон Араб Райҳон,
 Шоҳим бизга етсин бир даври даврон.
 Гўрўгли юртини айларман вайрон,
 Ўгил ўлжа, қиз есир олиб келтирам.

Бу сўздан сўнг Гуржистон вилоятининг подшосининг вақти хуш бўлиб, димоқлари чоқ бўлиб, бора калло, ашнидан—салишидан, ҳой Араб Райҳон, йўллارнинг бўлгай деб; уч марта таъзим бериб, буларди жўната берди. Ана жўнаб кета берди пилнинг устинда Араб Райҳон, изнида алажа ёбисен, мунинг изнида инари. Бос хо бос, сур хо сур бир неча манзиллардан товлап, қирдан, чўлдан ошиб, туркман саҳросина иқинлашиб; қирнинг элиғина ошиб ўтди. Ана қирнинг элиғина ошиб ўтиб, боракалло, у ёқ бу ёғина сар этди; ана нечча кунлардан бери келаётган Араб Райҳон; еганларин—ичганларинин ўзи билмай, бир вақт қараса, инарнинг устинда озиқ—тулақдан, ароқ—шаробдан, бангдан—тирядан, таммакидан, чойдан—мойдан; кулча—чўракдан; қўрминдан—бўракдан; юклаган нарсалардан асар қолмабди. Ана супра билан юнчи турибди, Ўқ—ёйдан бошқа нарса қолғон йўқ. Боракалло, ана элин Араб Райҳон ўлатовин ерга инди сен келдинг, Зангар эсинг йўқ, қаллаварам, Араб Райҳон бўлма санг; сен шундигиб чингармининг. Қизи кетганда Лака шонинг қизи кетибди, мени қизим кетиб—ма? Ана қи-

зини олдирғон Лака шо ўзи чигавермий—ма? Мендай калласи йўқ каллаварам дунда йўқ. Энди мен чўлда очдон ўлатовни ёғдойо келдим, энди деб ҳайрон бўлиб инди хў ердан боғлади, бир текис тақранглиққа. Қирқ—элли патта боғ янтоқ бор эди. Шунн қапталина инарди—да боғлади, бир ерга алажани боғлади. Ўқ ёйини ийпина солиб, жоним бир овдан, қулондан, кийиндан; товшондан; бир жонли жонвордан биза бир зот учрашмасмакан, очдан ўлатовни бўлдим деб, алчанглаб—булчанглаб; якка ўйдниг минориндай чўлди—кўлди ахтариб кетди. Шўл кетишина кўп ерлади айлапиб кетди. Қараса узоқдан бир сури пода кўринди. Поҳ худо берди—ов, бир четидан тийсам. семиз бирини уриб олсам; мен қувопмай. ким қувопади, мен ўнғмай; ким ўнғади? Подаға яқинлашди, бари илқи. Паҳ энағар илқилар, деб у ёғ бу ёғини айланди. Бир оқ, покиза уч яшар бия бор эди. ўзи—да семиз эди; ўзида бўғоз экал; не бўса шу бўсин; эт бўса бўлди—да, ана бориб; шотирдатиб, бияни ота берди. Бия сарилиб тушди, тўрт оёғини жамлаб, орқосина отиб қайтаберди. Шўйтиб янтоқ кудисининг ёнина келиб. теридан чигориб, тўбанич ўқ этиб, чўққа биядн гўшини кўмди; ана жигирлаб иси чиқди, пииндинг ўхшийди занғар, деб гўшди бир четдан олиб. овзина ота берди. Ана қонорға ўтин ташлагандай кетибётир, Бир биядинг гўшини еб олиб, у ёғ—бу ёғина бир қаради. воҳ сувсадим—ов, бир товдинг сувлари йўқмикан, деди. Алчанглаб—булчанглаб сув ахтариб кетди. Қараса бир ярим ховузай—чуқолоқда сув тўлиб турганакан. Бориб босди овзини сувға қоқ тийиша етганча сувди ичди. Ана сувди ичиб, энди товди кавагинда ётаберди. Ана кун ботишдан олдин яна бир бияди отиб келиб. еб ташлади. Сўнг ўйлаб ўтириб ўзига—ўзи: эй Араб Райҳон буни чор доғли Чандибели қурсин, бориб Гўрўғлини тобомадим, деб борғонда мани Лакашо

юртдан чиғарама, деб хўнкиллаб—дуңкилдаб у ёғ—бу ёға юраберди. Ана шуйтиб ҳар кун бир бияни қозонга юбораверди. Бир кун ийлқибон қараса, кунда бир бия кетиб ётир, бу Кўрўғлининг ийлқилари эди. Ана чўпон хўвр отди миниб босди қамчини Кўрўғлининг қалъаси чор доғли Чандибелга қараб, пешин вақти эди, қалъага яқинлашиб борди. Гўрўғли пешин намозди ўғиб, чакманди ийна солиб, қуёшламага чиқиб, йигитлардингда озиғи енгиллаган бўлди—ов, не ерга чоповулға чиксак экан, деб хиёл товлаб турвиди. Шўл вақтинда чўпон келаверди.

—Хўй чўпон, хабарингди бер. Келганди отдан сакраб тушди, кўришди.

—Хей Кўрўғли оға, мана хўвр отингди ол, ийлқиларингди ол, ўзинг боғавер.

—Ҳа нега?—Иўқ, мен бормийман, қўйдим мен, чўпончиликди.—Айт; нега?—Айтсам, бир бело дориди, кунда бирсини еб йўқотиб боротир, ўни мен сенга қандай тўлаб бераман, оға.

—Изина сар солдингми?—Кўрдим, қидирдим. тоғга қараб уғраб кетган изи. Изи қандай? Кўрўғли ичиннан ўйлади: бу араблардан бири бўлмағай занғар. Одими билан одимини ўртаси ўн етти одим чиқди менинг одимим билан. Уҳ—ҳу тобонининг изи қандай? Тобонининг изи ҳақийқат ўн эки ботмон гашир. урадай бор—ов. Вой—бўй, қани сен боравер, биз ҳозир қирқ йигит билан бориб, бу балони топиб оламиз. Чўпон ийлқиларига қараб кетаберди. Кўрўғли келиб, қирқ йигитига, Сафар кўсага маслаҳатлашди. Хей Сафар оға илқиларга бир бало доридир, кунда бирини еб турибдир. занғар араблардан бири бўлмасин, Лака шо бизнинг изимиздан юбарган бўлмасин, бир хабарини тутайиқ шуни, деди. Сафар кўса айтди: ичиннан—пой занғар, ёнго бир тинчимизни олиб ётишимизма, десам бизларди опориб, бир лағгарга солотовин бўлди—ов.

Боракалло, Авазжон, қани отланниг, йигитларга айт; отларди иярласин; ана йигитлар отларди маҳкам, мустаҳкам, овмасдай—товмасдай қилиб, зартанг—забартанг иярладилар. Сафар кўса олдинда, 40 йигитга бошчилик қилиб, Авазжон қопталинда, Кўрўғлининг олдига келдилар, Гўрўғли Фиротти минди. Ана булар сахрога қараб қайтаберди. Сахрога келдилар, боракалло, Гуржистон вилоятининг саҳроси билан туркман вилоятининг саҳроси чегарадош эди. Ана бир ранглиқ ерга тушди, 40 йигит—да бугун ўтириб базмлик қилди. ҳазмлик қилди. Буларди товди ковагиндан Араб Райҳон кўриб ётаберди. Қани қараб ўтираверни, Кўрўғлининг бир ўзи қолиб булар бир ёққа кетгайда, ана бугун бир абрўйга эга бўлмасанг, қиёмат охирда ҳам айт, бизда абрўй деб онглиб ётаберди. Ана бу ётаберсин Кўрўғлиайтди: ҳей йигитлар, ана чой—тамакиларимизда адо бўлвотир. гўштларимиз ҳам йўқолибди. Энди бир овдан, қўннан, қулоннан бўлачи, бир зот отиб келсангизлар, Шўрва—пўрва, кабоб—сабоб этиб есак яхши бўлар эди. Боракалло, ога, шу ганди эшитмакчи бўлиб турвидик сендан, деб; ана кетдик; деб; ҳаммаси отларини миниб, ов қилдириб кета берди. Кўрўғли билан Авазжон қолаберди. Кўрўғли қолгон гўшди кабоб—сабоб этиб, боракалло, Авазжон, бир коса шароб берсанг; ўлимов, ўлим, деди. Шул вақтинда Фирот Араб Райҳонининг товдинг қавагинда ётгонини билди, кишиаб, айланиб юриб эди. Авазжон яхши ога, деб бир коса шароб қуйиб берди. Боракалло, болам, яна бир коса шароб қуйиб бер, яна эки коса шаробди ичди. Кўрўғли айтди: эй Авазжон, менне десам, гаимди қайтарма. Аммо сўзимди қайтарсанг, болам, сенга хаа бермасман. Хўп бўлади ога, яна бир шароб бер, деди. Яна бир коса шароб берди. Бўлди уч коса шароб ана Кўрўғли қип—қипил яйротти чиғиб маст бўлағайди. Авазжон ўғлим, ҳазрати Искандар шо—да ме-

нишдай юртин адил сўрмағанди. Ховва оға, деди, Ҳазрати Алишерни—худо ҳам менингдайни итирганмасди. Оға зўр, улқанға қўл солдинг—ғу. Эй қўл солгон бўлсам, болам мен ётиб маст бўлганманди. элаштирама. Ана мен ётиб бир дам: тинчимди олайин, ана қирқ отнинг бостириқни ётибди. Барини устимга бостир. терлаб—терлаб ўзима келмасам бўлмас, шаробди ичдим. болам, душман тўшақди остинда дегандай, ана арабларнинг бири товди ковагинда буқиб ётган чиғар. Сенга бир сўзим бор. Фиротнинг қозигини ҳақийқат бўшироқ ерда қоқ, яроқ—анжомларимди, совутларимди, отнинг иярини маҳкам танг. Отим душман қўлли бўлмасни, Ўзим душман қўлли бўлсам ҳам, отим совбўлса, мени қутқаради. Узинг ҳам эҳтиёт бўл, бос қамчинни тезроқ қирқ йиғитди товиб қайт. дади. Боракалло. Авазжон Фиротди қозигини бўшироқ ерга қоқди, яроқ—анжомди иярдинг қошинга маҳкам танғиди. Қайдасан қирқлар деб от қамчилаб кета берди. Араб Райҳон товдинг каватинда қараб ўтириб эди. Ана, Авазжон—да кетди. Хей, энди бизга абрўйди олло—таоло берган чиғар—а деб алчанглаб—булчанглаб Гўрўғлига караб юриш қияди. Гўрўғли бечора 40 бостириқди тийинда терлаб, тапчиб, кин—кизил яйғати чиғиб, томчи—томчи терга ботиб ётиб эди. Кела солиб, ғоппиқдай босиб, устинган миниб ўтира берди. Қирқ бостириқнинг огромиди. Араб Райҳоннинг огромиди қозик коққандай Кўрўғлини сета сиғирдириб боротир—ов. Кўрўғли маст ҳолинда ҳаминча душман келса мени Фирот тўрткилаб, нуколаб ўйотатовни эди, хей душман келди ўхшййли—ов, жапарар, чув—чув: кишт: деб Фиротмикан деб, уни қувиб бошлади. Боракалло. Фирот тешииб, кишнаб турибди. Боракалло. ётган еринда чалароқ маст ҳалинда Фиротга қараб, ана беҳўни ҳолинда ҳой, боракалло; нега ҳўқрайиб, йиғланарсан: деб Фиротқа қараб бир ғазал

айтиб—етир: Одамдан ақлаи Ғирот бунга тушиниб ту-
рибди. Ана ним дерлар, ғазали Кўрўғли, тингловчилар
Араб Райҳон билан Ғирот:

Бошинга дўнайин Ғирот,
Нечун қараб йиғланарсан?
Бошингдадур тожи давлат,
Нечун қараб йиғланарсан?

Ғирот муханнас бўлдингми,
Тоғлардан хабар олдингми,
Ё бир шар хабар билдингми,
Нечун қараб йиғланарсан?

Сенсан менинг чин йўлдошим,
Оқизма кўзимдин ёшим,
Қиёмат кунда қардошим,
Нечун қараб йиғланарсан?

Ғариб юрагимдинг боди,
Илғор отнинг кўнгил шоди,
Ҳайвон аҳлининг сайёди,
Нечун қараб йиғланарсан?

Нега оқар кўзинг ёши,
Ботир йигитнинг сирдоши,
Кўрўғлининг бош йўлдоши,
Нечун қараб йиғланарсан?

Боракалло, Ғирот одамнинг сўзина тушунгандай,
Араб Райҳонди кўриб хўқраниб қўяберди. Аммо Кўр-
ўғли бундан беҳабар. Ана Араб Райҳон буни устин-
дан биғирдатиб босиб ёта берди. Ана ҳақийқат Араб
Райҳон Кўрўғлининг маст бўлганини билиб, уни босиб
танғий берди. Кўрўғли ҳайрон бўлиб бир қараса, усти
да туси бузуқ бир занғар ўтирибди. Ана Кўрўғли шу
ерда ўйланди, вооҳ, тузоққа тушган эканман—ғў. Кўр
ўғлига айтти: ҳей занғар, сен озор бермасдан кетсанг,

индамасдан инардинг изида юра берсанг, индамай-
ман, агар озор берсиг, ўлтираман—да, маслиҳингди
юклаб кетаман; деди Араб Райҳон.—Хей, араб оға,
омон—омон деб. ёлбориб, бир сўз айта берди, ғазали
ким дерлар—Кўрўғли; тингловчи Араб Райҳон:

Гофилдан душдум қўлинг,
Араб қардош, омон—омон.
Қўйбарсанг, кетам йўлима,
Араб қардош, омон—омон.

Сўзларингнинг ёлғони бор,
Кўзи йўлда қолони бор,
Ўлкамизнинг талони бор,
Золим қардош: омон—омон.

Ҳақдан шум насиб бўландир:
Ё—ҳо Авазим ўландир;
Нурбат Алидан қолондир:
Араб қардош, омон—омон.

Сарҳовуз қолди соясиз,
Авазжон қолди доясиз,
Чандибел қолди эғасиз;
Араб қардош, омон—омон.

Қўлим орқомо боғлидир,
Синам чапрозли доғлидир,
Армонли бу Кўрўғлидир:
Араб қардош, омон—омон.

Боракалло, ана бу сўзди эшитиб Араб Райҳон Кўр-
ўғлининг қўлини орқасига боғлаб, олажаға тяркади.
Энди, тўхта, бу Гирот ҳам яхши от экан, буни пош-
поға олиб бориб берсам, мунаккам қанча инъом олар-
ман, ана Гиротди олиб келайин деб. Гиротга қараб
юрберди. Авазжон қозикди бўшроқ ерга қараб қўйиб
эди. Араб Райҳон яқинлашган вақтинда рос қулғин
қибиб, овзини қанардай очиб зингди ўзини Араб Рай-

ҳонга қараб, араб қасур—қусур шилдинг тийинна кириб,
 зўрга қутулиб қолди. Ҳей зангар ўзи ўн одомди калла-
 сини олса, оти юз одомди калласини олади, дегани
 бежиз эмас экан, ҳақийқат рос экан. Араб Райҳон
 жини қорингандан ўқ—ёйдниг қиршона ўқди солиб.
 энди Фиротди буюришдан ўқди берайин, зангарди отиб
 ьетайин деб, отга қараб жўнаган вақгинда, Кўрўғли-
 нинг кўзи чалароқ боғли эли, ҳей тўхта бу от дулдул-
 ливи зурёди бу, ҳақийқат отингди отини зурёди ома,
 да отгандай бўласан. Араб Райҳон таққа тўхтаб тура-
 берди, отангди отини зурёди дегандан сўнг. Қўлшида
 сози, тишида сўзи, кўзи чала боғли, Кўрўғли қўли
 орқосина боғли ҳолда отимди отма, ўзимди ўлдир, деб
 зор анграб, Араб Райҳонга ёлбориб, бет калима сўз
 айтар бўлди. Ана айтувчи Кўрўғли, тингловчи Араб
 Райҳон:

Бошинга дўнай Араб Райҳон,
 Отими отма, ўзими ўлдир,
 Менга тор бўлгандир жаҳон,
 Отими отма, ўзими ўлдир.

Отим дулдулнинг зурёди,
 Саваш куни кўнглим шоди,
 Манга кўндир эътиқоди,
 Отими отма, ўзими ўлдир.

Кўзим оч, отим кўрайин,
 Ўз юртима кўндарайин,
 Бўлмаса тутиб берайин,
 Отими отма, ўзими ўлдир.

Ғамга тушди ғариб бошим,
 Кундуз ҳаёл, кеча тушим,
 Кўрўғли дер бени йўлдошим,
 Отими отма, ўзими ўлдир.

Ана Кўрўғли адитдики, дунёга бир келади бу дулдуннинг зурёди. Ана Араб Райҳон бу сўзлардан сўни очғи қочиб тураберди. Кел, оти бўлса юраберсин, мен ўзини тирилай аякетсам бўлди. Ана пилга минди, босди пилга қамчини, алчанглаб—булчанглаб Кўрўғли қизинди. Олдинда пил, изинда алажа, алажанинг изинда инар; инардинг қизинда, Гўрўғли сузилиб кетабердилар. Шу кетишга кетаберсин, бир—эки манзили йўл юрди. Бора-калло, Кўрўғли шу юриб терлаб—пишиб, анақай ҳақийқат маст Кўрўғли бир вақтлар ўзинга келди. Қараса ёнида Фирот кўзиннан ёш оғиб бораёттир. Уни кўриб, эй жонворим, Фиротим, ўғлим—қизим; муродим; ботир ўлса ботмон эт деганлар. Мана бугун мен асир бўлган экамман; кел; зиёни йўқ, сенга жувоб, Чандибеллима боргайсан, Авазхонима; оға Юнусима, қирқ йигитима хабар қўнларгайсан. Ана инардинг изинда сўзилиб юриб, Кўрўғли Фиротига ёлбориб, йилаб бир ғазал айтаберди:

Фирот, кетсанг, борсанг Чандибелларга;

Кўрўғлибек омон эсон дегайсан.

Арзимни етиргил, улус—элгара,

Кўрўғлибек омон—эсон дегайсан.

Узоқ қолди менинг манзил—маконим,

Утқа қўяр бўлди бу ширин жоним,

Онда йиғлаб қолди ул Авазжоним,

Оға Юнус, гулинг сўлди дегайсан.

Ғаним келиб, менинг қўлим боғлади;

Юрагимди ҳажр ўтина доғлади,

Фиротим кўз ёшин тўкиб йиғлади;

Бек ўғли зурёдсиз ўлди дегайсан.

Шум рақиблар менинг йўлим тўсдилар,

Қора бағрим ҳанжар билан кесдилар.

Ётир эдим, ғофилликда босдилар,

Кўрўғли армонли ўлди дегайсан.

Хон Авазим қолди боғнинг гулинда:
 Паризодим йиғлар Чандибелинда,
 Яроқсиз, садоқсиз араб қўлинда:
 Кўрўғли умидин юлди дегайсан.

Боракалло, ана Ғирот бу сўзди эшитди. Одамдан ақлли Ғирот Кўрўғлининг қоптолинда тапобини суяраб, кўзидан буюр—буюр ёш оғизиб бораётган Ғирот шартта шу ерда турдида; ўкчасини тираб; бир тикланиб; ҳайқириб, кишнаб, чорноя бўлиб бўкниб тошлади. Та-ноб билан жилов орқасини шоприлиб тушиб; иярга ўралди, ана жиловда жийналиб келди, куйруғини ўзи-га ҳамчи қилиб; қайдасан Чандибел; деб; қулоғини қимиб; овозини қонордай очиб, қалдирғочдай йўлга ра-вона бўлди. Шу юришинда ҳақийқат, ҳорлаб чор доғ-ли Чандибелнинг қалъасига тонг помоз вақти келиб етди. Қалъа берк; ичкарига ўта олмади. Жанавор Ғирот келганини маълум қилиб, бир ҳайқириб, кишнаб юбарди. Даргазаб бўлиб кишнаганда мўнинг овози тўққиз дуқандан ҳориға етар эди. Тўққиз дуқан тўққиз тонг йўл эди. Ана мўнинг овози туйнукдан ҳайқириб келаберди. Оға Юнус ҳей Гулширин, тур чирогим, де-ди, Ғиротнинг овози бузук кўринади—ғў, боракалло, Гулширин ўрнишан турди, аста майдонға чигиб қара-ди, эрта намоз вақти ёхти тушаберди. Қараса, ана Ғирот келган, устида Кўрўғли йўқ. Ҳей, жанавар, нянгди не ерларга ташлаб келдинг, ана кўзидан ёш оғизиб, Оға Юнус Ғиротнинг манглайдан қучоқлаб, овузлариндан ўшиб, ана боврина босиб экави Ғирот би-дан йиланиб тураберди. Шу турган вақтинда Аваз-жон олдинда қиёқ йиғит ҳам қибла тарафдан хулқар юлдузи тувгандай, тўполонди турғизиб, кун минан ча-ғилишиб булар келаберди. Овға кетган 40 йиғит ов қайда, қулон қайда, алашиб, ҳориб чарчаб, оч бўлиб, сувсиз, чойсиз, овқатсиз, аданна—аданна, ўлиб—тирилиб,

чор доғли Чандибелнинг қалъасина етсак бўлди, деб келётирган экан. Ана, алғараз Оға Юнус Ғиротди қучоқлаб йилаб турган вақтда қирқ йигит хорлаб, бир чеккадан ўта берди. Саломда йўқ, аликда йўқ. Оч келтирган бечоралар майхонага ўзини ташлади. Авазжон бини чағириб: ҳей Авазжон, қани оғанг, Ғиротди ўзи бўли келди—гў, деб, зор йиғлаб, оға Юнус Авазжонга қараб, бир ғазал айта берди:

Оғанг қайда, Авазжоним,
 Кўрўғлидан билармисан?
 Кўзим нури, меҳрибоним,
 Бек ўғлидан билармисан?

Ғиротдинг усти бўли келди,
 Ё—ҳо Кўрўғлибек ўлди,
 Чандибел эга-из қолди,
 Бек ўғлидан билармисан?

Қалъа йиқилди канти йўқ,
 Қирқ йигитнинг пай-анди йўқ,
 Отам деган фарзанди йўқ,
 Кўрўғлидан билармисан?

Не бўлди ақли чошдимми?
 Бейни тоғлардан ошдимми?
 Араб қўлина тушдимми?
 Кўрўғлидан билармисан?

Аваз, ўғлим, бери қара;
 Юрагимга тушди яра;
 Оға Юнус бир бечора,
Хўсторимни билармисан?

Ана шу вақтда Авазжон зор йилаб, отдан тушиб, Оға Юнус билан йилашиб, бўзлашди. Ана булар йилашиб турган бергани, хабарди кимдан эшит: Араб Райҳон билан Кўрўғлидан. Шу кетишига кета бердилар, боса

—бос, сура—сур уч кеча—кундуз йўл юрдилар. Шу бо-
ришича бораётиб, тонгинг салқин вақти эди, уч кун-
лик йўл эди. Энди омон—сов белодан қутилдимғў, ўл-
ка қўлимга тушди—ғў, деб бораётган Араб Райҳон уч
кундинг уйқусини йиритиб кетгани нардинг, илдинг ус,
тинда бораётган ерида Кўрўганга сўз қотиб бораётир,
—Хў Кўрўгли занғар, келармисан?—Ҳовва келарман!—
Шу Чандибелдаги Кўрўгли сушни сенма?—Ҳовва мен
Ҳа, боракалло.—Ваёнгондан Булдуз қассобдинг ули
Авазжонди опқочгон занғара сенма?—Ҳовва. Вўндай
бўлса, оғамди қизи Бибижонди опқочганам сенма?—
Ҳовва мен, деди.—Ҳа занғар, жаҳонга ўт ёқтирмай ор-
ган, сушни, занғар, эшак ўғриси мен десанга?—Ҳовва
мен.—Занғар эди меннинг қўлимга тушдингма, бўларинг
бўлган чингир инди сеннинг? Кўрўгли мунинг ҳижолатли
сўзларига чидамасдан ўзини у ёққа, бу ёққа ташлай
берди, қўли орқосинга боғли. Кўрўглининг зарбина
нилар, инарлар у ёқ—бу ёққа йўлдан чиғабердилар.
Илдинг устинда бораётган ерида, боракалло, ана
Араб Райҳон ҳей, беродам, беродам, деб қичқирди.
Беродам деган сўз араб тилинда, тўғри юр, демак
бўлса керак. Ана Араб Райҳон илдинг устинда талта-
йиб ётиб, «беродам, беродам», деб, бир сўз айта берди:

Тутдим одам сардорин,
Хушвақт, хуррам беродам!
Чандибелнинг Хункорин,
Хушвақт, хуррам беродам!

Ўлкаларинг деш қолди,
Чандибелнинг бўш қолди,
Аваз ўғлинг ёш қолди,
Хушвақт, хуррам беродам!

Пиринг келмас ёнинга,
Сувсамишам қонинга,
Фил ярашар шаънинга,
Хушвақт, хуррам беродам!

Саваш майдонда юрсам,
Иқбол-насибам кўрсам,
Не берарсан қўйиберсам,
Хушвақт, хуррам беродам!

Кўрўғлибек мот бўлди,
Араб Райҳон шод бўлди,
Охирати ёд бўлди,
Хушвақт, хуррам беродам!

Боракалло, Кўрўғли, айтти: ҳей занғар манманлик этма! Иншооло сени олдим, деди. Ҳов занғар мени олжоқсанма сен, қўлинг боғли, ўзинг инарди кейнида сўзилиб келаётирсан. Пилди ёрта тутсам, йўртса калланг узилиб кетмийма? Инардинг изинда Кўрўғли Араб Райҳон, манманлик этма, мен сени олдим деб, қўлинда сози йўқ, тилинда сўзи бечора бир ғазал айта берди. Ана ғазали ким дерлар. Кўрўғли, эшитувчи Араб Райҳон:

Ғофил бўлиб қўлга тушдим,
Араб, сен манманлик этма.
Мард эдим йўлдан адашдим,
Араб, сен манманлик этма.

Манманлик этиб, мен топдим,
Бориб Стамбулди чопдим,
Ҳар манзилда обрўй топдим,
Араб, сен манманлик этма.

Гирот кетар Чандибелга,
Хабар берар бизнинг элга,
Етиб келар Аваз бирга,
Араб, сен манманлик этма.

Гирот ҳорлаб тоғдан ўтар,
Ўз юртингга лошинг кетар,
Авазжонга хабар етар,
Араб, сен манманлик этма.

Умидим бор Аваз ўғила,
Кўрўғлини солдинг қўла,
Довушмадим сенинг бирла,
Занғар сен манманлик этма.

Боракалло, ана бу ганди айтиб ўтирса, араб прикилиб, уйқуға кетаберди, Кўрўғли айтти: бу занғар ухлаб бораётир. Душманга бир зарба ҳам зарба деганлаб, ҳозир вақти етти, бир зарба берсаммикан деб, ана қўли боғли, қўлидаги таиоб тўмангада, юқорига да суюшмайди. Қўлини юқорига суюштира—суюштира зўрга бир қўли очилатўвин бўлди. Рас уч яшар боланинг калласиндай бир тўвалоқ тош йўлиғағўйса бирини қўлима олсам, бирини қўлтиғима қиссам, отсам, ягиринна тийса, ниёлан тушиб ўлағоймасмакан. Шундай ҳиёл тўлаб боратириб бир тош йўлиғиб қолди. Ана эки тош, эканиям, етим боланинг калласиндай, сип—сиймоқ тош. Ана бирисини қўлтиғина, бирисини ўнг қўлига олиб ўнғайлаб бора берди. Унг қўлидағи тошди зигиб юбўрди. Араб Райҳондинг ягиринна қарс этди. Кўзини ялта очиб, орқасига қараганда қўлтиғидағи тошни—ла зикди Бориб Араб Райҳондинг бурнига тийди. Бурнидинг ярмисини қўпориб ўта кетди. Ана бурнидан шариллаб қон кета берди. Араб Райҳон зўрдан бурнини қонини тўсиб, ўрамол билан бовлаб, келиб Кўрўғлини бигирдатиб босаберди. Кўрўғлини боса тушиб, ханжарди сола берди. Боракалло, ҳей араб ого, ништиб ўтирибсан мунда. Ҳей занғар, нишетжағимди билмийсизма ҳели деди. Каллангли олжоқман сенинг, сен ўз йўлига боржоқ эмас экансан. Мен сенинг каллангди олиб бораман, сени тирилай нотўғри олиб бо

ротирган эжанман, деди. Қалламди олсанг, ана жүра, олабер, калламди сендап қизғаниб турганим йўқ. Мени бир каллам кетган билан изимдан қирқ калла келади, вўни ништасан деди. Олабер калламди, сенга бир сўзим бор. бироқ қулоқ оссанг ана, осмасанг ана.

— Айт занғар!—Мени тирилай оппорсанг Лака шо шошпар габинг жойшнар тушар, еганинг жойина тушар. муродишга етарсан. Мани калламди олиб борсанг, дей занғар чор доғди Чандибелдаги Кўрўғлидан кўрқиб, берроқдаги бир чўпонди калласини олиб келдингми, бундан Кўрўғлининг калласи бўлмас, деб сенга қайтадан қиёмат кунди солар, Лака шо.

— Ҳа занғар, бу гапингди жони бор ҳақийқат, деди араб. Сен виёда бориб ҳаз бермажаксан. Сени бир амдомли этиб олиб бормасам.

— Нишитиб оппорсанг, оппор деди Кўрўғли. Кўрўғлини кўтариб, қўлтигининан арқон солиб ивардинг бир ёнига маҳкам таиғағўйди. Ана Кўрўғли мой давладай соллаиглаб—буллаиглаб тураберди. Бир ёғида озиқ тўлагин, ана ҳақийқат ўқ—ёйи, Кўрўғли бир ёғида. Чу, хайт, деб тозамидай ҳайлаб кетаберди. Ана Кўрўғли оёғи ерга тиймай соллонглаб кетаберди. Кўрўғли айтти. манглайим қора бўлди—ов, аввалиги бориним яхнийди, оёғим ерга тийиб бораётган эди. Энди ҳақийқат ўлатовян бўлдим деб, ваҳм чекиб бораберди. Ана шу боринида кета берсин, хабарди бўёқдан эшитинглар. Ана энди Авазжон оға Юнус айтганинан сўнг, «Гўрўғлидан билармисан», деб зор йиғлаганинан сўнг, оға Юнус мен сенга эна сутини бормасам да қўл сутини бердим, тарбия этдим, отанг уйлантирди, мен энанг бўлдим, оғангли ўли бўлса ўлисини, тири бўлса тирисини кўриб келмасанг нон—тузимга рози эмасман, деб йилиберди. Кинёқ йиғита хабар бер няргани иярсин, қолгани қолаберсин, яқна ўзинг кетсанг—да оғангли изинан кетмасанг бўлмийди.

Авазжон қирқ йигитдинг ёнига келди. Қарасалар, чойсиз, чилимсиз ҳориб—чарчаб қолган бечоралар. Нишатарин билмади, Авазжон келиб айтти: ҳей йигитлар, Қўрўғлидай оғам, арабнинг қўлинда кетиб боратирган бўлса, силар бу ерда чой—чилимда ўтирсангизлар шу яхшима, деди.

—Ҳа Авазжон ништамиз бўлмаса.—Кетажагинг бўлса, отлапинг, мен кетарман, деди. Кетсанг кета бермайсанми, Араб Райҳонди ўтти ганди ҳам қирқимиз ўли сини тийида қолиб ўламин деди, бирови. Шунда Бадрустам дегани айтти: бизларди қўзғалжақ еримиз йўқ, сен кетабер. Қўрўғанининг сий изватини ўзинг, кўриб юрибсан, деди. Буларди кетмажагини биллиб, Авазжон айтти, ҳой Сафар ога қани кетсангиз мен билан юринг.

Сафар кўса айттики:—Эй Авазжон сен билан кетганим бўлени, ога Юнусдан озиқ—тўлиқларди мўлроқ солдиравер, деди. Ана Авазжон озиқ—тўлиқларди олиб келди. Булардинг барини Сафар ога Бўздумона юклиб, Авазжонга айттики, сен кетабер, Бўздумоннинг тўғи прқилиб қизади, изингдап етиб бораман, менадан хўш этма, деди. Ана Авазжон Фиротди минлиб, босди қамчини, тезаминдай бўлиб, қораси йўқолди. Ана Мером, Қамбарлар—да биз ҳам борамиз деб, отларини нярлади. Сафар кўса—да Бўздумонди келтириб, нярлаб минлиб келди. Мером, Қамбарлар—да сизлар озиқ—тўлақларди бўктардилар. Ана Сафар кўса—да Бўздумонга сакраб минди. Барн отларга минди. Ана Фирот учиб кетаберди, булар қолаберди. Боракалло, Авазжон Фиротди жиловини ёзлрди, жанавор Фирот, ошнғиб, оғасининг изиннан етмага йўлдинг тапобини тортди. Ана Мером, Қамбар, Сафар кўсаларда йўлдинг тапобини тортабердилар. Сафар кўса бир мазгил, эки мазгил йўл юрди. Бўздумонди сира тўйноғи қизмади, занғар, Қараса, озиқ тўлагам Мером билан Қамбардинг отинда кетган. Энди Сафар кўса йўлда еб—ичиб

бораман, ҳазетиб деган одам. Ҳақийқатда емага қатти понг-да йўқ.

—Мени ишим қайтди занғар, озиқ—тўлақларди Мером билан Қамбарга бериб бело борма, Бўздумонди устина бўқтар, занғар, деб ўзши койиди. Ана Авазжон боёғи Кўрўғлининг нома айтган ерина етиб бориб, Авазжон у ёқ—буёғина қаради. Қараса, инардинг, пилдинг тўзонлари, боракалло, оғом арабдинг қўлина тушиб кетган экаи деб, шу ерда ҳақийқат билиб, от ҳайқириб бир кишнади. Унийг кишнагағ овози Кўрўғлининг қулоғина тонг намоз вақти йўлбарс, шердинг овозиндай гушраниб келаберди:

Ҳей араб, суюнчи, занғар, суюнчи!

Ҳов ў не суюнчи!

—Изимдан Фиротдинг овози келиб ётибди, кишнаб ётибди, Ана қирқ йигит, Авазжон.

—Ҳей занғар бу ерда Фирот ишиди, 40 йигитнинг ишиди, ҳели юртигнапам умидинг борма, бу ер Гуржистон саҳроси. Ана Фиротдинг овози келибётир. Бир вақт Кўрўғли орқосига қараса, кул билан чоғилишиб Авазжон кўринди. Тўп жигосининг, қалқонининг, Фирот иярининг қонининг ёлқини қуёш билан чоғилишиб турибди.

—Ҳей занғар араб!

—Ҳей уйқуни бермадинг, не қичирабарасан?—Ҳей буёғинга қара, деди. Қараса, Фиротдинг устинда Авазжон кўринди. Пой энағар, қўшининг олди етиб келди—ёв. ана энди бўлмади, деб пилди шу ерга опориб чўқарди, иярди ў ерга опориб бовлади, алажасини мниб, Аваздинг олдига қараб, ўқ—ёйини олиб жўний берди. Авазжон товдинг тўманна эниб келаберди. Қараса, бир туси бузуқ занғар, ўқ—ёйди қазаниб келётганини кўриб, Авазжонди биринчи урушга чиғиши эди, сони қалтираб, оти жиловини берига бураберди.

Араб алажани устида, Авазжонди яқинлаштириб, отишга чамалаб, аста—секин бораберди.

—Ҳей Авазжон ўлим, бери кел, сенга зот тиймажакман, оғанг билан олиб кетажакман, ана Авазжон Кўрўғли ёққа борарини ҳам билмай отди у ёқ—буёққа чотириб юрди. Ана араб Авазжонди яқин опкелиб отмоқчи эди. Боракалло, шўл вақтинда Кўрўғли: Ҳей Авазжон қирқлардан хабаринг борма, қирқлар келамми деб қичқирди. Боракалло, Кўрўғли оға қирқлардан умидинг бор экан, қирқлар нерда сенга, зот нерда?

— Ҳа қирқлардан хабар йўқма?

— Йўқ оға, хабар йўқ.

Ана Авазжон отдинг устинда сас етатовин жойда Кўрўғлига қараб бир калима ғазал айтди. Кўрўғли инардинг қопталинда, дам олиб турган еринда, муни эшитиб, маъно бериб тураберди:

Қаршимдан Райҳон келгандир,
Кел десам, келмас Кўрўғли.
Тўн, тўнхона қурилгандир,
Кел десам, келмас Кўрўғли.

Қирқ йигит деганим этмас,
Бўздумоним тоғдан ўтмас,
Ўзим ёшман, кучим етмас,
Кел десам, келмас Кўрўғли.

Чандибел менга юрт бўлди,
Ёнди юрагим, дард бўлди,
Қирқ йигитинг номард бўлди,
Кел десам, келмас Кўрўғли.

Чандибел юртинг дош бўлди,
Кўзларим қонли ёш бўлди,
Сафар маҳрим йўлдош бўлди,
Ўзгаси номард Кўрўғли.

Чандибел йўли дуз бўлди,
 Кеча менга кундуз бўлди,
 Аваз ўғлиниг ёлғиз бўлди,
 Маслаҳат бергил, Кўрўгли.
 Кел, кенгаш бергил Кўрўгли.

Ана буни эшитиб Кўрўгли айтти: во дарифо. Шу вақтгача буни ёш деб урни таълимини ўқитмасдан бе-хула қилган эканман—да. Агар уруш таълимини ўқитганимда, душманга мен бермасдай, душманнан қутқарғудай ёгдай бор экан, Аваз ўғлимнинг, зиёни йўқ. Агар уруш таълимини ўрганмаган бўлса, бошқа таълимларди ўрганган чиғар. Қани мунга бир насихат айтиб қўйин, уруш таълимини аста оғзаки ўргатайин, деб Авазга уруш таълимини ўргатиб, бир газали ким айтар бўлди, ана газали ким дерлар, Кўрўгли, тингловчи Авазхон:

Аваз ўғлим бу майдона кирганда,
 Азал синоҳичилик этмагинг керак.
 Кўрдинг синоҳичилик боша бермаса,
 От бошин дўндариб қайтмогинг керак.

Мен биларман бу урушнинг гирдобин,
 Азал бошдан ўлдирарлар сардорин.
 Қўшиб тўғри келса, мардин—майдонин,
 Гоҳи санчиб, гоҳи отмогинг керак.

Қирқ йигитинг деганингни этмаса,
 Биродарлик айлаб йўлди тутмаса,
 Ўғлонлиқди эплаб кучинг етмаса,
 Биротди эркина қўймогинг керак.

Бедов миниб, майдон ичра тобландим,
 Душманнига аждар бўлиб отландим,
 Мен ҳам бу урушди итдан ўргандим, ✓
Гоҳи қочиб, Гоҳи қувмогинг керак.

Мушқула тушганда ёд айла бизни,
 Мард ўғил не билар элини, юзни,
 Авазжон эшитгил Кўрўгли сўзин,
 Бизга бир ўғиллиқ қилмоғини керак.

Ана Авазжон бу сўзлардинг барини зийнини тағиб олди, тушуниб олди. Ана занғар Араб Райҳонда буни тушунағўйди.—Водариго, боласина уруш таълимини ўргатди—ов, ана энди ишлар қабоҳат бўлди. Бу занғарди аваздан калласини олмасдан маслиғини инарга юклаб кетмасдан пиштиб юрибман, меннигдай каллаварам йўқ, деб ичинан кушмон эта берди. Ана энди шу помани айтиб бўлинча бу Кўрўглини бошини олаини, занғаб, бўлмаса белоға учрайман деб, алажа ёбисини Кўрўглига қараб бурди, ана инар ҳам чўғиб Гўрўгли ҳам оёғи ерга тийиб, дам олиб ўтирган эди. Ана энди Араб Гўрўглини бийирдатиб босиб, тамоғини пан чалмоққа кевотир. Авазжон ишди қабоҳат бўлганини билиб, ақлли боламасми, кўзини шартта юмиб, найзани қўлтиғина қисиб, Гиротди жнловини туврлаб, тевиб юбарди, ўзина маъдум Гирот ана овзини қанардай очиб, қулоғини қимиб, ана Авазди кўзини юмғонини билиб, хорлаб, тўғри Араб Райҳонга қараб йўл солди. Ана Араб Райҳон ҳам Гўрўглининг ёнига келиб, энди тушайин деганда орқайин келаётган Араб Райҳоннинг, ана эгсасини келиб, урди найзани Авазжон, ана отдинг устиннан араб тўмалаб кетаберди. Ана ерга тушди. Боракалло, найзани босиб тураберди Авазжон. Арабдинг орқасини чоринна бор экан, чоринадан тойиб, қўлтиғини тийиннан ерга тийиб тураверди. Ана энди хабарди эшит, Мером, Қамбардан: Ана булар ҳам қирдан—тўмаинан овиб келаберди. Ана буларда келиб, отдан гунна, гунна тушиб, биёнини қўлинда ойболта, ана хирмончилардинг даста тў.

балаганишдай қарса—қарс, гурса—гурс, тўна—тўп ури-
 шибётир. Ко қобирға, ко яғирин, ко калла. Араб от-
 дан йиғилганда, найзанинг потина йиғилиб эди. Ана
 Кўрўғли Авазжонди найза билан босиб турганина
 Мером, Қамбардинг шашпар, ойболта билан уриб тур-
 ганина, ипардинг қопқалинда мийиғин тортиб кулиб
 туриб эди. Боракалло, ишладн оға!—Ҳа ишлаган бўл-
 са боса бер ўғлим! Энди Авазжонга қараб Кўрўғли
 вақти хуш бўлиб, Авазжонди таърифлаб беш калма
 газал айттар бўлди: Фазаан ким дерлар Кўрўғли, тинг-
 ловчи Авазжон, Мером, Қамбарлар:

Бу майдонда қувиб етдинг,
 Боракалло, хон Авазим!
 Менга чин ўғиллик этдинг,
 Боракалло, хон Авазим!

Арабни ағдардинг отдан,
 Йигит бўлса асл зотдан,
 Ҳунар ўрганса устоддан,
 Боракалло, хон Авазим!

Авазимсан, қардошимсан,
 Қабоғ устинда қошимсан,
 Ёмон кунда йўлдошимсан,
 Боракалло, хон Авазим!

Чалма томоғин кўрайин,
 Ёнингга яқин борайин,
 Гиротим сенга берайин,
 Боракалло, хон Авазим!

Боғда очилган гулзори,
 Етмади сабри—қарори,
 Кўрўғлибекнинг хўстори,
 Боракалло, хон Авазим!

Ана шу ерда Авазжондинг қулоғина бир ёғимсиз сўз келиб етди: «Арабни агдардинг отдан, ҳунар ўрганса, устоддан, йиғит бўлса асл зотдан» деганда, оҳ—о менин зўр асл зот бўлди—ов бу, менга устод ҳали бўлди—ов, занғар. Ёзи аслзода бўлса, менга устод бўлса, арабдинг қўлида танғилиб, ништиб юрганакан бу. Қаҗни устоз бўлса, аслзода бўлса, кўрайин ёғдойини деб, ана найзани тортиб олди, отдинг бошин буриб, ўпкалаб бу ёққа кета берди. Кўрўғли ўтирғон еринда, инардинг қоптолинда, боракалло, занғарға бир овуз сўзим ботди—ов, шунга жоним не сўзга хафа бўлди—ов бу. Боракалло, энди нишатовин бўлдим.—Ҳей Авазжон, қайт, кийинига ўғлим! Авазжон қайтмади.—Ҳей болам қайт! Вўндам қайтмади. Энди чидамади Кўрўғли, Авазжон не бўлса—да мени кечир, болам, мен билмадим.

Бувадй ғарибликда, арабдинг қўлида танғилиб турган вақтда, менн элантириб турғанинг қабоҳат, уят эмасми, деди. Апа Мером, Қамбар шашиларди, ойбоғ тани уриб турибди, ана бир вақт Араб Райҳон терлаб тинчиб ўзина келса, эки бола эки ёғиннан уриб турибди. Булардинг урғани ўға ёғиб турибди. Қараса эки бола ойдай—кундай по—хой худо бизга берса, шундйи кўшосиннан берса деб эки болади қўлтиғина қисиб, шу товди этағидаги ковакка қаваб кўтариб кетаберди. Кўрўғли инардинг қоптолинда турган еринда ҳай Авазжон, болам, ҳов ана кетиб боротирғанди кўрдингма, ана арабдинг қўлидаги эки болани кўрдинга. Аваз ўғлим, бор экавинида қайтар, деб ёлбориб бир ғазал айтвотир. Ғазали ким дерлар Кўрўғли, тингловчи Авазжон:

Сени менга мавлоқ берди,
Уғлиммисан, хон Авазим.
Қандай сени худо урди,
Золиммисан, хон Авазим.

Кўзим кўрди Авазжонни,
Ииқ, бориб Араб Райҳонди.
Олиб кетди эки жонни,
Уғлиммисан, хон Авазим.

Уғлим, бугун хотам сенсан,
Ога—ини, отам сенсан,
Шери Дарға Рустам сенсан,
Жониммисан, хон Авазим.

Турмағил йўлим тўсарлар,
Ширин жонимди кесарлар.
Элтибон дордин осарлар,
Золиммисан, хон Авазим.

Кўрўғли дер кўнглим очам,
Гам бўлди кундузим, кечам,
Сенсан халифам ҳам хўжам,
Хавандорим хон Авазим.

Бу сўзди эшитиб Авазжон шундай қараса, Араб Райҳон эки болани олиб йўғирдаклаб жўнаб борвотир. Водариго оғомди айтқони тўғри бўлди—ов, деб Ғиротди жиловини буриб, алғараз Араб Райҳонди изиннан жўнай берди. Авазжонди ғазабга мишганини пайқаб Ғиротда бор кучини тўплаб, пизловуқ кадидай учиб борди, Авазжон Араб Райҳоннинг яғириннан урди найзани. Ҳақийқат, дигирмонга сумак қоқандай бўлиб, бир ярим газ ерга кириб, арабди ер қоптирди. Эки бола қутилиб, ҳар қайси бир жойда ўтирибди. Ана арабди ўткир найза билан босиб ётир. Кўрўғли мунн кўриб, кайф этиб қараб турибди. Ана энди хабарди кимдан эшит—Сафар кўсадан. Сафар кўса шу Бўздумонни

уриб—уриб сўшанглаб тўғайдинг четиннан келиб, ина зангар сеннинг додингди берайин деб, оттан сакраб тушиб, ўтиз эки таёқди путаб олиб, йўғонлиғи белдастадай таёқди уриб синдиргунча отди туйноғи қизиди. Ана бурни кенгайди. Ана туйноқ қизса, бурни қизиса, туйноқнинг тақирдиси, бурнининг хорилдиси, Сафар кўсанинг ғалма ғали бир шаҳарға ўт бератовин эди. Борақалло, Сафар кўса ҳам товдинг тубина этиб келиб қолди. Ана арабдинг қўлина орада биз тушиб қолмағайлик деб, аста товдинг **бир** қавағи йўқми, деб қараса, Авазжон Араб Райҳонди босиб турибди, Кўр ўғли кайф этиб қараб турибди, эки бола Авазжонди қолтолинда турибди. Сафар кўса энди **оқ** юзани—обрўйли бўлди, деб кўнгли жойинна тушди. **Агарда** шундай бўлмаганда орқама қайтаман деб кевотир эди. Бўздумонга мишиб боса берди қамчини. Тўйноғи қизған Бўздумон кардинг созиндай тақирдатиб, муруннинг танобиди кенгайди, ҳоррилдаб парахотдай бўлиб Сафар кўса—да ғалма—ғалди солиб, ҳей зангар Авазжон оғанғди ёзирсанг бўлмийма, оғанғди, ўлатовин бўлибди—ғў деб ғалма—ғалди сола берди. Бўздумондинг тўйноғининг тарқилдиси, муруннинг хорилдиси, Сафар кўсанинг ғалмағали, орқайини ковшаб ётган инарди хуркизиб юбарди. Инардинг чигини тутиб, мўйинни қайириб, тилини чигариб, гуркираб, поқирдаб, қуйруғини ўзинна уриб, патта—патта қумалоқ ташаб, овзиннан пот—пот кўшк ташлаб, ана тутаберди чигини. Ана бир метрдай ердаи танобини узиб ўча кетди. Ана йўлди олди Гуржистонини қалъасина. Ана ҳар зиққанда ўн олти одимға бориб ташлий берди.

Авазжон қараса инар Кўрўғли оғасини олиб кетиб бораётир. Кўрўғли айтди: ана ўлмай кевотир эдим, ўлатовин жойға инди келдим. Бир вақт Кўрўғли эсинан кетди. Авазжон товдинг буюриннан қопталлаб от солди. Жапавор Гирот одамдан ақлли Кўрўғлининг ке

гиб боротирганини билиб, бор кучини ташлади. Бир соатда товдинг алдиннан айланиб чиқди. Изинда Сафар кўса, ўрта ерда инар туя, Ана Авазжонди кўриб инар изинна ғирлаб айланди. Сафар кўсадан хабарни йўқ, Сафар кўса товдинг буюринда қараб туриб эди, Сафар кўсанинг ёнина келди инар, Бўздумон зингди осмона, Сафар кўса отди бўйинини қучоқлаб тушди. Ана Сафар кўса инарди тумшугиннан тутиб майдонга чўғирди. Осғинни тушовлади. Ана баракалло, Мером, Қамбаржонлар ҳам эниб келди. Хей, Авазжон дарров инларди, танобларди кесиб ташла, Авазжон танобларди кесиб ташлади. Ана таёқлар ерга тушди. Ана Кўрўғлини очик ҳавога чиғарди. Авазжон орқасини уқалаб ўтирмага бошлади. Шу ҳолинда уч соат ётди. Уч соатда кўзини очди.

Қараса, қонталинда Сафар кўса, Авазжон, Мером, Қамбаржон ўтирибдилар! Сафар кўсага қараб: хей занғар кўса, сен менинг дин душманим экансан, мени ўлтирвединг—ғў занғар, деди. Ахир инардинг ёнина хей тўқ—тўқ, бўқ—бўқ деб келсанг бўлмийма, деди. Баракалло, Кўрўғли, бу бизга берган ҳимматингми? Бу мени энасининг кўтидан тушириб олган молиммади. Ё мен мунини чўпони бўлиб эдимми, мен мунинг қилиғин қайдан биламан?

—Сенда ҳурмат қайда, иззат қайда, занғар, тос ўлибедим мен, деди Кўрўғли. Авазжон айтти: энди ўпка—гинани кўсанго оғо, деди. Ана энди ўрниннан турдилар. Араб Райҳоннинг ёнина борди. Боракалло, найзани чақиб олди. Араб Райҳон ўлмаган экан, оҳ, деб овдорилиб тушди. Шу вақтда Кўрўғли айтти: Боракалло Авазжон дўйирма қиличди аппир манго. Дуюрма қиличди келтириб берди. Араб Райҳонди сотонма—сотон, путма—пут, мучама—муча, тўбама—тўба тахлийверди. Шунда Сафар кўса айтди: эй оға мунини нечун мучама—муча, тўбама—тўба бўласан? Ё шайлик эта-

жакмисан?—Мунн шашлиги—да шу, кабоби—да шу.—
 —Қандай этувди ўзим биламан. Қараб туринглар ҳели.
 Ана мучама—муча этиб қанорға солди. Ана мунн энди
 ҳақийқат пилдинг устина қўйиб сириб танғий берди.
 Қалласини гумбаздай қоғиб олиб эди, мунда бир хал-
 таға солди. Ана иялга юклаб овмасдай—товмасдай қи-
 либ арқонга сириб танғиб: эй, занғар Гуржистон
 подшоси Лака шоға бизардан совға бўлсин, деб пилди
 ура—ура юбарди. Пил йўлга тушиб кетаберди. Бора-
 карло, энди Сафар оға, дарҳол каллани олғайсан. Ана
 олажа, инарди олиб, бешави Чандибелга қараб йўл
 олди. Ана бир—эки манзил йўл юриб, қалъага келди.
 Қалъага келса, аңа кунботар, хуфтоп вақти эди. Гўр-
 ўғли шунда ўйлапти: эй парвардигор, менн ёлғиз
 яратгунча, тош қилиб яратсаш бўлмайма, ана тош ҳам
 ёлғиз бўлмас эди. Якка—ёлғиз бўлмаганимда, шунде-
 тиб арабдинг қўлинда хўрланармидим Ол бўрининг ов-
 зиннан қайтган бир қўзи, улоқча бўлиб қевотирман,
 деб кўнглина хўрлик келиб, кўз ёшларини сириб кела-
 берди. Кўрўғли номуси келиб, ана оға Юнусдинг ёни
 на бормасдан, кел, Сафар оға йигитлардинг аҳволини
 кўрайин, деди. Бориб йигитлардинг майхонасини қара-
 са, қоби ичкаридан маҳкам. Ойнанинг ёриғиннан қара-
 са, қирқ йигит олибди алдина товоқларди. Бир қўзини
 сўйиб бири қайла, бири шавла, бири яхна, бири шўр-
 ва, бири осма ана пишириб ётир, ҳар қайси ованина со-
 либ, кими суяк кемирибёттир, кими палов ебёттир, кими
 шўрбани бошина кўтарибёттир. Кўрўғли ҳақийқат дера-
 задан қараб буларди кўриб, ана қаҳр—газаби келди.
 Қобини тўвибарди, ичкарига кирди. Ҳаммаси қобига
 гарали, қараса: Кўрўғли! Уҳ—хў, силаси қотиб қола-
 берди. Ёракалло, ҳей Сафар оға булар ҳазмда ўтир-
 ганакан, сенам бир ҳаз кўрсат, деди Кўрўғли. Сафар
 кўса дўниб, майдонга чиқди. Алажани устиннан қобди
 олиб, Араб Райҳондинг калласини ўртаға дурса танг

лади. Хей йигитлар, мана нўмай гўшт апкелдик. Авазжон ҳам киссасиннан паранги чоққисини олиб, ана Араб Райҳондинг калласини устна мишиб, қалин ерлариндан шаппатдайдан кесиб, ҳар йигитдинг товоғина қўйиб чиғаберди. Ола беринг, йигитлар, бизлар кетгандан бери гўштан ҳақийқат хўрланиб қолгон экансизлар. Семиз гўшт есанглар, арабдай таррайиб семириб кетасизлар. Йигитлар гўштни емади. Авазжон ана емансанглар, деб қамчини олиб бир четдан териб кетди. Кўрўғли бўлиб тўрған ишларга кулиб юбара берди. Сафар кўса Кўрўғли қулгандан сўнг, энди қўнгли жойинча келиб, йигитлардинг қутилажағини билди. О—хей, қуллитим бор, деб Сафар кўса қуллуғ этди, Авазжон ҳам қуллуғ этди, қирқ йигитам қуллуғ этди. Борагалло, энди шу ерда қирқ йигит, Кўрўғли оға гуномизди кечир. қуллимиз бор деб, Кўрўғли қулганнан кейин вақти хуш бўлиб, бўлмаса қирқисин қирқ мазор бўлатовини эди. Ана энди йигитлар айтти:

—Қани оға, энди биза бир кўрган—билганларингдан хабар бер. Авазжон, ана қозикдаги қозма дуторди белтирди. Ана Кўрўғли дуторди қўлга олди, ана йигитларинча қараб, боракалло, ана арабдинг қўлинда азоб кўрганларини ёдлаб, беш калима сўз айтти:

Гиротим кирса майдона,
Чонар хорлая—хорлая.
Қилич Аваздинг қўлинда,
Кесар норлая—норлая.

Қўлингизда тилла пичоқ,
Бошингизда алвон лачак,
Араб қўлинда бир гўччоқ,
Узин хўрлая—хўрлая.

Беглар эшитсин сўзимди,
Тузим боғласин кўзимни,
Ҳар ўнингиз бир кўзини,
Ейинг хирлая—хирлая.

Кўринди Ғиротдинг тўзи,
Ёлгон бўлмас марднинг сўзи,
Хон Аваздинг кулар юзи,
Етди терлая—терлая.

Сафар кўсадир йўлдошим,
Ҳақиқатдир марднинг иши,
Палов бошинда кўп киши,
Ётар ўрлая—ўрлая.

Ғўч йигитлар саваш қураб,
Мард бахтин оллодан кўраб,
Ботирларим қилч ураб,
Дўниб ҳорлаб—ҳорлая.

Эшитсинлар бегу—хонлар,
Совулди имр—думонлар.
Ярасидан оққан қонлар,
Кетди борлая—борлая.

Тоғ бошинда туман ўсан,
Арабдинг калласин кесан,
Кўрўғлибек омон—эсан,
Кетди шарлая—шарлая.

Ана Кўрўғли йигитлара бўлиб ўтган воқеалардинг барини айтди. Ана барининг маълумини йигитлар билди, вақти хуш бўлди. Шунда Сафар кўса айтди: Эй Кўрўғли оға, ана энди сен оға Юнусдинг ёнига бориб, вақтин хушла, бизарам бир чой—чилиим ичайик, вақти хушлик этайик, Авазжон шу ерда қолаберсин. Ана Кўрўғли кетди, Сафар кўса давра қурди, шароб кўйдди, ана чой ичдилар, чилим чекдилар. Ана Кўрўғли Паризоднинг ёнига борди. Паризод мун келгани

ни билиб, алдина чиғиб, қучоқлаб, йиғлашиб, бўзлашиб, ичкарига кириб, ана бир-биринан нўса олишиб, давру—давронини суриб, муроду—мақсадина етдилар. Хар ким етсин муротқа, душмон қолсин уётқа. Облоху акбар.

Қирқ минглар

Гўрўғлининг Лака шoҳнинг қирқ минг кишилик аскари билан тўқнишиб, уни доғитганининг тарихи шунан иборат: Гўрўғлини Араб Райҳон ҳийла билан донгиб олиб гетганда уни Авазхон қутқариб қолвади. Шунда Араб Райҳон Гўрўғлини ўлдириб, юклаб кетмакка бир фил мииниб галвади. Аммо Авазхон бошлиқ йиғитлар Гўрўғлини қутқариб, Араб Райҳоннинг ўзининг ўлисини қошга солиб, филга юклаб юбарвадилар. Ана шу фил юра—юра Лака подшонинг юртининг бир четинан чиқди. Бу ҳақда подшога хабар етказдилар. Подшо филни олиб галишини буюрди. Дирров филни олиб галдилар. Қарасалар филнинг устинда бир қанор, қанорнинг ичинда шоқир—шуқур бир нарса. Олиб ошпоқа дўксалар одамнинг суяклари чиқди.

Шунда подшо айтдики, аммо бу Араб Райҳон Гўрўғлини ўлдириб, биза суякларини юбариб, ўзи ов овлаб қолгана ўхшийдн—ов дан севишиб, вақтини хушлаб, гайфни чоғлаб, ўйин—кулги билан машғул бўлварди.

Гуллардан бир гул подшонинг хузуринга Араб Райҳоннинг оғаси Омон араб гириб галди.

—Ҳо, подшоҳим, бизни укамиздан ховор—отор борми,—дади Омон араб.

—Бор, бор дади подшо, биза Гўрўғлининг мослиқини юбариб, ўзи ов овлаб қолди.—деди подшо.

—Қани мослиқ,—дади Омон араб.

—Ино, дап алдина бир қон суякни шоқирдатиб тошо-дилар. Омон араб суякларни олиб қараса Гўрўғлиникига сира ўхшамиди. Қайтасина бу суяклар укасиникина ўхшаб гетаварди.

—Эй, подшоҳим, бу суяклар Гўрўғлининг суякина ўхшамиди, бу укамиз Араб Райҳоннинг суягининг топ ўзи,—дади Омон араб.

—Эй йўқ—а,—дади Лака подшо.

—Гўқ—а амас, шу,—дади Омон араб,—сан манныг укама хушомад қилиб, Чамлибела юбариб, ино ўлдириб, диндинг, мап инди саннан хун оламан, дап Омон араб босди жанжални, уни ҳеч тўхтатиб бўлмади. Охири Лака подшо ёлвориб—ёқориб, уни сал юмшатди. Дарров Хунхор подшога хат ёзиб толо тўп бўлиб, қирқ минг лашкар тўплаб, Араб Райҳонни хунини олиш, Гўрўғлини ўлдириб олиб қайтишни мақсад қилиб, йўла отланавардилар. Булар отланаварсин индиги сўзни Чамлибелдан эшитинг.

Лака подшо билан Хунхоршоҳнинг қирқ минг лашкари Чамлибела қараб йўла йўла тушди дап сорсиғ чиққанца Гўрўғли йигитлари билан майхонасида базм қуриб ўтирвади. Қирқ минг лашкар осмону фалакни имир—думон атиб Чамлибелнинг четина галиб тушдилар. Шу вақтда Ора Юнус пари Қўҳи Қофдан бирга галган канизи Гулширин билан кўшикнинг дапасинда ўтирвади. Бу чапг—тўзонни гўрган паризод айтдики, бор, Гулширин, йигитлара хабар бар, бир бало қўпти, бўлмаса мундин имир—думон бўлмас, дади. Шунда Гулшириннинг майхонанинг алдина галиб, маст бўлиб ётган йигитларни уйғотиб қисиниб—қимтиниб айтиб дурғон шеъри:

Осмону фалакни тутган,
Беклар, бу на думон бўлди?
Кўзим қонли ёшга тўлган,
Беклар, бу на думон бўлди?

Думон четга қайрилмади,
Устимиздан айрилмади,
Бориб хабар олинмади,
Беклар, бу на думон бўлди?

Бу думоннинг сусси бордур,
Ёнинда бир дўсти бордур,
Оғамизда қасди бордур,
Беклар, бу на думон бўлди?

Думон айланди сарингнан,
Мадат тилагин пирингнан,
Оғамжон, турғил ерингнан,
Беклар, бу на думон бўлди?

Паризодим оҳ тортадур,
Ёш тўкиб дарди ортадур,
Вақт улли гунортадур,
Беклар, бу на думон бўлди?

Гулширин дўстдур азали,
Душманнинг иши сазоли,
Бу дарда ничик дузали,
Беклар, бу на думон бўлди?

Гулширин бу сўзни айтиб тамоm қилди. Аммо—лекин майхонада кайфу сафо билан ўтирган йигитларнинг қулоқина бу гап бориб етмади. Гулширин шунчалли зори гирёп атди, фойдаси бўлмади. Шу вақтда Авазхон бир иш билан дешона чиқаман дап Гулширина дуч галди. Гулшириннан боёқи гапни эшитиб Авазхон ҳайрон бўлиб қолди. Бир Гўрўғлига айтмоқчи бўлди. Яна ўйлаб Гўрўғли оғамнинг кайфни бузиб, натаман,

яхшиси на гаплигини ўзим бир маълум қилин дап жиловхонага гирди. Гирса Ғирот эгарди дурвади миниб ўта гетди.

Шу вақтда бевори душман галса хабар бариш учун қоровулда дурган Гўрўғлининг икки йигити ҳам от солиб галиб қолдилар. Аммо Авазхон от қувиб гетаварди икки йигит дик тошоб отдан тушиб, майхонанинг атдина галдилар. Қарасалар ўлида жон бор, аммо йигитларда дарпангидин ҳол йўқ. Шунда йигитларнинг хабар бариш айтиб дурган шеъри:

Отланинг, бекларим, сардан кечайлик,
Ҳам Бағдоддан, ҳам Басрадан келган бор.
Бир коса шаробдан берсанг ичайлик,
Ҳам Бағдоддан, ҳам Басрадан келган бор.

Чамлибелнинг дегра дошин тутибдур.
Қалъамиза тўплардан ўқ отибдур,
Душманлар маст бўлиб ҳаддан ошибдур
Ҳам Бағдоддан, ҳам Басрадан келган бор.

Оқли—қора чодирларни тикдилар,
Болибекнинг лашкарини тўкдилар,
Араздан ошдилар, бари ўтдилар,
Ҳам Бағдоддан, ҳам Басрадан келган бор.

Қирқ минг лашкар турли—турли хили бор,
Остинда мингани дапанг фили бор,
Гаплашганда биздан ўзга тили бор,
Ҳам Бағдоддан, ҳам Басрадан келган бор.

Дали Матал билмас лашкар сонини,
Асирга олдилар Авазхонингни,
Найза уриб тўкинг душман қонини,
Ҳам Эрондан, ҳам Техрондан келган бор.

Йигитлар бу хабарни берганиан кейин, Гўрўғлини қулоқина бир совуқ хабар эшитилганин бўлди, бўкчиб

Ўрининан турди. Авазхонни асир тушди даган гапни
англаб билмасдан йигитлара савол ташлади:

—Йигитлар, на гап, омонликми?

—Омонлик амас. Гўрўғли оға, элга ёв дориди, лак —
лак лашкар, дарёни бўйина қўш тошоди,—дади ҳов-
лиқиб Дали Матал. Авазхон Ғиротни миниб дарё та-
рафа гетди деган гапни эшитганнан кейин Гўрўғли-
нинг яна мазаси қочди. Дарров мастликдан ойилди.
Йигитларини уйғотди. Шунда Гўрўғлининг от—яроғни
шай этини буюриб, йигитларина ёлвориб айтиб дур-
ган шеъри:

На иш бўлди босмиш гафлат,
Тур ерингнан, жон йигитлар.
Ғафлатнинг охири кулфат,
Тур ерингнан, жон йигитлар.

Кечинг энди ширин жондан,
От солинглар тўрт томондан,
Айрилибмиз Авазхондан,
Туриглар, арслон йигитлар,

Душман босса етар жафо,
Ҳаром энди кайфу сафо,
Элу халққа айланг вафо,
Туриг, ал омон йигитлар.

Гўрўғли дер: омон—омон,
Савашмай енгилган ёмон,
Ўтказманглар соат—замон,
Отланиглар, жон йигитлар.

Гўрўғли бу гапни айтиб тамом қилганнан кейин йи-
гитлар на гап акашши сал—шал англаб, арппи иини
бузганини толо тўп бўлиб, от—яроғини шайлаб оло
гасирди гўтариб. найзасини, қиличсини, совутини, қал-

қоныни излаб зир югуравардилар. Шунда Гүрүғлининг бошина бир фикр галди. У ўйладики, бу душманни ман ўзим бир бориб, ниччали ақанини чамалаб гўрнн, кейин доморина қараб қон олгон яхши дап шу ердан бир хачирни миниб, қўҳна тўпини, силкма чўғирмасини кийиб, эйнша бир лой кашчани отиб, қазувчи шаклина гириб дарёни бўйина қараб гетаварди. Гүрүғли гетаварсин инди сўзини Хунхор подшодан эшитинг. Хунхор подшоҳ жами—жуми лашкарини жойлаштириб, ичиннан беш юз отлини ўвириб олди, бу отлиларга Кажанг ботир даган бир саркардасини бош қилиб, Чамлибела қараб жўнатди. Кажанг ботир ичиннан қўрқса ҳам қўрқмағана солиб галишинда алдиннан бир хачир мициб эйинна кашча отгон дапангнин одам галаварди. Бу Гүрүғлининг галиши ади. Гүрүғли беш юз отлини гўриб салом бариб тўхтади.

—Хов одам на корасан, нердан галиб—нера борасан, —дади Кажанг ботир.

—Ман бир Гүрүғлининг олиб сақлаган боласиман, дув ерча дарёнинг бўйинда деҳқончиларнинг бор. Шуннан хабар олин дап борётирман,—деди Гүрүғли.

—Қани, сан Гүрүғлининг боласи бўлсанг, Гүрүғли нерда,—деди Кажанг ботир:

—Гүрүғли икки ой бўлди касал ётибди, онги—аси йўқ,—дади Гүрүғли.

Бу гапни эшитиб Кажанг ботирнинг жонина сўл юриди. Йигитларина қараб айтдики, аммо йигитлар бахтимиз галибди—дон, Гүрүғли касал бўлса ўрниннан турғизмин қопа диқиб қайтаверамиз,—дади Кажанг ботир.

—Кажанг ога, сан орқайин бўлма,—дади бир йигит, —Гүрүғлининг ўлиси ўн йигита той галади» даган гап бор, ҳали у ёлгоннан ётибдими, ростданми худо билади

Булар сўзлашаварди, Гүрүғли аста—секин дарё бўйина тушаварди.

—Тўхта, нера борасан,—дади Қажанг ботир.

—Шу дарёни бўйица бориб на гап эканлигини билиб галажакман.

—Сан борма, дади Қажанг ботир, Хунхор подшонинг лашкарлари каллангни олади, дарёни бўйици қора чунгундин лашкар босиб ётибди, яхшиси бизлара йўл гўрсат, дади.

—Ажаб бўлади,—дади Гўрўғли.

Шунда Қажанг ботир ишини ўнг галганиннан жўшиб етиб, ёнида сақлаб юрган бахшисина хабар бариб бир шеър айтишни буюрди. Бахшининг Чамлибела хабар бариб, айтиб дурған шеъри:

Ширвондан, Шомоқдан яна Халапдан,
Лашкар эниб балли—балли галибдур.
Қирқ минги жам бўлиб турли тарафдан
Қирқ минг совут, дамир дўнли галибдур.

Қирқ минги сарбондур, қирқ минги дарга
Қирқ минги чавандоз, мингани йўрға,
Қирқ минги баззоздур, юрурлар зўрға,
Қирқ минг яна шарбат, болли галибдур.

Қирқ минги от минган, қирқ минги нарли,
Қирқ минги бек ўғли, зардан камарли,
Қирқ минги устодур, қўли ҳунарли,
Қирқ минги дарёда солли галибдур.

Қирқ минги баҳодир, қўлинда ёйи,
Қирқ минги хизматкор тутилган шайи,
Қирқ минг полвон топилмас тенги—тойи,
Қирқ минг отли яна филли галибдур.

Қирқ минг баҳодири уруша тайёр,
Қирқ минги жодугар, қирқ минги айёр,
Қирқ минги базмгўй, қирқ минги ҳушёр,
Қирқ минги сўзамол, тилли галибдур.

Қирқ мингини сайлаб келтирдим марддан,
 Қирқ минги бошингни чиқармас дарддан,
 Қирқ минги эроний, қирқ минги курддан
 Саногни йўқ, турли—турли галибдур.

Қирқ минги отфуруш, отлар кездирар,
 Қирқ минги фол очар, одам оздирар,
 Қирқ минги мардикор, элингни бузар,
 Қирқ минг яна тўши қилли галибдур.

Қирқ минги ясовул, борарлар божа,
 Қирқ минги қаландар гетарлар ҳажа,
 Қирқ минги санддир, қирқ минги хўжа,
 Қирқ минг усул, қирқ минг йўлли галибдур.

Қирқ минги ошпаздур тилло товоқли,
 Қирқ минги ғўч йигит бодом қовоқли,
 Қирқ минги мард ўғлон арелон сиёқли,
 Бўлак—бўлак алли—юзли галибдур.

Боғдодда ой туғиб чиқса осмона,
 Табризда кўринур ундан нишона,
 Кажанг шоҳа кулиб боқса замона,
 Бахту иқбол бизга балли галибдур.

Бахши бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, бу сўзларни эшитиб Гўрўғлининг боши айланаиб гетди. Бу қирқ мингларнинг бошини оёқи адо бўлми гетганин бўлди.

Кажанг ботир шунда айтдики, эй жўра сан Гўрўғли билан кўп бирга бўлгансан уни «Ит уруши», «Ётиб отар», «Уриб қочар» даган ўйинлари бор дап эшита-миз, шуларни биласанми,—дади.

—Ҳаммасини биламан,—дади Гўрўғли.

—Қани билсанг бир яримини гўрсат,—дади Кажанг ботир.

—Ажаб бўлади тақсир шу «уриб қочар»ни гўрсата-қўйин, дап Кажанг ботирдан бир от сўради, Гўрўғли.

Дарров от галтирдилар. Гўрўгли ота сақраб минди, алиндаги қамчисини ҳам олди.

Кажанг ботир айтдики,—бу Гўрўгли оғанг уруш алдинан бир нома ҳам айтар акан, шу дўғримми,—дади.

—Дўғри,—дади Гўрўгли.

—Сан шу номалардан биласанми?—дади.

—Ҳовонг тақсир биламан,—дади.

—Сан шу номалардан биладўвин бўлсанг биза бири-ни айтиб барсанг бўлмими,—дади Кажанг ботир.

—Бўлади,—дади Гўрўгли.

Шунда Гўрўгли ота миниб, вона—бона бир сарсолди. Авазхоннан дарак йўқ. Дарё бўйидаги лашкарлар орқайин ётибди. Бу ердагиларни ҳийли алдади ўхшиди оғзини очиб Гўрўглига қараб қолавардилар. Индиб ир амаллаб гетаварса ҳам бўлади, Уғрини гўззи ўмчада даганнин Гўрўглини гўззи от—яроғда ади. Чамаласа от—яроғнинг шайи ёмон амас акан. Гўрўгли бари нарсани бир қараб чиққандан кейин капчасини дутор атиб Кажанг ботирнинг лашкарларина қараб айтиб турган шеъри:

Санго айтсам, Кажанг ботир,

Айтжак тўғри сўзим бордур.

От солмағил тоға—тоша,

Инсофлига тўзим бордур.

Эшитгил, тўғридур сўзим,

Ғанима санчилар кўзим,

От солиб йиқилсам ўзим,

Орқамда шерларим бордур.

Сан на даб ўйладинг бизни,

Аямай қирарман сизни.

Қутқарурман хон Авазни,

Карбало чўлларим бордур.

Иигитим бор бели бакли,
Лочин сифат шер юракли,
Эли юртина керакли,
Енгилмас эрларим бордур.

Гүрүғли олама дoston,
Савашда Гиротим мастон,
Қўрқар арабу Румистон,
Чамлибел элларим бордур.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Кажанг ботир айтдики, қани жўра сан номани айтдинг инди Гүрүғлининг ўйинлариннан ҳам бирини гўрсат, дади.

—Ажаб бўлади,—дади Гүрүғли босди ота қамчини, алиндаги қамчи билан алдиннан чиққанни уриб йиқаварди, бировни бошши ёрилди, бировни гўззи чиқди, бировни калласи узилди, беш юз лашкардан таёқ емаган бир Кажанг ботир билан бахши қолди. Гүрүғли бир хотор сирма атиб айланиб Кажанг ботирнинг ёнига галиб бу «уриб қочар» дегани бўлади, дап қайтадан ота мишиб қамчини босди, бориб чалажонларни олиб отни устинан ошириб ерга урмоқ билан бўлди, сўнг галиб Кажанг ботира айтдики, бу «ётиб отар» бўлади. «Ит уруши»ни ҳам гўрсатими, дади.

—«Ит уришини» ҳам қурсин, «ётиб отарини» ҳам тўхтат, бу фалокатингни,—дади Кажанг ботир.

—Ажаб бўлади,—дап Гүрүғли Кажанг ботирни жуфт ёқосиннан тутиб, айлантириб бир урди. Кажанг ботир онгина галиб қараса на қулоқи бор, на бурни, Гүрүғли унинг қулоқ—бурнини кесиб, ўз киссасига тикиб, беш юз отлини асбоб—яроғини олиб, Чамлибела қараб йўл тутган эди.

Гүрүғли Чамлибела гетаварсин инди сўзни Кажанг ботирдан эшитинг. Кажанг ботир ўрниннан туриб қараса ёнида бахшисиннан бўлак бир одам йўқ. Йиқи-

либ, сунникиб бахисиси билан етаклашиб Хунхоршоҳнинг қўшиғида галдилар дади Хунхоршоҳ:

—На гап, қулоқ билан буринни пера тошоп галдинг,

—Гўра тошоп галдим, мазора тошоп галдим,—дади Кажанг ботир,—Гўрўғлининг бир боласи бор акап беш юз отлини ҳам қирди, қулоқ билан буринни ҳам касди. Бор гап шу, —дади.

—Агар боласининг урини шу бўлса, отасинан худо сақласин,—дади Хунхоршоҳ.

Бу гап—сўзларни эшитиб, лашкарларни цаҳм босаварди.

Буларни ваҳм босаварсин, индиги сўзни Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли беш юз отлини асбоб—яроғини олиб галиб, Дамлибелдан беш юз йигитни йиғнаб, ҳар қайсигона бирдан тарқатди. Яроғларни ишлатишни ўргатди. Йигитлар бориб, беш юз отни ҳам ҳайдаб қайтдилар. Ана инди Гўрўғли беш юз қурол—яроғли, отли йигитни гўриб, кўнгли гўтарилиб, уларни уруш майдонини чақириб панд—насихат бариб, қирқ йигитини ҳам йиғнаб, уларга ҳам топшириқ бариб, ҳам қувониб, ҳам ҳувлатиб бир шеър айтар бўлади:

Йигитларнинг қайнар қони,

Саваш авжа чиққан чоқда.

Тандан чиқар ширин жони,

Душман енгиб чиққан чоқда.

От айтар: қушдай учарман,

Найза дер, сайлаб санчарман.

Пуркигиб конлар сочарман,

Отим гайрат солган чоқда.

Милтиқ айтар: сасим ёмон,

Тегиш—тегмаслягим гумон,

Тегсам ҳеч ким қолмас омон,

Пилтама ўқ теккан чоқда.

Бй айтар: белим эгарман,
 Уқ айтар: бориб тегарман,
 Совут дер: ўқин букарман,
 Белда қувват бўлган чоқда.

Қилич айтар, ман порлиман,
 Порлаб ҳавода шорлиман,
 Чопа—чоп бўлса ёриман,
 Соф пўлатдан бўлган чоқда.

Қалқон айтар: ман оламан,
 Таслим бўлмасанг баломан,
 Гўч йигитга бир қалъаман,
 Сарпиб—сарпиб урган чоқда.

Шашпар айтар: манинг ишим,
 Ўн икки бўлақдур бошим,
 Лоша тўлар дегра дошим,
 Ишим ўнгнан галган чоқда.

Пичоқ дер: мен ҳам ярогман,
 Қўлтиқ остинда турарман,
 Жойини топиб урарман,
 Ғаним ёнбош келган чоқда.

Болта айтар: ман хастаман,
 Уриб йиқмоққа устаман,
 Номард алинда дастаман,
 Йиғин босқи бўлган чоқда.

Юмруқ дер: мен ҳам борман,
 Жўфт ёқосиннан тутарман,
 Эгнингда мудом йўртарман,
 Ур—ҳо, урлар бўлган чоқда.

Гўрўғли айтар: ё Жаббор,
 Ҳамиша бўлғил мададкор,
 Гўч йигита бари даркор,
 Пирдан қиммат бўлган чоқда.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин йигитлар айтдики, аммо Гўрўғли оға, бу айтгон гапларинга тушундик. Биз сан нера борсанг, нера дасанг бориша тайёрмиз дадилар. Унда Гўрўғли айтдики, йигитлар сизлар ҳўвлатманг ҳар нарсанинг ўз вақти бор. Сизлар ҳозир уйли—уйингиза боринг, даркор бўлсингиз хабар бараман дади. Беш юз йигит уйли—уйина тарқаб, Гўрўғли қирқ йигити билан қолди. Шунда Гўрўғли қирқ йигити билан маслаҳатлашиб олди. Маслаҳат шундай бўлдики, барн туркман уруғина, қўнгиши бўлгон, ўзбекми, қозоқми ёнбошдаги халқнинг баҳодирларина хабар юбариладиган бўлди. Шунда Гўрўғли думли—душа гетётиргон хабарчилара қараб бир шеър айтар бўлди:

Ола зотдан, қора зотдан,
Қирқ минг йигит чопар келсин.
Бир—бирига қўнгиш берган,
Жонни жонга қўққан келсин.

Чамғибелда чекдим зори,
Олишмоқа номус—ори.
Емрели юртни сардори,
Сафо ўғли Чоқон келсин.

Ҳар мажлисда улуғ оти,
Асли найгамбар авлоди,
Юлдуз бобомнинг зурёди,
Хатосиз ўқ отган келсин.

Жайронлари кезар дўзда,
Туялари ўтлар бўзда,
Ёйлоқда яшнашиб ёзда,
Ўн мингли уйли ётган келсин.

Бугун ншим сабил бўлар,
Ҳолим зери забил бўлар,

Ори номуси бир бўлар,
Жонни жона сотган келсин.

Кескир қилтич доғи—довли,
Яшил найзаси яловли,
Савашда мудомо дўвли,
Така беги замон келсин.

Баҳодир бўлиб дучлашган,
Душман билан қиличлашган,
Жон беришиб, жон олишган,
Бари шоҳу Султон келсин.

От солиб кезган ҳар ёнда,
Ироқда, Шомда, Болқонда,
Келсин, қолмасин армонда,
Жонни жона қўшган келсин.

Гўрўғли дер: Чамлибелим,
Ҳамиша суянган элим,
Кўксимдадир икки алим,
Дўст келсин, қадрдон келсин.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганидан кейин думли душа хат—хабар юбараварди. Шундан кейин Гўрўғли айтдики: «Эй йигитлар, инди бу ўтиришимиз бўлмас, асбоб—шайингизни олинг, отни белина мининг. Авазхонни қутқарини йўлини аталик»,—дади. Қирқ йигит дарров отланиб, дарёни урина қараб юриш атдилар. Душман қўшина яқин қолган вақтда Гўрўғли тўхтади. Сафар кўса қараса Гўрўғлининг шапши паст.

—Эй, Гўрўғли оға, нага тўхтадинг, на мазанг йўқ,—дади Сафар кўса.

—Эй кўса, мани биласан. ман Ғирот билан Гўрўғлиман, Авазхон билан Гўрўғлиман, гўриб дурипсан. иккиси ҳам йўқ,—дади Гўрўғли.

—Гўрўғли оға ҳеч ғам ема, Ғиротни ҳам оламан,

Авазхон ўғлинг ҳам ўзингники бўлади, қани йигитлар-
ни бир кўнглини гўтариб, оқ йўл тила,—дади Сафар
кўса, Шунда Гўрўғлининг йигитлара қараб айтиб
дурған шеъри:

Хўжа тоғларнинг бошинда,

Ёз бир ёна, қиш бир ёна.

Айланар оғзим ичинда,

Тил бир ёна, тиш бир ёна.

Юлдуз тоғдан йўллар ошиб,

Кўнгил яйраб тўлиб—тошиб,

Авазжондан айро тушиб,

Бош бир ёна, лош бир ёна.

Оҳ чекдим, белим бўкилди,

Баҳтима қора чекилди,

Кўзимдан селдек тўкилди,

Қон бир ёна, ёш бир ёна.

Бугун менинг кўнглим яра,

Дардима топинглар чора,

Ғазабимда бўлур пора,

Тоғ бир ёна, тош бир ёна.

Осмонда юлдузлар учди,

Ғиротни ғанимлар қучди,

Найлай бугун айро тушди.

Кўз бир ёна, қош бир ёна.

Гўрўғли деяр натали,

Душман кўшина кетали,

Аваза кўмак этали,

Тўрт бир ёна, беш бир ёна.

Гўрўғли сўзини тамом қилди. Қирқ йигит бу сўзлар-
ни эшитиб, нор туядин бўзлаб, душман ётган ура қа-
раб бадар гетди. Булар гетаварсин инди сўзни Аваз-
хондан эшитинг.

Авазхон шу боришина Хунхоршоҳнинг Карам дали даган сарқардасининг тўшини устиннан чиқди. Авазхон ичкиликни кайфи билан юраги жўшиб шу боришина қора қоринжодийи аскарларни ўртасида қолди. Уни дарров ўраб олиб отдан тушириб сўрадиларки, аммо сан кимсан?

—Ман Авазхонман, Гўрўғлининг ўғлиман,—даб жа воб барди. Бу сўзни эшитиб, Карам далининг боши осмона етди. Дарров Авазхонни қўл—оёғини боғлаб, Хунхоршоҳнинг алдина олиб галди. Хунхоршоҳ бу гўзал, хушбичим, полвон йигитни гўриб, ҳайрон бўлди.

—Эй шоҳим, Гўрўғлини банди қилиб олиб қайтдим,—дади Карам дали.

—Бу йигитни сани олиб галадовин ёғдойинг йўқроқ гўрнади, бу сани алинга ё мастликда тушган, ё ўзи истаб ўтган.

Бўлмаса бу сани бир урғонда ера киргизадиқу,—дади Хунхоршоҳ. Шундан кейин Хунхоршоҳ Авазхонни даварагини айланаб хушомад урмоқ билан бўлаварди. Хунхоршоҳ айтдики,—«Эй ўғлон Гўрўғлининг ўғли санмисан?».

—Ховонг тақсир, ман,—дади Авазхон.

—Сани отагини алдина элчи қилиб юбарсақ борармисан?

—Борарман,—дади Авазхон.

—Агар сан борадўвин бўлсанг бизни шартларимизни ешит.

—Айтавар, талабларингни,—дади Авазхон.

—Талабларимизнинг бири шукк, оғанг биза даган отичи. Оға Юнус парини барсин, иккинчиси Мака подшонинг қизи Гулруҳ паризодни қайтариб барсин, учинчиси, эл—халқинан алли йиллик закот йиғнаб барсин,—дади Хунхор подшо.

Авазхон бу сўзларни эшитиб, айтдики, «аммо Оғам

Ўлса ўлардон бу шартлара рози бўлмас»,—дади.

Шунда Хунхоршоҳ айтдики, «бориб айтсанг шартларимиз шу, айтмасанг зиндона солиб бандиликда сақлиман»—дади. «Сақливар»,—дади Авазхон. Шундатиб Авазхон Хунхоршоҳнинг алинда бандиликда ётаварсин, шидиги сўзини Фиротдан эшиттинг. Фирот билан Авазхонни олиб галганнан кейин Карам далининг оди—овози думли дунни тутиб гетди. Хунхоршоҳ отни Фирот аканлигини билмиш Карам далига бариб юбарди. Карам дали отни миниб аскарларнинг ёнина қайтиб борди. Уни йўлда—изда гўрганлар айтдиларки, «Эй, Карам дали, Гўрўғлини отини олдинг, инди от билан Гўрўғлидин атиб бир урушда ҳам ўзингни гўрсат»,—дадилар. Карам дали айтдики, «Урушда гўрсатасак гўрсатаварамиз, инди бизнинг алдимиза чиқадовин одам бўлмаса гарак»,—дади. «Қани, сан, Гўрўғлини отини минган бўлсанг, Гўрўғли нипини бир қўшиқ айтишдан бошлидакан, сан ҳам икки оғиз қўшиқ айтиб барсанг бўлмими»;—дади одамлар Карам далига. Шунда Гўрўғлига даглаштириб дурғанларининан оғзи тавоб ёрим бўлиб Карам дали от устинда ўтприб бир шеър айтар бўлди:

Илғор этиб шу майдонда кезарам,
Уруша юбормас бекларим мани.
Мундин борсам Чамлибелни бузарам,
Уруша юбормас бекларим мани.

Илғор этсам ушбу майдон маники,
Қирқ канизи, даври даврон маники,
Ога Юнус—шоҳу султон маники,
Уруша юбормас бекларим мани.

Отлар солиб шу майдонда кезарман,
Аваз билан қанду новвот эзарман,
Вайрон этиб, қалъасини бузарман,
Уруша юбормас бекларим мани.

Ман минибман Гүрүғлини отини,
 Ҳеч бермасман энди қўнгил шодини,
 Чамлибела бориб берсам додини,
 Уруша юбормас бекларим мани.

Карам деяр бизга Ғирот ярашар,
 Тўрт тарафдан дўсту душман қарашар,
 Йигитларим хабаримни сўрашар,
 Уруша юбормас бекларим мани.

Карам дали ушбу сўзни айтиб бўлганнан кейин саркардалар қаҳ—қаҳ уриб кулиб юбордилар. Карам далининг мақтанишини эшитиб саркардалардан бири айтди: «Эй Карам, дали, сани тушоқлаб қўйибмизми, ё боғлаб қўйибмизми, ким сани уруша гетма дан тўхтатиб дурипти, гетсанг гетавармисанми»,—дади. Бу сўзни эшитиб, ичиннан қўрқиб турган далининг юраги шувв атди. Шундай бўлса—да, қўрққанлигини билдирмади.

—Гетсам, гетавараман,—даб отга бир қамчи урвади Ғирот зинги осмона қалъа томона қараб ўта гетди. Карам дали дод даб қичқирожоқ бўлди, аммо овози ҳам чиқмасдан қолди. Бир вақт эгардан оғиб, зангликка илишиб, боши тўман, оёқи осмон бўлиб галаварди.

Бу галаварсин инди сўзни Гүрүғлидан эшитинг. Гүрүғли қирқ йигити билан юлдуз доғини тагина галаётириб Ғиротина гўззи тушди. Устинда бир одам чаппасина каса тошоқ осилиб галаётир. Авазхона мангзайдиган ситораси йўқ. Яқин галганнан сўнг қараса, гўрдан чиққан гўллоҳдин бир бало осилиб дурипти. Карам дали Гүрүғлини гўриб дағ—дағ қалтира айтдики, «Эй оғалар, ино отни олиб қочиб сизлар олиб галдим, соғ—саломат топширдим».

—Охир сан, отни олиб галган бўлсанг нечун ёнбошина осилиб ётибсан,—дади Сафар кўса.

—Ай, инди оға, Гўрўғлини ўтирган ериша ўтиришни
услиб топмадик,—дади дали. Сафар кўса далини бир
силкиганда отдан олди. Фирот кишнаб юбарди. Шунда
Гўрўғлининг отица қараб айтиб дурган шеъри:

От олганда сийнаси назар сол,
Сийнасининг нишониннан баллидур.
Кенгаш билан устозингнан сўраб ол,
Бедов отлар дешониннан баллидур.

Отинг бўлсин қисқа белли биқинли,
Қийналмасдан тортар оғир юкингни,
Оёқлари узун—узун буқимли,
Назар солсанг ҳар ёниннан баллидур.

Қуйруқлари икки газдан туғилар,
Сағрисинда дигирмонлар ўғилар,
Қовурғаси ботмон, ёйдек буқилар,
Айланганда майдониннан баллидур.

Гўрўғлибек айтар ширин сўзини,
Керишганда ерга ташлар тизини,
Саваша гирганда билмас ўзини,
Эғасининг қалқониннан баллидур.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Сафар
кўсага айтдики, «Эй кўса, бу отни гатирган йигит кўп
сара йигит акан. Буни сиёлаб изица қайтариб юбар»,
дади. «Ажаб бўлади, оға»,—дади кўса дарров бир
отнинг тўрвасини олиб ичиди дошдан дўлдириб Карам
далининг бўйиница осиб, бир моча эшақ топиб минди
риб, Хунхоршоҳ томона ҳайдаб юбарди.
Карам дали гетаварсин инди сўзни Хунхор подшоҳ
дан эшитинг. Хунхоршоҳ шунча лашкар билан дўлиб—
дошиб галса ҳам Гўрўғлини енгизи қийин эканлигини
билар ади. Шунинг учун лашкарбошиларни йиғнаб
генгаш атди. Бу генгашда маслаҳатлашилдики, Гўрўғ-

ли билан ёғдойлашишдан бошқа илож йўқ. Хунхор подшоҳ Гўрўғли билан дучлашиш учун одам юбаражак бўлди, аммо Саллоҳхонага мол судрагандин бир одам юрак ютиб бу ишни бажаришни бўйинна олмади. Хунхоршоҳ ҳайрон бўлиб ўтираварсин, инди Гўрўғлига қайтали. Гўрўғлининг фикри ёди Авазхон билан бўлди. Эли оғзини элак тутиб бўлмиди. Бир одам бўлмаса, бир одамни ўзининг белиннан бўлгани бола бўлса, Хунхорнинг алдинга ёвориб борса ҳам боласини қайтариб олар ади, асли бир овни боласини, ёт ётлинини атади», даган сўз чан оғзиннан галади. Шуларни ўйлаб Гўрўғли айтдики, маъинг Хунхоршоҳ алдинга галганимин билдиринглар. Ман бориб нишатсам—да, Авазни топиб бир шовқин гўтараман, шунга тайёр дуриб, сизлар ҳам бир ола—носирди гўтариб, ёприласизлар. Худо йўл барса ишимиз ўнгиннан галар, дади. Сафар кўса бу индан сал ичинни чакса ҳам, қўрққанини билдирмаслик учун «ажаб бўлади»ни тайтиб юриваради. Она инди Гўрўғли Хунхорнинг қўшина қараб галаварди. Хунхор водню ҳам Гўрўғлини галишиннан бир қўрқиб, бир севиниб, тараллуд гўраварди. Хунхорни одамлари Гўрўғлини гўрамиз даи ҳар тарафдан йигилиб, тўпланавардилар. Хунхор подшоҳ Гўрўғлининг галадөвин йўлини сирдириб, сув сендириб, поёндоз дўшатиб қўйди. Бир вақт Гўрўғли галаварди. Узоқдон дуриб, қичқириб салом барди. Хунхоршоҳ алиқ олди. Ўтирдилар, едилар—ичдилар. Гап инди асосий мақсада ўтди. Хунхоршоҳ айтдики, «Эй, Гўрўғлибек, бизни саннан уч дилагиниз бор, шунни бажарсанг икки алиминиз кўкрагинизда дўст бўлиб гетаварамиз, бажармасанг қон—қона, сув—сува гетажак бўлиб дурипти»,—дади.

—На шарт бўлса жон устина, айтавар,—дади Гўрўғли.

—Айтадўвин бўлсак, биринчи қиличингни, иккинчи паризоднигни, учинчи Гулрухсорпарини барасан, бор отингни, алли йиллик закотни биз ўтдик,—дади, Хунхоршоҳ.

—Шу шартларинг бўлса бажарилди даб ҳисобливар. —дади Гўрўғли. Қилич гарак бўлса ино лимда, парини олиб гетсанг мен ҳам паридан қутилиб одам зотнига уйланар адим. Гулрух парини ҳам истаган бир одамнингни юбариб олдиравар, гараки йўқ,—дади Гўрўғли.

Ишларни бундин тез, онгсот битганиннан қувонғон Хунхоршоҳ қўйларни сўйиб, зиёфат бошлаб юбараварди. «Қани, бу Гўрўғли, инди орқайин бўлдик. Бу отинг ўйини бор дап эшитдик, бир томоша барсанг бўлмими!»—дади Хунхор шоҳ.

—Бўлаварайди,—дади Гўрўғли. Аммо—лекин бу Фирот Авазхона дим ўрганшиган. Агар Авазхон ёнинда бўлса ўйини—томошани дим зўриннан гўрсатар адик. Хунхор шоҳ дарров Авазхонни апкалиша буюрди. Авазхонни олиб галдилар.

Гўрўғли айтдики, «Аммо бу Авазхонни ҳам бир отга миндирса, Фирот билан биргаликда «урди—қочди» ўйини ҳам бир гўрсатарадик»,—дади. Дарров Авазхона Хунхор шоҳ ўзининг отини апкалтириб барди. Шундатиб, Гўрўғли алдади—сулдади, гапни вона айлантирди, бона айлантирди, Авазхон билан биргаликда отлара миниб олди. Шунда Хунхор шоҳ айтдики, «Эй, Гўрўғли, қани ўйин алдиннан бир нома айтиб барсанг зўр бўлар ади»,—дади. Шунда Гўрўғлининг иши юришишина ишониб, белини маҳкам боғлаб, Авазхона қараб, пардани юқоридан олиб, қирқ йигитина ҳам овози етадўвин атиб айтиб дурган шеър:

Гўч йигитнинг ситораси,
 Очилар майдон ичинда,
 Қиличдан қирмизи қонлар,
 Сочилар майдон ичинда.

Қилич кесар ёлоп—ёлоп,
 Йигитларим истар талаб,
 Олтин коса, гулгун шароб,
 Ичилар майдон ичинда,

Бедов отлар бир қуш бўлар,
 Ғаним—ғанима дуч бўлар,
 Бош кетар, ғавда лош бўлар,
 Сарилар майдон ичинда.

От оғзиннан кўпик сочар,
 Гўч йигитлар кўксин очар,
 Муханнаслар ташлаб қочар,
 Йўлдошин майдон ичинда.

Қўлда бедов отнинг бари,
 Келди саваш пажалари,
 Қирқ минг лашкар қаллалари,
 Кесилар майдон ичинда.

Доғларнинг бошида думон,
 Хунхор шоҳ, қолишинг гумон,
 Ёнимда дастгир Авазхон,
 Бош кесар майдон ичинда.

Отлар чоңар ичдан—деңдан,
 Халқлар ғалмин дегра—дошдан,
 Қалла жудо бўлиб лопдан,
 Тўкилар майдон ичинда.

Ғалавар ҳой, Сейтак, Кўса,
 Қулоқ солғил ушбу саса,
 Йигитларим ўхшаб маса,
 Савашар майдон ичинда.

Галар ўннан, галар бешдан,
Юраги пўлатдан, тошдан,
Гўрўгли кечгандир бошдан,
Чарх урур майдон ичинда.

Гўрўглининг бу сўзлари қирқ йигита бош бўлиб дурган Сафар кўсага ҳам эшитилиб дурди. Сафар кўса Гўрўглининг гаши чўзаварганина дим қаҳри галди. Авазхонни ёнига олиб, отга миндириб, инди нага валдираб дурисан, қайтавармисанми даб ичинпан ит тотолаб дурди.

Хунхор шоҳ Гўрўглини номасини эшитиб, бўлганнан кейин айтдики, «Эй, Гўрўгли, сўзингни яхши тушунмасак ҳам ҳазатиб эшитдик, қани инди бир от ўйининг ни ҳам гўрсак».—дади.

—Санго ўйинини инди гўрсатаман,—дади Гўрўгли, алина қилични олиб, инди гўтарвади, Хунхор шоҳ ўр иннан туриб, қочиб ўта гетди. Гўрўгли Авазхон билан бирга дейиб гетди. уруша, Ур вона йиқ, ур бона йиқ кади кадига қоқилишганини, бўлиб, каллалар юмаланававарди. Буни гўриб, Сафар кўса ҳам қури қолмағайли дап йигитлари билан ўзини тўпа урди. Бўлиб гетди бир ола воғирди, қон—қона гетди, сув—сува гетди. Аммо—лекин шунча уриш—қирвиш, чошиш—ўлдириш бўлиб, ганимлар тут тўкилганнин тўкилса ҳам, қоривжа дориганини изи адо бўлгани йўқ. Шу ур—йиқит геч нешинча борди. Бир вақт Гўрўгли тўрт—беш ериннан яротил бўлиб ера йиқилди. Йигитлари биллибми, билминми, унинг ёнига галмин қир—пичоқ бўлавардилар. Гўрўгли ерда ётиб ёнига ҳеч ким галмаганликдан хўрлиғи галди. Агар белиннан бўлган фарзанд бўлса югуриб ёнига галар ади. Бу йигитлара сани соғинг, тоғон молинг, майхонаңг гарақ, сан ўл санг ўлиб гетаварсан, булар ўз ҳазинда яна гетаварар акаң—дон, дап бир амаллаб ўришинан турди.

Қиличчи маҳкам тутиб пиёдалаб, алдина чиқанни уриб—йиқиб, йигитларина яқинлашаварди. Гүрүғли шуца йигитларина дейнзиб, ўз аҳволини баён қилиб бир шеър айтар бўлди:

Бедов от гирса майдона,
Хўжа тоғнинг бошин кўзлар.
Мард йигит кирса майдона,
Тўртни йиқиб, бешин кўзлар.

Яро бўлган бошларининг,
Қони бор қиличларининг,
Мард йигит сафдошларининг,
Майдонда савашин кўзлар.

Мард уришса мастдек бўлар,
Икки кўзи қона тўлар,
Газот кунн шаҳид ўлар,
Рақибларнинг лошин кўзлар.

Майдонда ўйнашар отлар,
Қоқилишар турли зотлар,
Юзи қора маломатлар,
Қочмоқ учун дешин кўзлар.

Отага қанот боладур,
Ўзини ўтга соладур,
Ёт бўлса иши чаладур,
Мудом кўнгил ҳушин кўзлар.

Гүрүғли сизиндим ҳаққа,
Муханнас жабрини чака,
Ғўч йигит бўлмасин якка,
Йиқилса ёнбошин кўзлар.

Гүрүғли сўзини тамом қилганнан кейин Сафар кўса кичинан айтдики, аммо бу айёр Гүрүғли бизлара киноя билан айтиб дурибдиқу, бу сўзларни, даб, йи-

гитларни жамлаб қистоға олаварди. Инди булар бу ерда дураварсин сўзни Хунхор шоҳдан эшитинг.

Хунхор шоҳ бу толо—тўндан кейин нишатарини билмасдан эгасини йўқотган кучукдин бўлиб қолди. Саркардаларини йигнаб айтдики, инди кўч—кўлонимизни гўтариб, иссиқ борида элимиза қараб уромосоқ бўлмас, дади. Аммо унинг Тўқмоқ султон даган бир аскар бошиси бор адикки, у ўртаға чиқиб айтдики: «Эй подшойим, бир галишда бир гетиш бор дагани дўғри. Аммо—лекин бизни бу галиб гетишимиздан шармандали иш бўлмас. Қирқ минг лашкарни қирқ йигитдан енгилгани қайси китобда ёзилган, ё бўлмаса қайси эртақда сўйланган. Шунча лашкар билан икки элимизни бурнимиза тикиб, сўлпайиб элимиза нишатиб гириб борамиз. Гўрган на диди, эшитган на диди. Мани даганимни атсангиз яна бир бахтимизни синаб гўрсақ, ҳеч бўлмаса ҳийла билан бўлса ҳам Гўрўғлини бир ярадор атиб гетсак, сал бўлмаса уятдан қутилиб юрар адик»,—дади.

Хунхор шоҳга бу сўзлар унча ёқмаса ҳам ноиллож рози бўлди. Шуннан кейин бари қолган—қутган қурол яроғни йиғиб, аскарларни тўшлаб, эртаси донг—озонни уруш бошлаша тайёрланавардилар.

Шу вақтда Гўрўғлининг ҳам хабар атган элу—халқи, кўнгини ўзбак, қозоқ, баҳодирлари тўпланиб, жамланиб ўн мингдан ошди аскар йиғилди. Қурол—яроғни шайлаб, қилич болталарини қайраб дуравардилар.

Донг отиб азон намози ўқилатирган вақтда Гўрўғли туриб дарё канорина назар солвади, душман—лашкарларининг қоринжодийн қайнаб ҳаракатга тушганини гўрди. Шунда Гўрўғлини бари аскарлара, элу—лулуса, қирқ йигитина қараб айтган шеъри:

Қиёмат қойимдур бугун,
 Душманни ур, душманни қир!,
 Қўрқсанг бир оллога сиғин,
 Душманни ур, душманни қир!,

Ишга тушса ойболталар,
 Каллага тўлур халталар,
 Урганда ўрни нимталар,
 Душманни ур, душманни қир!,

Эмишдур яқину йироқ,
 Бири ўзбак, бири қозоқ,
 Қўлинга қилч олган чоқ,
 Душманни ур, душманни қир!,

Қирқ йигитнинг қирон вақти,,
 Ёвни енгин анинг бахти,
 Йиқилсин Хунхорнинг тахти,
 Душманни ур, душманни қир!.

Гўрўгли тонгда ўёндим,
 Элу халқима суяндим,
 Авазхоним—жигарбандим,
 Душманни ур, душманни қир!.

Гўрўгли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин ул-
 лидан киччи, елди ёшардан етмиш ёшаргача бўлган
 халойиқ, яқиннан—узоқдан галган баҳодирлар лаш-
 қари билан бири болта, бири пичоқ, бири тўқмоқ,
 бири таёқ, ким алина на илса олиб олло дап шердин
 наъра тортиб, пардин асириб, душмана қараб пишнқ
 сичона тўшилагандин тўшилавардилар. Ур—ҳо—ур, қир
 —ҳо—қир бўлиб гетаварди. Гўрўглини ўзи ўттиз бот-
 мон галадўвини найзасини олиб, ўттиз қўйни терисин-
 нан бўлган силкмасини гийиб, ўттиз туянинг
 юнгиннан тўқилган чакманни эйнича солиб, белини
 ўттиз газ галадўвин арқон билан билан икки тортиб

боглаб алдинда бошларди. Мундин осмону фалакни қалтиратган уруш Искандар замоининан бари бўлмаган акан.

Бир вақтлар бу осмоннинг забтина чидамасдан душманлар ўнгайна қараб орқаста қараб дапаварди. Қолганлари ҳам уларнинг изиннап тушиб ола қоч бўлиб гетди, булар қўвмоқ билан бўлди. Шунда Гўр ўглининг ёдига «Қочгонни қувувчи бўлма» даган нақл галди. Дарров тўхтаб, оломонни тўхтатиб, севинганнан сикма чўғирмасини осмонга отиб, қазма дуторини алина олиб бир саз чиртавариб, айтиб турган шеъри:

Эй, ёронлар, мусулмонлар,
Мард йигитлар майдон очди,
Шоҳимардон дастгир бўлди,
Душманлар тўрт ёна қочди.

Майдонда кезибдур мардлар,
Душмана учрасин дардлар,
Нишопурдан галган бадлар,
Ўз элина йиглаб қочди.

Мард майдона тўлиб тошган,
Ғанимлар этмишдур пушмон,
Қирқ урдан йиғналган душман,
От—аравасин ҳайдаб қочди.

Ғайрат этмиш дўст—қардошлар,
Майдона сарилди лошлар,
Юз алли минг қизилбошлар,
Элу юртин сўраб қочди.

Майдонда савашин кўриб,
Душманлар бўлубдур хароб,
Ғаним бўлиб галган араб,
Маккасинна қараб қочди.

Қизилбошлар бўлди вайрон,
 Мард йиғита етди даврон,
 Гүрүғли дер, Шохимардон,
 Шу кун манинг йўлим очди.

Гүрүғли сўзини тамом қилганда бутун оломон қуроллиш эйинга отиб, ўз сардорини помасинна қулоқ тутиб дурвади. Шунда Гүрүғли айтдики, эй, халойиқ оғзимиз бир бўлса, бизни олможоқ қалъамиз йўқ, сизларга раҳмат, инди ҳар ким ўз иши билан бўлсин, ўйнаган ўйнасин, гулган гулсин, дап халқина рухсат барди.

Ўзи шу галишина Юлдуз доғини ёқалаб, Араз дарёсинна етди. Шу ерда оти тўхтатиб бир дам олишни қўзлади. Шу вақтда унинг алдиннан салом бериб бир йиғит чиқди. Гўзлари чаноқдийн, оёқлари кундадийн, ҳар бурти икки газ оёқина чўлатиб дурган дишлари ландонанинг дининдин бир боло. Бу ҳали Хунхор шоҳа ақя ўргатган Тўқмоқ султон даган лашкарбоши ад. Бу одам ҳийла билан бўлса ҳам Гүрүғлига бир тикаст етказиш, иложи бўлса ўлдириш мўлжаллини олиб галвади. Гүрүғли очик кўнгил йиғит амасми, дарров унинг саломинна алиқ олди.

—Эй, гўч йиғит, нердан бориб, нердан галаётпрсан, одинг ким,—дади.

—Манго Тўқмоқ султон даб од барадилар. Ман Хунхор шоҳнинг лашкарбошисиман, манинг отам саннинг отанг билан дўст бўлган. Шу сабабли иккимиз дўст бўлалик, дап ман Хунхор шоҳдан айрилиб, бу ера галдим,—дади. Гүрүғли бу гапа қувониб инди галаётпр яди, чап алинн сириб бир ўқ визиллаб ўтиб бориб доға санчилди. Шунда Гүрүғли бу одамнинг ҳийла билан галганини англаб алиннан қон оқса ҳам чидаб, отдан тушмасдан, рангги оқариб, манглайинни совуқ тер босиб бир шеър айтди:

Кўчқордан дўраган кўзи кўч бўлар,
Гўччоқлардан гўччоқ дўрар султоним,
Гўч йигитлар бир—бирини дуч бўлар,
Бир—биридан кўнгил сўрар султоним.

Бедов отнинг саманиннан кўкиннан,
Маълум бўлар манглайдаги тукиннан,
Хабар олсам Тўқмоқ султон бекиннан,
Инди яна саваш бўлар, султоним.

Гўч йигитлар боқмас кўпи—озина,
Муханнасининг ўзи надур, сўзи на,
Бир гўч йигит ғанимининг кўзина,
Учи ўткир ханжар бўлар, султоним.

Арзи Рум тоғинда саваш тушганда,
Эр йигитнинг юраклари жўшганда,
Қиличдан қирмизи қонлар оққанда,
Муханнаслар хор—зор бўлар султоним.

Гўрўглибек бугун саваш қурилар,
Зор кишнашиб отлар отга урилар,
Олтир пўлат қалқон юзга тутилар,
Елинг қилич ёйдек бўлар, султоним.

Гўрўғлининг ярадор бўлса ҳам «Саваш қурилар»
даб дурған сўзини эшитиб, Тўқмоқ султоннинг
яғиринна жумбирди гираварди. Отга қамчи босиб,
зим—гум бўлди, изиннан лашкарлари ҳам қочиб гет-
ди. Шу вақтда ярасинан қон оқиб Гўрўғли ҳам
беҳуш бўлиб йиқилди. Аммо Гирот эгасини устиннан
бир олим ори гетмасдан гўзлариннан ёш дўкиб, ҳўк-
раниб бир қичқириб кишлади. Бу овоз Авазхоннинг
қулоғинна бориб етди. Авазхон Сафар кўсани олиб
Гирот кишнаган ера қараб от солди. Галиб қараса
Гўрўғли йиқилиб ётибди. Дарров уни гўтариб, яраси-
ни боғлаб, отга юклаб майхонасина гатирдилар,

гүрт такани баланд күйиб ётирдилар, созоқ ўдиннан
ўт қалаб, Гүрүғлига чой—чилиим бардилар. Шунн ичиб
сал ўзина галди. Авазхонни, қирқ йигитини гүриб айт-
дики, эй йигитлар манго созимни олиб галинглар,
сизлара бир —икки огиз шеър айтиб барин даб,
ошоқдаги шеърни ўқиди:

Гўч йигит ишини таъриф айласак,
Бу дунёга галиб натди бек ўгли,
Бир жаллод дўради осмон тейинда,
Келиб бир—бирини қотди бек ўгли.

Наъралар тортилар саваш қизганда,
Каллалар кесилиб қонлар сизганда,
Отлар кишнаб бу жаҳонни бузганда,
Нар туядек асриб ўтди бек ўгли.

Баланд тоғ бошинда кўрди довонни,
Табриз, Нишопурни, Халап, Ширвонни,
Ироқдан, Шомоқдан қизу—жувонни,
Тўпор—тўпор ҳайдаб қайтди бек ўгли.

Эшитинглар қулоқ бариб сўзимни,
Мудомо оқланглар берган тузимни,
Кўҳи Қофдан Жаҳон подшо қизини,
Изина эяртиб қайтди бек ўгли.

Йигитлара балли ғайрат керакдур,
Ғайратли йигита бир от керакдур,
Улганда из тутар зурёд керакдур,
Отинг шу дунёдан ўтди Гүрүғли.

Гүрүғли бу сўзни айтаварсин инди сўзни Оға Юнус
паридан эшитинг, Оға Юнус пари бу уруш—ғавғолар-
дан кўнгли беҳавотир бўлиб, яхшилик билан тугаши-
ни тилаб ўтирвади. Шу вақтда бир отли галиб уруш
тамом бўлганни, душман қочиб гетганини суюнчи-

лаб галди. Оға Юнус пари отлига бош—оёқ сарпо кийгизиб, Гўрўғли билан Авазхонни кутиб ўтирвади. Бир вақт Гўрўғлининг овози галаварди. Дарров эшика чиқди. Қараса Ғиротин боши эгилган, гўзиннан ёш оқиб дурипти. Оға Юнус парининг юраги «шувв» атди, югуриб майхонага гирса Гўрўғли бир аҳволда ярасинан қон оқиб ётибди.

Шунда паризоднинг кўнгли бузилиб, зор—зор йиғлаб, Гўрўғлига қараб айтиб дурган шеъри.

Ғафлатда ётвадим бир овоз галди,
Ман айланин отинг билан ўзингнан,
Сани гўриб баланд доғлар пас бўлди,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Йигит маҳрам йиғнар мудом ёнина,
Ғаним иши қасд қилмоқдир жонинга,
Санго дейган ўқлар дейсин жонима,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Сан йиқилсанг Ғирот осмона учар,
Йигитлар сийпалаб ҳар ёна қочар,
Зурёди йўқларнинг чироғи ўчар,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Ажал шарбатиннан ўзим қондирсам,
Душманларнинг юрагини ёндирсам,
Ғиротингни энди кимга миндирсам,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Сан бўлмасанг Чамлибелни нетайин,
Сочим ёйиб мотамингни тутайин,
Умрим бўйи қонлар йиғлаб ўтайин,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Бошимдаги тилло жиғам ўтағам,
Ҳеч кимлара йўқдир манинг дағдағам,

Ширин жоним бўлсин санга садағам,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Кўзидан ёшини тўкар Гиротинг,
Жонин фидо этур бу паризодинг,
Изингда қолмади ҳеч бир зурёдинг,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Оҳлар урсам тоғлар бошин эритар,
Кўз ёшларим дигирмонни юритар,
Оға Юнус илтифотингни кутар,
Ман айланин отинг билан ўзингнан.

Оға Юнус пари сўзини айтиб тамом қилди. Гўрўғли бу сўзларни эшитиб, сариёғ эриганнинг эриди. Кўнгли гўтарилди. Гўззина нур галди. Оға Юнус пари Гўрўғлининг бошини дизина олиб, ярадарини боғлади, силлади, сийпалади. Гўрўғлига чой—чилим барди, исваид тутатди, ўт алас—алас қилди. Шундан кейин Гўрўғли ўзина галди, ўрининан турди. Бари йигитларини ёнига йиғнади. Деварақ—атрофдан галган баҳодирларни эл—улуснинг катхудоларини жамлади. Буларнинг бо-тирлигидан, мардлигидан фикр атиб, оғиз бирлиқдан гулар парса йўқлиғида чин кўнглидан ишониб, дўлиб—дошиб, ярадорлигини унутиб, душманни еңганиннан, эл—юртни осойишталигиннан жўшиб гетиб, алига тил-ло созини олиб, Оға Юнус парини қошинда қўйиб, Гиротина, Авазхона назар ташлаб бир шеър айтар бўлди:

Дунёда дўстинг кўп бўлса,
Кечарсан хандон ичинда.
Атрофинг ағёра тўлса,
Ўтарсан зиндон ичинда.

Халқинг бўлса, элинг бўлса,
Болдан ширин тилинг бўлса,
Букилмасдин белинг бўлса,
Ўйнарсан бўстон ичинда,

Якдил бўлиб сўз чиқмаса,
Қаломингнан дуз чиқмаса,
От сурганда тўз чиқмаса,
Уларсан майдон ичинда,

Сўзни тўғри сўйламасанг,
Эл ғамини ўйламасанг,
Ғаним тилин бойламасанг,
Ўтарсан пушмон ичинда.

Яхши хотин бўлур чироқ,
Яшарсан ғамлардан узоқ,
Ёмони бошинга тузоқ,
Ўтарсан армон ичинда.

Дарвешлар княдур жанда,
Муханнас эрур шарманда,
Гўрўғли сан—халққа банда,
Ўтарсан дармон ичинда.

Гўрўғлининг қирқ минг кишилиқ лашкарни доғитганининг тарихи шу билан тамом. Эшитганингиз учун раҳмат!

Авазнинг Ваёнгонга кетиши

АВАЗНИНГ қор атиб Ваёнгонга кетиши, сўнг хато сини бўйнина олиб, қайтиб галиш тарихи шунна иборат.

Гўрўғли Болибек подшонинг аскарларини доғитган вақтда зўрага тушиб, кўп ерлариннан захм еган эди. Бу захм зўрайиб, кейинчалик Гўрўғлининг аъзои баданини яра босиб гетди. Бир ой ўтди, қирқ гун ўтди, уч ой ўтди, аммо яра битмади. Гўрўғли умрида бундай узоқ итсал бўлмавади. Сўнггида умри охири бўлгонга ўхшаб, ўлими яқинлашганга ўхшаб, ҳаёлини умидсизлик қоқливарди. Авазхон, Оға Юнус пари билан розилашинигача бориб етди. Уларнинг кўнгили берганина ҳам кулоқ солмасдан бу армонли дунёдан хафа бўлиб, атган ишлари ёдина тушиб, Оға Юнус пари билан Авазхонга қариб, гўззина ёш олиб, кўп вақтдан бери чанг босиб такчала ётган дусторини олиб Гўрўғлибек бир шеър айтар бўлди:

Уч ой бўлди фориг бўлмас бу дардим,
Энди мандин даврон ўтди, ёронлар.
Бу дунёда не ишларни этмадим,
Энди мандин даврон ўтди, ёронлар.

Бу ёлгончи беш кун ўтар даврондур,
Дардим мани кундан куна ёмондур,
Розилашинг токи жоним омондур,
Энди мандин даврон ўтди, ёронлар.

Соат келиб тандин чиқса бу жоним,
Изимда йўқ эрур кѳму нишоним,
Кимга насиб этар нурли маконим,
Энди мандин даврон ўтди, ёронлар.

Гўрўғлибек тупиди фано йўлига,
Армон кўрар боқса ўнгу сўлига,
Нурномани ўпар олиб қўлига,
Энди мандин даврон ўтди, ёронлар.

Гўрўғлиб у сўзни айтиб тамом қилганнан кейин оға Юнус нари ҳам Авазхон ҳам йиғладилар. Гўрўғлига кўнгил бардилар. Аммо Гўрўғлининг бу сўзини эшитиб «Изимда қолмади ному нишоним» даган еринда Авазхи кўнгли озор чакди. Ман муно шуноча хизмат атдим, ҳақиқий ўғлидан бўлин даб па алиманан галса қилдим, илчча марта жанга кирдим, манман даган душманларини қирдим, ўзини илчча марта душман қўлинанан қутқариб қолдим, аммо бари бир ўғай ўғай экан, агар ўзини ўғли бўлса бундай даб айтмасадн, даб Авазхон дурдан хибла гетди. Авазхоннинг хаёлини Гўрўғли сезмаса ҳам Оға Юнус нари сезди.

«Эй Гўрўғли, сан на учун бўлар—бўлмас гаиларни айтасан, «ахир ном—нишоним қолмади», «нурли маконим кимга насиб атади» дисан, сани Авазхон ном—нишонинг амасми, нурли маконингда чироғингни ёқиб ўтирадовин юртингни эгаси шу амасми,—дади. Шунда Гўрўғли сал хатога йўл қўйганини англади. Авазхон яхши гаплар айтиб кўнглини гўтармоқчи бўлди, сира ўринна тушмади. Гўрўғлининг касали чўзилаварганидан кейин қирқ йигитни ичинда ҳам ғолма—ғол чиқвади. Бу Гўрўғли бари—бир инди ўлади, еб—ичиб қолди, Авазхон санго ҳам мерос қолдирмайди—бу Гўрўғли, ўлганнан кейин бизлар қатори бир нарсага эга бўларсан даб, қирқ йигит Авазхон гап бариб юрвади. Гўрўғлини бу гапни йигитларнинг гапини тасдиқ-

лағаннин бұлди. Эртароқ ұз, юрима гетайин даб юрган Авазхон инди чидаб дурумлади. Гүрүғлидан бир оғиз жавоб сұраб Вайингонга қараб йўл тутмоқчи бұлди. Бир куни чой—чилимадан кейин яхши сўзлар айтиб, Гүрүғлига кўнгил барди,—Оға инди ўзинга галётирсан, саяннан ўлим чекянди. Тез яхши бўларсан, аммо санго кўндан айтолмай юрган бир арзим боради, яхшиеспунни санго сөз билан айтайин, даб Авазхон Гүрүғлига қараб бир сўз айтасарди:

Арзим бор, Гүрүғли оға,
Оқ йўл тилаб бер жавоби,
Ҳижрон доғи тегди жона,
Оқ йўл тилаб бер жавоби.

Не келса айтайин тилга,
Малол келтирма кўнгилга,
Қайтиб келарман бир йилга,
Оқ йўл тилаб бер жавоби.

Элима урайин бошни,
Кўрайин дўгон—қардошни,
Тўкмагил кўзингдин ёшни,
Оқ йўл тилаб бер жавоби.

Сени ҳеч ташлаб кетмасман,
Бевафолик иш этмасман,
Номард йўлини тутмасман,
Оқ йўл тилаб бер жавоби.

Аваз дер кўрай онамни,
Айрилиқ ўртар танамни,
Қолдирай Гулруҳ санамни,
Оқ йўл тилаб бер жавоби.

Бу сўзни эшитганинан сўнг инди сал ўзинга галётирган Гүрүғлини совуқ дар босиб гетаварди. Аммо бу боланинг кўнгли яхшилиқдан дарақ бермай дурибди.

Бу бир гетса қайтажоқ ёғдойи йўқ. Қайтса ҳам бу душман бўлиб қайтмаса, агар кўнгил пок бўлса, мани бу аҳволда ташлаб гетмас ади. Гўрўгли ўйланиб ўйини охирина ета билмади. Охири кўнглинда гечаётирган ўй---фикрларини шеъра солиб айтмоқчи бўлиб, қазма дуторини алини олиб, Авазхона қараб, ёлвориб бир шеър айтсам, кўнгил юмшаб қолиб гетмасмакан, аҳдиннан қайтмасмакан даб зори гирён бўлиб, бағри бирён бўлиб айтиб дурған шеъри:

Кўнглингдаги гапни очиқ айтмассан,
Не хаёлда йўлга чиқдинг, Авазхон.
Ман билурман кетсанг энди қайтмассан
Не хаёлда йўлга чиқдинг, Авазхон.

Қаҳр келса ақл бошдин қочадур,
Сендин кечсам давлат қушим ичадур,
Бу масканда ёнган чироқ ўчадур,
Не хаёлда йўлга чиқдинг, Авазхон.

Догларнинг бошинда думон бўлмасми,
Йигитнинг кўнглинда армон бўлмасми,
Мард ўғил отага дармон бўлмасми,
Не хаёлда йўлга чиқдинг, Авазхон.

Гўрўглибек оҳлар чекиб бородур,
Турай деса баданлари яродур,
Сенсиз ҳоли забун, бахти қародур,
Не хаёлда йўлга чиқдинг, Авазхон.

Гўрўгли сўзини айтиб, тамом қилганин кейин Авазхона бир қаради, аммо унда ўзгарини сезмади. Авазхон яна гетаманини қўймади. Гўрўгли 6 ойда қайт, дади, у бир йил даб сўради, охири бўлмади, олти ойи, бир йили аниқ бўлми, Авазхон ўрнинан турди. Ҳаволи қир даган отина миниб Ваёнгона қараб йўл тутаварди. Авазхоннинг кетишини эшитиб, Гулрухсор

..... *.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*.....*

пари ҳам кўзида ёши дешона чиқди. Авазнинг оти-
ни жиловиннан тутиб зори гирён—бағри бирён бўлиб,
йўлдан қайтармоққа азм айлаб, ё бирга кетишга ро-
зиллик олинг мақсадинида ёвориб бир шеър айтар бўлди.

**Айрилиққа бағрим ёқиб,
Авазхон, қайга борурсан.
Енурман ўтдай туюқиб,
Хон Аваз, қайга борурсан.**

**Бунда менинг ёлғиз бошим,
Узоқ эрур ёр—қардошим,
Токай оқар кўздин ёшим,
Авазхон, қайга борурсан.**

**Сен кетсанг қайтурсан қачон,
Юракларни ўртар хижрон,
Кўз тутирмиз бўлиб гирён,
Хон Аваз, қайга борурсан.**

**Гулрухсор айтур: нетайин,
Сенинг бирла сайр этайин,
Опкетсанг бирга кетайин,
Авазхон, қайга борурсан.**

Гулрухсор пари бу сўзни айтиб тамом қилди, аммо
Авазхон раъйидан қайтмади, хайр—хўшлашиб босди
отга қамчини, от ҳорлаб ўкчани гўтарди. Шу гети-
ниша чўлдан—қўлдан, доғдан—дошдан, ёндан—дарё-
дан ошиб Ваёнгон шаҳрина галиб етди. Гетганида
шошотдин бола бўлиб, ҳозир соқол—мўйловли забар-
даст йигит етнингани сабабли уни ҳеч ким танимади.
Шу ерда юрган бир йигита айтдики, ҳой гўч йигит,
бор. Булдур қассобнинг ўғли Аваз галибди даб ай-
тиб, онасинан суявчи ол, дади. Йигит югуриб бориб,
Авазхоннинг онасина бу гапни айтиб, бош—оёқ сарпо-
ғийиб, камширни ёгартриб қайтди. Камшир олиб, бу

дурған гўч йиғити таниб билмади. Авазхон шунда онажоним, даб наъра чакди, сасиннан таниб, онаси қучоқлаб бағрига босиб йиғлаб юбараварди. Шунда Авазхон бошинан ўтганларни соза солиб бир шеър бошлади:

Онажон, гафлат ичинда,
Лочин бўлиб тўра тушдим.
Ёзғит бор экан бошимда,
Қочиб бўлмас зўра тушдим.

Ул кўринган Қоф тоғидур,
Қочсанг ўлмакнинг чоғидур,
Ёлғизлик бизга ёғидур,
Гўрўғлидек зота тушдим.

Мани мундин олиб кетди,
Чўлу саҳролардан ўтди,
Чамлибелда Ватан тутди,
Қирқлар тўпорина тушдим.

Анда юриб ўсдим—ундим,
Қирқлар билан шароб сундим,
Гулруҳ нарига уйландим,
Қора зулфи тора тушдим.

Авазхон дерлар отима,
Онам ёнадур ўтима,
Бугун етдим муродима,
Қайтиб галиб юрта тушдим.

Авазхон бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин онаси тўй—томошани бошлаб юбараварди.

Авазхонни Чамлибелдан қайтишида кўкрагида бир кек уйғониб қайтди. Бу кек юртига галгаллап кейин наҳса кўйиб бораварди. У ўйладики, яқин орада Гўрўғ-

ли ўлади, қирқ йигити, молу—мулкни бўлишиб тарқалади, шунинг учун ман тезроқ ёнбошима аскар тўплаб борсам, мол—мулкни, Гулруҳ хотинимни олиб қайтсам Оға Юнус парини ҳам олиб қайтсам хизматимизда бўлур ади, даб ўйливариб, ҳеч тинчи бўлмади. Охири бир гуи Ваёнгон юртининг подшосини олдина бориб, кўнглиндаги гапларни айтди. Аммо подшо:

—Эй, нон урғон ўғлон, сан Гўрўғлини нонини еб гало бўлиб, инди устина таёқ гўтариб боржоқмисан! Ё мани қарриғанимда Гўрўғли билан тўқинтириб хонавайрон атажакмисан, даб унинг сўзини маъқулламади. Шунда Аваз Гўрўғлидан ўрганган ол—йўла ўтди.

—Тақсир, шунча олтин—кумушлар билан санго Оға Юнус паризодни ҳам галтириб барар эдим,—даб йўл ўқиварди. Паризод ўртаға тушганнан кейин подшо юмшади. Эй бир қарриған вақтда паризодли бўлсақ ёмонми, даб Авазхоннинг алина уч минг қўшинни тўпи тўпхонаси, яроғи—анжомни билан бариб, Чамлибела гетилина рухсат барди. Авазхон уч минг аскар билан Чамлибела галаварсини. Инди гапни Гўрўғлидан эшитинг.

Авазхон кетганнан кейин олти ой ўтди, бир йил ўтди, уч йил ҳам ўтди, хабар бўлмади. Гўрўғли қанотни қайрилғон қушдин бўлиб қийналарди, яралари ҳам битиб, куч—қувата миниб, аҳволи ҳам яхшиланди. Бир гуни душ гўрди. Қараса, Аваз лак—лак аскара боли бўлиб, туғ гўтариб, довул қоқтириб, Чамлибела галётир. Гўрўғли ўрнинан ирғиб туриб, эшикка чиқди, чўпа—чера түфлади, шў вақтда олдиннан Сафар кўса чиқди. —Эй, кўса, ман душимда Авазхонни гўрдим, даб алина созини олиб, дупини баён атиб бир шеърни бошливарди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Эйланди Аваз галмади,
Бир неча сурдим давронлар,
Эйланди Аваз галмади.

Гўч йигит жангда қон сочар,
Номардлар ўз айбин очар.
Тузингни еб алдаб қочар.
Эйланди Аваз галмади.

Ничча йиллар чекдим ҳижрон,
Топилмас дардима дармон,
Тушимда бўлдим андармон,
Эйланди Аваз галмади.

Ё бир ғайри билан бўлди,
Ё бир ағёр пандин олди,
Эртадан чопшоҳа қолди,
Эйланди Аваз галмади.

Қилмади бизга вафони,
Юклади жабру жафони,
Қирқ йигит этар тонони,
Эйланди Аваз галмади.

Элу юртим Чамлибелдур,
Яйловлари қизил гулдир.
Гўрўғли зурёдсиз қулдур,
Эйланди Аваз галмади.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилганнақ кейин айт-
дики, эй кўса, мани кўнглим бир ёмон нарсани сезиб
дуринди, шу Аваз галса биза яхшилиқ билан галмас,

бир қўшина бош бўлиб урушмоқа галмаса яхши ади, дади.

—Гўрўғли оға, уйда ётавариб вос—вос бўлибсан. Шу жинка Авазда Чамлибела галиб урушгидин юрак борми, галса ўзим алдина чиқиб калласини оламан, дади Сафар кўса.

Шундатиб, булар бу ерда дураварсин, индиги сўзини Авазхоннан эшиттиг. Авазхон Гўрўғли душ гўриб уйгошган оқшоми донг саҳарда Чамлибелнинг бир чаккасинда Юлдуз доғина галиб қўш ташлаб туғдиквади. Жойлашиб олганнан кейин юрагина хўвр түшди, агар Гўрўғли ўлмаган бўлса, нишатмак гарак, бас галгидин ёғдой бормакап, бизда даб гижинаварди. Ўзи боринна юзи чидамасдан ирисиннан икки отлини хўшомадлаб Гўрўғлини даргоҳина юбарди.

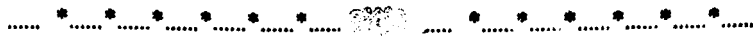
—Боринглар, йигитлар, Гўрўғли ўлими—дирими хабариани билиб галинглар, дади Авазхон.

—Хабарини ҳам тутамиз, бўйинна ип боғлаб ота сурратиб алдинга апгалиб ҳам ташлимиз, бизларни сан ким даб юрибсан, дади йигитлардан бириси. Булар ўзларича губирлаб, лоловлаб ота қамчи босиб, Гўрўғлининг майҳонасининг алдина галдилар. Гўрўғли дўнини елвагай солиб, эшикни алдинда дурвади, икки отли галаварди, лоловлаб. Ҳар бирининг бўйи икки ярим газ, гўзлари чақчайиб, буртлари осилиб гетган бир бало.

—Ҳой одам, Гўрўғлини билармисан, билсанг чақир бера, бу жолотоя бир ботирлиқимизни гўрсатали даб шовқин солавардилар.

—Гаппи—сўзинг бўлса айтавар, ман Гўрўғлининг яқин одамнан, дади Гўрўғли.

—Лол бўл, чақир ўзини, бизларни отдан түширсин, бизлар икки пуллик хизматкор билан гаплашадовини одамлар амасмиз, даб йигитлар яна дойирди солавардилар.

Шундан кейин Гўрўғли ичона гириб ёв—яроғини олиб, гийиниб, қилич—қалқонини олиб, Ғиротни ҳам миниб, майхонанинг орқасинан айланиб чиқди.

—Қани гал, Гўрўғлини гўрадовин бўлсанг даб бирини анғасиннан тутғони билан Ғирот етти газ осмонга бўкчиди, етти газача гўтарилиб, ёздирилиб гетиб ошоқа шолт атиб, тушди, оғзини ҳақакдин икки очиб, тамом бўлди. Бунини гўриб иккинчисини орқасина қараб босди отини, майдондан қочган қўчқордин бўлиб, ҳеч ёна қарамасдан дўғри Авазхонни олдина борди. Бироз вақтгача тили танглайна ёшишиб, дағ—дағ қалтираб, ангаки ангака деймин ўтирди.

—Қани на гап, сизларни йўлбарс қўвдим, ё дева йўлиқдингизларми?—дади Авазхон.

—Йўлбарс билан дев йўлиқса қани ади ушдан ҳам батар Гўрўғли даган бир балога йўлиқдик, шеригимни бир тутғанда етти газ осмондан тапшаб ўлдирди, ман бир амаллаб қочдим, дади йигит.

Шундан кейин Авазхон ўйладики, аммо инди бўлмади. Гўрўғли ўлмаган экан, дини бўлса, бу қўшин билан уни енгиб бўлмас, қайтиб гетеве́рсак ҳам бўлмас, энди бахт оғло, бир савашиб гўрали, енгсак бахтим, енгилсак бир йўл шилатиб омон қолармиз, даб энг зўр—забардаст алдина найза урушда, қилич чопишда, гўраш тутишда одам чиқармидовин бир ботирини сўйлаб, Гўрўғли билан якка олишува юбарди. Бу одамни одина Мустафобек даб од барадовин адилар. Мустафобек—асбоб—анжомини шай атиб, отини миниб Гўрўғлини қароргоҳина қараб бораварди. Гўрўғли қараса яна бир отли галёттир, ёнқи қочган галёттир ўхшиди даб қараса бошқа бир одам. Аммо гўришининан беш—ўн одама той галадовин ёғдоғи бор. Бу одам сал уруш гўрган акан, ҳавой—сиёсат атмасдан галиб, Гўрўғлига салом барди.

—Эй яхши йигит, сан кимсан, нердан бориб, нердан галётирсан, дади Гүрүғли.

—Уғлинг Авазхонни Юлдуз доғина туғ дикиб, сани енгин учун қўш ташлаганина икки кун бўлди, хабаринг йўқми, ман шуни ботир йигитимап, сан билан гўраш тутмоқа галдим, дади Мустафобек. Бу сўзни эшитиб Гүрүғлининг хуши бошинан учиб гетаварди. Сўнг ўзинга галиб қараса, қирқ йигити ҳам жам дурғанакан.

—Қаши жўра, ростдан ҳам урушасанми, дади Гүрүғли

—Урушаман, дади Мустафобек.

Шунда Гүрүғлининг Мустафобекка қараб айтиб дурған шеъри:

Урушсанг чиқғил майдона,

Дов саники, ё маники.

Бўяларсан қизил қона,

Дов саники, ё маники.

Доғларнинг сараси Болқон,

Сарингни этарман талқон,

Эйнингдаги дамир қалқон,

Дов саники, ё маники.

Қирқ йигит ёнимда асо,

Отини ювар ҳовуза,

Мустафобек, инон сўза,

Дов саники, ё маники.

Гүрүғли дейди ал—омон,

Қиличимдан оқади қон,

Бугун бўлар охир замон,

Дов саники, ё маники.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилғаннан кейин Мустафобекнинг қайфи учиб гетаварди. У ўйладики, ноўрни қон дўкишидан фойда галмас, бу Аваз одам бўлганда отасини устина аскар тўплаб галмас ади, ман кимни тарафини олиб Гүрүғли билан урушиним

гарак, урушиб енгилиб шарманда бўлганнан дўст ту
тниниб, шердай ога орттирганим яхши амасми, деб
Гўрўғлига қараб айтдики, эй Гўрўғли ога бир оқна-
дарни сўзгина гириб, санго қарши тиг гўтариб галиб,
ман номардлик атдим, шу мани гечирсанг бўлмими,
дади. Мустафобекнинг бу сўзинан кейин Гўрўғли ик-
киси дўст бўлиб ога—шилиқ гиришдилар. Сўнг бирга
Авазхоннинг алдина қараб гетдилар. Гўрўғли Муста-
фобекни дўғрига юбориб, ўзи доғни айланиб, дўғри
Авазхоннинг чодирини устинан чиқди. Гўрўғли ўйла-
дики, юз—юза тушса Авазхон юзи чидамасдан салом
берар, балки уруш—ғавғосиз яна ярашиб ота—бола
бўлиб гетаварармиз. Аммо Авазхон Гўрўғлини гўриб
ўрининан ҳам турмади. Шунини бўлса ҳам Гўрўғли
ичинан «Улли одам кўприқ бўлади» деб салом берди.
Лекин саломни жавобсиз қолди. Шунда Гўрўғлининг
қаҳри галиб, шунча берган нон—тузгина, тарбиясила
ачиниб, Авазхона қараб бир шеър айтаварди,

Берган саломим олмадинг,
Салом урар, болам, сани.
Ман безуррэд бир одамман,
Тузим урар, болам, сани,
Солигим тушди олама,
Жавоб бермадинг салома,
Нуқсон келтирма калома,
Калом урар, болам, сани.
Майдона кирдим мард бўлиб,
Душмана тегдим дард бўлиб,
Йўл тутдим кўзим тўрт бўлиб,
Меҳрим урар, болам, сани.
Маст бўлиб мастон ўтириб,
Ганима ўқим ўтириб,
Тўп—тўп лашкарингни қириб,
Гўздирарман, болам, сани.

Хўжа тоғларнинг қорисан,
Қирмизи гулдан орисан,
Гўрўғлини шунқорисан,
Танимасми олам сани.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, таъсирини билмакчи бўлиб Авазхона қаради. Аммо Авазхон бу сўзларни эшитгана ҳам ўхшамади. Аксинча Авазхон буни овозини ўчиринг, даб аскарларини қўзғаб урушни бошлаб юбараварди. Гўрўғли ҳам қирқ йигити билан, Мустафобек ҳам буларга қўшилиб, бошланиб гетди бир уруш, ер остин—ўстун бўлди, имир—думоннан одам-одамни дониб бўлмади, мослиқ—мослиққа қоқилишиб, қон сув бўлиб оқди. Охирида Авазхон ишни чапна гетишини билди. Аскарлари қочиб тамом бўлгон вақтда яқинлашиб галётирган Сафар маҳрамга қараб, Ҳаволи қир отини дўғрилаварди, Бўздумон от иккиси бир—бирини таниб, кишнаб юбарди. Сафар кўса ҳам Авазхоннинг фикрини тушуниб индамади. Иккиси яқин галиб, Авазхон саломлашиб айтдики, эй Сафар оға, ман бир юзиқарачилиқ атдим, инди бу аҳволда Гўрўғли отамизни юзина нишатиб қарарканман, дади.

—Қисинма, Гўрўғли—юраги кенг бир мард йигит, сани атган ишларингни гечириб юбарар, дади Сафар оға. Шу галишда Гўрўғлига яқинлашиб қолдилар. Авазхон отдан тушиб, қўл қовуштириб Гўрўғлининг ёнина борди, Гўрўғли алик олди. Аммо гап қовушмади. Гўрўғли айтдики, аммо Авазхон ўғлим бу ишинг нишатганинг бўлди, ман санго на ёмонлик атдим, дади. Авазхоннинг Гўрўғлидан ўрганган кўп шумлиқлари, ол—йўллари боради. Уйна солиб бирини ишлатди.

—Отам уч йилдан бари ётиб ичи қисилган бўлса бир алини оясини қичиғи гетсин, даб бу аскарларни сан-

нан таёқ едирмака олиб галвадим, дади Авазхон.

—Ҳой занғар шу ерда олдинг, дади Гўрўғли. Сўн
Сафар маҳрам ота—болани яраштирди. Шунда Гўрўғ-
лининг вақти хуш бўлиб, Авазхоннинг ёшлиқ атиб
янглишганини айтиб, алаштирмасликка чақириб ай-
тиб дурған шеъри:

Кетганига уч йил бўлди,
Бу лашкара бошдур Аваз,
На бўлса худодан бўлди,
Алаштирманг, ёшдур Аваз.

Бир кеча тушимда кўрдим,
Шоҳ бўлиб отланиб юрдинг,
Гулрухсорни олиб бердим,
Биздан кўнгли хушдур Аваз.

Туғ тикканинг Юлдуз тоғи,
Илғор этсам сўлу—соғи,
Не сабаб бўлибсан ёғи,
Бизнинг билан дўстдир Аваз.

Нечун ёнимға келмадинг,
Берган саломим олмадинг,
Ўз қадринг ўзинг билмадинг,
Тутгон йўлинг бўшдур, Аваз.

Қари отангни хор этиб,
Ёхти жаҳонни тор этиб,
Бир кўрмакликка зор этиб,
Бағринг сани тошдур, Аваз.

Гўрўғли мастона турди,
Лашкаринг қириб битирди,
Сени насибанг келтирди,
Энди юртинг дешдур, Аваз.

Гүрүғли сүзини айтиб тамом қилғаннан кейин Гүрүғлининг мардлигиннан уялиб Авазхон ер билан данг бўлди. Сафар кўса орадаги ўнғайсизлиқни йўқотиш учун Гүрүғлиға қараб:

—Эй Гүрүғли оға, инди на гап сотиб дурибсан, Авазхон инә хаторимизга қўшилди, сан касалдан туриб яхши бўлдинг, инди бир зиёфатлик иш бўлди, эл—елотни алдиннан ўтиб, юрт йиқиб бир тўй атмасак бўлмас, Дади

—Аmmo Сафар оға, дўғри гапни айтдинг, қани қўйларни сўйинг, қозонларни қўйинг, қўчқорвоз, гўрашвоз, масхарабоз, бахшларни чақиринг, тўйни бошланг даб, Гүрүғли эла жар чақиртириб юбараварди.

Авазхоннинг хатоға йўл қўйиб, Гүрүғлидан кечирим сўраб, қайтадан ота—ўғил бўлганининг тарихи шу билан тамом.

Эшитганларингиз учун раҳмат!

К а м п и р

ГҮРҮҒЛИ билан сотошгон маккор кампирнинг тарихи шундан иборат.

Нишонурнинг Болибек даган подшоси бор ади. Гүрүғли Болибекнинг элина чоповулчиликка галавариб, уни безора қўйди. Подшо нишатарини билмин охири машварат чақириб, уламолари билан маслаҳат қилиб айтдики, эй, уламолар, бу Гүрүғли даган ўтагетган занғар, жолотой бир йигит чиқди. Қани мунн додиннан галадўвни ёғдойдаги бир одам борми, ё бу занғар бизни босқилаб юраварамн, дади.

Унда уламолар айтдики. тақсир бу Гүрүғли билан ёғдойлашншдан бошқа чора йўқ. Ушн чақириб гатирасиз, машнат қурасиз, дўн гийдирасиз, ярашасиз. гап-

ни бўладовин ери шу далилар. Подшо ўйланиб ўтириб—ўтириб, ёнига Мустафо вазир даган қарри вазирини имо билан чақирди. —Эй, вазирни акбар, қани бу гана сан надисан, дади. Шунда вазир айтдики, эй тақсири олам, жолотой билан ёғдойлашиб гун гўриш қийин, бу тошфа дузинини еб дастурхонинини дапкилаб гетеваради, дади.

—Агар ундай бўлса санинг фикринг на,—дади подшо. Вазир айтдики, эй тақсири олам, бу Гўрўғли даганини бир ортиқмоч ери йўқ. Бунни одам атиб юрган нарса унинг оти бўлади. Гўрўғлининг гайрати Фиротни белнига мингандан кейин дўлиб—дошпади. Фирот бўлмаган ерда Гўрўғлини ўлди дап ҳисоблайверасиз.

Бу сўзни эшитиб подшонинг жонига сўл юриди. Уривинан туриб айтдики, қани бу отни Гўрўғлининг алиинан тортиб олишини йўли ничик бўлади, дади.

Мустафо вазир айтдики, эй тақсири олам бу отни Гўрўғлидан на уришиб, на гўрашиб, на олди—сотди атишиб олиб бўлмас. Бунни бир йўли ҳийла билан ўнгирламок, дади.

Ана шундан кейин подшо қалъага жар қичқиртирарварди, кимда ким Гўрўғлининг Фиротини на йўл билан гатириб барса минг тилло танга, боп—оёқ сарпо барилади.

Нишонур қалъасининг четинда, бир кўна чотмада одама хайри деймидовин, манглайқора бир пес, маккор кампир бор ади. Кампирнинг одина Шомомо мак бор даб од барадовин атилар. Бу хабарни эшитиб гампирга жон гирди. Минг тиллони эшитиб, икки отлаб подшонинг оллина галди.

Қани тақсирим, санго Гўрўғлини оти гарак бўлса, минг тиллони атагимма дўк, дади.

—Подшо қараса, бели букилган, дини дўкилган, пени сўкылган бир кампир жиржайиб дурибди

—Эй момо, бу иш сани алингнан галавўлармакан, дади подшо.

—Дунёда бир жодугар бўлса, шуни ўзиман, иккиси бўлса биринчисиман, тиллони санивар, дади кампир.

Вазиру уламолар ҳам кампирни яхши билганликдан подшога кўш—кўш бўлиб, кампирни чор доғли Чамлибела юбаришни маъқул топдилар.

Кампир подшодан минг тиллони олиб, едди марта тугиб, уйини тўрина гўмиб, беш тиллосинна бир моча эшак олиб миниб савдогарлара қўшилиб, Чор доғли Чамлибела галганини билиб, савдогарлардан узилиб қолди.

Шу вақтда Гўрўғли ичи қисилиб, Сафар кўсани ёни-на чақриб айтдики, эй, кўса қани юр, эл—юрт тинч-ми, бир айланиб қайтали, шояд овимиз ўнг галса, дади. Сафар кўса чилимни кайфинида иркилиб ўтирвади ўрниниан кўзғалиш ёқмади.

—Эй Гўрўғли ога ўзинг айланавар, дўқни дарпатма, очни сўллатма, натасан мани қўзаб,—дади.

Шунда Гўрўғли якка ўзи айланиб, бир дападан ошиб тушвади. Бир қора гўриди. Бориб қараса, бир эшак, ёнинда бир кампир хўррак уриб ётибди. Гўрўғли кампирни бир дуртвади кампир икки газ бўкчиб, шолт атиб ера түшди, ёқасинна очиб туф—туфлаб зўрдан ўзина галди. Гўрўғли қараса бир кампир дурибди оғзи ўчоқдин, бели кунладин, сочлари байтални ёлидин, диллар ёвадин бир бало.

Гўрўғли ичиннан айтдики, яхши ҳам кўсани қолгани, агар галса бунн гўриб. оғзина учуқ дошиб гетадўғин хилиннан акан. дади.

—Эй момо бу ерда нашатиб ётибсан, дади Гўрўғли. Кампир дарров Гўрўғлини дониб шумлиқа ўтди.

—Эй болам, ман бир алашиб юрган, бир оёқи берла, бир оёқи гўрда бўлган кампирман, шу ерда жон таслим атсам сан мани гўмиб, бир фотиҳа ўқи, дади.

Гўрўғли айтдики, эй момо ўлимни қўй, қани эшагинга миниб алдима туш, сани қалъага олиб гетаман дади. Кампирни бир амаллаб эшақка миндириб, олиб қайтди. Гўрўғлини айланганина хавотир олиб оға Юнус пари эшикка чиқиб дурвади. Бир вақт қараса Гўрўғли гўрдан чиққан маймулдин бир шалпанг қулоқ кампирни эшақка миндириб еталаб галётир.

—Эй Гўрўғли бу на бало дади, Юнус пари.

—Санго бир хизматкор топиб қайтдим, дади Гўрўғли.

—Хизматкор шундин бўлса отамдан ори дади Оға Юнус, бунн нердан топган бўлсанг шу гўра олиб бориб диқ. Бу момо хайр берадиган тоифадан амас, бу момо ё сани, ё мани, ё Авазжонни, дим бўлмаса Фиротни бошина етади, дади Юнус пари.

—Бу хотин даганини сочи узуп, ақли қисқа бўлади, дагани рост ўхшайди, шу кампирни алиннан на галади, шугун—эртанг ўлишдан бошқа иш бунинг алиннан галмас, дади Гўрўғли.

Аmmo Оға Юнус пари сўзиннан қайтмади, ман бу кампирни юзини юзима туширмайман, бунн бу ердан йўқот, даб дуриб олди. Ноилож қолган Гўрўғли, меҳмонхонани қоштолинда бир ҳужрага кампирни қўйиб, ортғон—уртғон нарсаларни бариб бепарво юраварди.

Кампирни дилагани ҳам шу ади. Унинг биринчи иши Фиротни алдина ўт таплаш бўлди, беш—ўн гун ўтни галиб отни оғзина тутди, бир ой—ярим ойдан кейин узоқдан отиб юрди, яна беш—ўн гуннан кейин якин галиб отни сийпаб ўзина ўргатаварди. Гунлар ўтавариб, кампир отни миниб, ҳовлида айланмоқ чиқарди.

Инди кампирнинг охирги мақсади—отни олиб қочиш қолғон ади. Кампир бир гуни Гўрўғлининг ёнига бориб айтдики, эй ўғлим, сан манго бошпано бардинг, нон—дуз бардинг, инди манинг умр—гуним тугаган бўлса гарак, манго жавоб бар дади.

Унда Гўрўғли айтдики, эй момо манго на оғирлиқинг

бор, ўлсанг ўзимиз дик дуриб, бори қондани атиб дуо-
йи фотиҳа қиламиз дади.

Нлоё ёшинг юздан ошсин, болам, сан маани сийла
санг, сани худо сийласин, дади кампир. Инди санг
бир сирим бор, шунни айтай, манда обизамзамнинг суви
бор, саксан йилдан бари сақлаб галдим, табиб отам-
дан мерос қолган. Аммо шунни ичган одамни бели бу
қилмас, дини дўкилмас, дади кампир. Узоқ умр, те-
тиклик кимга ёқмиди, бу сўзни эшитиб содда Гўрўғли
севишиб гетди. Қирқ йилгити ҳам ёнина чақириб,
биргаликда сувин ичди. Кампир сув ичтина бехуш дори
қўшиб қўйвади. Ичгани бир—бирдан аснаб таппа та-
шварди. Инди ичондаки хотинлар қолгон ади. Кампир
сувин булара ҳам мақтади. Аммо Оға Юнус пари сал
хушёр амасми, бу гапга ишонмай айтдики, эй момо
аевал ўзинг бир ичиб гўрсат, сўнг бизлар ичсак, да-
ди. Кампир сарҳумни шунини тутиб ичдики, сув енг-
дан ўтиб, маҳсиенни ичтина түшди. Буни англамаган
хотин қизлар ҳам сувин ичиб, онги учиб ётиб қола-
вардилар. Кампира шу гарак ади. Оғзи қулоғина етиб.
Юнус парининг жиғасини боппина қўндириб, Фиротни
миниб, Ишонур нердасан дап ўта гетди.

Кампир Фиротни миниб гетаварсин, энди сўзни Гўр-
ўғлидан эшитинг. Гўрўғли бир вақтлар гўззини очиб
қараса намозгар маҳали бўлибди.

— Бай—бай оқшом кўп ичиб ярибмиз—ов, Кўса Фирот-
ни эгарма, биз каллани шамоллатиб қайтали, дади.
Гўрўғли, Сафар кўса ҳам сал оғина галвади, зўрдан
ўрчиннап туриб отхонага қараб гетди. Сафар кўса
риб қараса Фирот ҳам йўқ, эгар асбоби ҳам йўқ.
Югуриб Гўрўғлининг ёнина галди.

— Оға, Фирот йўқ!—дади Кўса.

— Эгар—асбоби боти?

— Эгарч ҳам йўқ, Фиротинг ҳам йўқ дади Сафар кўса.
Гўрўғлининг юраги шувв атди. Бу хонавайрон кампир

бир бало атган бўлмасин—ов, даб ўйланди.

—Кампирни қаранглар, боми, йўқми,—дади Гўрўғли. Бориб қарасалар кампирни хужрасинда кўна тўппидан бошқа бало ҳам йўқ. Бўлгани эшаки ҳонқириб дурипти. Аммо Гўрўғли дишини қисиб, қутурғон нардни оғзинан кўпик сочиб, дўрт тарапа ўзини тошоди. Лекин фойдаси бўлмади, Бироз соат замон ўтиб,—Гўрўғли ўзига галди. Ешлиги, Фироти ёдина тушиб, кўнгли бузилиб, йнғитларина қараб айтган шеъри:

Фиротимни сизга таъриф айласам,
Ипакдан эшилган ёллари бордур.
Сорсимас оёқли, синмас туёқли,
Тиллодан қоқилган наллари бордур.

Майдона гирганда юз минг ўйинли,
Қадди камолина боқсанг тўйимли,
Сийрати сумбатли, нозик бўйинли,
Сағрисинда кўна холлари бордур.

Саваша гирганда оғзини очар,
Душманлар алдинда тўрт ёна қочар,
Урушда оғзиннан оқ кўпик сочар,
Ёв бошин гамирган ҳоллари бордур.

Ер сорсилар Фирот бориб тўпилса,
Ғаним қочар ойболталар чопилса,
Гўрўғли дер: агар Фирот топилса,
Оллоға аталган моллари бордур.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Оға Юнус парининг ёнига галиб айтдики, аммо Юнус пари, айтғонинг дўғри чиқди, кампир Фиротни олиб қочиб гетибди, дади.

—Дим сара бўлибди, ман санго бошда айтганда қулоқ солмадинг, инди қўлсиз—оёқсиз бўлиб ўтиравар,—дади Юнус пари.

—Бу гапларни қўй, сан дирноқинга сар атиб, нера гетганинг билиб барсанг бўлди. Отни апгалмак маннан бўлсин, дади Гўрўғли.

Оға Юнус пари дирноқина сар атди. Қараса кампир Ғиротни Нишопурга олиб галиб орқайин ўтирибди.

Гўрўғли отни дарагини эпитиб, кийим—бошларини тахлаб йўла тайёрланаварди. Бу вақтда, Оға Юнус парининг Гўрўғлига қараб айтиб дурган шеъри:

Дири бўлсанг кимлар галмас ёнинга,
Ғирот минган дамир дўнли Гўрўғли.
Қўп ғанимлар ҳавас амиш қонинга,
Ғирот минган дамир дўнли Гўрўғли.

Душман гўрсанг пўлат ёйни чекарсан,
Қилич солиб қизил қонин тўкарсан,
Отадан ёлғизсан, якка ўтарсан,
Ғирот минган дамир дўнли Гўрўғли.

Юнус дер, ўғлинг йўқ бирга гетмака,
Қизинг йўқдур мотамингни тутмоқа,
Қарорим йўқ сансиз ёлғиз қолмоқа,
Ғирот минган дамир дўнли Гўрўғли.

Оға Юнус пари бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, Гўрўғлининг гийимларини ечиб, бошина қулоҳ, агнича жанда гийгизиб, ёнбошина кади осди. Уни қаландар тусина киргизиб, оқ йўл диливарди. Шунда Гўрўғлининг кўнгли бузилиб, йигитларина қараб айтган шеъри:

Қирқ йигитим юрта қайтиб галинчам,
Васиятим: паризодим инжилтманг.
Ғиротимни ўз қўлима олинчам,
Васиятим: паризодим инжилтманг.

Фирот деб ахтарсам доғи—дузларни,
Бир йилда галмасам изланг бизларни,
Ўзим ўлсам руҳим қўллар сизларни,
Васиятим: Авазхоним инжилтманг.

Ўмон бўлсам Фиротимни оларман,
Дўстим қайси, душман қайси биларман,
Бир йил ўтиб қирқ гунлара галарман,
Васиятим: паризодим инжилтманг.

Ҳар қайсинг ҳар ерда беҳуда газманг,
Беажал ўлмасман, умидни узманг,
Оғзи ола бўлиб қўшимни бузманг,
Васиятим: паризодим инжилтманг.

Ман тиларман мудом сизга омонлик,
Кўнгилга келтирманг ҳаргиз ёмонлик,
Иш битса турмасман соат—замонлик,
Васиятим: паризодим инжилтманг.

Ман деярман сизга кўнгилда борни,
Излаб топсам ул шум, махлуқ, маккорни
Оларман Фиротни—номусим, орни,
Васиятим: паризодим инжилтманг.

Гўрўғли дер; фикрим—зикру санода,
Манинг учун баринг бўлинг дуода,
Ҳаммангизни ҳақ сақласин панода,
Васиятим, ҳеч бир жонни инжилтманг.

Аммо Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин қирқ йигити билан паризоди, Аваз ўғлини қалъада қолдириб, Нишопур нердасан, даб йўла тушаварди.

Гўрўғли гетганнан кейин қирқ йигитнинг тинчи бўлмади. Сафар кўса айтдики, аммо йигитлар, Гўрўғли эгамизнинг изишнан етиб, яна оз—моз пайд—насиҳат олиб қолмасак, бошимиз бирикмас. Қани гетдик, даб ота қамчини босаварди.

Гүрүғли инди бир даһадан ошвади, орқасинда бир чаплов гүринди, қараса Сафар кўса бошлиқ қирқ йигити от солиб галётир. Сафар кўса Гүрүғлининг қоши на етиб галиб айтдики аммо Гүрүғли оға бош бўлмас, гавда лон, сансиз бизлар қалъада ётиб тинчимиз бўлмас, дади,

Гүрүғли айтдики, эй кўса, қол дадимми қол, Фиротни гуч билан, уруш билан олиб бўлмас, олсам ҳийла билан оларман олмасам бахтимдагини гўрармандон, дади. Агар қарорнинг қатти бўладовин бўлса, бизлар қоладовин бўлсак, бизлара яна бир насиҳат бар, палинчанг шунни ёдда тутали, дади Сафар кўса. Шунда Гүрүғлининг йигитларина қараб, насиҳат бериб айтган шеъри:

Ман сиза насиҳат айлай,
Юртни тарк этувчи бўлманг,
Узингдан ғайри номардни,
Хизматин тувчи бўлманг.

Аданнан ошганда тўра,
Ўлтирма, ўрнингни сўра,
Гал даб айтилмаган ера,
Иштилиб борувчи бўлманг.

Ўтманг яхшини гўрганда,
Ҳолиннан хабар барганда,
Бир дардли йиғлаб дурганда,
Енинда гулувчи бўлманг.

Бир йигит зурёдсиз бўлса,
Яйлов тўла моли қолса,
Муханнаслар долон солса,
Сиз ундан олувчи бўлманг.

Тақдири азал ёзилса,
Бирночор аркаксиз қолса,

Оқ юзи қўша хол бўлса,
Сиз унга тегувчи бўлманг.

Яхшининг юзи жаннатдур,
Уни кўрмак ганиматдур,
Номарднинг иши миннатдур,
Зар берса олувчи бўлманг.

Бедов минсанг доғ ошарсан,
Савоб олсанг кўп яшарсан,
Ёмон иша чўлошарсан,
Бемаҳал юрувчи бўлманг.

Бўлмас манинг кароматим,
Найлай бўлмаса Гиротим,
Ўирқ йигит манинг қанотим,
Бемаҳал кетувчи бўлманг.

Доғларнинг боши думондур,
Икки сўзлаган ёмондур,
Ёвга ишонмоқ гумондур,
Зинҳор сир берувчи бўлманг.

Ҳар ким сўзин билиб айтса,
Яхши билан ваъда этса,
Бир савоб иш учун гетса,
Бош қўшмин қолувчи бўлманг.

Юриш ҳо, Гўрўғли, юриш,
Меҳмон келса гулиб совуш,
Урушсанг мард билан уруш,
Қочгонни қувувчи бўлманг.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан сўнг Сафар кўса йигитлари билан Чамлибела қараб йўл тутаверди. Гўрўғли бўлса якқа ўзи пойи пиёда йўлни олаверди. Йўл азоби—гўр азобиннан баттар амасми, Гўрўғлини оёқлари қавариб, манглайиннан дар галаварди. Чой билан чилимни хумори тутиб, ўзини нера кўёрини билмади. Шу вақда Гўрўғлининг алдиннан

бир нуроний оқ соқолли киши чиқиб йўл бўлсин сўради. Гўрўғли у киши билан салом—алик қилганнан сўнг, Нишопурга бораётирғонини айтди, лекин Ғиротни, ўзини Гўрўғли аканини айтмади.

Оқ соққол кишининг Гўрўғлига раҳми келиб айтдики, эй ўғлим гўззингни юм, дади. Гўрўғли гўззини юмди. Бир муддат ўтганнан кейин оч, гўззингни, дади. Гўрўғли гўззини очса бир доғни атакинда дурибди. Оқсоққол киши шу гўришиб дурғон дов—дарахтлик Нишопур бўлади, бахтинг оқ, ёринг ҳақ бўлсин, даб, зим—зиё бўлди. Осмона учдими, ера гирдимни Гўрўғли биле билмай қолди. Шундан кейин буни Гўрўғли Ҳизри Илёс аканини англаб, отни нердалигини сўромин қолғонина кўп пушаймон атди. Гўрўғли шу ердаги булоқдан сув олиб ичди. Нишопурга яқин қолғонина севишиб, Ғиротни ёдина тушиб, бир шеър айтиб дурған ери:

Дали кўнглим маълул бўлма,
Маълул муханнас ишидур.
Ғиротим, маннан айрилма,
От кишининг қардошидур.

Сан отинга қуллуқ айла,
Ути—емини мўл айла,
Нишопур сари йўл айла,
От кишининг йўлдошидур.

Қалқон йигита қалъадур,
Дўған—дўғана панодур,
Тухмаг кишига балодур,
Отинг давлатнинг бошидур.

Яхши гунда бирга бўлар,
Ёмон гунда ташлаб гетар,
Охир муханнаслик этар,
Субутсиз, нодон ишидур.

**Гал—ҳо, Гўрўгли, галавар,
Дўсти—душманни билавар,
Туриб йўлингни олавар,
Ғиротинг кўнгил ҳушидур.**

Гўрўгли бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин Нишопур қалъасина қараб юриварди. Гўгум тушган вақтларда қалъани ичма гирди. Бориб бир қопини қоқди:

—Тангри меҳмони оласизми?

—Иўқ, даб эшикни манглайна қарс атдириб ёпдилар. Гўрўгли ўна яқин эшикни қоқди, меҳмон оладовини одам топилмади. Охири ҳориб бир кўчага ўтванди ола шовқин бўлиб тургон бир ўйнинг устинан чиқди. Қараса бир тўп қаландарлар базм атиб ётибди. Анинди кўшимизни тоқдик, дади Гўрўгли. Аста бориб, қаландарлара қараб, айтиб дургон шеър:

**Нишопура галдим бугун,
Меҳмон олинг, қаландарлар.
Юрак—бағрим дугун—дугун
Меҳмон олинг, қаландарлар.**

**Бошимда кўн эрур савдо,
Элу юртдин бўлдим жудо,
Жоним бўлсин сизга фидо,
Меҳмон олинг, қаландарлар.**

**Эшик қоқиб бўлдим гирён,
Ҳеч бир киши олмас меҳмон,
Бу на элдур, бўлдим ҳайрон,
Меҳмон олинг, қаландарлар.**

**Равшан айтар тоқдим сизни,
Энди қабул айланг бизни,
Бирга ейлик нону—тузни,
Меҳмон олинг, қаландарлар.**

Қаландарлар Гўрўглидан бу сўзни эшитиб бўлгонларидан кейин айтдиларки, аммо Равшан қаландар

гавданга қараганда туснинг бузуқроқ кўринади. Лекин сизнинг қулоққа ёқимлироқ сезилиб дурибди. Галниди майли санго кўшимиздан жой бардин, ладилар.

Гўрўгли қаландарлара кўшилиб чой ичди, чилим чакди, сал ўзинга галди. Қаландарлар ҳам кайфни бир ерлара олиб бориб, икки—бир, уч—бир гурунг уривардилар. Шунда Шоқаландар Гўрўглига қараб айтдики, эй Равшан қаландар, аммо санинг овозинг зўр акан, қани алинга дуторин олиб, гўрған—гечирғанларингизни биза бир нома айтиб берсанг бўлими, дади.

—Ажаб бўлади тақсир, дади Гўрўгли.

Шунда Гўрўглининг қаландарлара қараб гўрған—гечирғанларини кўп ердан айлангериб, тимсол гатириб айдган шеър:

Ишқнинг кўчасинда пинҳон газардим,
Манго бир шум қарри золимнан бўлди.
От солибман душман бошин узардим,
Сабр ата билмадим, тилимнан бўлди.

Бу бейик доғларнинг лоласин терсам,
Ғазаб билан эл—юртини ёндирсам,
Болини еб, боласиннан айирсам,
Ари йиғлар: «Манго болимнан бўлди».

Бу ишқнинг еллари саримнан газар,
Кўнгил на исгаса шу важни тусар.
Богларда гул сўлса, шум хазон эсар,
Булбул йиғлар: «Манго гулимнан бўлди».

От чопганда туёқлари тайрилар,
Чоповулда она қиздан айрилар,
Саваш қизар, ғаним бели майрилар,
Мағлуб йиғлар: «Манго золимнан бўлди».

Равшан энди пирин этагин тутар,
Эътиқод айлаган мурода этар,

**Саҳарлар сайрашиб турналар ўтар,
Турна деяр: «Манго уйрумнан бўлди».**

Аmmo қаландарлар бу номани эшитганларидан кейин, сўзгина яхши тушунмаслар ҳам бу тоза қаландарнинг дутор чертишина дим ихтиёр бариб, мулкиб қолдилар.

—Бай—бай,—дади бир қаландар,—қани жўра санинг одинг ким?

—Одимни Равшан даб қўшиғима қўшиб айтдимқу,—дади Гўрўғли.

—Ай шуннан ҳам од бўлма, элдаги хосаки одлардан топилмадима,—дади қаландар.

Унда Гўрўғли айтдики, агар ундай бўлса мани эл газиб юрган одим Шоқаландар бўлади, дади. Ана бу одинг бўлади, дади қаландар.

Шундатиб Гўрўғли қаландарлара қўшилиб шу гуни шу ерда ётди. Эртаси гуни қаландарлар бешдан, ўндан бўлиниб талап атмака Нишонурни ичина қараб гатавардилар. Гўрўғли қараса қаландарлар бозора бориб ҳар дўконнан бир ҳовуч жуган, майиз, ишқилиб на барса олиб борётирлар. Гўрўғли буларни тўпиннап астан узиллиб чиқиб гатаварди. Борварса шаҳарни четинда икки савдогар қўш ташаб ётибди. Гўрўғли ҳам қани буларни бир андиб гўрин, на кора одамлар аканлар дап бир мушда қуёша яғирнини бариб ётаварди.

Гўрўғли қуёшнинг иссинда гўззи илиниб гетдими. душиндагидин бирдан ола—тасир, дод—фарёд гўтарилди. Қараса тўрт барзанги йигит савдогарларнинг қўшина ўғрилиқа тушиб,долаб борётир. Гўрўғли ўрниннан туриб, бориб ўғриллардан бирисини жуп ёқасиннан тутиб, эгинна миндириб, бир урвади, гўззи олайиб, тилини тишлаб қолди. Дарров уни икки оёқиннан ту-

тиб иккинчи ўғрини устина зингдади иккинси қўшилишиб юмаланиб чуқолоқа тушиб гетди. Қолган ўғрилар бу данангдин балони нердан галганина ҳайрон қолиб, икки оёқини алина олиб, зим—зиё бўлдилар. Ишқилиб, ўғрини қароқчи урғондин бўлди. Бу воқеага савдогарлар ҳам ҳайрон қолдилар. Гўрўғлидан сўрадиларки, эй вўч йнгит, гийиминга қараса, қаландарсан, сийратинга қараса, қаландарлигинга ишониб бўлмиди. Сан нердан галиб, нера борётирсан, дадилар. Гўрўғли айтдики, ман бир юртиннаи айрилғон, талаб атиб юрган қаландарман, сизлар нердансизлар, дади.

—Бизлар узоқ элларданмиз, бу хизматинг учун дила, дилагининг, дадилар.

Гўрўғли айтдики, кўнглингизда бир қаландара аталган на бўлса, ман рози дади. Савдогарлар Гўрўғлига тўрт тўп мато билан хўржув ейимлик—ичимлик бариб юбардилар. Гўрўғли бу нарсаларни орқасина отиб қаландархона нердасан, дап йўла тушди. Геча қараб қалацдарлар тоғон нарсаларини ўртага қўйиб, инди Шоқаландарни сурштириб дурғонда Гўрўғли ичона гириб алишдаки нарсаларни ўртага тошади. Қаландарлар бу нарсаларни гўриб, онги қочиб, анграйиб қолдилар. Гўрўғлига қараб,—эй Шоқаландар бу нарсаларни нердан тондинг, ё ўғирлик атдингми., дадилар. Унда Гўрўғли айтдики, бир баққолнинг дўконини алдина бориб Маширабни ғазалларинан, Озарбайжон номаларинан қўшиғини қайприб ташивардим, баққол матоларни иккинсини алдима тошоди, унинг ёнинда бир чигтар боғ акан, у ҳам икки тўп мато ташади. Яна био баққол бу хўржунин барди. дади.

Аммо—лекин, Шоқаландар сани алдинга тушадининимиз йўк акан, бу нарсаларни сотиб, ўн от, ўн тўя олса бўлади. Бу сан бизларга ёшўлли бўл, дадилар қаландарлар. Унда Гўрўғли айтдики, эй қаландарлар, сизларарақу ман ёшўлли бўлармандон, сизлар ман на

дасам атармикансиёлор, дади. Атамиз дади қаландарлар. Шундатиб, гапини бир ера қўйиб, қаландарлар Гўрўғлини ўзларини бошичи—ёшулли атиб қўйдилар. Гўрўғлидан қаландарлар сўрадики, эй Шоқаландар, сани овозингизни мақтадинг, баққола, чингара қўшиқ айтиб бардим дадинг, қани бизларам бир қўшиқ айтиб барсанг бўлмими, дадилар. Шунда Гўрўғлининг қаландарларга қараб айтган шеъри:

Ёб—ичали қаландарлар,
 Ёнгон чироқ ўчар бир кун.
 Эл ичинда дарбадарлар,
 Дунё биздан гечар бир кун.

Дунё бир бузуқ қалъадур,
 Дардиннан бағрим яродур,
 Қора ер бир аждаҳодур,
 Оғзин очиб югар бир кун.

Бизни бейик доғдан ўтир,
 Худо Гиротимни етир,
 Отни ўғирлаган кампир,
 Охир қўла тушар бир кун.

Қирда—ҳо Гўрўғли қирда,
 Ганимлар учрасин дарда,
 Хаммамиз меҳмон бу юрта,
 Юрта қўнган кўчар бир кун.

Гўрўғли бу қўшиқни айтиб тамом қилганидан кейин қаландарлар Шоқаландарни мақтамоқ билан бўлдилар. Гўрўғлининг олиб келган матоларини қўшиқ айтиб тошқонини ҳам ишондилар. Аммо лекин қаландарлардан бири айтдики, бу қўшиқнинг яхшидан «Гўрўғли қирда—ҳо» даганинг наси, яна Гўрўғлидин жолотой билан жўра бўлиб, бизларни қир, даб дургон бўлма, дади. Унда Гўрўғли айтдики, эй қаландарлар сизларни бу

шошпотдин жойингизда Гүрүғли натсени, бир оди ёди-ма душди, айтдим ўтдим—дон, дади.

Шундан кейин Гүрүғли топгон парасининг бир қисмини пул атиб, дугиб, бир қисмини қаландарлара бари, қўшиқ айтиб алдаб юриварди.

Гуилардан бир гуи тўрт қаландар билан таладан галётир адилар, бир баланд девол ёнидан ўтаётиргонда қаландарлардан бири айтдики, эй Шоқаландар оёқингни гуппиллатавармини, естон бос, яна бошимиз гетмасни, дади.

—Ҳа омонлиқми, на гап?— дади Гүрүғли.

—Сан ёнго қўшиғивда айтсан чор доғли Чамлибелдан Гүрүғлининг Гироти шу ерда сақланади, бу бу ердан ўтган одам сал ховордон бўлмаса подшонинг зиндонина тунади, дади қаландар. Бу сўзини эшитиб, Гүрүғлининг юраги шувв атиб гетди. Аммо, ман ўзим бир йилан бари қаландар-боқиб нишатиб юрибман, ахир ман шу Гирот учун галвадимку, инди бу масалани охирина етармасак бўлмас, дади ичинда Гүрүғли, Дарров ўзини тутиб, қаландарлардан сўради:

—Бу отни ничча одам сақлар акап?

—Тўрт сеис шу отни хизматинда.

—Дарвозаси нерда акап?

—Ҳув қубла томонда.

Гүрүғли бу гапларни аниқлаб олгоннан кейин, бу қаландарлара ўзининг бари топгонларини бариб, алдаб юбарди. Ўзи ҳиситмам тутётир, сал кейин бораман, дан шу ерларда қолди.

Гүрүғли гуи ботинча шу ерларда айланиб юрди. Сўнг дарвозанинг ёнбош тарапиннан сар атди. Сеислар жиловхопада ўтирибдилар. Отни ёнина гуи ботар тарафдан гўрнини борса бўлар акап. Гүрүғли шу тарафдан галиб, деволдан ошиб тушди. Гиротнинг ёнина галди, боши—кўзини сийнади. Гирот баланд қантари-

либ, тушоқлаб қўйилғон ади. Гўрўғли уни чешди, бўшатди. Ғирот эгасини таниб бетоқат бўлаварди. Гўрўғли уни тинчлантириб, сеислар тарафа қаради. Сеислар бир қўйни сўйиб, қайнатиб, лагана олиб, еганича еб, емаганини олиб қўйиб, чилима ўтирвадила. Гўрўғли Ғиротни чешди, бўшатди. Салдан кейин тўрт сеис ҳам уйқуга гетди. Гўрўғли астан бориб, эт—ёғ, чой—чилимини бир хўржина диқиб, хўржинни отхонанинг қурилиқ—чага отиладовин дўшикиннан тошоди. Узи ҳам инди гетар бўлди. Шунда Ғирот Гўрўғлига қараб хўқраниб, иптилаварди. Шунда Гўрўғлини Ғирота қараб, сани олиб гетарман дап, ҳам сўвиниб, ҳам қисниб айтғон шеъри:

**Сани деб чиқмишам Чамлибелимнан,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.
Бир йил бўлди айро тушдим элимнан,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.**

**Сени миниб тоғ бошина чиқарман,
От солганда душман туғин йиқарман,
Опқочгон кампирни гўрға тиқарман,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.**

**Бирга бўлдинг мудом саваш йўлинда,
Ғанимлар йиқилди, соғу—сўлингда,
Нечук кунинг кечди душман қўлинда,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.**

**Оға Юнус йўлларинга зор эрур,
Қирқ йигитим сансиз элда хор эрур,
Сан бўлмасанг олам манго тор эрур,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.**

**Гўрўғли дер, армон бўлибдур манго,
Бир оллодан фармон бўлибдур манго,
Қулоқ сол арзимни айтайин санго,
Излаганим, сўраганим сан—Ғирот.**

Бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Фиротни пешонасиннан ўпиб, деволдан ошиб тушиб, хўржинни эйнана олиб, қаландархона нердасан дап галаварди. Гўрўғли Фиротни алина олғон бўлмаса ҳам олғоннинг бўлиб, севишиб ҳар оёқи бир ера тушиб, ўз бодина одим ташлаб, ер сорситиб гаётир ади. Ҳар одими беш газ ерни олиб Гўрўғли етти отлаганда қаландархонани алдина галганини билмин қолди. Қаландархонани ичина гириб бир одим отвади, бир қаландарни алини босиб олди. Қаландар дол дап чақирвади, бошқалари бу на бало акан дап ўрниннан етти газ бўкчиб турдилар. Қаландархонанинг ичи алғов—далғов бўлди. Гўрўғли бир амаллаб чирони ёқди. Қаландарлар сал ўзини галди.

—Бу на гап Шоқаландар, ё жилли бўлдингми, нерлар да юрибсан, дади қаландарлар.

—Сизларни дўйдириш дап юрибман, олинг, енг дап Гўрўғли хуржунни ўртага отди. Қаландарлар яхна этни, чой—чилимини гўриб, акина чўкитка доригоннинг устина ўзларини отдилар, этни еб, чойни ичиб, чилимни чакиб, минг қўйли бойдин талтайишиб уйқуга кетишди.

Гўрўғли эртасига қаландарларни ҳар ера узатиб, ўзи яна Фирот дурғон ера қараб гетди. Шу ерларда талап атиб юрган қаландар шаклина гириб айланиб юриварди.

Бир вақт Гўрўғлининг қулоғига гонғиров саси галаварди. шундин қараса икки барзанги йигит белина гонғиров бойлаб, жонғирдотиб галётир ўртада боёқи манглойқора кампир арвони устинда мўлтойиб ўтирибди. Гўрўғли англадики, соқчилари билан бирга кампир Фиротдан хабар олмоқа галаётир.

Гўрўғли шун ерда кўча сириб, сув сапиб юрган сипер кашлардан, ҳеч нарса билмаган кишига ўхшаб сўраб гўрди:

—Эй йигитлар, бу галётирғон ким бўлди?

—Остон сўлла, калланг кетмасин эй қаландар, билсанг бу чор доғли Чамлибелдан Гўрўғли даган йигитнинг отини олиб қочиб галган кампир бўлади, орроқ дур, дап сув сапмак билан бўлаварди йигитлар.

Гўрўғли қараса кампирни икки қўлтиғишан олиб дарвозани алдинга туширдилар. Дарвозани очдилар. Кампир отни гўриб, юраги шувъ атиб гетди. Отда ўзгарини бөр ади. Аввалгидин қулоқларини шалпайтириб дурмасдан, бўйинини баланд гўтариб бошқача бир тетиклик билан дуркиздаб дурар ади. Аммо—лекин кампир сир бармади. Бўлгани отни ҳеч ким галиб гўрмадимчи, дап бир оғиз сўради. Сенслар йўқ дап жавоб бардилар. Кампирнинг юрагини гўлгула тушди. У сездикки, от ё Гўрўғлини, ё Авазхонни, ё бўлмаса Гўрўғлининг қирқ йигитидан бирини гўрган. Инди кўчада юрнн ўлим билан баробар, дап подшодан жавоб олиб уйиниан чиқмасдан ётишни кўнглина дугаварди. Кампир подшодан жавобни олиб, ўз саройида эшикка тамманн уриб ётаварсин, индиги сўзини Гўрўғлидан эшитниг.

Гўрўғли кампирни қайтиб гетишинда сар атиб негизда яшашини ҳам биллиб олди. Индиги масала кампирни бир ёвди атиб отни мшииб қочини ади. Гўрўғли ўйлаб—ўйлаб бозордан бир қарри ясовулнинг гийимларини сотин олиб, қаландарлик жандаларини ташлаб, ясовул гийимларини гийди. Хоннинг саройи алдинда ўралашиб юраварди. Ясовуллар ҳам тоза галган ясовул чамалаб, унга хизмат буюриб юривардилар. Гуллардан бир гул кампирга нон—ош тошидовни ясовуллар билан қўшиллишиб кампирнинг саройица гетди. Ясовуллар неона гирди. Гўрўғли дарвозалап гирган сўнг ясовуллар унга айтдиларки, аммо тоза ясовулсан, шу етти дур, кампир ёт одамни гиргизмиди, дап ўзлари гирриб гетдилар. Бироз вақтдан кейин икки ясовул оғзи қуло-

қина етиб қайтиб чиқди. Аммо жўра сани оёқ—юзинг қутлуғ акан, кампир жўшиб бир қўзи, чилим, шароб барди. Бугун бир ўтиришма атиб қизитамиздон, дади ясовуллар.

Кампир ясовуллара бугун боғни сақлашни бужурвади. Гўрўғли дарров қўзини сўйиб, қозона ташлаб юбарди. Ясовуллар ярим охишомгача еб—ичиб, чилим чакиб, уй—қуга гетдилар. Булар хўррақни учинчи поғонага чиқарғанда Гўрўғли туриб, ичона юриварди. Ойнадан бориб қараса кампир бош учина беш, оёқ учина беш тақа қўйиб, етти тўшакни устида ипака ўралиб ухлаб ётибди. Икки чўри қиз елиб ўтирибди. Аммо роҳата чиққан акасан, занғар, дади Гўрўғли ичиннан. Гўрўғли гонғировни жанғирдотиб айланиб юриварди. Бир вақт икки чўри ҳам уйқуга гетди. Буни гўриб Гўрўғли ичона гирди. Икки қизни оғзина пахта тиқиб боўлаб тошоб, кампирини устидаки кўрпани тортиб тошоди.

Қайси манглойқора мани устимдан кўрпани тортди, —дади ёнбошини айланди.

—Орқайин ётавар, ман,—дади Гўрўғли.

Бу овозни эшитган кампир икки газ бўкчиб ўрниннан турди. Гўрўғлини дониб, йилимжилика ўтди:

—Эй болам—ей, ҳалак бўлиб шуннан шунга галибсанов, ўзим эртагг Фиротни олиб боржоқ адим. Уни дим қорошинг атиб боқиб самиртириб қўйибман.

—Эй шу қарри одамни ҳалак атмайиндон дап ўзим галдим, ана,—дади Гўрўғли. ҳам.

—Қани—қани ўтир ўғлим, кўп бўлди оғзингнан нома ҳам эшитмадик, қани бир нома айт, бир эшитин, дади кампир. Шунда Гўрўғлини ўзини босиб, кампира қараб айтган шеъри:

Чамлибела олиб бордим,
Ғариб гўриб, момо сани.
Нон билан тузимни бардим,
Бўш қўйдим дўконда сани.

Сан нечун мани зор атдинг,
Бир гўч йигитни хор этдинг.
Ғиротимни абгср этдинг,
Топмишам пинҳонда сани.

Шуми сайраган тилларинг,
Ғиротни тутган алларинг,
Энди банд бўлди йўлларинг.
Улдирай мардона сани.

Ғирот устина чиқарман,
Устинга уйни йиқарман,
Тириклай гўрга тиқарман,
Худо урди, момо, сани.

Инди йўлингни тўсарман,
Кўксинга миниб босарман,
Қулоқ—бурнингни кесарман,
Булғаб қизил қона сани.

Гўрўғли топдим керагим,
Энди совийди юрагим,
Ғирот қанотим—тирагим,
Етказар макона мани.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, айт дикн, момо, сани қийнаб бир хумордан чиқиш кўнглимда бор ади. Аммо—лекин, сани азоблаб ўлдирмайин дап кўкрагина бир диз ташавади кампир жон таслим атди. Гўрўғли шу ердаки ёниб турғон чилимни олиб унинг ёнбошина ташлади. Кўрданлар чилим тутиб ўлибди дап ўйласилар даган хиёлни кўнглина гатирди. Кампирни бирёқли қилиб Гўрўғли тўрдаги қопини бир италавади, ағдарилиб тушди. Қараса, Оға

Юнус парниниң гул тожи дурибди, яна бир қутида олтин—кумұшлар дўлиб дурибди. Гүрүғли бори нарсаларни олиб, эшикка чиқиб, қаландархона нердасан дап қайтаварди. Қаландар кийимини кийиб, чой—чилиим олиб шериклари ёна гирди.

Эртаси гуни кампирни чўрилари туриб қараса, кампир ўлиб ётибди. Дод—фарёд гўтариб, улар ясовулларни ённиа галдилар. Ясовуллар қараса иш чатоқ, олтин—кумұшлар ҳам йўқ. Охиомқи тоза ясовул ҳам йўқ. Бу гаини подшо эшитса бизни тирик қўймас дап ясовуллар қочиб ўта гетди. Ишқилиб, кампир чилим түтиб ўлганга йўрвди, ясовуллар ўғрига чиқди:

Кампир ўлганнан кейин Гүрүғли ўн—ўн беш гуи қалъадан четроқда юрди. Бу орада Гүрүғлини гўриб тинчи бузилгон Фирот алдиша галгани тишлади, ортинга галгани дапти. Ҳеч ким ённиа бора билмади. Подшо буни кампирнинг ўлганина йўрди. Вазирлари билан ўйлашиб шу фиьрга галдики, Фиротни боқиш учун бир одам топмаса иш потрот. Шуннан кейин қалъада жарчи қичқираварди: «Гүрүғлини Фиротни боқиша қудрати етган одам саройа галаварсин, тилаган тилаги бажо бўлади. Буни эшитган Гүрүғли қаландар гийинминда икки кушнан сўнг саройни алдинда пайдо бўлди.

—Ҳа қаландар, нишатиб юрибсан,—дади ясовуллар.

—Ман етти йил бурун Гүрүғлини алишнан бандиликдан қочгонман, шунда Фиротни ўти—еми мани бўйнимда ади. Агар ҳозир подшомиза сал пойдом дейса дим ўзимнан мишнатдор бўлар адим, дади Гүрүғли.

—Фиротни боқадовин ёғдойниг бўлса қани подшоини алдиша гир,—дади ясовуллар. Гүрүғли гирди.

—Қани, эй қаландар. Фиротни билармисан,—дади подшо. —Ҳовонг, тақспр, биларман,—дади Гүрүғли.

—Агар сан шу отни ювоштирсанг урдасиннан галиб

боқсанг, на тиласанг давлатимши аямасман,—дади подшо.

—Инди, подшойим сал—пал шартларим бор, шуларни бажарсангиз бу отни боқиб ҳаминча хизматингизга тайёр турарман,—дади Гўрўғли.

—Қани не шартинг бўлса айтавар,—дади подшо.

—Аввало отни оёқина олтиннан пал қоқини гарак, устина зарбоф кўрпа ёпиб, олтиннан эгар қуйдириш гарак. ҳар гуни ўн ботмон арпа, йигирма кади сув тайёр бўлсин, бош—оёқ мағо сарпо гарак, домоқ—оёқимнан қараб дуросиз,—дади.

—Бу айтганинг бир подшо учун нага дуради, тайёр атинг,—дади подшо, Шундатиб, Гўрўғли сарпони гиёйиб, жиловхонани макон атиб, беш кишига иш буюриб, Гиротни самиртириб. ўзи ҳам еб—ичиб ётаварди. Гуллардан бир гун подшо айтдики, эй қаландар, бу Гиротни ўйинлариннан ҳам гўрсатсанг бўлмими,—дади

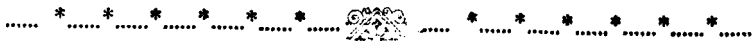
—Ажаб тақсир, томошага галаварасиз, аммо лекин бир шартим бор ади,—дади Гўрўғли.

—Қани айтавар шартингни,—дади подшо.

Гўрўғли отни ўзим миниб ўйнатаварсам подшо мани билиб қолар даган ўйда аввалдан ўйлаб қўйгон фикрини айтди.

—Аммо тақсир ман отга инди сал ўрганишаётirman. Ман минсам, от мани жуп ёғирнимни ташлаб ўлдирса, қани отни кейин ким боқади, ман ўлсам жар қичқиртирасиз, яна бир хизматкор топилар, аммо лекин ў дўстми, душманми, ким билади,—дади Гўрўғли.

—Бу гаинигда жон бор сани қаландар,—дади подшо. Кейин Гиротни ўйнатодовин одам топиш учун жар қичқиртириварди. Нишопур қалъасинда Чамлибелдан баъдиликдан қочиб галган Шовали даган бир йигит бор ади. Шу йигит Гиротни бир—ярим гўриб, ўт—сув берган акан, икки гун жар чақиргандан кейин Шовали подшонинг алдина галиб қуллуқ айтди.

—Қани, эй йигит, Гүрүғлини отиши ўйнатиш алип-
нан галами,—дади подшо.

—Фиротни миниб гўрмаган бўлсам ҳам Гүрүғлини от
ўйнатганини гўрганман. Гүрүғли отни ўйнатганда алипа
созини олиб пома айтар ади. Қани ман ҳам бир соз--
суҳбат атиб гўрин, отдан йиқилиб ўлсам бахтимдаги-
ни гўрармандон дан йигит Фирот ёна ўтаварди. Под-
шо вазиру уламолари билан томошага чиқиб ўтирди.
Шовали Гүрүғлини ёрдамида ота минди. Гүрүғли от-
ни жшловини Шовалига тутдириб, узун бир иппи нўх-
тадан бойлаб, ўзини алинда маҳкам тутиб ўтирди.
Шовали ота миниб, зангига оёғини қўйиб, жшловдан
маҳкам ушлаб, ҳам қўрқиб, ҳам гердайиб Гүрүғлининг
номаларини ёдина тушириб, Гирела қараб айтишни
боншлаварди:

Йигитлар саваш гунинда,
Бедов отлар гўзал бўлмиш.
Гўч йигитнинг сиймасинда,
Донгоя гайрат азал бўлмиш.

Куйлаклари зар жиякли,
Эгаси олтин пичоқли.
Сийнаси ипак сочоқли,
Бедов отлар гўзал бўлмиш.

Йўрға сурар бора—бора,
Ели олтин, тизи қора,
Қийин гунда тонар чора,
Саман отлар гўзал бўлмиш.

Гўзлик бурнина тушар,
Манзил олса қушдин учар,
Ер депинса тоғдан ошар,
Учқур отлар гўзал бўлмиш.

Неча гунлар сурдим даврон,
Гиротим дардима дармон,
Гўрўғли дер: қолмас армон,
Олғир лочин гўзал бўлмиш.

Шовали сўзини айтиб тамом қилди. Аммо Гирот ўйин гўрсатмади. Шовали Гиротни бир ниқтавади, девор бўйи бўкчиди. Шовалининг йиқилиб оғзи ера қапишшича на сал қолди. Ипнинг бир учи Гўрўғлининг алиндалиги жонина оро гирди. Подшо айтдики, эй Шовали отни устиннан туш, қаландарнинг ўзи ўйнатсин. Аммо Шовали подшодан рухсат сўраб айтдики, тақсир Гўрўғлини яна бир қўшиғини биламан қани бир айтиб гўрин, балки, от ўйин гўрсатар,—дади. Шовалининг отга миниб охирги марта айтиб дурғон шеъри:

Хўжа доғларнинг бошинда,
Шамол бўлар, тошқин бўлар,
Қор ёғганда ёловода,
Бўрон турар, опқин бўлар.

Бедовдан айирма нўхта,
Ўз ишинга бўлғил пухта,
Саваш гуни минма ахта,
Ахта иши қочқин бўлар.

Гўч йигитлар зўр бўлмаса,
Ғайрат—кучи бор бўлмаса,
Бошинда сардор бўлмаса,
Лашкар иши босқин бўлар.

Ўрдак овларлар кўлларда,
Жайрон қуварлар чўлларда,
Бир гўч йигит ёт элларда,
Гап билмаса мискин бўлар.

Йигит бўлиб панд емаса,
 Ет элларда рисқ термаса,
 Ота тарбия бермаса,
 Гапи—сўзи ўскин бўлар.

Гўрўғли қайнаб—жўшганда,
 Жўшиб ҳаддидан ошганда,
 Ганимлар учрашганда,
 Йигит кўнгли шонқин бўлар.

Шовали бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин ҳам Фирот ўрнинан қўзғолмади. Подшо айтдики, эй Шовали инди отдан тушавар, бари бир ўйин гўрсатмас дади. Шовали подшодан охирги марта рухсат сўради. У айтдики, тақсир Гўрўғлидан ўрганган охирги қўшиғимни ҳам айтиб, бахтимни синаб гўрин дади. Подшонинг қаҳри галиб дурса ҳам балки, отдан йиқилиб ўлган томонасини гўрармиз дап рухсат қилди.

Шовалининг тинчлиги бузилди, мақтанишлари бекора гетди. У ўйландинки, қани Гўрўғли ўлди дап бир нома айтиб гўрин дап, айтган шеъри:

Овчи каби ҳар ёнлара кезарман,
 Мен ҳам эга бўлсам молу мулклар
 Энди борсам Чамлибелни йиқарман
 Мен ҳам эга бўлсам молу мулклар

Чамлибелдан Фирот бера галгандур,
 Эгаси қон йиғлаб анда қолгандур,
 Йўла қараб Гўрўғлиси ўлгандур,
 Мен ҳам эга бўлсам молу мулклар

Устинга минганда доғлар сайрондур
 Миниб борсам кўрган бари ҳайрондур,
 Гўрўғлининг ўлкалари вайрондур,
 Мен ҳам эга бўлсам молу мулклар

Ғирот, ўйна сан Шинопур элинда,
 Ғўрўғлидай мард ўлтирар белинда,
 Хунар кўрсам Болибекнинг сайлинда,
 Мен ҳам эга бўлсам молу мулкларга

Шовали сўзини тамом қилди. Аммо от ўйини гўрсатмади. Шовалининг қаҳри галди инди на бўлса бўлди дап, отни сийнаси билан қўшиб, бир қамчи урди. Ғирот осмона қараб бир зингди олти паҳса деволдан онниқ балад чикди. Ғўрўғли ҳам алиндаги ипни ёздириб юборди. Бир вақт Шовали отдан бурун—боши ошқ, оёқи осмон эниб галаварди. Шу галишине сури мейни билан ера қапишиб, жон таслим атди. От подшоини ўтиргон ерине қараб ўйноқлаб бораварди. Мушнан қўрқиб, зараси ёрилгон подшо, ҳов қаландар, отни тут, дан қичқираварди. Ғўрўғли қўрққан киши бўлиб, сал тискишиб отни зўрдан тутиб, бари гатирди. Подшоиниң қаҳри галди.

—Эй қаландар, бу отни ўйнатсанг, ўйнат, бўлмаса жойине киргизиб қантар. Бу бир одамни қонине қолди, иккинчи одамни ўлдириши ҳам гап амас, дади.

—Эй подшоим, ман минсам мани ҳам ўлдириб қўймасмакан, бу от даб қўрқиб дурупман, отдан йиқилиб ўлинчам, сизнинг алингизда ўлганим яхшимасми,—тақсир, дади Ғўрўғли. Подшо айтдики, бизлар шунча уламолар вазир уваролар, билан чиқиб, бадхўмор қолмағали, қапи отга мин. ўлсанг ўрнингга бир олам топилар,—дади.

—Эй тақсир, мин—мин, дивардингиз, яхши ўлимине рози бўлиб миnamан. Аммо—лекин бир шартим бор,—дади Ғўрўғли. Ничча шартинг бўлса айтавар,—дади подшо.

Ғўрўғли айтдики, аммо тақсир, бу от ҳайвон бўлса ҳам бари нарсаини биледи, тушунеди. Бу отни ўйнатганда Ғўрўғли нишатса, шу ишларни битириш герак.

Ина гүрдингиз Шовалини ўлдирди. Бу отни шартларини битириб, устина минмасак мани ҳам, қолаварса сизни ҳам бу от ўлдиришдан қўрқмас, дади.

—Қани айт шартингни эй, қаландар, бу жолотой Гүрўғлини отини ўйнатамиз дап жонимиздан безор бўлдиқ—қу,—дади подшо.

—Айтсам шуки, тақсир отга олтиннан нал қоқдирдингиз, олтиннан эгар қуйдирдингиз, зарбоп кўрна ёнди, дингиз, бу яхши. Инди отни яна бир—икки камис қолди. Бу камис шундан иборатки, инди қайишларини садаф тикдирасиз, отга хўржан тошоп, ичнини беш—олти гуллик домоқ—оёқ билан дўлдирасиз.

—Боринг апагинг,—дади подшо. Подшо на даса, бажариб дурған ясовуллар сал вақтда бу нарсаларни тайёр қилдилар. Гүрўғли бу шартлар битганидан сўнг отни устина ўзига қўрққана солиб, қўрқиб—тнекишиб миниб олди. Гүрўғлини ота минишини гўриб, подшонинг Мустафо даган вазирининг юраги шувв атди. Вазир айтдики, аммо подшойн олам шу қаландарда бир ган бор. Шу Гүрўғлининг ўзи бўлмасаов. Бунинг ота миниши Гүрўғлини ҳаракатларини дим ўхшаб гетди,—дади вазир. Подшо бу сўздан иккиланиш ўрнича вазирни масхара атиб бошлади.

—Одам қарриси мейни айниди, дагани рост акач, бу ерда Гүрўғли нишиди,—дади подшо.

Бу вақтда Гүрўғли Фиротни устинда ўрнашиб олгон ади. —Қани тақсир, қўшиғини бошливарими, дади. Гүрўғли.—Бошла,—дади подшо.

Шунда Гүрўғлининг инди муродима етдим, дап, ичтинан сўбиниб, Фиротина қараб айтгон шеъри:

Араздан отлаган Фирот,
Иўллар санго муво бўлсин.
Жилов манда, мўл харажат,
Иўллар санго муво бўлсин.

Устинга ёпилди кўрпа,
Санго кўп едирдим арпа,
Энди йўл олармиз юрта,
Йўллар санго муво бўлсин.

Сани минсам оҳлар билан,
Савашарман чўхлар билан,
Жуфт қоқилган миҳлар билан,
Олтин наллар муво бўлсин.

Сани минардим ҳой билан,
Ғанимлар газар вой билан,
От—яроғ, асбоб шай билан,
Зар жиловлар муво бўлсин.

Гўрўғлининг ўзи бир эр,
Мудом ўз ғамин ўзи ер,
Садаф бандли олтин эгар,
Зар кўрпалар муво бўлсин.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилди. Подшо номани эшитиб, айтдики, эй қаландар номани дим зўр айтдинг. Инди отни ҳам бир ўйнат дади.

—Ажаб бўлади, тақсир дап Гўрўғли отни бир жилловини сал тортвади. Ғирот етти газ сакраб қайтиб тушди. Аммо устиндаги Гўрўғли чайқалиб ҳам тушмади. Буни асатиб ўтирган Мустафо вазирдан бошқа сезмади. Мустафо вазир подшонинг қулоғина астан айтдики, тақсир, шу отни устиндаги қаландар дунёда Гўрўғли икки бўлодовин бўлса, бириси, агар бир бўлодовин бўлса ўзи топ шу, дади. Агар қалъа деворининг чап тарапиндаги гамтикни яматмасангиз, отни шу ердан чиқариб гетади бу,—дади.

—Боринг шу гамтикни яманг,—дади подшо.

Олти ясовул хизматкор бир арава ходани олиб бориб гамтикни баклаб қайтдилар. Шунда подшо—Ҳўв қаландар, бу отни Гўрўғли нага сотар акан, баҳосини

билмадингми, дади. Унда Гүрүғли айтдики, ман буниинг баҳосини аниқ билмасман. Аммо—лекин Гүрүғли Усмонлига чоновулга гетганда ман жиловдори бўлиб борганман. Шунда Гүрүғли Жаъфар подшога отиниинг баҳосини айтиб, бир нома айтган ади. Шу номани ёдимда қолганларини ҳозир айтаман. Балки, бу отнинг баҳоси маълум бўлиб қолар,--дади. Гүрүғлининг подшога қараб, отниинг баҳосини баён қилиб айтган шеъри:

Фиротнинг баҳосин айтсам,
Сенингдай шохдан юз бўлар.
Ман буниинг устина минсам,
Ғанима юзма—юз бўлар.

Бод керак бундан ўтмака,
Куч керак қувиб етмака,
Қараб томоша этмака,
Икки қоп—қора кўз бўлар.

Қарчигаї янглиғ қулоғи,
Шамшода мангзар оғғи,
Ҳамиша кезган лйлоғи,
Боз сарчаманли дуз бўлар.

Буни минсам қувиб кистаб,
Устина ярашар ҳар боп,
Далликни атсам зарбоп,
Ём тўрваси атлас бўлар.

Оёқда тиллодан нали,
Туман от ичинда балли,
Таърифини атсам ҳали,
Дуриш—дурмуши сўз бўлар.

Эгар --асбоби белинда,
Тенги йўқдир Рум элинда,
Жилов Гүрүғли алинда,
«Чув» десам елдан тез бўлар.

Гўрўгли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, подшо сўзнинг маъносини унчалик тушунмади. Аммо Мустафо вазир бу сўзларнинг маъносини англаб, бу қаландарнинг ҳақиқий Гўрўгли акавина тайин ишонди. Мустафо вазир подшоға яна бир марта фикрнинг ўтирмак учун илтимос қилдики, эй подшоҳим, бу қаландарни отдан тушир, агар туширмасанг, ҳозир қалъанг остин—устин бўлиб, на от, на қаландар бу ерда қолмас дади. Аммо подшо бу сўза қулоқ бармади. Ҳаҳри галган Мустафо вазир, томошани таш ташлаб гетиб қолди. Гўрўгли бу вақтда отни тўрт тарапа иргитиб, ҳар айланганда бир—икки одамни туртиб—қоқиб йнгирма—ўттиз одамни, ярадор атиб ҳам бир чета чиқвади. Қаландарнинг бу ишинан подшо ҳам безор бўлиб айтдики, эй қаландар, от ўйнатаман дап шунча одамимни ҳалаккладнинг, отга бос тирдинг, бу нишатганинг бўлди, отни ўйнатсанг ўйнат, бўлмаса туш отдан, дади.

Шунда Гўрўгли айтдики, эй ақлсиз подшо, қаландарни инди отдан тушириб бўлибсан, ман санго ҳозир бир нома айтиб бараман, кейин шуннинг бир ўйин кўрсатаманки, бундай томошани сан анадан бунёд бўлиб, гўрмагансан, бундан кейин қиёмат—қойимча ҳам гўрмассан, дади.

Гўрўгли кайнаб—жўшиб, отни жидовиннан маҳкам тутиб, Болибек подшоға қараб айтган шеър.

Манинг бир бедов отим бор,
Отилиб гирса майдона.
Душманларни қон йнглатар,
Тўзони мангзар думона.

Гиротнинг ўйнар чоғидур,
Кўзи йўлим чирОғидур.
Ҳанним кўзининг оқидур,
Оёғиндаги нишона.

Осмонда қуш учо билмас,
Марал йўла тушо билмас,
Жайрон йўлда қоча билмас,
Фирот гирганда майдона.

Ёндириб хону монингни,
Тўқарман қизил қонингни,
Уқийвар сан имонингни,
Энди қолишнинг гумона.

Гўрўғли ман гўччоқ ўзим,
Кўпларни кўргандур кўзим,
Отим кўлда, бирдир сўзим,
Боқаман хона—сулғона.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, подшоининг юзинда қон қолмади, бу қаландарнинг ҳақиқий Гўрўғли аканини билиб дағ—дағ қалтирийварди. Мустафо вазирнинг гапига ишонмаганина пушаймон атиб, қочмоқа жой қидириб, кўзлари олазарак бўлаварди. Гўрўғлига қўрққанини билдирмаслик учун, эй қаландар, яна бир қўшиқ айт, дап буюрарварди.

—Қўшиқ айтавариб, ман сани бахшингманми,—дади Гўрўғли.—Ино санго қўшиқ дап алиндаги қамчи билан бир сармавади, подшо кўшкнинг ичина гириб шотир—шутур қонини баклади. Гўрўғли ичиннан ўйладики, ҳозир бу ерда уруш—ёқалаш атиб юрсам бўлмас, яхши—си ни ўнгинан келган ҳозирги вақтда Чамлибела йўл солиш. Кейин булар билан ҳисоб—китоб қилиб гетарман, дади.

Гўрўғли Фиротнинг жиловиннан тутиб орқасига бир қамчи ташиман, дап алини гўтармас бурун от осмонга йилдиримдин отилиб, қалъа девориннан ошиб, Чамлибел нобдасан, дап йўл олаварди.

Гўрўғли отни олиб қочгониннан кейин Болибек подшо тўрт тарапа ўзини урди. Чопар юбариб, Хунхор

подшога хабар берди. Ясовулми, навкарми, саркардам,
урҳо—ур, сурҳо—сур атиб Гўрўғлининг изиннан
от қўявардилар.

Гўрўғли бир вақт изина қараса, бир чанглов гўринди.
Бу на акан дап отни жиловиннан тортди. Аниқлаб
қараса, терлаб—пишиб, отларини оқ кўпика ботириб,
ўн—ўн беш отли галаётир. Улар Гўрўғлининг ёнина
галиша қўрқиб беш юз чақирим йўл орада тўхтаб
қолдилар.

Гўрўғли айтдики, эй йигитлар на тўхтадингизлар,
урушмоқа галган бўлсангизлар қани урушамиз, майдо-
на чиқаваринг, дади. Шу вақтда Гўрўғлининг отли
йигитлара қараб айтиб дурған шеъри:

Келинг, хо қизил бошлилар,

Келинг, беклар савашали.

Аламнан кўзи ёшлилар,

Келинг, беклар савашали.

Савашмак кўп ёмон бўлар,

Бош кетар, бағринг қон бўлар,

Хону монинг вайрон бўлар,

Келинг, беклар савашали.

Савашмакни истаганлар,

Изимнан от қистағанлар,

Оёк учини босганлар.

Келинг, беклар савашали.

Мард майдонда кўксин очар,

Билич ураб, қонлар сочар,

Номард бўлса ташлаб қочар.

Келинг, беклар савашали.

Гўрўғли дер: элимиза,

Кувват берсин белимиза,

Алингиза—юзингиза,

Бир ўзимман, савашали.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилди. Аммо—лекин, бир йигит ҳам Гүрүғлининг ёнина гала билмади. Шунда Гүрүғли сизлар галмасангиз мана биз борамиз дап йигитлара қараб бир иптивлади. Ҳаммаси отини орқасина буриб қочиб ўта гетди. Гүрүғли қочганни қувиб юриш уят бўлар дап, ўз йўлини олаварди. Йигитлар шу қочишда Болибек подшонинг алдина галдилар.

—Қани занғарни тутиб бойлаб олиб галдингизларми?—дади подшо.

—Тутиш нерда, ҳозир галиб, у бизни тутади,—дади йигитларни сардори.

Бу гапни эшитиб, Болибекнинг жони чиқиб гетди. Йигитларина қараб оғзина на галса қичқираварди. Бошқадан йигит тўнлаб, на иш атсангиз ҳам Гүрүғлини оти билан тутиб галасиз дап қайтариб юбарди. Чидаб билмин ўзи ҳам йигитлар билан йўла тушди.

Орадан икки гун ўтди. Гүрүғли Ғиротни ўзини йўла юбариб Чамлибел нердасан дап орқайин галаварди Юлдуз тоғина етийи даганда яна орқасинда бир чанглов гўринди. Тўхтаб қараса, бир тўп лапкар билан Болибек подшо галаётир. Гүрүғли отнинг жиловини орқага буриб, уларнинг олдига чиқди. Подшо йигитлари билан ярим дош йўлда дуриб қичқирдики, аммо Гүрүғли, биз санго деймимиз, отни шу дурғон ерингдаги дарахтга боғлаб гетавар, дади.

Гүрүғли бу сўзни эшитиб, бир қаҳ—қаҳ уриб гулди, сўнг айтдики, эй калласи айниғон подшо, отни белина минган Гүрүғли сира отни боғлаб гетами, ҳали ундай Гүрүғли онадан туғилгани йўқ, дади. Гүрүғлининг шунда подшога қараб, уларни майдона чақириб, айтган шеъри:

**Савашиб ҳаққин олмоқни,
Севган келсин бу майдона,
Мард бўлиб ширин жонни,
Тиккан келсин бу майдона.**

Менинг келишим туш каби,
 Муханнас сўзи пуч каби,
 Қалласини зўр қўч каби,
 Урган келсин бу майдона.

Дорга чекарман бошини,
 Итлар чакалар лошини,
 Бир уранда ўн бешини,
 Йиққан келсин бу майдона.

Қилични олиб қўлина,
 Қарамай ўнгу сўлина,
 Бошин тикиб ҳақ йўлина,
 Чиққан келсин бу майдона.

Қарчиғайдай қанот қоқиб,
 Ғазаб ўтина тутақиб,
 Гоҳи ёниб, гоҳи ёқиб,
 Қирган келсин бу майдона.

Мен ҳам майдона келибман,
 Дўсту душманни билибман,
 Енгилсам бунда ўлибман,
 Деган келсин бу майдона.

Гўрўғли минди ғир тоя,
 Ўқини иддирди ёя,
 Тақдирини бир худоя,
 Солган келсин бу майдона.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин, Ғиротни бошини подшонинг йиғитлари тўпина қаратиб, урди қамчини, Урҳо—ур, қирҳо—қир, остин—устин бўлиб, чанг осмона чиқди. Гўрўғлининг ғайрати галиб урганни урди, қирганни қирди, отди, чопди. Бир вақт қараса даварағида ўлик—ўлика қоқилишиб ётибди. Болибек подшо бир—икки йиғит билан қочиб, бироз орани очибди. Аммо урушда кулча—қатлама бўларма-

ди, Гүрүғлининг ҳам бир—икки жойи ярадор бўлиб,
 Гирот ҳам оқсоқлаб бошлади. Гүрүғли отдан тушиб
 Гиротнинг оёқини боғлаб, отина раҳми галиб, айтиб
 дурған шеър:

Чўлда ўлсам қушлар қўнар лошима,
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.
 Сан бўлмасанг савдо тушар бошима,
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.

Гирот, оёғинг тут, налинг қоқайин,
 Диздан ошоқинга хина ёқойин,
 Оқшом ем берайин, кундуз боқайин,
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.

Чамлибела оз қолибдур орамиз,
 Ҳақ не деса йўқдир унга чорамиз,
 Омон бўлсак битиб гетар ярамиз.
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.

Яхши гунда, ёмон гунда йўлдошим,
 Санинг билан на гўрмади бу бошим,
 Душманнан ориди деграю дошим,
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.

Гүрүғли дардинга малҳам этавар,
 Ёв изиннан қувма, инди гетавар,
 Отга миниб жиловиннан тутавар,
 Гирот, мани Чамлибела сан етир.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Гиротни сийлаб—сийпаб шу куни эртадан кечгача ўт едириб боқди, шу ердаги булоқдан суворди. Аммо—лекин қараса ўзига емак учун ҳеч нарса қолмабди. Шунда ерларда бир чўпон—чўлиқ йўлиқмасмикан дап борётирса қўйларнинг суриси гўринди. Гүрүғли бориб чўпонларга салом барди. Аммо—лекин бу чўпонлар Билибек подшонинг отини нага олиб борётирсан дап,

Гўрўғли билан ёқалашиб ўта гетдилар. Шунда Гўрўғлининг қаҳри галиб, чўпонларнинг тўртисини ҳам уриб—уриб ал—оёқини боғлаб ташлади. Шундан кейин чўпонлар айтдиларки, эй меҳмон бизларни ўлдирма, на дасанг хизматингиздамиз, дадилар. Гўрўғли иккинсини бўшатиб айтдики, дарров бир қўй сўйиб, чой—чилиим гатиринг, дади. Гўрўғлидан қўрққан чўпонлар олиб—югуриб хизмат атиб бошладилар. Гўрўғли алдина қўйилган бир қўйни тўрт бўлак атиб, тўрт тишлаганда тамом атди, қозонни гўтариб, икки овуртлаганда шўрвадан ном—нишон қолмади, қотиб қолган саккиз чўракни ҳам гўрдим дамин тамом атди. Сал—пал гўззина нур галганнинг бўлди. Чилимнан ҳам тортиб кайфи чоғ бўлиб, юртини истаб бир шеър айттар бўлди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
 Номард мард ўлди, мард ўлди.
 Бир маккорнинг касофати,
 Жона дард ўлди, дард ўлди.

Қани беклар, қани хонлар,
 Бу дунёга келган жонлар,
 Тахтга минган Сулаймонлар,
 Учди, гард ўлди, гард ўлди.

Сувлар келар оқа—оқа,
 Юрак—бағрим ёқа—ёқа,
 Ёр йўлинига боқа—боқа,
 Кўзим тўрт ўлди, тўрт ўлди.

Парим оладур кўзларинг,
 Моҳи—тобондур юзларинг,
 Тўғридуру таъна сўзларинг,
 Ҳижрон шарт ўлди, шарт ўлди.

Гүрүғли дер: яқин элим,
От билан қувватли бедим,
Ғирот учун икки йилим,
Ўзга юрт ўлди, юрт ўлди.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилғаннан кейин Ғирота миниб, йўлга шайланаварди. Ғиротнинг оёқина қараб секин—аста галаварди. Шу галишинда қараса бир вақт осмондан бир тўпор турнолар ўтиб борёттир. Гүрүғли юртина яқинлашган сайин, юраги қафасдаги қушдин потирдиварди. Воҳ, дади, агар Ғиротни оёқи дуруст бўлганда икки соатлик йўл қолар ади. Бу ҳам тақдирдон дап шу турнолар бизлардан алда Чамлибела боради. Бир қараб салом айтсак, етказиб ўтмасмақан дап алина созини олиб, турнолара, қирқ йиғитина, Оға Юнус парига, Аваз ўғлина салом йўллаб, кўнгли бузилиб Гүрүғлининг айтиб дурган шеъри:

Осмонда учган беш турна,
Бизнинг эллар жойиндами.
Бири мингина бош турна,
Бизнинг эллар жойиндами.

Отланганда бирга юрган,
Ғаним кўрса қилич урган,
Одоб билан салом берган,
Авазжоним ўрниндами?

Бирга юриб бирга турган,
Ҳай—ҳайлашиб бедов сурган,
Қўш қуриб, шароблар сунган,
Қирқ йиғитим жойиндами?

Бошинда олтиннан тожи,
Юзи ойдан олар божи,
Ҳар сўзи кўнглим ривожи,
Оға Юнус жойиндами?

**Гўрўғли дер: омон—омон,
Соғинчимни айлай баён,
Мудомо бошинда думон,
Ужа доғлар жойиндами?**

Гўрўғли шу юришнина иккѝ гун юрди, уч гун юрди бир вақт қараса ўз юртина яқинлашиб қолбди. Алдиннан ўзини ов овлайдовин, от чопишиб сайр атадовин доғини ёнбошиннан чиқиб қолди. Гўрўғли дониш ерларни гўриб, кўнгли жўшиб, севиниб гетди. Ғиротини бўйининан ўпди, от ҳам юртина галганини сезиб қириаб юбарди, оёқдаги яраси ҳам битиб, сакраб, ўйнаб бошлади. Шунда Гўрўғлининг доғлара қараб айтиб турган шеъри:

**Омон бўлсак нелар келмас бу боша,
Кўзим туши санго сирдошим тоғлар.
Жайрон қочиб, ўйнар муғон чўлинда,
Бағринга етишдим, қуёшим тоғлар.**

**Бу манзилда бедов отлар сурарман,
Чўл устинда олтин қалъа қуарман,
Ҳар манзилда семиз қўйлар сўярман,
Қувончим, олтиним, кумушим тоғлар.**

**Болибек шоҳ билан қиличташарман,
Оқ қор узра қизил қонлар сочарман,
Эшигини қалқон билан очарман,
Бир манзил тўхтамас савашим тоғлар.**

**Гўрўғли дер мен фонийга келмишам,
Фоний дунё ўтишини билмишам,
Ман онамдан бўлган куним ўлмишам,
Ғиротимдур бошдош, йўлдошим тоғлар.**

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилғаннан кейин яна яна отни суриб Чамлибел нердасан дап гетаварди. Шу

галишинда, Ораз дарёсиннан чиқиб, Гиротга бир қамчи урвади, от дарёдан қушдин бўлиб учиб ўтди. Гўрўғли қараса ўзининг қўйлари ўтлаб юрибди. Гўрўғлини гўриб чўпонлар яқин галди. Улар сўрадиларки, эй ёшулли, на корасан, бу ерларда нишатиб юрибсан, ё ўғримисан дадилар. Гўрўғли айтдики, биз ўғри амас, савдогармиз, ҳозир карвонимиз изимиздан галаётир сизларнинг ўзларингиз кимни чўпонларисизлар, дади. Унда чўпонлар айтдики, биз Гўрўғлини чўпонларимиз, оғамиз Гиротни излаб гетиб, икки йилдан бери ўли—дириси йўқ, дадилар. Унда Гўрўғли ўзини танитмасдан буларни синаш учун айтдики, эй чўпонлар ман Нишонур қалъасиннан савдогарликдан галётирман. Оғангиз Бозибек билан урушиб, ўлди, дади. Шунда чўпонлардан бири, ўлса дим сара бўлибди, дап айланиб гетиварди. Аммо—лекин Гўрўғлининг отасиннан қолган бир қарри чўпон бор адикки, бунга Оға Ризо дап од барадовин адилар. Шунда Гўрўғли айтди, эй чўпонсан Гўрўғлини чўпони бўлсанг, уни яхши гўрсанг, инди Гўрўғли оғанг ўлган бўлса, ино ман Гўрўғли оғангни дўстиман, мани гўрсанг оғангни гўрганни бўлиб, ман билан суҳбатлашсанг, бир қўзини сўйиб, мани меҳмон қилсанг бўлмими, дади. Унда Оға Ризо айтдики, қани қўша гир, агар оғамни дўсти бўлсанг, санго бир амас икки қўй сўйини дади. Гўрўғли, чўпонларни қўшинга гириб ўтирди, Оға Ризо хизмати бошлаб юбараварди.

Шу кечаси Гўрўғли еб—ичиб, қоринни тўйдириб, чўпонларни меҳмони бўлиб қолди. Гўрўғли ухлагандан кейин Оға Ризо чўпонлара айтдики, бу одам ситораси, симматина қарасанг топ Гўрўғлининг ўзи. Яна бу бизларни синаш учун алдаб ўзини билдирмасдан дурған бўлмасин, дади. Бу чўпон Гўрўғли дади, иккинчиси Гўрўғли амас дади. Бу ғолмоғола Гўрўғли уйғошиб гетди. Гўрўғли ичтинан ўйланиб айтдики, инди бу—

ларнинг ичкик аканларини ҳам билдим, инди ўзимни кимлигимни гизлаб ўтирсам бўлмас, даи ўрниннан турди. Гўрўғли тургон бодина Оға Ризо галиб бўйининан ғарпа кучоқлаб оғам бормисан дап йиғлайварди. Гўрўғли буларни тиичлантириб айтдики, шу Гўрўғли оғангиз маң, боринг ҳув доғни қоптолинда Ғирот бор, олиб галинг дади, дарров отни олиб галиб Чамлибела суюнчига маң борамаң дап ер дапсинавердилар. Гўрўғли шуңда айтдики, суюнчига Оға Ризо борсин, бошқаларнинг ишингизни атаваринг дади. Шуннан сўнг Оға Ризо гетаварсин, сўзни Чамлибелдан эшитинг. Гўрўғли гетганнан кейин бир йилгача ҳамма ўз иши билан юрди, Аваз Оға Юнус парининг ёнига тез—тез галиб хабар олиб турди. Гунлардан бир гун Авазхон Юнус парининг ёнинан чиқиб меҳмонхонасининг қоптолини галганда ичоннан воғирди чиқаварди. Бу қирқ йигитнинг галмағали ади. Уларнинг гапларини қулоқ солган Авазхон англадики, булар Гўрўғлини ўлди дап эшитган аканлар. Ўзи йўқнинг юзи йўқ даганди қирқ йигит Гўрўғлини ўлди дап жанжал гўтариб дуравардилар. Авазхоннинг кайфи бузилиб дарров Оға Юнус парининг ёнига қайтиб галди. Оға Юнус пари Авазхоннинг кайфи ёмонлигини гўриб сўрадики, эй Авазхон ўғлим, на хабар топиб галдинг, мазаңг йўқ, кайфинг бузуқ ё биров билан урушдингми, дади. Шуңда Авазхон айтдики, қирқ йигит орасинда совуқ бир хабар тарқалибди, оғзи олачилик бошланибди, нишатсак оғам, дади. Оға Юнус пари Авазхона кўнгил барди ўғлим, бунинг ҳаммаси Гўрўғли оғангни бир йиллач олиб гетса ҳам галмин дурғаниннан. Сан инди, ичон дарвозадан гириб, бизлар билан бўл, қирқ йигитнинг ёнига гетма, дади.

Авазхон ичонда яшаб дуродовин бўлди. Оға Юнус гари Авазхона кўнгил барса ҳам ўзиннан ўтганни ўзи билар ади. У шугун—эртанг Гўрўғли бир ердан чиқар

—ов дап Гүрүғлини ёдлаб, кўзлариннап ёш тўкиб, зор зор йиғлаб бир шеър айтди,

Ҳар кун хабарин олардим,
Бориб севгили ёримдан.
Бериб от бирла тўнини,
Кечардим кулли боримдан.

Фасли баҳора чулгансам,
Кийикдек тоғда дўлансам,
Гадой бўлиб эл айлансам,
Эллар қутилмас зоримдан.

Ужа доғларина чиқсам,
Телмуриб тўрт ёна боқсам,
Чекка жабрини ман чаксам.
Жоним чиқса озоридан.

Доғларнинг устинда бўлсам,
Шоду хуррам ўйнаб кулсам,
Ажалим етиб ман ўлсам,
Қирқлар қутилса зоримдан.

Ғарқоб бўлсам ман кўлларда,
Жайрондек чопсам чўлларда,
Тўрт ёна боқсам йўлларда,
Хабар келарму ёримдан.

Қаршимиздан келса бир бод,
Етишса Гүрүғли, Ғирот,
Оға Юнус топар мурод,
Думон совулмас саримдан.

Оға Юнус пари бу сўзларни айтиб, қисиниб, нишата-рини билмин дургон вақтида Оға Ризо суюнчи дап қичқириб галаварди. Аввалина Оға Юнус пари бу суюнчини ҳийламикан дап, ишонмади. Оға Ризо онт ичди, дуз дапти, Оға Юнус парини ишонтириб билмади. Шунда бу воғирдига Авазхон чиқиб қолди. Аваз-

хон ҳам бу гапга ишонарини ё бўлмаса ишонмаслигини билмади. Кейин у Оға Юнус парига айтдики, Гўрўғли оғамни галишини, галмаслигини тирноғингизга сар атип бир гўрсангиз бўлмими, дади. Шунда Оға Юнус пари тирноғина сар атип ёдина тушмаганина ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Шунинг бир қараса Гўрўғли доғдан ошиб тушиб галётир. Шунда Оға Юнус парининг Гўрўғлининг галишинан қайнаб—жўшиб, Авазхона, Оға Ризога қараб, гоҳ йиғлаб, гоҳ кулиб айтиб дурған шеъри:

Гўрўғлининг келишини билганда,
Жасад ичра ширин жоним берайин,
Қирқ минг хазинамни, ҳарна боримни,
Ўртасиннан бўлиб ёрмин берайин.

Чамлибелнинг дегра доши сафоли,
Солланишар қизу жувон вафоли
Бедов от устиннан сарпой ёполи,
Бек оғама ширин жоним берайин.

Сарҳовуз бўйинда қўша нарвонли,
Излари узилмас қатор карвонли,
Ҳар туя устинда бирдан сарбонли,
Оғам келса хону моним берайин.

Чамлибелнинг тоғлари бор бейикдир,
Устиндаги ўйнаб юрган кийикдур,
Бек оғамсиз юрак—бағрим куюкдур,
Шу оғама ширин жоним берайин.

Оға Юнус, ширин—ширинсуйладинг,
Бепоён дунёда яшаб найладинг,
Ночор бўлиб кам ҳимматлик айладинг,
Ҳамма хазинанинг барин берайин.

Оға Юнус пари бу сўзни тамом қилганнан кейин,
Оға Ризога бош—оёқ сарпо, эшагининг ўрнига от бе-

риб, рози қилиб қайтарди. Оға Ризо гетаварсин, Оға Юнус пари Гўрўғлибекни йўлина чиқиб оро бариб, товўсдин товланаварсин, индиги гапни нердан эшитинг, қирқ йигитдан эшитинг. Қирқ йигитнинг ичинда ёши каттаси ҳам, шум—айёроқи ҳам, писмиқи ҳам, Гўрўғлига яқини ҳам Сафар кўса ади. Қирқ йигита Гўрўғлини ўлдисини айтиб толхишўрлик топган ҳам шу ади.

Сафар кўса Гўрўғлининг галётирғонини эшитиб, ўзини қўйра жой топмади. Йигитларни йиғиб, маслаҳат атди. Йигитлардан бири қочамиз, дади, бири тарқаламиз дади, ишқилиб бир қарора галиб бўлмади. Охир Сафар кўса йигитлара қараб айтдики, бу гапларнинг бўлмас, шап—шап дап ўтирмасдан шаптоли дап ўрнингиздан туринг, отни эгарланг, ақлли ўйла таптак сувдан ўтади, дади.

—Бизларни нишатажаксан,—дади йигитлар.—Ҳозир Гўрўғлини алдина чиқамиз, борамиз, бошингизни ера солиб дураварасизлар. Маннан бошқанг сўлламисиз. Мен сизларни қошингизни дилаб оларман, дади. Шундатиб Сафар кўса бошлиқ қирқ йигит Гўрўғлини алдина от суриб чиқаварди. Гўрўғли аввал йигитларни гўриб қувонди. Кейин қараса йигитларни дами паст гўринди.

—На гап, Кўса, омонлиқми, Авазхон қани?—дади Гўрўғли.

—Авазхон ҳам бор, тинчлик, омонлиқ,—дади Сафар кўса.

—Авазхон бўлса, Оға Юнус омон бўлса, тинчлик бўлса на бало тумшукларингиз осилиб, сичонни қоқ чирғон пишиқдин бўлиб дурписизлар,—дади Гўрўғли.

—Оға, бир қошиқ қонимизни гечсанг, дўғрисишни айтамиз,—дади Сафар кўса.

—Гечдим, дўғрисишни айтавар,— дади Гўрўғли.

—Шу Гўрўғли оға, ман санго айтсам «Етим бола асрасанг оғзи—бурнинг қоп атар» даган акан, аммо шу гап дўғри чиқди. Сан йўқлиқда Авазхон Оға Юнус парининг қучоғиннан чиқмади,—дади Сафар кўса.

Бу сўзни эшитиб Гўрўғлининг туклари дўнипи дўшиб чиқди, кўзлари қона тўлди, аъзойи андомина бигиз ликқандин бўлди. Гўрўғли шу галишина алдина чиқиб дурган Оға Юнус пари билан ҳам Авазхон билан ҳам гўришмин дўғри қирқ йигит билан базм қурадиган меҳмонхонага ўтаварди.

Оға Юнус пари бу аҳволни дарров тушунди. Бу иш Сафар кўсдан чиққанини ҳам билди. Аммо сир бар мали. Дарров ичона гириб, кўна гийимларини гийиб, Авазхонни, анака кампирни олиб, меҳмонхонага қараб юриварди. Галип қопидан қараб тўхтади. Гўрўғли қараса Оға Юнус пари, Авазхон, хизматкор кампир гўзларида ёш билан қараб дуриптилар. Шунда Оға Юнус парининг Гўрўғлига қараб айтган шеъри:

Саринга дўнайин Чамлибел хони,
Санинг боланг маним болам эмасми?
Икки йилдир чекдим доғи хижронни.
Санинг боланг маним болам эмасми?

ИҒки йилдир кўрган куним хор бўлди,
Кўзларимиз йўлларинга зор бўлди.
Кийин кунда Аваз ховондор бўлди,
Санинг боланг маним болам эмасми?

Ишонма сўзина каззоб, номардни,
Хизматин унутма, ғўч йигит мардни,
Сен кетганда Аваз саклади юртни,
Санинг боланг маним болам эмасми?

Қирқ йигитинг иккиликни чоқлади,
Отам дэб Авазинг юртни сақлади,
Ўғиллик айлади, тузинг оқлади,
Санинг боланг маним болам эмасми?

Дилимда сақларман аҳду вафони,
Сан манго ағдардинг жабру жафони,
Кеч бўлмас тузатсанг этган хатонг,
Санинг боланг маним болам эмасми?

Дод десам етмагай додим Жаббора,
Йиглай—йиглай бағрим бўлди юз пора,
Буни айтган Оға Юнус бечора,
Санинг боланг маним болам эмасми?

Оға Юнус пари бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин учиси ҳам тарс айланиб ичона қараб гетавардилар. Гўрўғли бу сўзларни эпитиб ўйландики, аммо Сафар кўса ишни бузган эканов, бу паризодни гапа гириб, хафа атсам бўлмас, дап ўрниннан туриб, ичона қараб юриварди. Гўрўғли туриб гетганнан сўнг йигитларнинг кўнглина ғулғула тушди.

—Аммо манглайқора Кўса, бизларни бир туширдигов, қочсак, шу вақтгача бир ерлара борар адик, инди Гўрўғли деримиза сомон диқадн, дап йигитлар қиснаварди. Сафар кўса бу ишни гўриб, ўзини ҳам қалтиратма тутиб бошлади. Аммо йигитлара қўрққанини билдирмади.

—Йигитлар, қўрқманг, қочиб, Гўрўғлидан қутулиб бўлмас, инди бахтимиздагини гўраварамиз. Оға Юнус пари ақлли хотин, Гўрўғли билан бизларни уриштирмас, балки яраштириб қўяр. Агар Гўрўғли бизлар ёна Авазхон билан бирга қайтиб галса бахтимиз. Якка қайтса ўллик диваринглар. дади Сафар кўса.

Индиги гапни Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли дўғри Оға Юнус парининг ённна борди, борса Авазхон билан қон йиглаб ўтирибдилар. Анака кампир бори гапларни айтиб барди. Гўрўғлининг жони чиқиб гетди. Қаҳри галиб йигитларини уриб—уриб ҳайдаб, тарқатиб юбаражак бўлиб эшика чиқаётир ади, Оға Юнус пари уни тўхтатди.

—Қўй, Гўрўғли, бу йигитларни ўрнига олиб галажак йигитларнинг ҳам ҳали ҳаз барадовин тоифадан чиқмас, гўз йўқ жойда меҳр йўқ, сан йўқ бўлсанг буларнинг истаган бири кишани узади, дади Оға Юнус парн-Гўрўғли нишатарини билмин лақашақ бўлиб ўтиравар-ди. Оға Юнус пари айтдики, эй Гўрўғли султон бундин майда гап—сўзлар бўлавади, бор йигитларнинг билан яраш, уларга ақл—ўғит бар, токи бундан сўнг бундай номаъқулчиликни қилмасинлар, дади. Бу гапдан сўнг Гўрўғли Авазхонни олиб йигитлар томонга кетди. Гўрўғлининг Авазхон билан бирга галётирганини гўриб йигитларни жонинга сал—пал сўл юриди. Лекин барибир қўрқиб дағ—дағ қалтираб ўтирдилар, Гўрўғли бундан сезиб, йигитларни сал тинчлантириш мақсадида бир шеър айтди:

Гўч йигит бошина қийин иш тушса,
Суялмака бир гўч қардош керакдур.
Фалак айро солиб, жудолик тушса,
Эътиборли яхши йўлдош керакдур.

Илон ҳисоблайди ўзни аждаҳо,
Эшак ҳам ҳисоблар ўзини доно,
Манманликдан жафо ёғар бу жона,
Ҳар кишига ақлли бош керакдур.

Сув қадрини дарё кечган сол билар,
Яхши йигит қадрини эл билар,
Булбулнинг қадрини чаман, гул билар,
Йиғлаганда кўзларга ёш керакдур.

Йигит марддур иқрориннан дўнмаса,
Гапга кириб ҳар шохага қўнмаса,
Саваш кунини дўсти учун ўлмаса,
Йигитларга чидам, бардош керакдур.

Менга от берурлар—Султон Гүрүғли,
 Аслим гүччоқ йигит, ўзим бек ўғли,
 Ўз аслини билмас номард сак ўғли,
 Ҳар йигита ақл ҳам хуш керакдур.

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин,
 Кўса ўлим йўқлигини англади, лекин оғасининг сўз-
 лари жониннан ўтиб гетди. Атган ишларина пушмон
 қилди. Қирқ йигит данг дуриб Гүрүғлини алдинда
 тавба қилиб, бош эгдилар. Шунда Гүрүғли қирқ йиги-
 тина қараб яна ўғит—насиҳат қилиб бир шеър айтди:

Қарға булбул бўло билмас,
 Гулнинг қадрини на билсин,
 Саҳрода юрган бўз қушлар,
 Кўлнинг қадрини на билсин.

Экин экиб чел чекмаган,
 Супра ёйиб нон дўкмаган,
 Арини заҳрин тотмаган,
 Болнинг қадрини на билсин.

Ўлкаларда хон бўлмаса,
 Элу юрт омон бўлмаса,
 Кўкракда имон бўлмаса,
 Элнинг қадрини на билсин.

Ожн—сужини дотмаган,
 Ўз харжин ўзи атмаган,
 Сувсираб чўлда ётмаган,
 Сувнинг қадрини на билсин.

Муршиди комил бўлмаган,
 Гоҳо йиғлаб, гоҳ кулмаган,
 Узининг қадрини билмаган,
 Узганинг қадрин на билсин.

Бечорадан ҳол сўрмаган,
Ўз ваъдасинда турмаган,
Мусофирчилик кўрмаган,
Одамнинг қадрин на билсин

Гўрўғли фонийга келган,
Иқроринда йўқдир ёлғон,
Уруш таълимин билмаган,
Марднинг қадрини на билсин

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилғаннан кейин, Авазхон айтди, эй Гўрўғли оға булара минг насиҳат бариб ўтирганнинг билан пайдоси йўқ, яхшиси ичона гириб дамнингни ол, мап ўзим булар билан сўзлашман, дади. Шундан сўнг Гўрўғли қирқ йигитнинг гуносиини гечиб, Оға Юнус нарининг ётоғина қараб гетди.

Шунинг билан достон тамом, эшитганингиз учун раҳмат!

Тухмат ташлаған

Гүрүғли Нишопурдан Гиротни олиб келганнан кейин 40 кеча—кундуз айш—ишратга машғул бўлди. Қирқин чи куни Гүрүғли шаробни зўриннап маст бўлиб, ташқари чиқди. Қараса Оға Юнус пари гулдай очилиб, дурдай сочилиб, савлат тўкиб келвотир, ёнинда гўзал Авазхон. Гүрүғли султон буларди кўриб бирдан тўхтади. Эки кўзи қонга тўлди. Қўлиндаги жомди ерга урди. Арслондай бўкириб Авазхонди сўқди. Оға Юнус пари асли пари авлодиннан бўлгонлиғидан Гүрүғлининг бу қилиғини дарров тушунди. Сафар кўсанинг тарқатган гали эсига тушди. Гүрүғли султон Нишопурга кетганда Сафар кўса Оға Юнус пари билан Авазхон ўртасида эр—хотинлик алоқаси бор, деб гап тарқатган, буни узун қулоқдан Гўрағли ҳам эшитганади. Бу шум гап маст бўлғонда Гүрүғлининг ёдина тушиб, хатарли бир томоша бошланиб кетди. Бу воқеадан кўнгли вайрон бўлғон Оға Юнус пари ортиқча чидай олмади. Пари оржа—буқчасини йиғиштириб, Гулширин канизини ёнига олиб, қалби гирён, бағри бирён бўлиб, Қўҳи Қофга йўл тутиб, кетиш олдидан икки кали ма сўз айта берди.

**Кўнглимга солибсан чиққисиз доғлар,
Ол, мен кетдим, қайтиб келмам Чамбилга.
Булбуллар ўрнини олибди зоғлар,
Ол, мен кетдим, қайтиб келмам Чамбилга.**

**Кўнглим тинчи, тожи сарим сен эдинг,
Масти мастон асрак нарим сен эдинг,
Бу дунёда болу парим сен эдинг,
Ол, мен кетдим, қайтиб келмам Чамбилга.**

Масрур юрдик диёнатга ёр ўтдик,
Худо дедик—бир фарзандга зор ўтдик,
Шул сабабдан қалби вайрон хор ўтдик,
Ол, мен кетдим, қайтиб келмам Чамбилга.

Дил шишадир синса агар битишмас,
Меҳр қочса икки кўнгил тутишмас,
Оға Юнус энди сенга етишмас,
Ол, мен кетдим, қайтиб келмам Чамбилга.

Бу сўзни айтиб тамом этганнан кейин Оға Юнус пари Гулширинни олиб Юлдуз товдинг этагина чиқарди. Аҳли хизматкорлар, Авазхон шунча таваллоқ этдилар, бўлмади. Паризод бир дуо ўқиди, эки паридан каштарга айланиб, учиб ўта кетдилар.

Ана энди булар кетаберсин, эндиги гапни Гўрўғли султондан эшитинг, Гўрўғли ичари кириб, илгина илган зотди олиб отди, урди, синдирди. Майхонада ўзидан бошқа жонзод қолмади. Охири ҳориб—чарчаб уйқуга кетди. Эртаси кун ирришан туриб қараса, уй—эл қаландарнинг кадисиндай бўм—бўш. Аввалига Гўрўғли этган ишнинг пушаймон этмай, Юнус пари кетганнан кейин ҳам бодободни камайтирмади. Бироқ, учакда созанда, ошоқда созанда ҳеч нарса йўқ қозонда, дегандай минг бода—бод бўлсада, хонаси эгаси кўчиб кетган уйдаи, ҳувиллаб қолаберди.

Кунлардан бир кун Гўрўғли султон мард йигит эмасми, этган ишнинг ўйлаб, пушаймон этиб, хатоликни бўйинига олиб, Оға Юнус парини соғиниб, Авазхонга қараб бир сўз айта берди:

Кайфу сафо дард эндирди бошимга,
Бир хатолик ўтди мандан, найлайн.
Заҳар томди ичиб турган ошимга,
Зўр хатолик ўтди мандан, найлайн.

Осмон бўйлаб қушлар учар саф билан,
Аҳду паймон завол топар гап билан,
Кайфи борнинг иши бўлмас наф билан,
Бир хатолиғ ўтди мендан, найлайин.

Меҳрибоним, аҳли мунисим кетди,
Анинг бирла ою юлдузим кетди,
Давлат қушим—Оға Юнусим кетди,
Бир хатолиғ ўтди мендан, найлайин.

Бор, Авазим, боғи Эрам бериб кел,
Гирот бирла тоғлар ошиб ҳориб кел,
Оға Юнус онажонинг олиб кел,
Бир хатолиғ ўтди мендан, найлайин.

Шум рақиблар хонавайрон бўлгуси,
Гўрўғлибек қасди—қорин олгуси,
Паризодни кўриб шодмон бўлгуси,
Бир хатолиғ ўтди мендан, найлайин.

Ана Гўрўғли бу сўзларни айтиб тамом этганнан сўнг, Авазхон йўл анжомларини шайлайверди. Гиротди зарганг забарганг пирлаб Жаҳон подшоининг макони Кўҳи Қоф қайдасан деб йўлга тушаварди. Қирқ кун боққида турган Гирот Авазхонди олиб осмонга қушдай учаберди. Бундан кўнгли кўтарилган Авазхон Гиротнинг жиловини бўш қўйиб, отди янада қистаб бир сўзларди айта берди. Қани не деган экан,

Бугун минибман белинга,
Семурғ яли учгил, Гирот.
Опар Кўҳи Қоф элина,
Булутлардан ошгил, Гирот.

Не кунлар ўтмас бу бошдан,
Бошки эрур қаттиғ тошдан,
Сенинг бирла ўсдим ёшдан,
Дарё бўлиб тошгил, Гирот.

Кўхи Қофга тушди йўлим,
Чўлу сахро соғу сўлим,
Сен борсан абасдур ўлим,
Оқ кўпиклар сочғил, Ғирот.

Иўллар узоқ, баланд—пастдур
Сенинг бирла кўнглим мастдур
Шикор йигитга ҳавасдур,
Бад қилиқдан қочғил, Ғирот.

Елларингдур дури афшон,
Эрам боғдин йўқдир нишон,
Авазнинг кўнгли паришон,
Сен йўлимни очғил, Ғирот.

Ана Аваз йўлди солиб, хоросот билан бора берди. Узоқдан Қўхи Қоф тови кўриниб қолди. Авазхон Оға Юнус парининг маконига яқинлашганидан ҳам суюниб, ҳам куйиниб, ўтган ишга саловот деб товдинг ёқасина келиб, қолди. Товдинг этагига борганда Ғирот бир ишқариб, киншаб, эки айланиб тўхтаб қолди. Не бўлди, деб Авазхон қараса тов ичига кетадиган йўлда бир қора дев ётибди. Эки кўзи чироқдай, боши жувоздай, ҳар оёғи жума мачитдинг ўрасиндай, қуйруғи уч газ, қулоғи эки газ. Кўриб Аваздинг зараси ёрилди. Бироқ қўрққанини билдирмади. Бошини баланд кўтариб, от устида гердайиб ўтириб, қўрққан олдин мушт кўтарар дегандай баланддан келиб, насли—насабини билдириб, девга ҳовой—сиёсат этиб, бир сўз айта берди:

Қора дев, қочғил йўлимдан,
Қўлда садоқларим менинг,
Қўрқмасман ҳеч бир ўлимдан,
Бир даштли чоғларим менинг.

Отамни Гүрүғли дерлар,
 Ёнида қирқлаган шерлар,
 Келса сени тутиб ерлар,
 Юлдуздир тоғларим менинг.

Юнус паризод онамдур,
 Унда ақлу идрок жамдур,
 Меҳрда мисли Ҳотамдур,
 Эрамдур боғларим менинг.

Остимда ўйнайдур Фирот,
 Дурмуши куч ила қувват,
 Бир енгилмас ажойиб зот,
 Фиротдур отларим менинг.

Авазхон дерлар ўзимни,
 Ўярман эки кўзингни,
 Ким дедам ўйлайсан мени,
 Сендан сўроғларим менинг.

Авазхон бу сўзларни айтиб, ана отдинг устинда бо
 бодни кучайтира берди. Дев эки алд оёғини тираб
 ярим тикланди. Ана Авазхон қараса, дев ўн эки ар
 шилик Фиротдан ҳам эки баравар балад экан. Ана
 энди дев ярим тикланганда шундай бўлса, ўриннан
 турса не бўлади, деб Авазхонди янада қўрқув босиб
 кета берди. Ҳақиқатла Авазхондинг қўрққанича бор
 эди. Дев ўрнидан тургандан кейин булут қўзғалган
 бўлди. Соиси эки чақиримгача тушиб, қуёшда кўрин
 май қолди. Овзини очиб, ана ўт пуркай бошлади. Ҳар
 ўт пуркаганда Фирот ўн эки газ осмонга сакраб, ўтди,
 ўтказиб юбараверди. Ана Авазхон қилич ураман деб
 талпинди. қўли етмади. Не қиларини билмай тўрт то
 монга қарай берди. Кўнгли бузилиб, яхшиликдан
 умиди узилиб, ҳақ таолони ёд этиб, пирларига сиғи
 риб, Гүрүғли отаси ёдига тушиб, худодан мадад тилаб
 бир сўз айта берди:

Ҳақ таоло, бергил мадад,
Бу азобдин қутқар мени,
Қайғу ғамларим беадад,
Бу каззобдин қутқар мени.

Биздан олдин ўтган эрлар,
Қилич тутган паланг—шерлар,
Уч юз олтмиш авлиё—пирлар,
Бу азобдин қутқар мени.

Саримда айланмиш думон,
Девдан қутилмоғим гумон,
Илгим ушлаб, эй ал—омон,
Бу азобдин қутқар мени.

Бу не хўрлиқ, бу не озор,
Қисматимда не ёзуқ бор,
Бунёд этган ҳақ биру бор,
Бу азобдин қутқар мени.

Эрта тонгда ҳақ деганлар,
Авазининг ҳолин билганлар,
Худонинг дўсти—эранлар,
Бу газабдин қутқар мени.

Ана бу сўзди айтгандан сўнг Авазда бир ғайрат қўзиса, Ғиротда ўн ғайрат қўзиди. Ана Ғирот қушдай бўлиб осмонга сакради, юлдуз учгандай суниб, девдинг тепасига келди. Эки кўзингди ўртаси шуми деб, қўни оёқлаб шундай бир тенди, ана девдинг кўзи паққа оғиб тушди. Урнида турган жойида ғир—ғир айлана берди. Шунда Ғирот девдинг орқасидан бориб, орт оёгидан тишлаб бир тортди, дев тов йиқилгандай гурсиллаб овдарилди. Замин замон бир бўлгандай думон кўтарилди. Товдинг бошиниан уйдаи—уйдай тошлар юмаланиб тушди. Ана Авазхон шунда девдинг бошини қиллич солди, қош дарёдай оға берди. Авазхон ана энди орқайини бўлиб, Ғиротдинг бошини Қўҳи Қофга бу-

ра берди. Отдинг буйшидан қучоқлаб, ўпа берди. Шу кетнишида урҳо—ур, сурҳо—сур, босҳо—бос этиб Эрам боғининг ўртасинан чиғиб қолганини ўзи ҳам билмай қолди. Ана Оға Юнус пари бу ишларди тирноғига қараб, билиб ўтирган эди. Углининг олдина пари—пайкарлари, канизу хизматкорлари билан очилиб—очилиб, яйраб—яйнаб, оҳудай оро бериб, минг позу карашмалар билан чиғиб **кеда** бердилар. Ана Гирот Оға Юнус парини кўриб бир **кишпади**, замин—замон бир бўлди. Ана буни кўриб, **Оға** Юнус парининг ёдига Гүрўғли тушиб, **Чамбидаги** кунларини эслаб, юраги тўлиб—тошиб, отдинг икловишан тутиб Авазхонга қараб, уни боғи Эрамга таклиф этиб, йўлларга ноёндозлар тўшаб бир сўз айта берди:

Ҳориб—чарчаб Чамлибелнинг элиннан,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил—мақона.
Тушинг энди Гиротингиз белиннан,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил—мақона.

Гиротнинг устинда зарбоф жуллари,
Соғ—омонми гўзал Чамбил эллари,
Пойинга тўкайин қирмиз гуллари,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил—мақона.

Гофил бўлдим игво мени хор этди,
Кенг жаҳонни бу бошима тор этди,
Авазимнинг дийдорина зор этди,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил—мақона.

Юнус пари, ҳақ эшитсин ноламни,
Шукр, бугун кўрдим жоним боламни,
Санго пуроб этсин икки оламни,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил—мақона.

Ана Оға Юнус пари қирқ канизи билан ҳалпилдап—ялпилдан Авазхонни отдан тушириб, едириб—ичириб,

меҳмон этмак билан бўла берди. Ана Авазхон поён-
дозда юриб, қирқ бир зинали айвонга кириб тўққиз
қат кўриачага ўтириб, ўнг ёнига тўққиз, чап ёнига
тўққиз такани қўйиб, не мақсадда келганлигини бил
дирмак учун қўлига қазма дуторини олиб кўнглинда-
гини бир-бир баён этаберди. Қани не деганекан:

Сўзнинг боши саломдандур,
Онажон, турғил йўлга туш.
Кўнгил хуши каломдандур,
Онажон, турғил йўлга туш.

Кўнгил кўнгилдан сув ичар,
Мард майдонда жондан кечар
Шаҳбоз—шаҳбоз билан учар,
Онажон, турғил йўлга туш.

Қаҳр келса ақл қочар,
Беақл ўз айбин очар,
Ўлим келса банда ночор,
Онажон, турғил йўлга туш.

Сенсиз Чамбил вайронадур,
Гўрўглибек гирёнадур,
Андин эл—юрт ҳайронадур,
Онажон, турғил йўлга туш.

Гўрўглибек бор, сен деди,
Паризодим келсин деди,
Бунда даврон сурсин деди,
Онажон, турғил йўлга туш.

Донолар сақламас гийла,
Нокас иши мудом ҳийла,
Авазни ўртама бейла,
Жон, она турғил йўлга туш.

Оға Юнус пари бу сўзларди эшитиб, бир севинди, бир қисниди. Аёл киши эмасми, Гўрўғлининг пушаймон этганини, Авазхоннинг илтижоларини тушунди. Париларга буйруқ берди, оржа—буқчаларди саранжом этиб, кетиш тараддудига кириша берди. Ўттиз эки паришта, ҳар бириси бир ишда дегандай, бари парилар елиб—югуриб, дастгоҳ—дустгоҳларини тайёрлаб бошладилар. Тонг отгунча базми—жамшид этиб, қирқ турли таомдан еб, қирқ турли ичимликдан ичиб, тонг маҳали урҳо—ур, сурҳо—сур, этиб йўлга туша бердилар. Ана Оға Юнус пари Гулширин билан бир дуо ўқиб оқ кантарга айланиб учиб ўта кетдилар. Авазхон Фиротнинг жиловини бўш қўйди. Уйга қайтар от тез югуради, дегандай, Фирот пориллаб—ҳориллаб, осмону фалак, еру заминди бир этиб Чамлибелга йўл ола берди.

Ана булар кела берсин, эндиги гапди Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли Авазхонди тўрт кўз бўлиб кўтди. Ана уйга кирди, уйдан чиқди, этгап ишига минг пушаймон этди. Ана бу толхипўрлиқнинг сабабчиси бўлган Сафар кўсани жинидай кўриб, излатди, топа олмасди. Кўса буни сезиб, сомонхонага кириб емдан қолган кўрадай ичкиб ёта берди. Ана энди Гўрўғли этгап ишидан пушаймон этиб, ҳар вақтдагидай панд—насихатдан сўйлаб, минг тимсоллар келтириб, қазма доторини олиб ана эки калима айта берди. Қани кўрик, не дегансепан:

Асли пастдан ҳамдам бўлмас,

Дўст бўлиб, душмана дўнар.

Пасихатинг бўлуб абас,

Охири пўшмона дўнар.

Ёмон сўзни ёд айлаюр,

Дўсти андин дод айлаюр,

Ғанимларни шод айлаюр,

Тирноғи дандона дўнар.

Яхши кунинг кўра олмас,
Ёмон кунинг бера олмас,
Богиндан гул тера олмас,
Қадами хазона дўнар.

Қилиғи бад шому саҳар,
Тилидан томади заҳар,
Ғамнокликни кўрса агар,
Очилиб райҳона дўнар.

Игво билан элни бузса,
Дўстни дўстдан илгин узса,
Макр маржонини тузса,
Дардлари дармона дўнар.

Нияти ғавғони кусар,
Жанжал топса бир газ ўсар,
Инсонликдин йўқдур асар,
Мисли бир ҳайвона дўнар.

Гўрўғли дер, энди билдим,
Ор ила номусдан ўлдим,
Ғам била бағримни тилдим,
Жисмим қизил қона дўнар.

Ана Гўрўғли бу сўзларди айтиб тамом этвади, кун-чиқар тарафдан бир хоросот келаберди. Бу шовқинди Гўрўғли дарров сездн. Шовқин Ғиротники эди. Ана Ғирот бир кишнади. Чамлибелнинг бари одами эшитди. Бир вақт бир тўполон турди. Осмону фалак бир бўлди. Ана Оға Юнус пари товусдай товланиб, оқ қушдай муқом қилиб, пардоз—андоз, ишва—шоз билан қадам босиб аста кела берди. Ана Гўрўғли ҳам мард йиғит эмасми, ўз хатосини бўйнига олиб, кўп жойлардан тилсол келтириб, қазма дуторини олиб, паризоддан узр сўраб бир сўз айта берди:

Паризодим, мен айланай буйингдан,
 Бу сўзима қулоқ тутсанг не бўлди!
 Кўнглингни сездим мен ранги рўйингдан
 Менинг гуноҳимдан ўтсанг не бўлди?

Сени дейиб чекдим оҳу нолалар,
 Бошимга ёғилди турли балолар,
 Айролиқ дилимга андуҳ солалар,
 Мани бу дардимни билсанг не бўлди?

Дунёнинг ҳаммаша бириси камдур,
 Беўйнинг бошида дард ила гамдур,
 Бугун сени кўриб кўзларим камдур,
 Кўзимнинг ёшини сирсанг не бўлди?

Сен бўлмасанг тожи тахтдан кечурман,
 Андуҳ чекиб ол шароблар ичурман,
 Бугун энди қанот боғлаб учурман,
 Келиб бу илгимни тутсанг не бўлди?

Чамбил эли қадаминга зор ўлди,
 Гўрўғлига бу ёлғончи тор ўлди,
 Оға Юнус дедам бунда хор ўлди,
 Бу ғариб кўнглимни олсанг не бўлди?

Ана бу сўзларди эшитгандан сўнг Оға Юнус нари барибир аёл киши эмасми, хушомаддан кўнгли ийиб, очилиб—сочилиб кетди. Ана бир кулган эди, боғдаги булбуллар сайраб, пахтаклар дам чекиб, қумрилар потирдаб ўйнаб, кантарлар осмону фалакка чиғиб мейин уриб бошладилар. Ана Чамлибелда тўй бўлиб кетди. Созаидалар соз чертди, гўяидалар муқом айтди, масхарабозлар ўйин кўрсатди. Ана Гўрўғли ҳам очилиб—сочилиб, базми жамшидга буйруқ бериб, Оға Юнус паридинг илгидан ушлаб, унга қараб хушомадни ана бир поғона баландлатиб, париди таъриф—тавсиф этиб, тўлиб—тошиб, қазма дуторининг баланд парда:

сидан олиб, яна бир—эки калима сўз айтиб юбара берди. Қани эшитайлик не деб турган экан,

Узатибман илгимни,
Ол паризод, ол энди.
Бугун этдинг дилимни,
Лол паризод, лол энди.

Ойдаи бўлиб тўлибсан,
Ақлу ҳушим олибсан,
Шукр қайтиб келибсан,
Қол паризод, қол энди.

Қонлар ютдим моҳу сол,
Сўзларимга қулоқ сол,
Сенсиз бўлди қаддим дол,
Дол паризод, дол энди.

Келдинг йўл оша—оша,
Қурбонман кўзу—қоша,
Юзларда қўша—қўша,
Хол паризод, хол энди.

Олма яли яноғинг,
Сиймин эрур сақоғинг,
Ширин—шакар дудоғинг,
Бол паризод, бол энди.

Жон киритар сўзларинг,
Жоду эрур кўзларинг,
Олма каби юзларинг,
Ол паризод, ол энди.

Тархиноли алларинг,
Белга тушар талларинг,
Инжа турур белларинг,
Тол паризод, тол энди.

Сўз келтирма ўйинга,
Қўрбон бўлай бўйинга,
Гўрўглини қўйинга,
Сол наризод, сол энди.

Ана бу сўзларди эшитгандан сўнг Оға Юнус паригина—қудуратлардинг барисини унутиб, жайрондай жилваланиб, оҳудай алангланиб, аввалгидай майхонага кириб, уй—элдинг ишларини кўриб, ишларди сараижом—саришта этиб, ўтган ишга саловат деб, Гўрўғлига қараб, ақл—идрокдан, панд—насиҳатдан тимсол келтириб, халойиққа юзланиб, бир сўз айта берди. Ана эшитинг наризоддинг сўзларини:

Хаста кўнгилини ёзмоққа,
Фаросатли сирдош керак.
Ҳасрат ўти энган чоқда,
Қўлламоққа қўлдош керак.

Тухмат эритгуси тошни,
Гавгога қуйгуси бошни,
Кўзлардин оқизар ёшни,
Мард йигитга бардош керак.

Дўст дўстидин жудо бўлур,
Қайғу ғамдин адо бўлур,
Охир бир кун гадо бўлур,
Дард айтмоққа дарддош керак

Магар йўлдошинг шаробдур,
Обрў—эътибор харобдур,
Толеинг мудом саробдур,
Қайтармоққа қардош керак.

Елдай ўтар соат—замон,
Жуфти билан ҳар иссиқ жон,
Елғизлик ўлимдан ёмон,
Қарриғанда қурдош керак.

Фоний дуйё ҳайто—ҳайтди,
 Оға Юнус райдан қайтди,
 Юракда не бўлса айтди,
 Эътиборли йўлдон керак.

Ана Оға Юнус пари бу сўзларди айтиб бўлганнан кейин Гўрўғли ҳалойиққа ош—пон тортди. Қуйларди сўйиб, созандаларди жийиб, ана бода—бодни яна тағин бошлаб юбарди. Ана Гўрўғли Оға Юнус паринишг қўлинидан ушаб, қўлини—айвонга чиғиб, тўрт тарафдан созанда олдириб, карнай сурнай чалдириб, қўчқорбозу, масхарабозлар ўйин кўрсатиб, мерганлар олтин қабоқ отиб; ола—қийғое бўлиб кетди. Ана энди Гўрўғлининг ҳам овзининг таноби қочиб, суюниб, паризоднинг келганидан қувониб, қайнаб—жўшиб, олтин суви берилган қазима дуторини олиб, пардаларди таранг тортди, силкма чўғирмади чеккага қўйиб ана бир сўз айтотди. Қани эшитайлик не девотир экан:

Эй ёронлар омон—омон,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,
 Юракда қолмасин армон,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,

Созандалар ол, созингни,
 Гаъриф эт, баҳор—ёзингни,
 Уйнат қарчигай—бозингни,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,

Омон бўлсин Чамбил элим,
 Авазим бор маҳкам белим,
 Енимда қирқлаган шерим,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,

Шароб қуйинг айлансин жом,
 Нуроб бўлсин емак—таом,
 Туркман элим олсин ором,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,

Гүрүғлидир менинг отим,
 Остимда ўйнар Ғиротим,
 Келди бугун паризодим,
 Тўйдир бугун, тўйдир бугун,

Ана Гүрүғлибек паризод билан ором топаверсин,
 сиз—да сов—саломат бўлинг.

Хирмондали

Кадим айёмда, ўтган замонда Рум шаҳринда бир бой ўтган экан. Унинг одина Арслонбой деб од берар эканлар. Унинг бир қизи бўлган. Одни Гулихирмон деб қўйган. Еши йигирмаларга бориб қолган, ҳам бахши, ҳам полвон бўлган. У ҳамма срга эълон берганким, ким мани айтишиб енгса, гўраш тушиб йиқса, шу одамга бораман, агар енгилса бошини кесдираман деб ан. Шундан кейин ҳар элдан бахши, полвонлар келиб, айтишиб енгилаварган, гўраш тутишиб йиқиларган. Шундай қилиб, уч юз олтимиш бахши, полвоннинг калласи кесилган. Бу воқеадан сўнг Гулихирмон сал хиёлатли бўлиб қолган, шундан кейин оди Хирмондали деб айтилган.

Кунлардан бир кун Хирмондали отасига арз этди. Ота, Мани бахшига бермадинг, полвонга бермадинг, қолама умрим эрга бормаи ўтадиган бўлди, манга бир қурра ташлатиб бер, қани бу юртда мани айтишиб енгадиган, гўраш тутиб йиқадиган бир—ярим одам қолибмикан.

Мунажжимлар китоб очди, қуррадозлар қурра ташлади. Улар айтдиларки, ҳў, Далихирмон, бизларнинг қуррамузга йигит тушмади, бир қуррадўз камшир тушди. У камширни баён этсак тўппион тўзган, қўхна...

сали қўзган, ганга ҳаммадан ўзган, шундай бир кампир.

Далихиромон кампирнинг овозасини эшитиб, унинг маконина қараб йўлга равона бўлди. Бориб қараса кампирнинг чотмасиннан оқ ит кириб, қизил ит чиқиб турибди. Хирмондали айтдики, ҳў, кампир, бизга бир қурра ташлаб бер. Кампир жавоб берди: ҳў занғарнинг қизи, худо йўлига қурра ташлаб ўтирган одам борми, қурра ташласам на барасан? Юз тилло бараман, дади, Хирмондали. Ҳў Далихиромон қизим, санинг юз тиллонг рос озонги нос хумори тутғонда бурнимга отадиган носвой пулига ҳам етмайди, дади кампир. Шундан кейин Хирмондали беш юз тиллони санаб, кампирнинг этагина тўкди. Кампир беш юз тиллони олиб, қувониб, бехосият чопонини қозиқдан олиб, ағдариб кийиб, орқага қараб чўкка тушиб бир қурра ташлади. Айтдики, ҳў Далихиромон, қизим санинг қуррангга чордоғли Чамбилбел вилоятинда дўраган Гўрўғли деган бир йигит тушди, айтишиб сизгудай, гўраш тушиб йиқгудай бўлса шу бўлар деди. Хирмондали айтди, ҳў онажон, жин—арвоҳинг борган ерга ўзинг ҳам борсанг гарақ, ма санга яна юз тилло, у йигитга бориб мендан хабар бер.

Шунда кампир от устига сичраб миниб, полонкаснинг уйига тўйга, деб қайтаварими, ёки айтадиган сўзинг борми деб сўради. Шу вақтда Хирмондали алина созини олиб, бир сўз айтди:

**Чамбилбелда Гўрўғлига
Борғил, кампиржон хабар бер
Асли туркман бек ўғлига
Борғил, кампиржон хабар бер**

**Тилакингни берсин оллоҳ,
Эътиқодим шудир воллоҳ,
Яна берай уч юз тилло,
Борғил, кампиржон хабар бер**

Бир нечанинг йўлин тўсдим,
 Ниччаларни дордан осдим,
 Ниччани қалласин қасдим,
 Борғил, кампиржон хабар бер

Рум шаҳри билан Чамбилбел,
 Ораси олтишиш кунлик йўл,
 Ҳар ерда газма бемаҳал,
 Борғил, кампиржон хабар бер

Она ёшинг етсин юза,
 Далихиромон дерлар биза,
 Энди ростин айтдим сиза,
 Борғил, кампиржон хабар бер

Шундай қилиб, кампир тулпора қамчи босди. Ничча гун йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юриб 60 гун даганда чордоғли Чамлибел элина галиб, доғни устиннан эниб тушаварди. Унинг галишина Сафар Кўсанинг гўззи тушди. Ҳў, Гўрўғли оға, қирқ гуннан бери уйим синиб, кучукдай меҳмонхона сақлаб ётвдим, биза бир паризод галди гарак, дади, Гўрўғли: паризод эмас, онаш галётир ўхшыйди, деб қиличини олиб, кампирнинг олдина чиқди. Яқинлаб салом берди. Кампир са-ломина алик олиб, алина созини тутиб, Гўрўғлига қараб бир сўз айтди:

Рум шаҳринда бгр духтори,
 Гўрўғлибек галсин дади.
 Арз этиб юборди бизни
 Мани галиб олсин дади.

Ғирот миниб доғдан ошсин,
 Дали дарё каби жўшсин,
 Хирмондали қизни қучсин,
 Бир армонсиз бўлсин дади.

Каломилладай хатлари,
Таблалли бедов отлари,
Узи галиб, йигитлари,
Таъзим билан дурсин дади.

Чамбилбелда Гўрўғлисан,
Ҳиммати зўр яроғлисан,
Аслинг туркманбек ўғлисан,
От, сарпойим барсин дади.

Кампиржона имон барсин,
Кулли душман дина гирсин,
Галиб иззатимни гўрсин,
Бир армонсиз бўлсин дади.

Ундан кейин Гўрўғли айтди: Хў кампиржон, номани
бўп яхши айтадакансан, лекин оғзингда дишинг йўқ
сан, шундан гапинг восвосроқ чиқиб, яхши тушулма-
дим. Хў Гўрўғли, дади кампир, сани бир гўч йигитма-
ван даса, номард акансанку, бари гал, қулоқ сол,
бизнинг Рум шаҳрида бир қиз бор; одини Далихиро-
мон дейдилар, ҳам бахши, ҳам полвон. Уч юз олт-
минн Фахши, полвонини айтишганда енггиб, гўраш
тутганда йиқиб, ҳаммасининг калласини олди, энди
навбат санга галди. Бориб айтишиб енгсанг ёки гўраш
тўтиб йиқсанг қиз саники, иккисинам атавўлмасанг
каллангин кесиб калламиноранинг устина қўндиради.
Гўрўғли айтдики, хў, онажон бу гапинг қулоқима сал
ёдиброқ гетди, санинг суюнчи пулинг кўпроқ бўлмаса
деб тилло бўз саройни очиб, бир тўпли тиллони чиқа-
риб кампирнинг олдина дўкди. Хў онажон мани бир
оға Юнус нари дефган хотиним бор, ну билан бир кенга
шиб олин, дади Гўрўғли. Хў Гўрўғли, дади кампир,
гўч йигит хотини билан кенгашса йўли бўлмайди, да-
ди кампир. Шунда Гўрўғли Гиротни миниб йўлга ра-

вона бўлиб бораёттир эди. Ога Юнус парига кўзи тушди. Хў Гўрўғли ога, йўл бўлсин дади, Юнус пари. Шунда Гўрўғли алина саз олиб паризодга қараб бир сўз айтди:

Арзимни эшитгил, парилар шоҳи,
 Нозли қиздан биза хабар галибди.
 Омога сиғиндим, эшитсин додим,
 Севар ёрдан биза хабар галибди.

Гўзлари жаллоддир, қоши камони
 Анинг гўрганларнинг йўқдир армони,
 Уч юз олтмиш қизнинг хони, султони,
 Севар ёрдан биза хабар галибди.

Хабари галганда гетмасам бўлмас,
 Нозик белларидан қучмасам бўлмас,
 Ширин лабларидан ўпмасам бўлмас,
 Нозли қиздан биза хабар галибди.

Ман гетарман, гетмасима гумон йўқ,
 Бу йўлларда яхшилик бор, ёмон йўқ,
 Рум шаҳринда анингдайин жанон йўқ,
 Нозли қиздан биза хабар галибди.

Ғирот ошар учта тоғнинг бандидан
 Хабар галди бир гўзалнинг дилидан
 Арислонбойнинг қизи Хирмондалидан
 Дали қиздан биза хабар галибди.

Гўрўғли дер, бизни галсин дейибдир,
 Уч юз олтмиш калла кесиб олибдир
 Лйтишибам енгса олсин дейибдир
 Нозли қиздан биза хабар галибдир.

Бу сўзни эшитиб, оға Юнус пари айтдики, эй Гўрўғли сардор, санга бир насиҳатим бор, аввал сан ўзингни 40 гун боққига қўй, сўнг Бастом юртига бор, у ерда Ошиғ Ойдин пир деган бор, шуни хизмати на бориб, олти ой юриб, олти ойдан сўнг уннан фотиҳа олиб борсанг, Далихиромонни айтишсанг енгасан, гўраш тутсанг йиқасан, бўлмаса каллангни кесиб, кал ла минорасини яна баландроқ этади.

Унда Гўрўғли айтди: Хў паризод бу кенгашингни ҳовлидаги олти ўжакка дўғраб бер, қолганига дароқ олиб, зулфингни дора, деб Ғиротнинг белина минди. Оға Юнус Гўрўғлининг аниқ гетажакини билиб, алин нан созини қайриб олиб, Гўрўғлига қараб бир сўз деб турган экан:

**Ҳаромчилик гўч йигита ярашмас,
Олсанг насиҳатим, гетма, Гўрўғли.
Қонхўр қиздир, аҳволингга қарашмас,
Олсанг насиҳатим, гетма, Гўрўғли.**

**Бу ишларда пирлар галсин ёнинга,
Ҳайфим галди сани ширин жонинга,
Босар, йиқар, қолар ноҳақ қонинга,
Олсанг насиҳатим, гетма, Гўрўғли.**

**Бундан борсанг шаҳри Бастом бориб ўт
Ҳақ ёдини кўкрагингга солиб кет,
Ошиқ Ойдин пирдан жавоб олиб кет,
Олсанг насиҳатим, гетма, Гўрўғли.**

**Уч юз олтмиш ошиқ бари галгандур,
Айтишиб енгилиб бари ўлгандур,
Яхши, ёмон оди санга қолгандур,
Олсанг насиҳатим, гетма, Гўрўғли.**

Ғирот ошар учта доғнинг бандиннан,
Гетагўрма шу кампирнинг изиннан,
Борибам йиқилсанг кўргил ўзингнан,
Олсанг насихатим, гетма, Гўрўғли.

Ҳаромчилик гўч йиғитни хор айлар
Босар—янчар кенг жаҳонни тор айлар
Оға Юнус гетма дебам зор айлар,
Олсанг насихатим, гетма, Гўрўғли.

Гўрўғли бу сўзни эшитганнан кейин Ғиротни миниб Сафар Кўсанинг ёнига галди, қараса кампир йўқ. Ҳў Сафар Кўса кампир қани, деди. Ана ҳозир гетиб бо- раётир, деди, Сафар Кўса. Унинг изиннан Гўрўғли Ғирота қамчи босди. Гўрўғли бир дапа ошса, кампир ўн дана ошар эди. Қирқ кеча—кундуз йўл юриб, Рум шаҳрининг бир қирғоғина етдилар. Шундан кейин кампир тулпора бир қамчи босвади, осмона учдими, ер га гирдими, Гўрўғли билмай ҳам қолди.

Кампир Далихиромоннинг Қирқ таноплик боғини етиб бориб, дарвозани қоқмоқ билан бўлди. Қанизлар дарвозани очиб, кампирни отдан туширдилар ҳамда қўшқ устина чиқардилар. Хирмондали: ҳў онажон, қани Гўрўғли, деди. Ҳў Далихиромон қизим, гама ема, олти нонни кам ема, ино Гўрўғли галди, айтишсанг енгиласан, гўраш тутсанг йиқилади, ҳоҳласанг сўй, ҳоҳласанг қўй, деди кампир, пишган калладай тир- жайиб. Шунда Далихиромон юз тилло сўюнчи берди. Кампир буни олиб қувона—қувона йўлига равона бўлди. Энди хабарни Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли юравариб, 40 таноблик боғнинг ёнига етди. Қараса учин—қирин йўқ бир чарбоғ. О, Ғирот занғар, бундай боғлардан неча марта олгансан, деб ўн таноб ергача йўрғалатиб, кейин бир қамчи урди. Ғирот бир сак раб. паҳсадан ошиб, сарҳовуз бўйига бориб тушиди.

Далихиромон бир қараса, тўшалган поёндозлар усти дан биров от миниб галётир. Бу бир саҳройи экан— ку, ман иззатина поёндоз дўшасам, бу устиннан от ҳайдаб галётир, даб Хирмондали Гўрўғлининг олдига чиқди. Гўрўғли шунда олдиннан чиққан Хирмондали дан сув сўраб бир сўз айтган экан:

— Сув бўйда дурган гўзал,
Нозли ёр, сув бар ичгали,
Айтишмоқа галдим газал,
Гўзал ёр, сув бар ичгали.

— Сувимни бермасман ёта,
Туш, ўзинг сувдан ича гўр.
Аслинг сани ҳаромзода
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

— Узун—узун ўрдангиза,
Қўноқ бўлдим ўвбангиза,
Бир сув баринг, боғбон биза,
Нозли ёр, сув бар ичгали.

— Узун—узун ўрдам йўқдир,
Қўноқ олмам ўвбам йўқдур,
Сув бермасман боғбон йўқдур
Туш, ўзинг сувдан ича гўр.

— Гулларинг бор даста—даста
Юзинг гўриб бўлдим хаста,
Ёр бўп галдим санга банда,
Нозли ёр, сув бар ичгали,

— Карвон юрар қатор—қатор,
Молин ҳар манзилда сотар,
Хаста бўлгон уйда ётар,
Туш, ўзинг сувдан ича гўр.

—Гүрүғли дар билсанг биза,
 Оширурман Чамлибела,
 Миндирурман ўнг ён диза,
 Нозли ёр, сув бар ичгали,

—Далихирмон дерлар биза,
 Оширолмисан Чамлибела,
 Қувдирарман чўлдан—чўла,
 Туш, ўзинг сувдан ича гўр.

Бу сўзни тамомлагандан сўнг, Гүрүғли айтишга сўз, босишга ер тополмай эгарнинг қошини қамчи шинг дастаси билан тирқ—тирқ уриб ўйнаб ўтираварди. Хирмондали эса кўшк устина равона бўлди. Гүрүғли айтдики, хў, Далихирмон сан билан айтишиб енгилдим, гўраш тутиб ҳам бир чоқимни гўрин, дади. Хирмондали ажаб, Гүрүғли оға даб қирқ қат чакмон гийиб, қирқ қулоч арқонни ҳам белина боғлаб, бир ёна чиқди, бориб ёқама ёқа тутиндилар. Далихирмон айтди; хў Гүрүғли оға сан меҳмонсан ҳамма амалларни санга бардим, ат амалингни, дади. Агар касака сунштириб, ера дизимни қўйдирсанг ҳам саники ҳисоб. Ничик амалларинг бор? Ҳа, занғар киз, бизда амал кўп дади, Гүрүғли. Биринчи амалим, бир мол печ чалиб кўраман, иккинчи амалим ичдан илиб бир отаман, учинчи амалим, ётиб ҳам бир отаман, дади. Ат, амалингни, дади Хирмондали. Гүрүғли мол печ чалажақ бўлиб, қараса али синадигон ёғдайда, ичдан илса яғирни тушажак, ётиб отаман даса Хирмондали устига минжак бўлди. Гүрүғли бу аҳволда нишатажани билмай олвираб қолди. Хирмондали айтдики, хў Гүрүғли саннинг навбатинг ўтди, энди ман амал гўрсатаман, даб бир силкинганда Гүрүғлини дизина олди, иккинчи силкинганда кўк рағина, учинчисида алина гўтариб айлантириб—айлан-

тириб, шудгорнинг белина опкалиб урди. Кўкрагина миниб олиб, ҳў канизлар пичоқ олиб келинлар, даб қичқирди. Дарров бир каниз пичоқ олиб галди, Хир мондали пичоқни Гўрўғлининг дамоқина дираб а-галди. Ҳў дали қиз, мани нишатётирсан, дади Гўрўғли. Сани сўёжоқман даб жавоб барди Далихиромон. Бир замон сабр ат, дади Гўрўғли. Шу сан билан по-солангонда икки калима сўз ёдима галди, шунни айтиб ўлиш. Айт, дади Хирмондали. Гўрўғлининг қизнинг тейинда ётиб айтган сўзи:

Баланд—баланд доғ бандинда

Намли—намли қор кўринди.

Мани бу шаҳдо гўззима,

Ола гўзли ёр гўринди.

Дўстлар, адашдим йўлимнан,

Гечдим дунёни молиннан,

Оби чашма зилолиннан,

Гўзлари ҳумор гўринди.

Ўн саккиз ўрим сочлари,

Хинжи—маржондир дишлари,

Кийилган қалам қошлари,

Сиё зулфи тор кўринди.

Гўч йигитлар доғдан ошар,

Галиб бир ёра учрашар,

Оқ юзда қўша—қўша хол,

Гўззима бир нор гўринди.

Гўрмадим ёрнинг қантини,

Аммадим лабин қандини,

Оч гўзал, кўксинг бандини,

Қурилмиш бир дор гўринди.

Гўрўғли дер азам—базам,

Ҳафою жабрингга дузам,

Фоний дунё ичра газам,

Дунё гўза дор гўринди.

Бу сүзни эшитиб, Хирмондали айтдики, хў Гүрүғли номани дим яхши айтадикансан. Лекин тушунтирмай айтар акансан. Санинг бахшилигинг қурсин, даб яна пичоқни босаварди. Шунда Гүрүғли бир оҳ чакди ҳам бир қаҳ—қаҳ уриб гулди. Далихиромон айтди: хў Гүрүғли, азроил бозори қизиб, жонинг арзонлаб уч шойнга галиб дурғонда на оҳ чакасан, на гуласан? Гүрүғли айтдики, қирқ чилтан ҳазрат Алишоҳимардон ширларим худодан сўраб, ўзима 120, Фиротима 120 ёш олиб барди. Ҳозир ёшим 70 га дўлди, шу бойисдан худо ҳам одамни алдими акан даб гулдим, оҳ чаккашимнинг бойиси, изимда на ўғлим бор, на қизим, яна Меҳром, Қамбар деган икки шогирдим ҳам бор, улар ҳам ноумид қолаяпти. Бўлмаса санигдай нозанин кўлида жон барган йигитнинг на армони бор, даб Гүрүғли йиғлаб юборди.

Далихиромон айтди: Узинг бир иқболи гулмаган йигит экансан, ман санга бир ваъда этайин. Агар тагимдан турғизиб отингга миндирсам, Меҳром билан Қамбарни қачон олиб галиб биласан?

Олтмиш гунда бир илож атарман, дади Гүрүғли. Бўлмайди, даб Хирмондали пичоқни яна қаттиқроқ босди. Гүрүғли қирқ гуна рози бўлганнан кейин, ўрнидан турғазиб отига миндирди. Гүрүғли жўнаб гетар акан, орроғ бориб ўйлаиб қолди. Бу ўзи бир қиз, касакка сунниктириб диз ташлатсанг ҳам ҳисоб даб шарт қўйган эди. Шу ишни ҳам бажариб билмадим. Ҳозир орқасидан бориб, бирдан ушлаб йиқсам бўлмасмикан даб, Хирмондалининг изидан аста бориб, белидан маҳкам ушлади. Шунда Хирмондалининг қаҳри галиб урҳо—ур, сурҳо—сур билан, айлантириб, ера гушпиллатиб урди, Гүрүғлининг икки қобирғаси ғарча синди. Устиннан босиб, пичоқни яна томоққа босди.

Гўрўғли жон талвасасида, икки калима сўз айтиб
ўлшига рухсат олиб бир сўз даб дургон жойи:

**Бир сўзим бор севар ёра,
Десам сўзим ёна—ёна.
Ёр лабингдан бўса олсам
Упсам уни қона—қона.**

**Ун тўрт гечалик ой каби,
От, яроғи ҳам шай каби,
Ҳусни давлатли бой каби,
Газам ҳар ёна ҳар ёна.**

**Узун—узун ўрмакинга,
Қизил гулинг термакиннга,
Алим етди чармакиннга,
Гетди дарёи уммона.**

**Баён этсам асли зодим,
Изимда йўқдур зурёдим,
Тур устимдан, паризодим,
Арз этарман дона—дона.**

**Сийнам узра кўпдир ўтим,
Худога етишди додим,
Бор экан ўз керак зотим,
Гетди дарёи уммона.**

**Гўрўғли дер, тейдан турсам
Эмди Чамлибела қайтсам,
Бориб бир пир топиб олсам,
Бўлсам кейин бир мастона.**

Хирмондали бу сўзни эшитгандан кейин, гал энди
ўлдирмайман даб ваъда этган эдим, бор, на бўлсанг
шу бўл, даб Гўрўғлини турғизиб отга миндирди.

Гўрўғли йўлга равона бўлар экан, орқасига қайри-
либ Хирмондалига айтди: ҳўв Хирмондали, 40 гун

лик йўл юриб, сани одингни тутиб, шундан шунга галсақ, сан бизни қуппа—қуруқ қайтариб юборава-санми? Санга на барин, дади Хирмондали. Икки бўса барсанг бўлди, дади Гўрўғли. Хирмондали айтдики, агар Меҳром ва Қамбар деган шогирдларинг галиб, мани айтишувда енгиб ё бўлмаса гўрашда йиқса, санга бўса берурман, яна шундай бир ваъда ҳам бериб қўяман: Агар шогирдларинг ҳам мани айтишиб ё гўраш тушиб енгиб билмасалар, кимда ким мани шар-тимни бажариб ўзига хотинликка олса ҳам бари бир сани бир гежа меҳмон олурман, дади.

Гўрўғли бу сўзинг қулоққа ёқди, даб қувониб Фиротга қамчи босди. Йўл юриб, йўл юрсада мўл юриб: 40 гун даганда Чордоғли Чамлибел вилоятинга етди. Гўрўғлининг қирқ йигити оғамиз галди даб, олдига пешвоз чиқиб, беш олтиси отини, беш олтиси Гўрўғлини қўлтиқлаб қарши олдилар. Шунда йигитлардан бирининг али Гўрўғлининг қабирғасинга дейиб гетди, ўхшиди, Гўрўғли, ҳой йигитлар қабирғам а дейманглар, дади. Шунда Сафар кўса, оға қабирғанга на бўлди, даб сўради. Гўрўғли айтдики, Фирот ҳуркиб, йиқитди, шунда қабирғам синди, дади. Хў Гўрўғли оға, дади Сафар кўса, бу Фиротни ўн яшар вақтингда миндинг, йиқилмадинг, йигирма яшар вақтингда миндинг, йиқилмадинг, энди етмиш ёшингда йиқиласанми, бошқа биргап бўлгон бўлмасин, дади. Йўқ, дади, Гўрўғли, худо урсин агар ёлгон бўлса Фирот йиқитиб қабирғамни синдирди.

Гўрўғли чой—ной ичиб, сал—пал дамини олгоннан кейин, Сафар кўса айтдики, хў Гўрўғли оға энди гўрган гечирганларингдан икки оғиз баён эт, дади. Шунда Гўрўғли алина созини олиб, икки калима сўз айтиб дурфон акан;

Бундан бордим Рум шаҳрина,
Баланд доғлар ошиб галдим.
Ҳеч киши қутилмас маннан,
Жонни—жона қўшиб галдим.

Бир ёрнинг ёнина бордим,
Завқ ила сафосин сурдим,
Хирмондали қизни гўрдим,
Молдан—бошдан гечиб галдим.

Эндим бир ёрни кантина,
Қўлим солиб ёр бўйнина,
Кучмишам нозик белиннан,
Сармаст бўлиб жўшиб галдим.

Один сўрсанг Далихиромон,
Хар сўзлари дардга дармон,
Гўрўғлида йўқдир армон,
Жаннат уйин очиб галдим.

Гўрўғли бу сўзинг тамом қилганидан кейинги гапни
Оға Юнус паридан эшитинг. Оға Юнус парининг шун
дай бир ҳислати бор эдики, у тирпоғина қараса бу
туш жаҳондаги воқеаларни гўрар ади. Юнус пари бир
қараса Гўрўғли галиб, лоф уриб дурибди. Ушнинг ҳа
қиқий атган ишлариннан хабардор бўлган Оға Юнус
шунда Гўрўғлига қараб бир сўз айтди;

Шикора гетганлар ёлгон сўзламас,
Ёлгон сўзлаб галса, марда ярашмас,
Куш қанот қоқмаса, доғлардан ошмас,
Оти носоқ, ўзинг ёроли галдинг.

Ярали деб майи гўлгун ичибсан,
Ани гўриб молдан—бошдан гечибсан,
Кутулибсан, ҳийла билан қочибсан,
Оти носоқ, ўзинг ёроли галдинг.

Манманлик айлабон қиздан йиқилиб,
Говвос каби дарёларда букилиб,
Гирот миниб, Рум шаҳрина чекиниб,
Оти носоқ, ўзинг ёроли галдинг.

Гирот миниб баланд доғдан ошибсан,
Дали—дарё каби дўлиб—дошибсан,
Бир ночорнинг ошоқина тушибсан,
Оти носоқ, ўзинг ёроли галдинг.

Ога Юнус пари пандин олмайин,
Яхши насихатга қулоқ солмайин,
Ошиқ Ойдин пирдан жавоб олмайин,
Оти носоқ, ўзинг ёроли галдинг.

Бу сўзларни эшитиб, Гўрўғли нишатарини билмай,
аста ёнбош ташмайверди. Унинг аҳволини гўриб паризод ўйланиб қолди. Ўзи ўғли йўқ, қизи йўқ ярим кўнгил бир одам. Кўнгилни оғритдим ўхшайди, даб Гўрўғлининг кайфиятини гўтариш учун югуриб бориб қўлидан ушлаб турғизди ҳамда бўз саройга етаклади. Саройга гириб, дўшакни қалиннан солиб, шу ётишга 15 гун ётдилар.

16 чи гуни, қирқ гуннан сўнг Меҳром ва Қамбарни ёпинга олиб галаман, даб Хирмондалига барган ваъдаси ёдина тушди. Гўрўғли хў Меҳромжон, Қамбаржон, даб сас барвади, лаббай ога даб иккисам қўл қовуштириб Гўрўғлининг олдина диз букдилар. Гўрўғли айтдики, ман Рум шаҳрининан қайтишда кўпдан—кўп қулон, кийикларни гўрдим. Гирот йиқиб қавурғам синганнан кейин овлаб билмай бадхумор қайтдим. Энди шунга гетажакман, Шунда Меҳромжон ҳам Қамбаржон айтдиларки бизларни ҳам олиб гетсангиз ёмон бўлмас, дадилар. Шу сўзларни эшитиб дурғон Гўрўғли дарров рози бўлиб, отларни эгарлашга буюрди. Дар-

ров отлар шай бўлиб, учиси отланиб, Гўрўғли олди да юриб, доғ устина чиқдилар. Бу вақтда баҳор ойлари бўлиб, бир дуваланг гўтарилди. Отлара қамчи босдилар, шу тўс—тўполонда Гўрўғли 40 гуна етиб етмай ўғлонларни Рум шаҳрина эндирди. Хирмондалининг 40 таноблик боғини гўрсатиб, Гўрўғли айтдики, шу боғда бир қиз бор, шу қиз билан икки оғиз айтишмоқ даркор дади: Ўғлонлар дарров рози бўлдилар. Гўрўғли уларни боғ ичига тушириб юборди. Ўғлонлар гирса чодирлар қурилган, оқ чодирда ўнг ёнида 20, чап ёнида 20 каниз, ўртада паризод ўтирибдики, бундай гўзал олама ё галган ё галмаган. Меҳром айтди: Гўрўғли оғам бизларни бир азроил кўшкина юборганга ўхшайди. Бир подшонинг қизи ўхшайди, агар нишатиб юрибсизлар даса на баҳона топамиз, дади. Ут сўраб галдик даб айтамиз дади, Қамбаржон ҳамда бир тезакни олиб тутатиб ўтиравердилар. Бир вақт тезакнинг иси паризоднинг бурнига кириб, сесканиб бир қараса, икки ўғлон ўтирибди. Хў болалар бу боғга қуш гирса қаноти гўяди, сизлар нишатиб бу ерда юрибсизлар, дади Хирмондали. Қамбаржон бизлар ошинлармиз, дади. Ошин бўлсанг гапнингнинг дузини гўрвали, қани айт, дади Хирмондали. Шунда Қамбаржон алипа созини олиб, қайнаб—жўшиб Далихирмонга қараб бир сўз айтди:

Гўзингнан ўргилай, гул юзли ёрим,
 Муборак жамолинг гўрмака галдим,
 Сўзингни эшитсам бўлмас қарорим,
 Бу ширин жонимни бермака галдим.

Бу шикаста узоқ йўлдан галгандир,
 Од-овозинг бу жаҳона дўлгандир,
 Уч юз олтиш ўғлон сандин ўлгандир,
 Алар каби жоним бармака галдим.

Ман бир ошиқ галдим, санинг зорингдан,
 Неча ошиқ ўлди ғазаб—қаҳрингдан,
 Оқ кўксингда битган қўша норингдан,
 Боғбон бўлиб шу гун термака галдим.

Ошиқ Қамбар ошиқ бўлдим одинга,
 Боғбон бўлиб терсам тоза гулингнан,
 Алифдай қоматинг, нозик белингнан
 Шу нозик белингнан қучмоқа галдим.

Ошиқ Қамбар ошиқ балдим одинга,
 Қизлар хони етишмаслар додинга,
 Сиғиниб галмипам пир устодима,
 Хўп дасанг қўйнинга гирмака галдим.

Қамбаржон сўзини тамом қилғаннан кейин Хирмондали айтди: хў канизлар 360 полвон галиб, боғимиздан гул терин дугул, бормоғимизнинг учүни ҳам тутғони йўқ эди. Бу ўғлон савдони ўхшайди. Дарров 120 сарпо ёпинг, лади. Шу замони канизлар гапга тушнииб, иккиси Қамбарнинг калласидан, иккиси оёғидан тутиб йиқиб, қорини 40, яғирини 40, ҳар ёнбошина, 20 дан қамчи уриб, дараққа қантариб қўйдилар.

Хирмондали айтдики, хў канизлар қани энди бу ўғлонларнинг кичкинасиннан ҳам бир сўз эпитайлик, эй йингит кимсан, лади. Ошиқман лади Меҳром. Ошиқ бўлсанг айнажан: сўзингни айи лади Хирмондали. Меҳромжон алнна соз олиб сўз айтди:

Булбул қёнади бу дола,
 Термака гуллар бўлами?
 Карасам ман сәғу—сўла
 Қочмақа йўллар бўлами?

Курбонман қалам қошингнан,
 Писта даҳондай дишингнан,
 Нозли ёр, сани бешингнан,
 Утмака еллар бўлами?

Қурбонман қора гўзинга
Шакардан ширин сўзинга
Бўса олсам оқ юзингнан
Упмака холлар бўлами?

Ҳақ берган шаробни ичсам,
Мавлон қанот барса учсам,
Гоҳи ўпсам, гоҳи қучсам,
Қучмоқа беллар бўлами?

Галмишам сани зорингнан,
Ўлмишам газаб—қаҳрингнан,
Қўша—қўша анорингнан
Тутмоқа қўллар бўлами?

Меҳром айтар, бўлдим адо,
Сийнам узра кўпдур яро,
Зорлар қилсам сандай ёра,
Ярама малҳам бўлами?

Меҳром бу сўзни тамом қилганнан кейин, Хирмонда-
ли айтди: хў қанизлар бу ўғлоннинг ярасина малҳам
тиб боғнинг дашошона ошчиқинглар, боғнинг дешон-
даги уч йўлнинг бағдаргоҳина боши ошоқ, оёғи юқори
гўмиб, дерисина сомси диқиб, дарвозадан осинглар,
диди. Қизлар Меҳромга галиб ёнишдилар. Меҳром
кумроқ эди. Қизлар олиб бораётирғонда ўйланди: шу
ларга бир ялнисам хушомад қилсам, раҳмлари галмас-
микан деб, созини алина тутиб бир сўз айтди:

Гофил бўлиб тушдим сани кўлинг,
Бугун бизни озод айланг, парилар,
Мани сизлар қўйиб яринг йўлима
Бугун бизни озод айланг, парилар,

Кўлимни боғлама кўзлари мастон,
Сизлар билан боғни айлайин сайрон,
Камбар иккимизни айламанг ҳайрон,
Бугун бизни озод айланг, парилар,

Мен йиғласам ҳақ эшитар зоримни,
 Ёд этарман Шоҳимарден ғиримни,
 Гўрўғлибек галса қирар барингни,
 Бугун бизни озод айланг, парилар,

Бир оҳ чексам арша етар фарёдим,
 Анда эшигади, олло арз—додим
 Юбормасанг ҳали галар устодим,
 Бугун бизни озод айланг, парилар,

Меҳром ўзи бир худога зор этди
 Хирмондали газаб олган қор этди,
 Ҳақтаоло жумла олам яратди.
 Бугун бизни озод айланг, парилар,

Капизлар билдиларки, булар Гўрўғлининг шоғирдлари. Агар ўлдирсақ, Гўрўғли ғалиб, бизлардан ўчини олса яхши бўлмас, даб ўғлонлардан бир жуфтдан бўса олиб, алларини ечиб уларни озод этдилар. Меҳром билан Қамбар қутилганларина минг—минг шукир қилиб, Гўрўғлининг олдига ошиқдилар. Гўрўғли шоғирдларини кўриб сўради: хў ўғлонларим, сийлоғ ничик бўлди? Сийлоғ ёмон бўлмади, орқамизга қирқ олдимиз га қирқ, ҳар ёнбошимизга йигирмадан қамчи еб қайтдик, дади шоғирдлар.

Бизларни юборган жойнинг, Далихиромоннинг боғи акан, сан бориб айтишиб, қовургангни шу ерда синдириб гетган акансан, Хирмондалини бизлар билан олажақ акансан, пой олдиқ—ов, дади йигитлар ҳамда отларга қамчи босиб гетар бўлдилар.

Хў Меҳромжон, Қамбаржон, дади Гўрўғли, энди бўлмади шаҳри Бастом бориб Ошиғ Ойдин пирни топиб, хизматинда бўлиб, фотиҳа олиб қайтали.

Шундай қилиб, учиси гапни бир жойга қўйиб, шаҳри Бастом томонга йўлга равона бўлдилар. 40 гун йўл

юриб Бастом шаҳрина етиб Ошиғ Ойдиннинг макони-ни топдилар. Қарасалар Меҳроби тейинда, бошинда салласи, эғнида малласи, алинда тасбеҳи, бир чол ўтирибди.

—Бобо, Ошиғ Ойдин пир қани, дади Гўрўғли. Ошиғ Ойдинни натасан, дади чол, Ошиғ Ойдиндан беш қани лима сўз сўрайман, сўзим жавоб берса, сўфиси бўламан, агар жавоб бермаса ундан пир тугул тир ҳам чиқмас, дади Гўрўғли. Бу чол Ошиғ Ойдиннинг ўзи эди. У сал аччиқланди. Болам, беадаблик қилма, сўзингни айтавар, Ошиғ Ойдин жавоб бермаса, ман жавоб бераман, дади. Шунда Гўрўғлининг саз чалиб, сўз сўраб турган жойи;

—Кўкдан энган беш нарсанинг
Боши надир, сари надир?
Дўрти тилли, бири тилсиз
Устиндаги пари надир?

—Кўкдан энган беш нарсанинг
Тўрт китобнинг бири қуръон,
Устиндаги жаброилдир.
Аввал боши бисмиллодир.

—У кимса жам бўлан ерда,
Юзларина чакар парда,
Дарвешлар ўлтирар тўрда,
Тилининг азбари надур?

—У кимса жам бўлан ерда,
Юзларина чакар парда,
Чилтанлар жам бўлан ерда,
Ҳақи лутфи азбаридур.

—У кимса онадан бўлди,
Отасига никоҳ қилди,
Равшан айтур, Ошиғ Ойдин
Ари надур, зани надур?

—Ойдин айтур ёнди жоним
 Ҳаққа етишди афғоним,
 Одам ота, Ҳова онанинг
 Ҳам отаси ҳам аридур.

Бу сўз тамом бўлганинан кейин, Ошиғ Ойдин пир, 360 сўфисининг ёшуллиси калантар сўфини ёнига чақириб айтдики, сўфиларнинг ҳаммаси чиқишиши, даргазаб бир иш чиқди. Бу занғарни отдан олиб уринг, дади. Шу замони сўфилар Гўрўғлини тўрт тарафидан ёпишиб отдан олиб, тепкилаб урдилар. Гўрўғли уч марта қайта—қайта борди, учисида ҳам қувиб юбордилар. Сўнг Гўрўғли ўйланиб қолди:

Бу занғарлар манинг тусимни гўриб, сўфиликка олмаётирлар, гал, бир гийимларимни ўзгартириб, ясашиброқ ҳам бориб гўрни, даб Ғиротни ўтга боғлади, кўрол—яроғини қумга қўмди, узун—қисқа 74 чопон гиёиб, елди ярим қулоч хосани қўлига олиб, Ошиғ Ойдин пирга салом бериб, гириб галди.

Ошиғ Ойдин пир, алик олгандан кейин, ҳў йигит, кимсан? на иш билан галдинг даб сўради. Манинг одим Равшан сўфи, эшигингизга сўфичиликка галдим, чади, Гўрўғли. Сан дим гўч йигит акансан: сани сўфиларга калантар атиб қўёман, дади Ошиғ Ойдин. Бу гап аввалги калантар сўфига ёқмади. Пирим, бу галган одамнинг туси бузукроқ гўринади, даб иш қоят атганина карамасдан Ошиғ Ойдин шу кишига бўй—сунини буюрди. Сўфиларга калантар бўлиб олган Гўрўғли ҳамма сўфини олдига солиб, номозхонага олиб кетди. Номозхонада ўзи номозни яхши билмаса ҳам унга иллатиб ўки, бунга бундатиб ўки даб, сўфиларнинг жонинан безор килди. Охири аввалги калантар сўфи Ошиғ Ойдин пирга галиб айтдики, бу одам бошка бир иш толиб бармасанг, бизларни ўлдим холата олиб галди, дади. Шуннан кейин Ошиғ Ойдин

40 қулоч арқон, дастаси етти ярим қулоч катман, дастаси етти ярим қулоч айри ёва тошиб, Равшан сўфини чақириб айтди: хў калаптар сўфи, чўриларимиз ошон пиширмака ўрни топмай ўтирибдилар, ённо шу қирнинг орёнида қушгўзи, ёнтоқ кўп, ҳар гун гатира валганингча 5—10 патта ёнтоқ чолиб, ангалин билан машгул бўл, дади. Гўрўғли: ажаб бўлади, тақсир, даб арқонни белина, ёва билан катманни эйнина отиб, номоз вақти гетиб, номозгар вақти бир ярим патта ёнтоқ чолиб қайтди. Эртаси гуни уч ярим патта ўлиб—тирилиб гетирди. Умрида бундай иш этиб гўрмаган Гўрўғли даллаб, пишиб гетди. Сўнроқ тоблашиб гетиб гунада 50, 100, кейин 200 паттадан ёнтоқ чолиб галиб, Ошиғ Ойдин ирнинг ёнтоқдан дўлмоғон—дошмоғон ери қолмади. Бир гуни Гўрўғли ўйлашиб қараса олти ой ўтиб гетибди. Бирдан сўфилар ёдина тушди, уларнинг номоз ўқилиши яна бир текшириб гўрай даб, патмонни меҳробнинг тейина қўйиб ёвани орқасина маҳкам қистириб, номозхонанинг кичкина ёрма қопи-синған калласини чиқариб ўтирди. Сўфилар номозни сира бошливармадилар, шунда Гўрўғли ичона гириш учун бир талпинған эди, қошиқа сиғмасдан, қопи билан бирга номозхонанинг ўртасина бориб турди. Қошнинг кучандай бўйинина влдириб турган Равшан сўфини гўрган аввалги қалаптар сўфи, уни жилли бўлдиликдан даб ўйлаб, аввал ёқасини очиб туф—туфлади, сўнг қулочкашлар калласина бир юмируқ туширди.

Гўрўғлининг қаҳри галиб, белнинг пиштасидай юмируқ билан қалаптар сўфининг бошина бир солди, сўфининг боши сопоқи тушган қовундай бўлиб узилиб тушиб, меҳробнинг тейина юмаланиб гириб гетди. Буни гўриб, қаҳрина минган сўфилар алина на илса олиб, унинг бошына солмоқ билан бўлдилар. Гўрўғлининг ҳам жилли хиёли тутиб, ўлган сўфининг икки оёғинан тутиб, шу билан сўфиларни

үрб юмалатмоқа қаради, бири ўзини эшикка урди,
 бири дўшика урди. Бир онггина галиб қараса, бир
 уям ўлик ётибди, қолгани қочиб қутилди. Гүрүғли
 ўпанларни тахлаб гўмиб, Мером ва Қамбарни излаб
 гетди.

Энди ганин Ошиқ Ойдин пирдан эшитинг. Ошиқ Ой-
 дин пир бир гежа ётиб душ гўрди, душина Далихиро
 мон, унинг капиэлари ҳам 40 тапоб боғни гириб чиқди.
 Эрга билан туриб, душини йўрдирмоқчи бўлиб дурғонда
 узунли—қисқали бўлиб, сўфилар юғуришиб галаварди.
 Сўфиларни йиғиб, тинчлантириб Ошиқ Ойдин пир-
 уларга душини баён атиб бир сўз айтди:

Гежа оқшом ётиб бир аҳвол гўрдим,
 Бир пари бошинда жиғоли галди,
 Сасганиб уёндим, ўрнимнан турдим,
 Қўллари олтиннан асоли галди.

Қирқ чилтан жам бўлиб барди жавоби,
 Изларини ўпиб қилдим тавоби,
 Бириси дўлдириб барди шароби,
 Бирининг қўлида пиёла галди.

Андин сўнг яшнади бу жумла—жаҳон,
 Бир бир босиб галди бир моҳи тебон,
 Шу вақт галмишдир кўнглима гумон,
 Лаблари шакардан мазали галди.

Ошиқ Ойдин айтар бир ёрни гўрдим,
 Ули ҳайрон гўзи қонхўрни гўрдим.
 Яна қирқ парини—пайкарни гўрдим,
 Кўнглима бир ёрнинг ҳаёли галди.

Сўфилар бу сўзни эшитиб, ҳар турли томона тортиб
 гўрдилар. Лекин душни йўриб билмадилар. Сўфилар-

нинг ичинда уч йилдан бари сўфилик атиб юрган
 Карам ўғлон даган бир сўфи бор эди. У айтдики, хў
 ҳалифам, ман сани душингни йўраман, дади. Шунда
 Карамжон, алина созини олиб айтмоқ билан бўлди;

Муборақдир пирим гўрган аҳволинг,
 Аввал галган Расуллолтоҳ бўладир.
 Ҳақ йўл барса баён этай иқболинг,
 Сўнгги галган ҳазрат Билол бўладир.

Қирқ чилтан жам бўлил потё баргандир
 Пирларинг раҳм этиб ҳолинг сўргандир
 Ҳазрат Али галиб дастгир бўлгандир,
 Сўнгги галган Ҳазрат Али бўладир.

Олтин жиғо санчиб сайрон газгандир,
 Адаб билан қош—гўззини сузгандир,
 Шунни биза пирим худо ёзгандир
 Ўша галган Далихиромон бўладир.

Ошиқ Карам сўзим баён айларам,
 Бу гўрган душингни аён айларам,
 Рухсат барсанг санинг билан гетарам,
 Буни айтгон Карам ўғлон бўладур.

Бу сўзни эшитгандан кейин, Ошиқ Ойдин пир Дали-
 хиромоннинг даракни топиш билан бўлди. Карам ўғ-
 лонни ёнина олиб, хўржинни айнаина отиб, Рум шаҳ-
 ри нердасан даб йўлга равона бўлди. Қирқ гежа—
 гундуз йўл юриб, пешин вақти Хирмондалининг боғи
 ни ёниннан чиқдилар. Боғнинг ёнидан оқиб ўтадиган
 ёндан таҳорат этиб, номозгарни ўқидилар, ундан ке-
 йин Ошиқ Ойдин айтдики, хў Карамжон, боғнинг у ён
 —бу ёнина ўтиб қара, дади. Карамжон астан бориб
 боғнинг дарвозасиннан қаради. Шунда Хирмондалининг
 гўззи Карамжона тушди. Қараса ой даса ой, гун
 даса гун бир моҳитабон ўғлон яшнаб турибди. Хў

Ўғлон, дади Хирмондали, қайси чаманнинг гулисан, қайси ошённинг булбулисан, қайси тулзордан учиб, қайси ошёнга қўнарсан? Унда Карамжон айтди; ман ошиғман. Нага ошиқсан, дади Хирмондали. Худога ошиқман. дади Карамжон. Хирмондали шунда на дари ни билмай даллаб гетди. Охирида айтдики, қани созингни алинга олиб, бир гап дузиб айт, эшитали дади: Карамжон қўлина созини олиб, Хирмондалига қараб бир сўз айтди:

**Мани сўрсанг галдим Б-стом юртинван,
Карам ўғлон боғ сайрина галибдур.
Боғбон бўлиб терсам тоза гулингнан,
Карам ўғлон боғ сайрина галибдур.**

**Боғбон бўлиб боғинг гулин термака,
Хизмат атиб қуллуғинга турмака.
Санинг билан завқу сафо сурмака,
Карам ўғлон боғ сайрина галибдур.**

**Ошиқ Карам дертар манинг одима,
Сизиниб галмишам пир устодима,
Ошиғ бўлдим онасининг қизина
Карам ўғлон боғ сайрина галибдур.**

Бу сўзи эшитгандан сўнг Хирмондалининг қаҳри галди. «Онасининг қизина» даган сўзни тушунмай айтдики, хў ўғлон «Онасина, қизина» даганинг наси? Ҳам онасина, ҳам қизина ошиқ бўлиш қандай бўлади, даб Карамжоннинг алиндаги дуторни олиб икки бўлиб синдириб, чаккасина ҳам иккинн дейзиб, ҳайдаб юборди. Карамжон дуторнинг синиқларини пешина солиб, дастасини кўлина олиб йўла равона бўлди. Бир қаро гўрдим йўл юрганнан кейин Карамжон ўйланди. Қиздан таёқ едим, даб устоднинг олдига

Бориш уят, гал яна бир айтишиб гўрин, даб орқасина қайтиб, Далихиромон олдига галиб, айтиб дурғон сўзи:

Гал, жононим, эшит зорим,
Сабаб надур галди қоринг,
Нага синдирдинг дуторим,
Синган дутор излашармиз.

Ошиқларнинг иши зордур,
Мудом иши суҳбат—создур,
Ҳижрони кўп, висол оздур,
Бир кулиб боқ, сўзлашармиз.

Карам ўғлон манинг одим,
Худога етишар додим,
Тонг билан галса устодим,
Нар буғродай дизлашармиз.

Бу сўзни эшитгандан кейин Далихиромон на даб жавоб беришини билмади. У ён, бу ёна юриб, сўнг Карамжоннинг ёнига галди. Бир сўзлаб дизина, икки сўзлаб қарчиғайдип кўксина олиб, кўшкнинг устинга кўйдди. Энди ўладиган жойингга галдинг дади, у Карамжона, қани ўлигидан олдин бир сўз айтиб қол. Бир сўз айтиб ўлсам армоним йўқ, даб Карамжон алига сўзини олди:

Бир сўзим бор уялурман демака,
Десам ўлдирарсан, демасам армон.
Оқ кўксингда битган кўша анордан,
Тутсам ўлдирарсан, тутмасам армон.

Ошиқ бўлсам ҳазар этмам ўлимдан,
Богбон бўлиб терсам тоза гулингдан.
Алифдай қоматинг, нозик белингдан,
Қучсам ўлдирарсан, қучмасам армон.

**Ошиқ Карам дерлар мани одима,
Сигиниб галибман пир устодима,
Бугун оқшом галиб гирсам қўйингга,
Гирсам ўлдирарсан, гирмасам армон.**

даб сўзини тамом қилди. Бу сўз Хирмондалига ёқиб гетди. Хў ўғлон, дади Хирмондали бу сўзингни аввалроқ айтсанг санга даҳл қилмас эдим, яхши ўғлон экансан, ма санга икки олма даб, оржони очди, қачон искасанг мани гўргандай бўласан. Иноби малова рў молни устозингга олиб бор, таҳорат рўмоли қилсин. Эртанг озонда боға галаваринглар, меҳмоним бўласизлар.

Карамжоннинг сеvingаниншап оғзини таноби қочиб, рўмол билан олмани олиб устози ёна галди. Нишатиб галдинг, дади устози. Биринчи сўз солишимда Хирмондали ўзимни уриб, дуторимни синдирди. Иккинчи айтишувда кўнгли юмшаб, манга инобу олмани, санга бу рўмолни барди, эртанга меҳмона чақирди, даб жавоб барди, Карамжон. Ошиғ Ойдин пир айтдики, хў Карамжон эртага шундай бир қўшиқ айтки, жумла олам ҳайрон бўлсин, Хирмондали ҳушини йўқотиб, изимиздан юрганини ўзи ҳам билмасин, дади.

Эртаси гуни азон билан устозу шоғирд Далихиромон қўшиқига қараб йўлга равонга бўлдилар. Боғнинг души на борғонда Карамжон қўшиқ бошлади, қўшиқдан маст бўлгон булбуллар Карамжоннинг дуторининг дастасина кўндилар. Бу овоз Далихиромоннинг қулогина ҳам етиб бориб, кўнглина жумбурди солди. Ошиғ Ойдин пир айтдики, Карамжон, Хирмондали яқин галаварса бизлар изимиза солиб боғдан узоқлашаварамиз, дади.

Ана шундай атиб, булар қўшиқ айтиб йўл ошаварди, Хирмондали улар изидан галаварди. Шу юришда чошгоҳгача юрдилар. Бир вақт бир қабристон гўрин

ди, Ошиғ Ойдин буни гўриб, Карамжонга айтди: мани шу ердаги бир мозорга гизлаб, пирим ўлди, даб йиғлаб ўтирғайсан, дади.

Далихиромон, бир вақтлар етиб галса қабристон четида бир ўғлон йиғлаб ўтирибди. Унга яқин галиб Карамжон акапини англаб бир сўз айтиб дурған жойи;

Бу ерларда юрган ўғлон,
Сўзла кимнинг жанонисан?
Юз минг мақома дўндириб,
Сўзла кимнинг меҳмонисан?

Бир сўзим бор сенга нинҳон.
Бўш гўринган ўғлонмисан,
Уриб дуторни синдириб
Еш гўринган ўғлонмисан?

Хирмондали деяр: турғил,
Манинг билан боға юргил,
Ёлгончида даврон сургил,
Ғўч гўринган ўғлонмисан?

Бу сўзни эшитгандан кейин Карамжон ўйлашиб қолди. Шунда Ошиғ Ойдин пир айтдики, мани мозордан чиқарғил, бу қиз билан бир чанимни гўрайин, дади. Ошиғ Ойдин мозордан чиққини билан, унга гўззи түшди Далихиромон, айтишув бошлаб бир сўз айтди;

—Дерман бир сўзни ҳақ билан,
Билмам яқин—йироқ билан,
Ола хўржин, эшак билан,
Нердан галган девонасан?

—Мани истагим жоббордир,
Расул Худо хабардордир,
Ҳар на тиласанг тайёрдир,
Қизлар ичра сан донасан.

— Сирли ҳолим билдираман,
 Гоҳ йиғлатиб гулдираман,
 Қаҳрим галса ўлдираман,
 Ўқи бугун имонни сан.

— Баланд доғлардан ўтмака,
 Галиб ёқангни тутмоқа,
 Бобонг галибди ётмоқо,
 Юргил энди боғинга сан.

— Бобосан мундин бўл йирек,
 Гарданингга деяр тоёқ,
 Ўзинг қари, сақолинг оқ,
 Ҳеч бормоғил боғима сан.

— Ошиқман ола гўзлара,
 Чакма пардани юзлара,
 Ёшлик этарсан бизлара,
 Гатир манга онаини сан.

— Бобо галдинг, қайси жойдан
 Дила дилагинг худойдан,
 Хирмондали қайтди ройдан,
 Юргил энди боғима сан.

— Ёвди ширин жоним ёнди,
 Диним Муҳаммад диниди,
 Донисанг Ошиқ Ойдинди,
 Азиз сақла меҳмонни сан.

Хирмондали айтишувда енгилганига иқдор бўлди,
 ҳамда бобо билан Карамжонни олиб боға қараб гала
 варди. Боға галаваришида Хирмондалининг отаси Арис
 монбойнинг қалъанинг четида бир дўкони бор эди.
 Арслонбой қизининг бу кишилар билан галишини
 гўриб, ҳайрон бўлди. Қизим, бу девоналарни пера

оллиб бораётирсан, ахир боғнинг дешониннан бир тир —ярим тир галла бариб қайтариб юбораварсанг бўлмаими, дади. Унда Хирмондали айтди: хў ота, булар девона эмас, танишиб қуй, бу уллиси куёвнинг, дади. Галиб—галиб тоғонинг шуми, даб қаҳри галқан Арслонбой, Ошиғ Ойдин билан Карам ўғлонни, ура—ура, чишмаган ерини танқадай этиб, ҳайдаб юборди.

Энди хабарни Рум шахрининг подшосидан эшитинг. Бир куни подшоҳ шикордан қайтиб галаётирса, йўлдо бир чол ўғли билан йиғлаб ўтирибди. Подшоҳ айтдики, хў бобо, на йиғлаб ўтирибсан? Арзимни эшитсанг айтаман, бўлмаса ўтавар, дади чол. Айт арзингни дади подшоҳ. Юртингда Арслонбой даган бой бор акан, унинг Далихиромон даган қизи бор акан, айтишиб, гўраш тутушиб уч юз олтмиш полвонни енггиб, қиличдан ўтирган акан. Ман галиб айтишиб енгдим, қизи манга хотин бўлишга рози бўлди, отаси мани қари гўриб уришиб қувди дади, чол. Подшонинг чолга раҳми галди. Дарров ўн ясавулни тайинлаб айтдики, Арслонбойга бориб айтинг, ўн етти йилги бож—хирожни тўласин, ё бўлмаса қизини ўз ихтиёрига қўйсин, агар шу икки шартни ҳам бажармаса боши ўлимда, моли талонда, дади. Ясовуллар йўлга равона бўлаётирғонда Ошиғ Ойдин ҳам уларга қараб икки калима сўз айтиб дургон акан:

**Бориб айтинг Арслонбойга,
Ваъда этган ёрни барсин,
Уч юз олтмиш калла кесган,
Жодугар, қонхўрни барсин.**

**Қаландарман галдим ҳақлаб,
Ёрнинг қописини сақлаб,
Уч юз олтмиш нарга юклаб,
Уч уй тўла зарни барсин.**

**Ойдин сўзин айтар ҳаққа,
Кўнгил қўймас ёр фироққа,
Коса тўла май бармакка,
Хирмондали қизни барсин.**

Бу сўзни эшитиб, ясовуллар йўлга равона бўдилар. Ҳа дамин Арслонбойнинг уйина етиб, унга айтдиларки, хў Арслонбой подшоҳ бизларни санга юборди, 17 йилги бож билан хирожни берад акансан, ё бўлмаса қизингни ўз ихтиёрига қўйишинг гарак акан. Хў оғалар, дади Арслонбой, қизимизнинг ўз ихтиёрига ўзига қўйғоним бўлсин, қани, қорнингиз оч бўлғондир, бу ёна ўтинлар, даб қўйларни сўймоқ билан бўлиб гетди. Ясовуллар қўрпачага ўтирганнан кейин, бириси айтди: хў Арслонбой биз 40 гуннан бари қўшиқ эшитмадик, бир бахши топ, дадилар. Арслонбой айтди: Кўкча бахши деган бир бахши бор, шунни олиб қайтаман, дади. Бунда ясовуллар айтдики Кўкча бахшининг бизга бўлмайди, хў доғнинг бошинда бир бобо билан бир бола бор, агар улар қўшиқ айтса хаста ётганлар ўрининан түриб гетади, шунни олиб қайт, деллар. Арслонбой ўйланиб қолди, бораи даса бобони гўрипа гўззи йўқ, бормаи даса, подшоҳнинг одамлари айтиб түрибди. На илож атишини билмай отга минди, доғнинг этагига етиб, хў бобо, меҳмонимсан, боғима юр даб, кичқириб қамчи булғади. Бобо қулоғини гўрсатиб, беррок гал эшитмайман, дади, Арслонбой яқинроқ бориб гаплаётир ади, бобо айтдики, қулоғим оғир, отдан түшиб қулоғима яқин галиб сўзла, дади. Арслонбой отдан түшиб, бобонинг ёнига бориб, қулоғига бобо дейиши билан Ошпа Ойдиннинг жуфт ёқасидан илди. Сизми кичини урадиган даб, Карамжон билан Арслонбойнинг қўл оёғини боғлаб, орқасина 40, қорнига 40, талки—салқиси, янбошига урмаса ёмпояди даб яна ҳар ёнига 20 дан 40,

жами 120 қамчи урдилар. Улар ҳолатга галган Арслонбой, на жафо этсангизлар ҳам розиман, ман билан юрсангизлар бўлғони, дади. Унда Ошиғ Ойдин айтди: Мани йўрғага миндирсанг, Қарамжонни бўйнингга гўтарсанг, борамиз дади Арслонбой; ажаб бўлгай, даб бобони йўрғага, Қарамжонни бўйнина миндириб йўлга равона бўлди. Сал ўтмай Арслонбойнинг тилла бўй саройига етиб галдилар. Чой—чилиждан кейин, ясовуллар қани бобо бир қўшиқ бўлсин, дадилар. Бобо айтдики, агар ўнг ёнимда 20, чап ёнимда 20 қиз, ўртада Далихиромон дуриб, қўшиқ айтганимда ҳар бандимда бир қуллик атиб дурса айтаман, дади. Дарров айтғони бажо галтирилди; ҳар ёнина 20 дан 40 қиз саф тортди, ўртада Далихиромон дуриб қуллик қилдилар. Ошиғ Ойдин шўнда алнна созини олиб, Хирмондалига қараб бир сўз айтди:

Бир сўзим бордир: воллоҳ,
 Бир ёра гўззим душди.
 Сўзим боши бисмиллоҳ,
 Жуфт нора гўззим душди.

Бир сийнаси вайроним.
 Жамолингга ҳайроним.
 Куйди бағри бирёним,
 Дилдора гўззим душди.

Ойдин сўзин дер ҳаққа,
 Кўнгил қўймас ёр фиरोққа,
 Коса дўла май бермоққа,
 Хирмона гўззим душди.

Бобо бу сўзини айтганинан кейин Хирмондалининг онаси чиқиб айтдики, ҳў Далихиромон, сапи энди кўнённинг ўзингда, кимга борасан, дади. Далихиромон

айтди: агар ихтиёрим ўзимда бўлса, шу бобога бо-
раман, дади. Шунда онаси: ҳў бобожон, шу қиз се-
ники даб Хирмондалининг қўлини бобога ушлатди.
Ошиғ Ойдин айтдики, ҳў Далихиромон, роз—роз билан,
турна—турна билан учади, ҳар ким ўз данги билан,
ман сани яхшиси Қарамжона бахш этаман, дади. Сан
манинг қиёматлик қизим бўл даб, ота—қиз гириш-
дилар.

Шундай қилиб, Далихиромон билан Қарамжоннинг
тўйи бошлашиб кетди. Қирқ **гежа**—қирқ гундуз тўй
бўлди, тўй сои бўлгоннан кейин **360** туяга мол—мулк
элини—жавоҳирларни юклаб Ширвон шаҳрина Қарам-
жоннинг отаси уста Бодомнинг уйида қараб йўлағ
равона бўлдилар. Неча гуи йўл юриб, уста Бодом-
нинг тилла бўз саройида етиб галдилар, тўй—томоша
бўриб бўлгоннан кейин Қарамжон билан Далихиромон
баладдан дўшакни солиб, уйқуни уриб ётавардилар.
Булар мурод—мақсадида етиб ётаварсин, эндиги
сўзни Гүрүғлидан эшитинг:

Гүрүғли Ошиғ Ойдин пир душ гүриб, Далихиромон-
ни налаб кетганнан сўнг, икки шогирдини топиб,
энди иш битмайди даб, Чамлибела қайтди. Гунлар-
дан бир гуи Гүрүғли йўлда дурса Қоражон карвон
деган бир карвонбошига йўлиқди. Бу карвонбоши
ҳар ойда бир марта Ширвон шаҳрина қатнар эди,
бу сафар Қоражон карвон, бу нерлада айланиб юриб-
сан, дади. Қоражон айтди: Бу сафар уста Бодом-
нинг тўйи устидан чиқиб қолдим. Уғли Қарамжон
Далихиромонга уйланди, шу сабабдан сал эйландим,
дади. Гүрүғли буни эшитиб, бир ичи ёнса, иккинчи
томондан: эрга борсам ҳам бир гежа меҳмон атаман,
даб Хирмондалининг берган ваъдаси эсига тушиб,
севиниб гетди. Ҳў Қоражон суюнчига бож—хирожинг
ни ўтдим, бизни насия битадиган бўлди деб Ғиротга

минаварди. Гўрўглининг отланаётирганина гўззи тушиб, Сафар Кўса: хў Гўрўгли оға йўл бўлсин, дади. Насияни ундиражакман, дади Гўрўгли. Ўзингни 12 хотининг бўлиб, яна насия ундираман дейсан, биз билан ишинг ҳам йўқ, ахир бизга ҳам бир нарса олиб қайт, дади Сафар Кўса. Нарсангни одини айт, дади Гўрўгли, Санга сөз билан айтмасам тушунмайсан, даб Сафар Кўса алина созни олиб бир сўз айтди;

**Бундан борсанг, Гўрўгли оға,
Бизга бир семиз қиз гатир.
Қарашмаси жоним олған,
Биза бир гўзал ёр гатир.**

**Бармоқлари мўтти бўлсин
Оқ юзлари лўппи бўлсин,
Гийганлари тўппи бўлсин.
Биза бир гўзал қиз гатир.**

**Гўрўгли оғама сиғиндим,
Ойкелмасанг иш қийиндир,
Қирқ гун бўлди уйим синди,
Биза бир самиз қиз гатир.**

Бу сўзни эшитганнан кейин Гўрўгли Сафар Кўсага бир қиз олиб галишга ваъда бариб, Ширвон шаҳри нердасан, даб Фирота қамчи босди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб Ширвон шаҳрина етди, уста Бодомнинг устахоасини сўраб топди. Уста Бодом кўкнори, тиргаги, худо қоққан, фалак сўккан одам эди. Гўрўгли хў устамиз даб ҳавойироқ қичқирди. Уста бодом Гўрўглининг товишинан сачраб тушиб, қўрқ қаниннан бир муыша бориб диқилди. Гўрўгли беш—ўн дақиқа кутиб турди, ҳеч садо бўлмади. Охири

отдан тушиб, қопини қомчи билан бир туртвади, ён қозиғи билан бирга ағдарилиб тушди. Уста Бодом қўрққанидан нишатарини билмай чўкичларини тақир-датарди. Гүрүғли устанинг қўрққанини билиб, айтдики, хў уста Бодом, бизнинг дуторнинг қоққоғи кўпорилган, шунн дузатиб бар, дади. Уста Бодом кўрғиб, сан ичик одамсан, бу ердан гет, даб чўкич билан Гүрүғлини бир туртди. Гүрүғлининг қаҳри галиб хў уста бизларда ундатиб амас, бундатиб урадилар, даб уста Бодомнинг калласини икки оёғи орасиңи олиб қисиб орқасинна 40, қорнина 40, икки ёнбошина 20 дан 120 қамчи уриб, суллайтирди. Уннан кейин, устанн сал онггина галтириб, бу қўрқоққа сўзимши сөз билан билан тушунтирай, даб унга қараб бир сўз айтди:

Чамлибелдан сани дейиб галмишам,
Устам, созим қайил, қардош бўлалди.
Созимни синдириб сабл бўлмишам,
Устам, созим қайил, қардон бўлалди.

Устомсан—устомсан, этма баҳона,
Сөзсанг тушибди жумла жаҳона,
Бир тежа меҳмонман қизинг—жувона.
Устам, созим қайил, қардон бўлалди.

Қайилғил, қайилғил, устам; қайилғил
Ўзга ишларингдан қўлинг айирғил,
Гўз ўтмаса шогирдинга буюрғил,
Устам, созим қайил, қардон бўлалди.

Бу ердан ўтгандир эранлар, пирлар,
Гиротни минганда титрашар ерлар;
Бизни танимасанг Гүрүғли дерлар,
Устам, созим қайил, қардош бўлалди.

Уста Бодом бу сўзни эшитганидан кейин, хў Гўрўғли Сўлтон санмисан, данимоганини сийламас, бизни маъзур тут даб, югуриб галиб саломлашди, Дарров қўчқорни сўйиб, мачитнинг етти қулоқли қозонини апкалиб шўрва осиб юборди. Шўрва бир бош қайноғанидан кейин уста Бодом тавоқга калладай гўшт олиб ўтирётир эди, Гўрўғли галиб, олинг уста даб, танглайна отди, шу отишда калладин гўшт дўғри домоқина ўтиб гетди. Уста у ён бу ёнини қараб яна зомчадай галадиган бир бўлак гўшт олвади, яна Гўрўғли бир олишда ютиб юборди. Қўкнори устанинг яна қаҳри галиб муюша диқилиб ётаберди. Унда Гўрўғли айтдики, хў уста Бодом энди биздан нават ўтди, қолган гўшт саники, дади. Шунда уста Бодом қозондан гўшт олиб омак билан бўлди. Гўрўғли, чойтинин толиб шўрвага беҳуш дори солди, шўрвадан ичиб олгон уста Бодом ҳушини йўқотиб йиқилди. Шў вақтда Карамжон Онинг Ойдин пир билан шикора чиқиб гетиб, Далихиромон тилла бўз саройда саз билан машғул бўлиб ўтиргон ади. Гўрўғли Далихиромонни излаб, дарвозани топди, дарвозога кишан қулафи уриб қўйилгон ади. Шунда Гўрўғли дарвозани очолмай, Далихиромон томона қараб, алини созини олиб бир сўз айтди:

Ваъда этган севар ёрим,
Этган ваъданг бўш бўлдим.
Йигирмадан ўтган ёрим;
Мунда галиб ёш бўлдим?

Ман галмишам доғдан ошиб,
Ҳаним овлаб; йўлин тўсиб,
Уч юз олтмиш калла кесиб,
Нозли ёр беҳуш бўлдим?

Гүрүғли дер омон—омон,
 Галар галмаслигим гумон;
 Саримдан айрилмас думон;
 Хирмондали ё ўлдими?

Бу вақтда Хирмондали ёз ён қошини тамбалаб, тамбанинг устида ўтириб, созини дузиб ўтирғон ади. Гүрүғли айланиб бориб, қошининг ёриғидан Хирмондалини гүриб, айтди: хў Далихиромон, эрга борсам ҳам бир гежа меҳмон оламан даган адинг, шу насияни ундираман даб қалдим, дади. Шунда Хирмондали айтди: хў Гүрүғли оға, ман шу ердан сан, у ердан дуриб, бир айтишиб гўрали, агар енгсанг ваъда би тади, дади. Гүрүғли созини олиб айтишувни бошлади:

—Жувон ҳар ерда газарсан,
 Таркингдан тутсам на дарсан
 Таркинг хабардор ўлгунча
 Белингдан қучсам на дарсан?

—Белимдан тутсанг дуярлар,
 Элтиб чўл ерда қўярлар,
 Ширин жонингни қийнарлар:
 Қул даб сотсам ничик бўлар?

—Қул галарми сотғон ердан,
 Ошиғ дўнарми бу йўлдан;
 Бармадинг тоза гулингнан;
 Боғчанга гирсам на дарсан?

—На ишинг бор гулим билан,
 Ишинг тушар золим билан;
 Тархиноли қўлим билан;
 Ошиқ ўлдирсам ничик бўлар
 —Ошиқ ўлдирмак саюбдур;
 Кўксинг усти ажаб оқдир;
 Тарки маманг биза қанддир,
 Тутибон ўпсам на дарсан?

—Хирмондали галди дила;
 Ман қўнмишам Гулдан—гула;
 Ман бир сўно кўлдан—кўла;
 Учиб ўтсам ничик бўлар?

—Гўрўғли галди қуш каби,
 Қанотлари кумуш каби,
 Олғир лочин бир қуш каби,
 Овлаб ҳам олсам на дарсан?

Гўрўғли бу сўзни айтганнан кейин, Хирмондали сўз тополмай тамбани гўтараварди. Гўрўғлини тилла бўз саройига киргизди, дўшакни баланддан солиб, урдилар қучоқни, насия ҳам унди.

Эртаси эрта билан Хирмондали айтди: Гўрўғли оға, ишинг битди, санга оқ йўл, дади. Ҳў паризод, дади Гўрўғли, гежа меҳмон қадам, бугун от байроқ, эртага насия, ундан кейин гетарман, дади. Хирмондали ўй ланиб дуриб, Гўрўғлидай жўмард йигитнинг гаинни икки қилинча гўззи қиймади. Яна икки гежа айш—шират сурдилар. Галншувга мувофиқ тўртинчи гуни эрталаб Гўрўғли Фиротни эгарлади. Энди миниб йўлга равона бўлаёттир эди, уста Бодомнинг Гулшан даган қизи билан яна икки семиз қиз боғ сайлина галаварди. Ҳў Даллхиромон, дади Гўрўғли худо барса қулина, чиқариб қўяр йўлни даган қадимдан қолган мақол дўғри акан. На гап, насияни ундирдинг, энди гет дади, Хирмондали. Насиянги билан ўзини ялчи, энди дади, Гўрўғли. Кейин дорров семиз қизларни бирисини отга босиб, Фиротга қамчи босди.

Гулшан билан галган қиз дод, даб уста Бодомни излаб гетди. Борса уста тўрт гуннан бари ухлаб ётган акан. Бир амаллаб уни уйғотиб, қиз йиғлаб дуриб бир сўз айтди:

Уста Бодом қизинг гетди,
 На боғ дуйди, на бир боғбон.
 Бориб Чамбил бела етди
 На боғ дуйди, на бир боғбон.
 Дунё ўтарин ўйланди,
 Оти, яроғи шайланди,
 Оқшом галининг бойланди,
 На боғ дуйди, на бир боғбон.
 Гулшан деяр: йиғлаб галдим,
 Туганмас балога қолдим,
 Улли бибимдан айрилдим,
 На боғ билди, на бир боғбон.

Бу сўзни эшитиб, уста Бодом теша, бичқисни олиб, ёбига минди, Гўрўғли қайдасан, даб ота қамчи босди. Бир вақт Гўрўғли орқасига қараса уста Бодом ёмон бир важоҳатда қувиб галётир. Шунда бир ёп оладан чиқди. Гўрўғли Гирота бир қамчи босвади, Гирот ёндаш отлаб, қирқ қадам ориға бориб тушди, кишатарини билмай Гўрўғлига қараб соз билан бир сўз айтди:

Гўч йигитнинг тушар йўли,
 Ташла, Гўрўғли, ночорни.
 Мард бўларми туркман ўғли,
 Ташла, Гўрўғли, ночорни.
 Доғнинг доши дўланидур,
 Қизил гўлнинг сўлонидур,
 Қизим киши галиндур,
 Ташла, Гўрўғли, ночорни.
 Сўзим барисини дадим,
 Ўртанибон ёниб гўйдим,
 Қалин рузи олиб едим,
 Ташла, Гўрўғли, ночорни.
 Уста Бодом ёмон дама,
 Ёлгончи дунёни севма,
 Мани кўп туҳмата қўйма,
 Ташла, Гўрўғли, ночорни.

Уста Бодом сўзини: томом қилгоннан кейин, Гўрўғли от бошини устага бурди. Хў уста қисинма, ман тезда қайтиб, Гуржистон юртина чоповулчиликқа бораман, шу ўтишда бир тилло десанг ўн тилло, бир қиз дасанг ўн қиз опгалиб ташлаб, сани рози атаман, дади. Уста Бодом кўкнорихиёл амасми, тилло дарагини эштиб, Гўрўғлининг бу гапина рози бўлди. Йўлинг бўлсин, лаб фотиҳа бариб қолди.

Гўрўғли Чамлибела галиб, семиз қизни Сафар Кўса га шикоҳлаб, тўй—томоша қилиб барди. Шу билан бариси мурод—мақсадларига етди. Ҳамма ҳам мурод—мақсадина етсин.

Хандон ботир

Ана энди мен сизларга айтсам Гўрўғлининг Хандон ботир деган шўх—шаддоод бир йигити бор эди. Эгалидан ишларининг баричиги ҳазилкашлик эди. Кунлардан бир кун Гўрўғли Хирмон далидан насия ун диришга Ширвонга кетиб қирқ йигит бекор қолди. Сафар кўса йигитларга бош бўлиб, бировди уврлиққо, бировди туврлиққо юбариб, жонидан безор этди. Бир кун Хандон ботир свга кетиб кеч оқшомда келди. Келса йигитларнинг бари маст бўлиб, хурракди бош наҳсадан уриб ётибди. Қараса Сейтак қирқма-нинг пул халтаси ошоққа тушиб ётибди. Олиб қараса, ўн танга пул турибди. Эй бир томоша кўрқак кўрик деб, ҳали ани кўқаднинг қўлтиғига тиғиб, ётиб уйхлаб қолди. Ана эртаси, қараса улкан тўбалаш бўлиб ётир, Сейтак қирқма кўсаднинг жонини олиб, жон халтага солиб, ана уриб ётир. Кўсадан жон тўйган йигитлар чр деб тешиб ётир. Хандон ботир этган ишининг, ёмон га кетганини билиб, орага тушиб, кўсани зўрға йигитларнинг қўлинан олди. Буни мен этдим деб онт

ичди, ишониш қайда? Кўса сакраб туриб эшикка, чигди. Менга энди бу юрт ҳаром деб, отига миниб ана боши оққан томонга жўнай берди. Хандон ботир бу гапларди Гўрўғли эшитса не деган одам бўламан деб қисниб, этган ишидан пушаймон этиб, Сафар кўсани шаштидан қайтармоқчи бўлиб, ёлбора берди. Ана кўрийк не деди:

**Сафар ога, мендин ўтди,
Кечиргил, кетмагил бундин.**

**Бир газзик кечирсанг нетар,
Кечиргил, кетмагил бундин.**

**Гўрўғли эшитса не дер,
Иккимизни—да қўшиб ер,
Қайтгил энди қўлингди бер,
Кечиргил, кетмагил бундин.**

**Ҳазил деган ўтар—кетар,
Мардлар ани ҳазм атар,
Бир марта чидасанг нетар,
Кечиргил, кетмагил бундин.**

**Хандон дер: баримиз шермиз
Гўрўғли келса не дермиз,
Бир майизни бўлиб ермиз,
Кечиргил, кетмагил бундин.**

Аmmo Сафар Кўсанинг қаҳри ёйилмади. Уқ еган арслондай бўи тўрт тарафга оғиз тапший берди. Хандонбекнинг гапини—да тингламай от устида туриб бир есларди мишғирлаб айта берди; Қани не девотир:

**Тарк этарман Чамлибелни,
Қайтиб келмам бу даргоҳа.**

**Ахтарурман ўзга элни,
Қайтиб келмам бу даргоҳа.**

**Қирқ йигит қадрим билмади,
Мардлигим писанд қилмади,
Паризод кўнглим олмади,
Қайтиб келмам бу даргоҳа.**

Инсоф эшиги бузилмиш,
Тухматдан дилим эзилмиш,
Кўзимда ёшлар тизилмиш,
Қайтиб келмам бу даргоҳа.

Сафар маҳрам йўл оладир,
Ҳамроҳи ёлғиз оллодир,
Дунё ўзи бевафодир,
Қайтиб келмам бу даргоҳа.

Ана Сафар Кўса бу гапларди сўйлагандан кейин Хандон ботир мендан не кетди, яна бир ёлбориб кўриниб деб, ҳам насиҳат, ҳам ўтинч, ҳам хушомад ара танигириб яна бир сўзларди айта берди:

Одам бўлсанг яхшиларга қулоқ сол,
Дўмбўйинлик мард йигита ярашмас.
Бир узлининг, бир кичикнинг пандин ол
Дўмбўйинлик мард йигита ярашмас.

Ҳазилни тушунар ақлли киши,
Ақлли кишининг юришар иши,
Фаҳм билан қилур ҳар бир юмуши,
Дўмбўйинлик мард йигита ярашмас.

Гўрўғлининг ўнг қўлисан ҳамиша,
Мард йигита даркор эрур андиша,
Дўстни инжилтирма кўнгилдир шиша,
Дўмбўйинлик мард йигита ярашмас.

Хандонбек айтадур бўлмагил хафа,
Гўрўғли оғамга айлагил вафо,
Белинги синдирар беҳуда жафо,
Дўмбўйинлик мард йигита ярашмас.

Ана Сафар Кўса бу сўзгада қулоқ қўймай кетсам кетдим, не ниш этсам этдим деб отди хойдий берди, Ана энди Кўса кетса кета берсин, неиш этса эта

берсин, сўзди Хандон ботирдан эшитинг. Хандон ботир шиди бундай чапша кетишини ўйламай бу ҳазилди этлади, ҳазилдинг кейин чинга дўнуб, ана энди бу можародан хабардор этиш, маслаҳат олиш учун Ога Юнус наридинг ҳузурига кетди. Ана бир калладан икки калла яхши, Паризод бир яхши маслаҳат берар деб, борса ҳали тонг—саҳар бўлганидан кўшк дарчаси берк эди. шунда Хандон ботир дарчанинг олдида Паризодни мақтаб, хушомадни бир бир тўка берди:

Эрам боғи манзилгоҳи,
Ога Юнус оти бордур,
Бошинда зардин гулпоқи,
Парилардан зоти бордур.

Гўрўғлининг давлат куши,
Мудом яхшилик қилмиши,
Ақлу фросат дурмуши,
Ҳотамдай ҳиммати бордур.

Қуёшга манғзар жамоли,
Ҳимматга тўла аъмоли,
Забодур қадди камоли,
Ўзродек сумбати бордур.

Зардан қуббаси бошинда,
Қирқ каниз дегра—дошинда,
Хандонбек эшик қошинда,
Парига хизмати бордур.

Ана энди Ога Юнус паризод сочларини тол—тол юбариб, юзидаги қирқ қат пардасининг ўттиз тўққиз-гагини кўтариб, кўшк зинасидан қирқ зина баст тушиб, Хандон ботир билан омонлашди. Аммо Хандон ботир айтдики, эй паризод, мендан бир хаточилик ўт-

ди, бир этган ҳазил м Сафар Кўсанинг бошина етди,
тўпимиздан айрилиб Чамлибелнинг канориға етди.
Ана мен энди Гўрўғли оғама не деб жавоб бераман,
дади. Шунда Хандон ботирдинг мардлигини, Сафар
Кўсанинг шумлигини яхши билган Паризод йигитнинг
кўнглини кўтариб бир сўз айта берди. Қани не де-
вотир:

**Хандон ботир ғам емагил,
Кетган бўлса келар бир кун.
Ҳеч кимга бир сўз демагил,
Кўса кетса келар бир кун.**

**Мард йигит элни ташламас,
Саёқ юриб, кўз ёшламас,
Беҳуда жанжал бошламас,
Кетса кетар, келар бир кун.**

**Қаҳр келса ақл қочар,
Дўстликнинг акини очар,
Мол—давлатни тўкар—сочар,
Кетса кетар, келар бир кун.**

**Оға Юнус айтар ростни,
Мард йигит йўқотмас дўстни,
Билиб—кўриб баланд—настни
Кетса кетар, келар бир кун.**

Ана бу сўздан кейин Хандонбек сал ўзина келди.
Паризодга қуллуқ қилиб қирқ йигитдинг ёнига борди.
Қараса қирқ йигит қирқ гап сўзлаб, оғзи олачилик
қилиб ўтирибди. Ана Сафар кўсади айтиб буларга
маслаҳат солди, бўлмади. Шунда Хандон ботир ўйла
дики, аммо ақли ўйлангунча тештак сувдан ўтади.
Ҳали ҳам кеч эмас, мен шу кўсадинг изиндан бора
йин. Бир хушомад, яхши гап билан олиб қайтганим

яхши деб белини боғлаб, Сафар кўсани сўроқлаб, отди зартанг забартанг айарлаб, уйдаги ганди кўчага чиқмагани яхши деб йўлга тушиб кета берди. Ана эди бу кета берсин. Гади Кўсадан эшитинг. Сафар Кўса кетганда кетди, аммо—лекин изимдан бирок келиб, бир овуз қайт, деган сўзди, айтса, қайтганга яхши эди, деб, изига ўғри қараш этиб кета берди. Ана бир манзил юрди, эки манзил юрди. Юлдуз тодан ўтди, Чамлибелдинг канорига етди. Аммо ҳеч ким ниндан келмади. Ўзи қайтишга уялиб, этган ишига пушаймон этиб боротир эди. Ана ердан чиққан зоморикдой бирдан эки оғлиқ олдинна зўми этиб чиқди. Кўса у ёқ—бу ёққа қараб—қарамай, уни етдан овдариб, қўл—оёғини боғлаб, ўзининг отига хўржини этиб маҳкамлаб, кета бердилар. Аммо булар Хунхор шохдинг йиғитлари эди. Ана Хунхоршоҳ буларди Гүрўғли боми—йўқми билиб келинг деб юборган эди. Ана бу йиғитлар Кўсади Гүрўғлининг йиғити эканини билар эди. Ана тайёр овга баковул бўлиб, булар Кўсади олиб кета берди. Ана шуида Сафар Кўса бағри бир ён кўнгли гирён бўлиб, этган ишига пушаймон этиб, не қиларин билмай от устида кесасина этиб, бир сўзларди ёниб—куйиб дйта берди:

Бугун менинг ҳолим забун,
 Нетгум эди элдан чиқиб.
 Асир олди Хунхор маълун,
 Гўзал Чамлибелдан чиқиб.

Ўтди мени қизил бошлар,
 Кўзимдин оқади ёшлар,
 Ўлдириб қайларга ташлар,
 Нетгум эди элдан чиқиб.

Бекор минибман ғазабга,
 Дўстларни қўйдим азобга,
 Асир тушибдан каззобга,
 Нетгум эди элдан чиқиб.

**Мадад бергил Хизир Илс,
Кучи қудратинг бўлса рост,
Садақам бор туман миннос,
Нетгум эди элдан чиқиб.**

**Сафар кўса зор йиғлаюр,
Кесиб бағрини тиглаюр,
Елғиз худога ёлворур,
Нетгум эди элдан чиқиб.**

Ана энди Сафар кўса йилаб кета берсин. Энди Хандон ботирдан эшитинг. Ана Хандон ботир Кўсанинг отининг изини олиб отди ҳайдий берди. Ана бир вақт отлардинг изи бир эмас уч бўлди. Аммо Хандон ботирдинг кўнглина бир гулгула тушди. Бу кўса деган бадбахт асирга тушган бўлмаса—ов деб қисина берди. Ана эки кун йўл юргандан кейин уч қора элас—элас кўрина берди. Хандон ботир отди қистаб, Кўсани излаб, ана бора берди. Уч отлиққа яқинлашиб қараса, бирови Кўсаднинг оти, отга Кўса боғланган. Ана энди Хандон ботир Сафар кўсанинг Хунхор шоҳдинг одамларига асир тушганини аниқ билди. Ана энди булар билан уруш—саваш этишдинг фойдаси йўқ. Хунхор шоҳдинг қалъасина овоз етгудай жой. Ана энди Хандон ботирдинг Гўрўғлидан таълим олиб ўрганган кўп ҳийлалари бор эди. Ана шулардан бир ярмини ишлатарман деб, отдинг, бошни тортиб кейин қолиб кета берди. Шу кун Хандон ботир кунди кеч этиб, бир кампирдинг эшигини қоқиб, ҳов, тангри меҳмони оладигон борми, деб сўрай берди, ана бир сўзларди айтаберди. Қани не девотир:

**Оч эшигинг, жоним онам, оч энди,
Мусофирман меҳмон олғил бу кеча.
Мен ўтайин бўсагадан қоч энди,
Мусофирман меҳмон олғил бу кеча.**

Йўлим узоқ, мен бу йўлда адашдим,
Беш кун бўлди тоғлар ошдим, чўл ошдим,
Тақдир экан бир нокасга ёндошдим,
Мусофирман меҳмон олғил бу кеча.

Кўзларинг нуроний, боқар мулойим,
Узоқ эрур менинг манзилим, жойим,
Хандон айтур юз ёшга кир илойим,
Мусофирман меҳмон олғил бу кеча.

Аммо кампир бу сўзларди эшитиб, қараса бир йигит турибди, бўйи кунгурадай, ҳар елкасида тегирмондинг тоши ўрнашади, мўйловлари буралган, юзи дан нур томиб турган, фариштали бир йигит. Ана кампир бу йигитди кўриб, уйга киритганини ўзи ҳам билмай қолди. Чой—чилиим қўйди. Ана бу кеча ётди-ла. Тонг отди, кампир айтдики, эй шер йигит, сен бу ерлардинг одамина ўхшамисан, қани айт, не ерларга йўл олдинг, мен бир бефарзанд аёлман, сенга не ёрдам керак, дади. Бу кампир Хунҳор шоҳдинг лашкар бошисининг оқсочи эди. Ана Хандон ботир кампирдан суриштириб, буни билгандан кейин, ишга кириша берди. Ана энди Хандон ботир айтдики, эна сен ҳам ёлғиз экансан, мен ҳеч ерга кетмайман, сенинг уйингда турсам, хизматингди қилиб юрсам, дади. Аммо кампир рози бўлди. Хандон ботир, хизматкор кийимларини кийиб, у—бу ишларди қилиб юраберди. Аммо кампир уни лашкар бошининг уйига опориб, қатти—қойим ишларди ҳам бажартириб юрди. Биров сўраса улим, деб таништирди. Аммо бир кун Хандон ботирди Лашкарбошининг Сарвиғул деган қизи кўриб қолди. Қараса бу йигит бу ерлардинг одамина ҳам кампирдинг улина—да ўхшамайди. Хандон ботир ҳам қизди кўз остига олиб юриб эди.

Аmmo бир куни қиз уни хизматина чақириб, сўради-ки:—эй, йигит сен ким бўласан, не ишларди бошин дасан?

—Ботирмисан, ошнқмисан?

- Ошнқман, леди Хандон ботир.

Ошнқ бўлсанг қани бир шеър айт, бизлар баҳо берайвк, дади. Ана шунда Хандон ботирдинг ҳар қокили илондай товланиб белига тушган, юзлари олмадай қизариб пишган. қошлари қундуздай, кўзлари юлдуздай, ой юзли гўзалди таърифлаб айтиб турган шеъри:

Сани кўрдим қирқ гўзалнинг ичинда,
Таърифингга туман калом топилмас.
Сени кўрган қолмас ақли—ҳушинда,
Калимага тилда салом топилмас.

Сўз топилмас васф этарга жамолинг,
Туби ёғоч камолидай камолинг,
Хар киши эшитса лафзи ҳалолинг,
Долга дўнар ҳеч алиф—лом топилмас.

Сеҳрга тўладур кўзи хумморинг,
Шакарға мангзайди ширин гуфторинг,
Минг йигит оҳ урар бўлсам деб ёринг.
Тилингдан бол томар ул жом топилмас.

Элингда ўтгаздим субҳи шомларни,
Хандон айтур: эшит, бу каломларни,
Оламдан изласам аъло номларни,
Таърифлашга сулув бир ном топилмас.

Ана энди Хандон ботир бу гапларди айтиб тамом қилгандан кейин Сарвиғул сори мойдай эриб кетаберди Борақатло, кампир сениг бу хизматкорнинг бизга дим ёқди, деб кампирни—да мақтаб юбора берди. Ана кампирди овзи қуловина етиб, илжайиб, алпатакда—елпатак бўлиб, Хандон ботир қизди синаш учун уч

кун кўринмай кетди. Тўртинчи куни Сарвигул уни чақиртириб олди. Ана Хандон ботир шунда келиб, оҳунай бўлиб турган Сарвигулни кўриб, уни таърифлаб юбора берди:

Кўзинг боқиб қиё—қиё
Кезар мастона—мастона.
Ғариб дилга бериб зиё
Сузар мастона—мастона.

Нурга чулғаб сўлу соғни,
Юракларга солиб доғни,
Беҳишт этиб ушбу боғни,
Безар мастона—мастона.

Мен бандаси кўзларингни,
Болдан ширин сўзларингни,
Сие зулфинг юзларингни,
Тўсар мастона—мастона.

Чидолмай ҳажри озора,
Ўзимни солдим бозора,
Хандонбекка қил наззора,
Ўсар мастона—мастона.

Ана энди Хандонбек бу сўзларди айтгандан кейин Сарвигул очилиб—сочилиб, тўрт тарафа товланиб, ишва билан ноз этиб, қадди—камолини ғоз этиб, суҳбат билан саз этиб, қиш кунларди ёз этиб юбора берди. Ана энди Хандонбек лашкарбошининг уйида тез—тез келиб, қиздинг кўнглини олиб, гапди бир жойга қўйиб, бир ўқ билан эки қуёнди уриб, Сафар кўса баҳонаси билан бир позанинга—да харидор бўлиб, белди боғлаб, қўнғилди чоғлаб, ўтган кетгандан кўсади сўроғлаб, Гүрүғли қайтмасдан бурун Чамли-

Белга боришиди ўйлаб, кунларди ўтказа берди. Ана бу мақсадни бир кун Сарвигулга астагина билдириб қўйди. Ана Сарвигул кўсанинг жойини билиб берди. Уни қутқариш режасини ўйлаб гапди бир жойга қўйди. Ана бу иш битса Сарвигулда Хандонбек билан кетарман бўлди. Ана кетар тун шунда Хандонбек Сарвигулдинг отасини кийимини кийиб, лашкарбоши кўёфасила бориб, Сафар Кўсади, қутқариб олиб қайтди. Ана Сафар кўсага бир от топиб берди. Узи бир отга миниб, Сарвигулди қучоғига олди. Ана кам шир энаси билан хайр—хўшлашиб Чамлибел қаердасан деб йўл тортиб кета бердилар. Ана Кўса—да, бу тушимми ё ўнгимми деб, Хандонбекдинг оти бир йўртса, отини эки йўртдириб, улкан хоросот билан кела бердилар. Ана Чамлибел канорасига кирганда Хандон ботир хотиржам бўлиб, отларди ўтга қўйиб, дам олишга ўтиришни ўтинч этди. Ана Хандонбек ёр висолиндан маст бўлиб қизди бағрига тортиб, ётиб кўзи пркилди. Аммо буни кўриб, ичини ўт олиб турган Кўсанинг фикрига яна шумлик келди. Ана бир гора кунга деб доим ёнида сақлаб юрган беҳуш тортидан экавиги—да искатиб, уларни беҳуш қилиб, Хандонбекди боғлаб ташлаб, қизди орқасига миндириб, Чамлибелга қараб ўта кетди, ана қиз биздики бўлди деб, бир сўзларди айтиб бора берди:

Сафар маҳрам, йўлингни ол,
Сарвигулдек қиза етдинг,
Кoши қундуз, лаблари бол,
Юзлари қирмиза етдинг.

Кокиллари тола—тола,
Лаблари гунчай лола,
Тиши дур, кўзлари ола,
Тили ширин сўза етдинг.

Сарвигул сенинг ёрингдур,
Олма билан анорингдур,
Кўнглингни чертган торингдур
Қошлари қундуза етдинг.

Сафар маҳрам иш биладур,
Шайтонларга хеш бўладур,
Иши энди беш бўладур,
Ой бирла юлдуза етдинг.

Ана кўса қўшиқди айтиб бора берди, бир вақт Сарвигул ҳушига келди. Қараса, Хандонбек йўқ, Кўса динг орқасида борватир. Ана энди масалага тушуниб етди, ботир қиз эмасми, сен ҳезалакди бандиликдан озод этиб кўрганимиз шуми, деб қулоқ чаккангми деб бир тарсаки тортди. Сафар кўса худодан топгандай бўлиб, шараплаб ерқа тушди. Ана Сарвигул хиёнатдинг умри беш кун деб, отдан ўзини кўсадини устина ташлади. Қўлларини қайириб боглаб ташлади. Ана кейин отга миниб Хандонбекди излаб бадар кетди. Ана бу вақтда Хандонбек—да ҳушига келиб, ипларди тишлаб узиб, отини излаб топиб миниб, буларди қо рама—қора олиб кевотир эди. Экиси дучма—дуч бўлди. Ана отдан тушиб бир—биридинг бағрига отилдилар. Ана энди Хандонбек ёмон топмасдан қолмас, деб ёрининг васлига етганидан маст бўлиб Сарвигул ни таърифлаб бир сўз айта берди:

Номард иши хиёнатдур,
Оҳу—маратим бормисан.
Киши ёри омонатдур,
Шаккари болим, бормисан.

Тархиноли қўллар қани,
Гулдай нозик беллар қани,
Қанду новвот тиллар қани,
Оби зулолим, бормисан.

Мен ёнурман жафо бирлан,
Кўнглим тўла вафо бирлан,
Сен боқурсан топо бирлан,
Фикру ҳаёлим, бормисан.

Бўлдим изингда андармон,
Топдим сени йўқдур армон,
Боқишларинг дардга дармон,
Якдона холим, бормисан.

Хандон деяр: ёндим—куйдим,
Ҳажр ўтини бугун туйдим,
Қизлар ичра сени суйдим,
Ойга мисолим бормисан.

Ана булардинг экави топишиб, отга мидишиб, Кўсадинг қошина етдилар. Қарасалар Сафар Кўса сувга тушган пишикдай тумшайиб ётир. Ана Хандонбекдинг ҳаром туқлари тикрайиб, қаҳри келиб, ана керилиб қилич тортаман деганда, Сарвигул тўхтатиб, айтдики, аммо Хандонбек, номард билан номард бўлиш мард йиғитдинг шаънига ярашмас, агар тавба қилса гуноҳини кеч, дади. Ана шунда Хандон ботирдинг кўсага қараб, ғазабга тўлиб, шердек бўлиб, қизарип—сўлиб айтиб турган:

Сафар Кўса, эшит сўзим,
Аҳмоқсан, кулли аҳмоқсан.
Кўр бўлодир икки кўзинг:
Аҳмоқсан, кулли аҳмоқсан.

Қутқардим сени ўлимдан,
Ёв бўлиб чиқдинг йўлимдан,
Ҳўкмон ўларсан қўлимдан,
Аҳмоқсан, кулли аҳмоқсан.

Ҳеч тўғраймас эгри таёқ,
Ўзинг бадбахт, отинг носоқ
Қисматинг бўлғуси чатоқ,
Аҳмоқсан, кулли аҳмоқсан.

Динсиз диёнат ёмондур,
Дўстни сотмоқлик ёмондур,
Хандон кўнглинда армондур,
Аҳмоқсан, кулли аҳмоқсан.

Ана энди Сарвиғулдинг ўртага тушгани билан Хан донбек Сафар Кўсади бўшатди. Ана Кўса шумликди ютгон эмасми, тавба қилди, ялинди, ёлворди. Гўрўғли га бу юзи қоралиқди айтма, деб ўтинч этди. Яна отларга миниб, ҳеч нарса бўлмагандай Чамлибелга қараб кета бердилар. Ана юлдузли товдан ўтиб, Чамлибелгада кирдилар. Аммо Хандон ботир тўври Оға Юнус паризодининг кўшкнини алдина қараб юра берди. Ана сўрасалар ҳали Гўрўғли қайтмабди. Хандон ботир бунга—да қувониб, Оға Юнусго этган ишларини бир—бир баён эта берди. Ана не деди:

Сўзимга кулоқ қўй, эй паризодим,
Кўнглимдагин сенга аён айлайин.
Кирқ кун бўлди мусофирлик ҳаётим,
Кўрганимни бир—бир баён айлайин.

Куним кечди Хунхоршоҳнинг элинда,
Кўса банди бўлди анинг кўлинда.
Бугун етиб келдим Чамлибелимга,
Кўсани опкелдим қаён айлайин.

Мен топибман Сарвиғулдек йўлдошни,
Кўзлари оҳуни, қалдирғоч қопни,
Юзлари ҳилолни, бағри қуёшни,
Кўргил ани сенга нишон айлайин.

Хандонбек айтадур дилда борини,
Олдинга келтирди севар ёрини,
Тўйлар этиб қўшсанг кўнгил торини,
Ҳамиша хизматда жавдон айлайин.

Ана Оға Юнус паризод хурсанд бўлиб кета берди.
Аммо Хандон ботир Сафар кўсадинг ишларини айт-
маса—да, тирноғига бир қараб, бари ишларди билди.
Ўрганган одат ўлганда қолар, бу Кўса ҳеч қачон
тўври йўлга крмади, деб ичинда қисинса—да, сир-
тига чиқармади. Сарвиғулди ёнина чақириб, пешона-
сидан ўйиб, Хандон ботирди мақтаб, бир сўзларди
айта берди. Ана не деди:

Иигитлар шери, султони,
Хандон ботир, хуш келибсан.
Гўрўғлининг мард ўғлони,
Хандон ботир, хуш келибсан.

Сарвиғул—қизларнинг моҳи,
Топибсан лойиқ ҳамроҳи,
Бўлиб лочин, булбул гоҳи,
Хандон ботир, хуш келибсан.

Сафар маҳрам элга келмиш
Дўсти душманни англамиш,
Энди ҳеч қайтиб кетмамин,
Хандон ботир, хуш келибсан.

Эрта—бугун оғанг келур,
Келиб мардлигингни билур,
Сарвиғулнинг тўйин қилур,
Хандон ботир, хуш келибсан.

Оға Юнус барин билар,
Сизларга омонлик тилар,
Яхшининг бошини сийлар,
Хандон ботир, хуш келибсан.

Ана Хандон ботир Сарвигулни Оға Юнус парига топшириб, Сафар Кўса билан йигитларнинг даргоҳина қараб кетди. Ана кўсада ҳеч гап бўлмагандай минг қўйли бойдай керилиб, кириб келаберди. Ана эки кун утди, Чамлибелга Гўрўғли келди—ҳо, Гўрўғли келди деган овоза тарқалди. Ана қирқ йигит дарров бир—бири билан мувосо—мадоро қилиб, ошоқ—чопоқ бўлиб, Гўрўғлининг олдина чиқдилар. Ана Гўрўғли бир ўзимас, эки бўлиб кевотир экан. Ана Сафар Кўсага берган ваъдасини битириб уста Бодомдинг Гулширин деган қизини келтирган экан. Ана энди Гўрўғлининг ҳеч гапдан хабари йўқ, Сафар Кўсани мақтаб, севинтириб юбора берди. Ана Хандонбекдинг Сарвигулди олиб келганини Паризоддан эшитиб Гўрўғли—да Гулширинда хурсанд бўлиб, ана энди тўйни қўшасинан бошлаб юборишга фармон бўла берди. Ана бир ҳазилдинг баҳонаси билан Гулширинни Сафар маҳрамга, Сарвигулди Хандон ботирга никоҳ қийдириб, бари созаанда—гўяндаларди, масхарабоз, курашбозларди жиғиб, дорбозларди қурдириб юбора берди. Ўзи тўй боши, жоқой бўлиб, ана бир сўзларди сўйлий берди, қани не деди::

Мен келдим шаҳри Ширвондан,
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.
Бож олдим Дали Хирмондан,
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.

Сафар маҳрам шод бўлғуси,
Кулбаси обод бўлғуси,
Гўрўғли устод бўлғуси.
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.

Хандонбек ўтди синовдан,
Ҳаққини олибдур ёвдан,
Йигитни қисмасин довдан,
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.

Гулширин ҳам Сарвигуллар,
Юзи ой, сочи сунбуллар,
Икки куёв қўш бўлбуллар,
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.

Гўрўғли дер: омон—омон,
Шод бўлайлик ушбу замон,
Хабар кетсин турли томон,
Тўйни бошланг, тўйни бошланг.

Сафар маҳрам

ГўРЎҒЛИНИНГ Сафар маҳрам деган ашчил, дар виш сифат, кўҳна қадрдон, ота дўсти бўлиб гал штирғон бир йигити бор ади. Йигитларнинг гапи—сўзи бўлса Гўрўғлига фақат Сафар маҳрам кириб айтиб чиқар ади, бундай қаралса, Сафар маҳрам йигитларнинг ёшуллиси, оғабийи ади. Унинг Гўрўғлига яқин акани учун маҳрам деб айтилар ади. Аммо халқ орасинда Сафар кўса дамагинча бир одам ҳам танимас ади. Гунлардан бир гун Гўрўғли шаҳри Бастом юртиинан уста Бодомни қизи Гулширинни ошқочиб галиб, Сафар кўсага никоҳлаб берган ади. Сафар кўса бундан хурсанд бўлиб майхонасинда қирқ йигитина зиёфат бариб, куёвлик либосларини кийиб, белчин маҳкам боғлаб, галиши ёнина гирди, гирса галини йўқ. Юраги хўпи атиб, Гўрўғлини ёнина боржоқ бўлди. Аммо орқасина қайтди. У ўйладикки, ман Гўрўғли оғамни ёнина борсам, манго у тозадан яна бир қиз олиб барам, қайта, монглойиқора кўса, сани бахтинг чаманда халта билан урса—ҳам оқармиди, никоҳ қийиб алинга барган қизни қочирасанми деб, тўрт қамчи туширса нишатаман. Шундан кейин югуриб оти боғлиқ дурған жилов хонага чиқди. Қараса от ҳам йўқ.

Сафар кўса манглайна шапп аттириб уриб, дешона чиқди, қараса отини мишиб, эркак либосинда кийиб бир хушбичим йиғит дурибди. Саратиб қараб бу одамни хотини Гулширин ақанини таниб, жонина сўл юриди. Шунда Сафар кўса аввал дўқ уриб, ҳавой—снёсат атиб, уни отдан тушириб, уйга киритажак бўлди. Аммо қиз Сафар кўсанинг бу ҳавой—снёсатини бир кепакка ҳам олмади. Отга қамчи уриб йўла тушини тадорикни кўраварди. Шунда Сафар кўсанинг Гулширина ёлвориб, айтиб дурғон шеъри:

Сўзим тингла, Гулширинжон,
Отдан туш энди, туш энди.
Майлар тутиб, айлай меҳмон.
Отдан туш энди, туш энди.

Тўлган ой бўлиб ёнасан,
Ўтларни солдинг жона сан,
Ёхти жаҳонда донасан,
Отдан туш энди, туш энди.

Санинг бирла сурсам даврон,
Юрагимда қолмас армон
Мурувват қил, бўлғил меҳмон
Отдан туш энди, туш энди.

Не десанг мундин топарман,
Устинга зардан ёпарман,
Улсам, майли, айла фармон,
Отдан туш энди, туш энди.

Босган жойинг жаннат бўлсин
Этажагинг миннат бўлсин,
Биздан мудом хизмат бўлсин,
Отдан туш энди, туш энди.

Сафар маҳрам айлади зор,
Сенсиз менда бўлмас қарор,
Райингдан қайт, гўзал нигор,
Отдан туш энди, туш энди.

Сафар маҳрам бу сўзни айтиб тамоm қилгандан кейин ўйладикки, аммо, бу хуномаддан эриммаган одэм қолмас, бу қиз отдан сакраб тушиб, меҳмонхонага гириб кетганини ўзи билмас, даб гарилиб, белна алиши қўйиб, қиз томона бир назар ташлади. Аммо қизда отдан тунгадовин ёгдай гўринмади. Гулширин отда ўтириб, қошларини ёйдин эгиб, гўзларини гулдириб, юзларини ўн беш гўнлик ойдай яшипатиб, Сафар маҳрама раҳми галиб, унга жавоб йўнинда бир шеър айтар бўлди:

Сафар маҳрам, эшит арзим,
Мен юрта гетмали бўлдим.
Отадан розилик—фарзим
Уйима етмали бўлдим.

Арзон молнинг қадри бўлмас,
Эгасининг кўнгли тўлмас,
Асл нарса ерда қолмас,
Энди мен гетмали бўлдим.

Бўлсин дасанг қадр—қиммат,
Сан ўзинг айлагил ҳиммат,
Ёр учун чексанг хусумат,
Мен мунда гетмали бўлдим.

Керак бўлса санго хотин,
Аввал англа асли зотим,
Рози айла бер муродим,
Мен мундин гетмали бўлдим.

Гулширин дер: кўз тутарман
Борсанг изимдан кутарман,
Шартим битирсанг қайтурман
Мен мундин гетмали бўлдим.

Гулширин сўзини тамом қилгандан кейин ота қамчи ни босиб, шаҳри Бастом нердасан, деб йўлни олавар ди. Сафар маҳрам қадди букилиб, бўйни эгилиб, юраги потирдаб, манглайиннан совуқ дар чиқиб, ни шатарини билмин, инди маслаҳат олмасдан илож йўқ деб, Гўрўглининг майхонасина қараб юриш атаварди. Йўл боришча Сафар маҳрам ўйландики: бу зангар қиз бутунлай кетажак: хиёлдо амас, шартни битириб қай тажоқ, қани бу на шарт акан, отишами, чопишами, олтин сўрийми? Агар от чопишса, содан—сўздан шарт қўйса, бир иложи бўлар, агар гўрам тутса, бизни йиқитодовин ёғдойи бор. Олтин сўраса, қани олтин? Ишқилиб Гўрўглидан маслаҳат сўрайин, эҳ тиёжи Авазхонни бирга олиб гетайин, жон бор ерда қазо бор, даб Сафар маҳрам Гўрўглини олдина гир ди.—Сафар оға галинини бир ўзини қўйиб нишаб юрибсан, дади Гўрўгли, бу на бало олтинини йўқатган кулдин шалвираб нишаб дуринсан? Сафар кўса шунда Гўрўглини сўзгина жавоб бариб, уни ўзгина хўстор ту тиб, хомсиқиб, Гўрўглидан Авазни тилаб, бир шеър айтар бўлди:

Найлай қанотим қайрилди,
Оғам Гўрўгли, раҳм айла.
Гулширин биздин айрилди,
Сардор Гўрўгли, раҳм айла.

Вайрон бўлди хонам менинг,
Тўлибдур паймонам менинг,
Кетибдур ҳамхонам менинг,
Оғам Гўрўгли, раҳм айла.

Суянган қанотим кетди,
Асл, гўзал зотим кетди,
Анинг бирла отим кетди,
Оғам Гўрўгли, раҳм айла.

Бугун шаҳри Бастом кетай,
Ер йўлинда жондин кечай,
Ишқнинг шаробини ичай.
Оғам Гўрўғли, раҳм айла.

Қўп едим берган нонингни,
Берсин нури иймонингни,
Тилайман Авазхонингни,
Сардор Гўрўғли, раҳм айла.

Сафар маҳрам бўлди ҳайрон,
Азобдан дийдаси гирён,
Ўзи бир ён, бағри бир ён,
Оғам Гўрўғли, раҳм айла.

Ўз ўрўғли бу сўзни эшитиб, қаҳри галиб, ҳар бир
мўйи чакмагини тешиб чиқиб, ўрнинан туриб, Сафар
маҳрама кўнгил бариш, от шайини тайёрлашни буюриб,
бир шеър айтар бўлди:

Ғам емагил, Сафар маҳрам,
Занғар қизни бор айларам.
Ҳақ ўзи айласа қарам,
Олдингда тайёр айларам.

Бориб ҳам асир айларам,
Эгар қошина жойларам,
Оёқ—қўлини бойларам,
Олдингда дастёр айларам.

Берган пандимни олмаса,
Ўзи изимдан келмаса,
Қўлин бўйнинга солмаса,
Банди қилиб хор айларам.

Менман Гўрўғли мардона,
Тенг келгум хона—султона,
От солиб кирсам майдона,
Кенг жаҳонни тор айларам.

Гүрүғлининг бу сүзини эшитганнан кейин Сафар кўса айтдики, эй Гүрүғли оға, ёмонлиқ ҳар кимнинг алдинан галади, сан борсанг, иш қаттиға гетар, шунинг учун аввал яхшилиқ билан бир иш битиржак бўлиб гўрали, Авазхон иккимиза жавоб бар, биз бориб, у қизнинг шартларини битириб олиб галиша бир уриниб гўрали, агар алимиздан галмаса, уннан кейин, сан ўртаға тушмасанг бўлмас, дади. Унда Гүрүғли айтдики, бу қиз ботирлиқда, сўзда—созда ҳеч кимдан қолиш мейдовин, қайсар бир қиз, сан бир кўкнори, Авазхон ён, тажрибасиз, иккинги бориб, шарманда бўлиб, Гарүғлининг йигитлари даган ода доғ тушириб, эл оғзинда гап бўлиб, юрсагизлар ман чидаб билмасман, дади.

—Йўқ, оға, бизлара ишонавар, ёнимда Авазхон бўлса бир иложини қилиб, шу қиздан босқин топмин, олиб қайтармиз, дади Сафар кўса, Гүрүғли Сафар кўсанинг аҳди маҳкамлигина ишончина қараб, кўнглинда розилиқ аломатлари пайдо бўлиб, яна айтдики, аммо Сафар оға, бу кетешларингиз хатарли сафар, Авазхон Ғиготни минсин, сизларни ўли—дирингизни манго шу от бир амаллаб етказар, даб Сафар кўса билан Авазхонни шахри Бастомға узатиб, уларга оқ йўл тилаб, панд—насиҳат бериб, бир шеър айтди:

Оқ йўл бўлсин, фарзандларим, бу сафар
 Қизни олиб омон галинг, йигитлар,
 Мудом яхшилиқдан бергайсиз хабар,
 Қулоқ тутиб, пандим олинг, йигитлар.

Хуруж бўлса мард йигитнинг кўнглинда
 Қийратар ғанимни соғу—сўлинда,
 Дўсту душман таъзим айлар йўлинда,
 Огоҳ бўлиб пандим олинг, йигитлар.

**Йигит деган ботир бўлур, пер бўлур,
Ор—номусли бир забардаст эр бўлур,
Лафзи ҳалол, айтган сўзи бир бўлур,
Кулоқ солиб, пандим олинг, йигитлар.**

**Ман юбардим йигитларнинг мардини,
Қайдан билдик ул зангар қиз дардини,
Битқазинглар ҳар бир айтган шартини
Қизни олиб омон қайтинг, йигитлар.**

**Гўрўғли дер, оқланг берган тузимни,
Унутманглар ҳар бир айтган сўзимни,
Олиб қайтинг шаҳри Бастом қизини,
Огоҳ бўлиб пандим олинг, йигитлар.**

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин Сафар кўса билан Авазхон отларни эгарлаб—юганлаб, сивакма чўғирмаларини гийиб, тўрт қатдап чопонни, икки қатдап чакмонини гийиб, устиннан кандирдан эшилган чизим билан маҳкам боғлаб, ўқ—ёйини, ой болтасини, қилчини белниша қистириб, нердасан шаҳри Бастом деб, йўла тушавардилар. Шу боришда йўл юриб, ўнг юриб—сўл юриб, ё чўло уриб, ё қира тутиб, доғдан—дошдан суриб, чангалдан, оқвошдан ўтиб, уч геча—кундуз йўл юриб, бир манзила етиб, бир ховуз бўйили гужумни тейина галиб, қўш ташадилар. Аммо бу жой қирқ қаландарнинг манзил тутадовин, юрт—элларни газиб, ўтганда—қайтганда дам олиб, суҳбат қурадовин жойи эди. Қаландарларнинг эллантари Шоҳ қаландар эрта билан туриб, бу икки йигита гўззи тўшиб, бу йигитларнинг бу ерли эмаслигини, мусофирлигини сезиб, улардан йўл бўлсин, сўради. Аммо Авазхон билан Сафар кўса дев уйқусина гетиб, унинг нердан бориб, нердан галётирсан деган сўзини эшитмадилар. Шунда Шоқаландар ўйладики,

бу йигитлар гўринишига қарағанда, туркман тоифасинан бўлмаса, бу тоифа гап—сўзини соза солиб айта довин ади. Қани бир соз билан савол сўраб гўриндаб, алига дуторини олиб, узоқдан калима гатириб, иўл сўраб, бир шеър айтар бўлди:

Хуш келибсиз бизнинг Бастом эллара,
Мард йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?
Қоматингиз мангзар шери ҳайбара,
Мард йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?

Овозингиз ўшар ёниқ булбула,
Минибсиз тенги йўқ икки дулдула,
Билманам ё ошиқмисиз бир гула,
Мард йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?

Қаландарлар ёлғонни рост демаслар,
Бугун топганини эртанг емаслар,
Дардсиз киши бу маскана келмаслар,
Мард йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?

Биз билмадик, қайси гулни изларсиз,
На сирларни сизлар биздан гизларсиз,
Бахт қуши дохил бўлмас бизларсиз,
Шер йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?

Шоқаландар айтди сизга борини,
Ҳеч ким йўқотмасин дўсту—ёрини,
Ошиқлар сир тутмас ишқи—зорини,
Шер йигитлар, айтинг қайдан бўлурсиз?

Шоқаландар бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин Авазхон билан Сафар кўса унинг ёнига қараб яқин галавардилар. Аввало улар ердан чиққан зомориқдин бу кулоҳ гийиб, кади осған қаландарлардан хавфсиз раб, ўлдирмоқчи ҳам бўлдилар. Аммо Сафар маҳрам сал кўпни кўрган одам, Авазхона айтдики, сабрни теги олтин, қани буни бир сайратиб гўраварали, кўп

сўзлаган одам барибир ўзини билдириб қўяди, балки бу қаландар дардимиза яраб қолар, дади. Қаландар сўзнини тамом қилиб, бу йигитлара чой—чиллим қўйди, шиннидан, майздан, кўкнордан, тирякдан бир мисқол —бир мисқол ўртаға ташлаб, мират атаварди. Чой—чиллимнан кейин Шоқаландар айтдики, эй яхши йигитлар, биз дунё кезиб юрган бир қаландармиз, бирова зорямиз бор, зўримиз йўқ, алнимиздан галган ёрдамни инсон боласиннан аямаймиз. Бу жой бизларни машриқдан мағриба, ё мағрибдан машриққа ўтишдаги бош панамиз бўлади. Қани, инди, сизлар ўзларингизни танитинглар, нердан бориб—нердан гаётирсизлар, одингиз—зотингиз ким, дади. Шунда Сафар кўсанинг имоси билан Авазхон ҳол—аҳволни баён этиб, Шоқаландара қараб, бир шеър айтди:

Сўзимиза сан қулоқ бер,
Англа, қаландар, қаландар!
Элимиза Чамлибел дер,
Англа, қаландар, қаландар!

Гўрўғлибек—сардоримиз,
Шери даргадир ёримиз,
Чамлибел номус—оримиз,
Тингла қаландар, қаландар!

Ҳақ боша солмасин ғамни,
Иқболи бўлсин одамни,
Излармиз уста Бодомни,
Англа, қаландар, қаландар!

Гулширин дерлар қизина,
Ишониб чиқдик сўзина,
Қурбонмиз босган изина,
Тингла қаландар, қаландар!

**Келибмиз шаҳри Бастома,
Маслаҳат бер Авазхона,
Ҳар сўзинг малҳамдур жона,
Сўзла қаландар, қаландар!**

Авазхон сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Шоқаландар айтдики, аммо, йиғитлар, сизлар бир мушкул ишни атакинишан тутган акансизлар, Усто Бодом бир бечсро, кўкнори одам, бизлар ничча марта у билан тўз—намак бўлганмиз. Лекин, яқинда қизини чўрилиқ қа оломан, даб юрган Ёзим барзанги даган бир паҳлавон, қизни сан қочирдинг, даб уста Бодомни банди қилибди, даб эшитдик, дади. Бу сўзни эпитиб Сафар кўсанинг ичи шув—в атди. Сафар кўсани дунёда кўрқадовини барзанги тоифаси ади. Ичипнан ўйладики, аммо жойина тушган аканмиз, бу занғар қиз отасини қутқармагунча бизни изимиза тушмас, Чамлибелдан бир дул хотинни олиб, ўжоқа ўмчани тавлаб, тунчага соз атдириб ётаварсак бўлмасмади, қарриган вақтимизда бу хўрлик нага гарак ади..... Яна сал кўнгли таскин топганнин бўлди, Авазхонни олиб чиққанина севибди, Сафар кўсанинг дуниб гетганини Авазхон ҳам тушунди, сўнг қаландара юзланиб айтдики, аммо Шоқаландар, шу ғойиб бўлган киз, мана шу йиғитнинг заифаси бўлади, Гўрўғлибек оғамиз яқинда шу иккисининг бошини қўшвади, лекин бу киз шартини бажариб, манго ундан кейин эғалик этасан даб, никоҳдан кейин юртина гетиб қолди. Шу шартни бажариб, қизни Чамлибела олиб гетип мақ салинда биз бу ерларда мусофирлик чакиб юрибмиз, биза бердовини маслаҳатинг, ёрдамнинг бўлса ҳеч аяма, яхшилик ерда қолмас, дади.

Шоқаландар, бу сўзларни эшитиб, фикр юритиб, масалани англаб, сир—асрора тушуниб, йиғитлара қараб айтдики, эй яхши йиғитлар, Гўрўғлибекни оди—

овозини эшитмаган одам йўқ, биз ҳам Чамлибелда бўлиб, элни катхудолари билан кўнор сиқинганмиз, Гўрўглибекни яхшилиқларини гўрганмиз, сизлардан аяжак хизматимиз йўқ. Бу қиз сизлара шарт қўйгон бўлса, шу Ёзим барзангини бир ёқли қилишдан бошқа шартни бўлмас, Бу Барзанги Арзирум шахриннан Гул ширинни таърифини эшитиб, галиб қўш тапслаб ётибди, эл—элотни ҳам талаб безора қўйди. Агар сизлар унинг ёғдайиннан галабилсангиз, енгиб, элни ёхтилик қа чиқара билсангиз, қулли савоба қолгон бўлар адибгиз, дади. Шунда Авазхон айтдики, бу барзангини қанча йигити бор?

—Алли—олтминдан ошмас,—дади қаландар.—Агар шунча йигити бўлса, барзангининг ёғдойиннан галиб бўлмас, бунинг бир йўли Гўрўглибекнинг ҳийлаларинан бирини ишлатиб, душманни доғитмақ гарак, дади Сафар маҳрам.

—Қани қайси ҳийлани ишлатажаксан, маслаҳатни бир ерга қўййлик, кенгашли иш бузилмас,—дади Авазхон. Бир йўла иккимиз ҳам қаландар бўлиб, Шоқаландар боқчилигида Ёзим барзангининг қўшинида меҳмон бўламиз, сир—асориндан хабардор бўламиз, кўнор эзиб ўтириб, ухлатадовин дори қўшамиз, шу оғала талатўп атиб, барзангини маст ҳолида бир ёғдойиннан галармиз, дади Сафар кўса.

—Отларни, қурол—яроғни қўйиб, барзангини касак билан уриб йиқасанми, дади Авазхон, Ундо Шақаланлар айтдики, эй Авазхон шерининг кўп тажрибали гўривади, бунинг гапинида жон бор, зўр галган душманчи на йўл билан йўқ қилсанг ҳам савоб иш бўлади. От—яроғнинг ҳам йўли бор, сизлар қўшилсангиз, биз бирок икки бўламиз. Иккимиз ортиқмоч қоламиз. Шу икки қаландара сизларни гийимни гийдириб, от—яроғ билан пистирмада қўямиз. Пайти галганда от—яроғ

ни олиб, савашни бошливарамиз, бизлара ҳам таёқ, тўқмоқ тошилар, дади Шоқаландар.

Шундатиб булар маслаҳатни бир ера қўйиб, галаси бозор гечи бозорлиқни барзағини қўшинида ўтказмакчи бўлдилар. Шундан кейин Шоқаландар, Ёзим барзағининг ўзи худойи ош баражак бўлиб юрвади, шуни бориб, бозор гежасина белгилаб қайтаман даб, барзағининг қароргоҳина гетди.

Инди гапни Сафар кўсадан эшитинг, ўзиниан ақли гап чиққанига, бу гапни Шоқаландара маъқул тушганига қувониб, Авазхона айтдики, эй Авазхон, бо зорача яна уч гун бор, сан қаландарлар билан бўл, ман бориб Гулшириниан бир хабар олин, даб йула тушаварди. Авазхон айтдики, аммо Сафар ога гетма санг яхши бўлар ади, Шоқаландар қалъага гириш хатарли давади, Шоқаландар галсин, бирга бориб қайтармиз, даб юбармажак бўлди, лекин Сафар маҳрам Гулширинни гўриша нитизор бўлиб, ота қамчини босиб, ҳозир галаман, даб гўздан гоийиб бўлди. Гиротни миниб гетвади, гўз очиб юмгунча, Бастом қалъасини дарвозасина олиб борди, Сафар маҳрам ичона гириб, сўраб—суриштириб, уста Бодомни уйини топди, қараса Гулширин ой даса айланиб, гун даса товланиб, уйни ёнбошинда чакар билан сув тортиб дурибди. Гулширин аввал Гўрўғлини остинда гўрган, эгарини алдинда ўтириб гетган Гиротни дарров таниди, кейин Сафар маҳрама гўззи тушиб, хўстор—ховондор топганини бўлиб, ҳўрлиқи галиб, бир шеър айтар бўлди:

Мани излаб узоқ элдан келдингми,
 Шу йигитнинг қурбониман, қурбони.
 Гам—аламда қолганимни билдингми,
 Гўч йигитнинг дармониман, дармони.

Бунда келсанг бугун жабру—жафолар,
Эгнимдан ечилмиш гулгун қаболар,
Тарк айлаган бизни кайфу—сафолар,
Мард йигитнинг армониман, армони.

Азога айланмиш суҳбатим—созим,
Отамни банд этди барзанги Ёзим,
Савашга киришса, бўлиб шаҳбозим:
Ғўч йигитнинг дармониман, дармони.

Отингни чоптириб Бастом қалъадан
Мани озод айла кулли балодан,
Бахтингни тилайман ҳақ таолодан,
Шер йигитни меҳмониман, меҳмони.

Гулширин айтадур йиғлаб шартини,
Мард йигитни ўпар пойи—гардини,
Бошдан халос айланг ғаним дардини,
Ғўч йигитнинг сарбониман, сарбони.

Гулширин бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Сафар кўса айтдики, эй Гулширинжон, сани бир бало эмас, минг балодан ҳам қутқаришга гучимиз етади. Сани изингнан бир эмас, икки бўлиб галдик, Ғўрўт ли оғамиз, Авазхон ўғли билан Ғиротни ҳам қўшиб юбарди, қоша қон, жона жон олиб бўлса ҳам сани шартларингни битириб, Чамлибела олиб гетамиз, дади. Шунда Гулширин айтдики, эй мард йигит, элим тинч бўлса, ман тинч, мани, отамни Ёзим барзангини зулминнан қуториб, шу душмонимни ёғдойиннан галавўлсангизлар, бошқа ҳеч шартим йўқ, сизлар билан қўл тутишиб, Чамлибела гетавараман, дади. Бу гапдан ариб гетган Сафар маҳрам оғзи қулоғина етиб, алипа кўҳна дуторини олиб, Ғиротни устинда гердайиб ўтириб, кўнгли жўшиб, Гулширин билан Чамлибела гетётирганнин бўлиб, бир шеърни бошлаб юбораварди:

Саринга бандаман, моҳитобоним,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.
 Сансан севар ёрим, ҳам меҳрибоним,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.

Чамлибелнинг бўстони бор, боғи бор,
 Думон гетмас, тўрт томонда тоғи бор,
 Юртининг эгаси Гўрўғли сардор,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.

Гўзаллар ичинда малак—моҳ бўлиб,
 Эгилмас, букилмас бир ҳамроҳ бўлиб,
 Уйимнинг тўрида шаҳаншоҳ бўлиб,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.

Ғарқилдоғон ғози бўлиб қўлларнинг,
 Жафокаш жайрони бўлиб қўлларнинг,
 Қўлга қўйиб, тархиноли қўлларни,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.

Сафар маҳрам айтар санго розини,
 Тониб олди бугун баҳри—бозини,
 Васфингни айтадур олиб созини,
 Гулширинжон, Чамлибела кетали.

Сафар маҳрам сўзини тамом қилиб, дураварсин,
 ниди сўзини Ёзим барзангидан эшитинг. Ёзим барзанг
 ни Гулширин қизни таърифини эшитиб, Арзирум шаҳ
 риннан чаповула ўтиб, қайтиб палишда қизни олиб
 гетаман даб Бастом қалъасина қўш ташлаған вақтида
 югурғанники амас, буюрганники бўлиб, Гулширинни
 Гўрўғли олиб қочиб гетган ади. Барзанги, қизни то
 насан, даб уста Бодомни банди қилиб, қалъани қамал
 қилиб, эл—элотдан ўлжа ундириб ётаварди. Гулши
 рини галганнан кейин Барзанги унга бир ҳафта муҳ
 лат бериб айтдики, шу вақт ичинда тайёргарлигингни
 кўрасан, сани олиб, отангни озод қилиб, оғирингча
 олтин бариб олиб гетаман, рози бўлмасанг тухуминг

билан қириб, бор—бурингни қул қилиб, ҳайдаб гета ман, дади.

Сафар маҳрам Гулширин ёна галганда муҳлатнинг уч гуни қолвади. Ёзим барзанги деш—деварака ай ғоқчи қўйиб, кутиб ўтирвади. Айғоқчилар Сафар маҳрамни гўриб, барзангига хабар бердилар, Барзанги айтдики, ким бўлса ҳам ал—оёғини донғиб, апгала сан, дади. Тўрт йигит бориб, Сафар маҳрам инди созини тамом қилиб, отдан тушган вақтида шартта оғзина пахта диқиб, ал—оёғини боғлаб, олиб ўта гет дилар. Аммо Ғирот бу йигитлара бош бармасдан, қалъа деворидан бир зингғанда учиб ўтиб, гўздан ғойиб бўлди, Гулширин қон йиғлаб қолаварди.

Сафар кўсани оёғини ерга тегизмай, дўғри олиб бориб барзангининг олдина ташладилар. Сафар маҳрам қараса, бўйи кунгурадайин, буртлари далтакни поясидайин, гўзлари аламчиларнинг чиросиндайин, дишлари дандонани михидайин, кўкраклари алавастининг бошидайин, оёқлари бўйдарақдийин, қорни сув соладовин мешдайин бир бало ўтирибди. Сафар маҳрам захраси ёрилғидийин қўрқса ҳам бундай воқеаларни кўп гўргани учун ўзини қўрқмағанлиқа солиб ёчаварди. У Ғиротни бориб, Авазхонни топишини билар ади.

—Ҳей ўласи галган ҳаромзода, нишатиб юрибсан, нердан бориб, нердан галётирсан, дади Барзанги. Сафар маҳрам ҳийлага ўтди.

—Мани Гўрўғли даган оғам, Авазхон даган укам бор. Гўрўғли оғамнинг уста Бодомдан қарзи бор акан, шуни олиб галвадим, дади Сафар маҳрам.

—Қани шу қарз, алдима дўк,—дади барзанги.

—Қарз учун барилган олтин Авазхонда, уч гуннан кейин шу ерда бўлади, Чамлибелдан бугун йўла чиқади,—дади Сафар кўса,

—Гапнинг рост бўлса, изингдан хўстoring галиб, ху
нингни тўласа, озод бўласан, ҳозир олиб боринг бу
зангарни, қамаб қўйинг,—дади барзанг:

Сафар кўсани олиб бориб, бир кумага қамаб, устин
нан тамма уриб қўявардилар. Сафар маҳрам қамалиб
ётаварсин, инди сўзини Авазхоннан эшитинг. Авазхон
бир вақт қараса, Ғирот оғзиннан кўпик сочиб, учиб
галётир, аммо эгар бўш. Буни кўриб, Авазхонни ичи
шув—в атди. Бу кўсанинг гетишлари бежороқ ади,
кўнглим сезвади—ов, инди бу бараангини алина туш-
ди, яхшиям Ғирот дўғри Чамлибела қараб туттирмаб-
ди. Гўрўғли оғамни алдинда шарманда бўлар адик,
даб Авазхон ичиннан қисинди, қоврилди. Лекин бу
қисинишманни бефойдалигини билиб, чора ахтариб,
Гўрўғлини панд—насиҳатлари ёднна тушиб, бир шеър
айтар бўлди:

Бемаҳалда юрсанг саёқ,
Бало келар бош устина.
Оғир бўлиб ишинг чаток,
Юк тушар қардош устина.

Йўлдошинг бўлса бадасл,
Бўлмағай мўродинг ҳосил,
Кайғу ёзилгай хар фасл,
Кўзинг бирла қош устина.

Мард номардни ёр айламас,
Тутган дўстин хор айламас,
Минг йилда ҳам кор айламас
Ёмғир ёғса топ устина.

Каломдан тийғил тилнингни,
Ўз вақтинда уз гулингни,
Тарқ этар қувват белингни,
Ёш қўшилса, ёш устина.

**Бало келур опил—тоғил,
Авазхон, бўлмағил ғоғил,
Тўпилсанг, мардона тўпил,
Лош қўшилсин, лош устина.**

Авазхон сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Фирот ни тутиб, қонториб қўйди. Шу орада Шоқаландар ҳам қайтиб галди:—Шоқаландар Сафар маҳрамдан ҳам айрилдиқ, барзангини алина ўз оёғи билан бориб асир тушди, қани ниди бир ади ҳангилим, икки бўлди шангилим, даган гап бўлди, на маслаҳат бера сан, нишатиб уни қутқарсак акан, дади Авазхон.

—Аммо, йиғит, кўнглингни чўктирма, бир иложини қилармиз. Шу барзангини уйиндаги ўтиришмадан алдин ҳаракат атсак, ишлар бузилади, яхписи шу гуни ҳамма ишни бир бажарамиз дади Шоқаландар.

Шундатиб, Авазхон қаландарлар билан маслаҳатни бир ера қўйиб, отларни боқиб, уруш асбобларини шайлаб ётаварди. Уч гун ҳам ўтиб, жандаю кулоҳларни гийиб, кадиларни осиб, ё—ҳулаб қаландарлар барзангининг даргоҳина қараб боравардилар. Бу қаландарлар тоифасини сийламиловни одам йўқ. Барзанг ҳам чаповулдан тушқан, йиғилган—йиғиштирганни буларни аллина дўкаварди. На кўкнор қолди, на тиряк. Ичиб дунёни мағрибиннан гириб, маширкиннан чиқдилар. Ярим гежага яқинлашганда барзанг ҳам эснаб ёнбошливарди, шунда Шоқаландар улли лаганла кўкнор азиб, беҳуш доридан аралаштириб, ош сингдириша даб ҳаммани косасини дўлдириб, чиқаварди. Шу косани ҳам урганнан кейин, биш—бирдан уйқуға гетавардилар, хўрркиннан от уркизиб, барзанг ҳам биш ёна юмаланди. Шу вақтда Авазхон бориб, Сафар маҳрамни озод қилиб, отларни, кўрол, яроғларни олиб галин учун пистирмага борди. Отларга миниб, ўқ—ёйларни эғнина осиб, қилич—қалқонлар

ни созлаб, ханжарни қўнжо диқиб, белни маҳкам боғлаб, отни инди сурвадилар, барзангини қўшинда ола-ғовурди бўлаварди. Қарасалар, уста Бодомни уйинга қўйилган айғоқчи—соқчилар қайтиб, аҳволни сезиб, барзангини уйғотган акалар. Барзанги ота миниб, пайзасини алига олиб, бир уруш бошлаб юборди, қорриларни айтишинга қорағонда Рустами дoston давриннан бари мундин уруш бўлмагон акан. Қон—қона, сув—сува гетди. Чанг чиқиб имр—думон бўлиб, одам—одамни гўргидийин сўлмади. Ким кимни уриб дурғанини ҳеч ким билмади. Авазхон бир вақт Сафар маҳрамни дод даган сасни эшитиб, ўзига галди, қараса, Ғирот барзангини қўш оёқлаб дашиб ағдарган акан, у бориб Сафар кўсага урилиб босиб тушганакан. Қани инди барзангини тортиб, Сафар кўсани олиб бўлса, бир вақт барзанги яна ўрнининг туриб бошладу урушини, Авазхонни севингани бўлмади. Агар Сафар кўса барзангини тейинда қолмағанда уни босиб, бойлаб ташлаш ўнғайи галвади. Инди бўлмади, Авазхон яна Ғиротга миниб, чанг—шонгини қоқиб, Сафар маҳрамни, қирқ қаландарни ёрдама чақириб, пирлариннан мадад сўраб, Гўрўғлининг савашда айтодовин шеърлари ёдина тушиб, бир ғазал айтар бўлди:

Саваш бугун қучоқ ёзиб,
 Дўлансин, майдон дўлансин.
 Қилич уриб, ёйнинг отиб,
 Дўлансин, майдон дўлансин.

Езимдур балонинг боши,
 Кўзидин оқизгил ёшин,
 Майдонда чирисин лоши,
 Дўлонсин, душмон дўлонсин.

Душман келар қатор—қатор,
Ҳийла билан кўзинг чотор,
Уқ еса чўзилиб ётор,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Мен келай ўнгдан, сан сўлдан
Улжани чамала мўлдан,
Қилични туширма қўлдан,
Дўлонсин, душмон дўлонсин.

Ёва етказ ҳавойингни,
Эшитсин ҳойда—ҳойингни,
Сол болтани, от ёйингни,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Қизиб кетса, жангу—жадал,
Душмана етишар ажал,
Мардни жойи, майдон азал,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Майдон ичи ҳойда—ҳойдур,
Шаҳид қони оқар жойдур,
Мардлик йигитга чиройдур,
Дўлонсин, душмон дўлонсин.

Сафар маҳрам бугун шердур,
Савашга кирганда эрдур,
Йигит учун ўлим бирдур,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Гулширин деб қилич урар,
Ёв устина отин сурар,
Ғанимни бир—бирдан қирар,
Дўланар, майдон дўланар.

Бугун оллони ёд айлай,
Сафар маҳрамни шод айлай,
Қўвиб душманни мот айлай,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Сафар маҳрам омон—омон,
Саважда енгилган ёмон,
Кўрсат ўзингни бу замон,
Дўлонсин, душмон дўлонсин.

Қонлар оқсин бу майдонда,
Душман қолмасин омонда,
Бугун навбат Авазхонда,
Дўлансин, майдон дўлансин.

Авазхон бу сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Фирота қамчини босиб, Ёзим барзангини устима қараб от қўйди. Уришда, саважда Авазхон бир ён бўлса, Фирот бир ён бўлди. Алдина чиққанни тишлаб отди, орқодан галгани қўш ёоқлаб дапиб, йиқиб бораварди. Авазхоннинг сўзи Сафар маҳрамнинг ҳам уюнган қонларини суюлтириб, шерсифат, рўч йигит шаклина олиб галди, гоҳ қилич, гоҳ найза билан тўрт тарафа чангал уриб бораварди. Қирқ қаландар ҳам барзангининг қолган—қутган йигитларини танғиб ташладилар. Ёзим барзангининг якка ўзи қолди. Донг бошланган вақтда, даварақ ёхтиланиб, қуёш гўринган вақтда Ёзим барзангининг отини Фирот уриб йиқитди. Барзанги отни тейна тушди. Шу вақтда Авазхон Сафар кўса орроқда дуриб, арқон узатди, бир амаллаб уни танғиб ташладилар. Уни отина юклаб, уста Бодомни овоз қилиб Гулшириннинг алдина олиб галдилар. Гулширин буларни узоқдан гўриб, зардан гўйнакларни гийиб, олтишан ишлангақ дузувларини доқиб, исирға, аравакларни қистириб, сочини қирқ ўрим

ўриб, қошина ўсма, гўззина сурма суриб, бошица ҳуйи
 парли жиғоли, гежакли таҳёсини гийиб, товусдийин
 товланиб, охудийин қадам ташлаб, чиқиб салом бариб
 айтдики, эй мард йигитлар, мани, элу—элотимни сиз-
 лар бир белодан қутқардингизлар, отамни озод ай-
 ладдингизлар, аммо инди мани сизлара бошқа ҳеч шар-
 тим йўқдур, инди нера десангизлар, ман сизларнинг
 изингиза тушганим бўлсин дади. Шундан кейин Аваз-
 хон билан Сафар кўса барзангининг олтин—кумушлар-
 ини уста Бодомга қолдириб, қаландарларнинг рози—
 ризолигини олиб, Ёзим барзангини йигитлари билан
 асир қилиб, бир улли туяни устина кўшк тузатиб,
 Гулширинни юклаб, Чамлибел нердасан, даб йўла ту-
 шавардилар. Йўлдан йўл ошиб, дашту—чўл ошиб,
 йўлни олавардилар. Сафар маҳрам Авазхондан Ғирот
 ни ҳам олиб миниб, туяни ипини эгардан боғлаб,
 чаммадан олдинда минг қўйли бойдай, бўлиб талтайиб,
 Ёзим барзангини йигитлари билан бирга Гўрўғлига
 асир қилиб олиб бораётирганиннан кўнгли тўрт гаа
 ўсиб, бори ишни ўзи битиргандай бўлиб, Гулширин-
 ни олдинда ўзини Гўрўғлидай баҳодир қилиб гўрса-
 тиб, атган—атмага ишларини газала солиб, бир шеър
 айтар бўлди:

Сафар маҳрам дерлар биза,
 Саваанда жавлон айладим.
 Дуч бўлдим Гулширин қиза,
 Ишқ ичра сайрон айладим.

Шер бўлиб сурдим отимни,
 Худо берди муродимни,
 Ўйноқлатиб Ғиротимни,
 Ёв бошин хирмон айладим.

Тўнилдим ёвни қирин даб,
 Ўлдирай, бирин—бирин даб,
 Қилич урдим Гулширин даб,
 Ер бирла яксон айладим,

Қайтариб ганим жангини,
 Заъфарон айлаб рангини,
 Асир олиб барзангини,
 Ақлини ҳайрон айладим,

Сафар маҳрам эрур мастон,
 Ҳамроҳимдур мард Авазхон,
 Бастом элда бўлиб достон,
 Душманни гирён айладим.

Сафар маҳрам сўзини айтиб тамоm қилганнан кейин
 Авазхоннинг бир гуласи қистади, бир томоннан аччиғи
 галди. Яна Гўрўғлининг панд—насиҳатлари ёдина
 тунди, устини бостириғлироқ атиб, Сафар маҳрамни
 инсофга чақириб, бир шеър айтар бўлди:

Доғлардан оримас қорлар,
 Сафар маҳрам, Сафар маҳрам.
 Исфахон қиличлар порлар
 Сафар маҳрам, Сафар маҳрам.

Йигитда бўлса диёнат,
 Дўстга айламас хиёнат,
 Ҳар инда яхши қаноат,
 Сафар маҳрам, Сафар маҳрам.

Отган ўқини қочирмас,
 Қилган ишини оширмас,
 Мард йигит молин яширмас,
 Сафар маҳрам, Сафар маҳрам.

Пок бўлса йигитнинг дили,
 Очиқ бўлур мудом йўли,
 Сенсан Авазнинг ўнг қўли,
 Сафар маҳрам, Сафар маҳрам.

Авазхон сўзини айтиб тамом қилган вақтида Чамлибелни доғлари гўза ташланди, таниш ерларни гўриб Фирот ҳам кишнаб юборди. Булар Чамлибела гириб галаварсиц, индиги сўзни Гўрўғлидан эшитинг. Гўрўғли шу гежаси бир душ гўриб, эрта ериннан туриб, душундаги Фиротни ўрнингнан тур даганини дурли то мона йўриб, уйқуси қочиб, чакманини эйнина ташлаб, айлалиб юрвади, узоқдан бир тўпор отлиларни галётирганини гўриб, аввал юраги хўўп атди, ўйладикки булар ким бўлди. Авазхон билан Сафар оға бўлса икки, агар ошса уч бўлар ади, бу тўп алли—олтмиш дан кам амасқу, даб яна бир дикланиб қаравади, Фиротнинг кишнаганини эшитиб, қулоқларина ишонмасдап, севиниб, аҳвола тушуниб, алина қазма дуторни олиб, Авазхон билан Сафар маҳрамни мақтаб, бошқа йиғитларни ёнина чоқириб, Оға Юнус парига ҳам ҳабар юбориб, олдириб бир ғазал айтди:

Чўлу саҳролардин ошиб,
Келди, Авазхоним келди.
Қарвон бўлиб, тўлиб—тошиб,
Келди, Сафар маҳрам келди.

Остинда ўйнар тулпори,
Қирқ йиғит ичинда нори,
Гўрўғлибекнинг шунқори,
Келди, Авазхоним келди.

Савашда бериб додини,
Асир айлаб душмонини,
Олиб Гулширинжонини,
Келди, Сафар маҳрам келди.

Туёқиннан ўтлар чақиб,
Кўрганларнинг ичин ёқиб,
Гоҳ ўйноқлаб, гоҳ тутоқиб,
Келди, зўр Фиротим келди.

**Гүрүғли дер бошланг түйни,
Сүйинг жайрон, сүйинг қўйни
Қизлар ичра моҳи—рўйи,
Гулширин меҳмоним келди.**

Гүрүғли бу сўзи айтиб тамом қилғаннан кейин Гулширинни тушириб, манглайица ун суркаб, оёқина дош суйкаб, ирм—сиримларини қилиб, соз—суҳбат билан меҳмонхонаға киритдилар. Авазхон билан Сафар маҳрамни 40 йигит қучоқлаб ўртаға олаварди. Шунда Гүрүғлини гўззи қўлларни боғланган Ёзим барзанги билан йигитларини тупди. Уларнинг афтода аҳволини гўриб, раҳми галди, йигитларини қараб айтдики, аммо йигитлар, буларни нишлатсак акап, агар булар етим—есирни хўрламасалар, камбағални молини таламасалар, ноҳақ қон дўкмасалар, шу айтгон нарсалара калима галтириб тавба қилсалар, ундан кейин бўшатиб юварсак ничик гўрасизлар, дади.

—Оға бу душман—хафли душман, бу олама яхшилик атиб бўлмайди, бўрини минг боқсанг ўсган тўқайини қараб қочади, бундан яхшилик чиқмайди. Бунини енгунимизча она сўтимиз оғзимиздан галди. Ҳеч бўлмаса булар хунини тўлаб гетсин, дади Сафар маҳрам.

—Аммо Сафар маҳрам, ёмонлик ёддан чиқмас, яхшилик ерда қолмас, даган гап бор, буларни ўлдириб гўмган билан бир умр аловатда бўлармиз, дади Гүрүғли. Авазхон ҳам бошқа йигитлар ҳам бу гапга қўшилдилар. Шунда Ёзим барзанги билан йигитларни калима галтириб тавба қилдилар. Буларнинг бош эгиб тавба қилишлари Оға Юнусларини ҳам раҳмин галтирди. У айтдики, эй Гүрүғли кўп вақтлар кизмачилик атиб, душманингни аямас адинг, бу сафар ирсоф билан иш тутдинг, балки бу йигит ҳам санингдай отадан якка, фарзанддан худо қисған бир

Йиғитдир, шу гашигда дуриб, инди буларни озод қил,
Сафар маҳрамни тўйинда хизмат қилиб, уй—уйинга
гетсин, дади. Шундан кейин Гўрўғлининг рухсаги билан
Йиғитлар асирларни қўлларини ечиб, отдан тушир
дилар. Бу мардлиқни кўриб, Ёзим барзангининг гўз-
ларининан ёш тўкилиб, дунёга қайта галганини бўлиб,
ҳомсиқиб, хўрлиқи галиб, бир шеър айтар бўлди:

Унайин ҳоки—пойингни,
Мард экансан, хон Гўрўғли.
Қайтармасман ҳеч райингни
Эр экансан, хон Гўрўғли.

Мен ҳам отадан бирдурман,
Эрлик қилганга эрдурман,
Ғаним олдида шердурман.
Зўр экансан, хон Гўрўғли.

Онам интизор йўлимда,
Зурёд битмади бетимда,
Ёмонлиқ йўқдур кўнглимда.
Ғўч экансан, хон Гўрўғли.

Истасанг, қулинг бўлайин,
Хизматингда тик турайин.
Ғанимларингни қирайин,
Шер экансан, хон Гўрўғли.

Ёзим дер сени қардошим,
Энди ёлғиз бўлмас бошим,
Сенсиз ичмам пишган ошим,
Мард экансан, хон Гўрўғли.

Ёзим барзанги сўзини айтиб тамом қилганнан кейин,
Гўрўғли билан дўст тутниб, қучоқлашиб гўр-
ришдилар, ўртада нон қўйиб, дўстликка қасам ичди:

лар. Шундан кейин Сафар маҳрам билан Гулширинни тўйини бошлаб юбордилар. Кенг майдонда дарбоз, масхарабоз, кўчқорбоз, гўрашбозлар йигналиб, олтин қовоқлар отилиб, отлар чопилиб, бахшилар нома айтиб, гурунгла қуюқлашиб, чойдан—чилиждан, кўкнордан, тирыкдан камиси бўлмади. Уч гежа—уч кундуз тўй—томошадан кейин Ёзим барзанги йигитлари билан юртна гетиша Гўрўғлибекдан рухсат сўради. Гўрўғлиларга оқ фотиҳа бериб, йўла кузатиб, оқ йўл тилаб, панддан насиҳатдан калом келтириб, бир шеър айтар бўлди:

Ман сизни озод айладим,
Яхши боринг, хон йигитлар.
Омад тилай йўлингиза,
Яхши боринг, хон йигитлар.

Йўл тутингла элингиза,
Қувват берсин белингиза,
Омад тилай йўлингиза,
Яхши боринг, хон йигитлар.

Бошчингиз ботир Ёзимдир,
Манинг ҳам баҳри бозимдур.
Дўстликни тутмоқ лозимдур,
Яхши боринг, хон йигитлар.

Олсангиз етим молиннан,
Чиқарсиз одам сониннан,
Қаранг халқни аҳволиннан,
Омон боринг, хон йигитлар.

Гўрўғли дер: бўленг омон,
Дўстни тарк айламак ёмон,
Ёд айланг бизни ҳар замон,
Яхши боринг, хон йигитлар.

Гўрўглибек сўзини тамом қилганнан кейин Ёзим барзанги ўз йигитларини олиб, Гўрўглини юртина таклиф атиб, Арзирум шаҳрина қараб йўлни олаварди. Сафар маҳрам ҳам хотинли бўлиб, Гулширин билан даврини сураварди.

Шу билан Сафар маҳрамни уйланиш тарихи тамом. Эшитганларингиз учун раҳмат!

БОЗИРГОН

Гўрўгли билан Бозиргонларни таъриф ва тавсифлари шундан иборат: Гўрўгли Авазин устида Хунхоршоҳни доғитгон воқтинда унинг таърифлари Исфохон шаҳридаги Гўзалшоҳ даган подшоға тушганади. Гўзалшоҳ гулладан бир гул вазирларини чақириб,, маслаҳат қиладики, аммо Чамлибел вилоятинда бир сунни дўради, унинг додиннан галмасак бўлмас даган вақтинда вазирлар маслаҳат барадики, тақсир, сиз боргон билан вуни ҳеч иш қилобилмасиз, аммо Сеистон вилоятинда Салсолни ўгли Бозиргон даган дўради, шунга хизматингизни буюробилсангиз, сўзингизни юритабилсангиз, боришингизни ҳам ҳожати бўлмас, дадилар. Шу вақтда подшо ўн отлиға буюрдики, боринг, Сеистон вилоятиндаги Салсолни ўгли Бозиргон даганни олиб галинг дади. Подшонинг одамлари Сеистон вилоятинга бориб Салсолни ўгли Бозиргонни Гўзалшоҳни олдина олиб галдилар.

Гўзалшоҳ сўрадики, эй гўч йигит, Сеистон вилоятиндаги Салсолни ўгли Бозиргон санмисан?

— Ҳовонг тақсир, ман, дади. Чор доғли Чамлибел вилоятинда Гўрўгли даган бир сунни дўради, шуни додиннан галар ёғдойинг борми, дади.

— Тақсир ўзим ихтиёрласам, Оға Юнус парини сиза

хизматкор қилиб гатириб бариша қудратим етади, ботир ўғли Авазни сиза асир қилиб гатириб бариша қувватим етади, дади. Подшо айтдики сан уни додиндан галавўлсанг, ё уни сан биза дири гатириб бара-вўлсанг, сани бир қалъани одинга қўйиб, юртимни даиғ ёрисини сонго сўратаман, дади. Шу вақтда Бозиргонни подшога қараб айтган шеъри:

**Ғам емагил, Гўзалшоҳим
Шул суннини хор айларам.
Мадад берса шул худойим,
Ер билан яксон айларам.**

**Бизни гўрса хонлар қочиб,
Қамчимиздан қонлар сочиб,
Тоза маҳбубларни қучиб,
Кўнглингизни шод айларам.**

**Берурман анинг додини,
Қириб бари авлодини,
Севиқли паризодини,
Сиза хизматкор айларам.**

**Ғаларман оқизиб қонин,
Ўлжа айлаб қиз—жувонин,
Қассоб ўғли Авазхонин,
Сиза хизматкор айларам.**

**Шум фалак илгидан омон,
Айламасман соат замон,
Омон бўлса шул Бозиргон,
Ер билан яксон айларам.**

Бозиргон бу сўзини айтиб тамом қилгондон кейин, годниони бу сўзини эшитиб, кейингина қайтиб гетавардики, Сентон вилоятинга бориб, уч юз олтинчи парини жам атиб, ботир йигитларини ёнина олиб, озиқ—тузугини фаровон атиб, Чамлибел вилоятинга қараб

равона бўлди. Чамлибел вилоятини қараб равона бўл
ғоннан кейин, Бозиргонни бир синглиси боради, одина
Ойсултон дар адилар. Алдиннан чиқиб, қани оға, Бо-
зиргон, йўл бўлсин? Нердан бориб, нердан галмакчи-
сан, дади. Аммо, Ойсултон синглим, чор доғли Чам-
либел даган бир шаҳар бор ади шунго савдоға гета-
макман дади. Сан шугун Чамлибел вилоятини гет-
масанг яхши бўлар ади, дади. Ман геча сани ҳақ-
қингда бир ёмон душ гўрдим, даб шунчалли зори—
гирён атди, бўлмади, қулоқ солмади. Шунда Ойсултон
ил оғосина қайтариғ барип айтгон шеъри:

Муннан гетар бўлсанг ёлғиз, жон оғам,
Дийдор қиёмата қолса найларман?
Сан галгунча йиғлаб тутарман мотам.
Лошинг чўл ерларда қолса найларман?

Муннан гетсанг Чамлибелни элина,
Бориб тушсанг ул душманни алина,
Манинг раҳмим галар сани жонинга,
Бахтимиза қора чолса найларман?

Муннан гетар бўлсанг душман элина,
Бориб тушсанг Гўрўғлининг алина,
Қилич урса сани арслон танинга.
Дийдор қиёмата қолса найларман?

Ойсултон айтадур: ёлғиздур бошим,
Ёмондур аҳволи бу гўрган душим,
Сан галинча гўззимда динмас ёшим.
Султон қиза қисмат бўлса найларман.

Бозиргон Ойсултонни сўзина қулоқ солмасдан жў-
наб гетаварди. Кўп замон йўл юриб Чамлибел вилояти
на борди. Чамлибел вилоятини бориб, Гўрўғли қалъа
синнан ховор тутди. Гўрўғлидан ному—нишон топовўл-

мади. Чунки Гүрүғли Бозиргонни боргон вохтинда Үсмонли даган бир ёқа гетиб қолгон ади. Бозиргон боргонини билдириш ҳаққиндо, Гүрүғлини дарвозасина бир хот ёзиб, кейнина қайтиб бадар гетди. Гүрүғли Үсмонлидан галиб, гатирган молларини йигитларина бўлаштириб бариб, танҳо ўзи меҳмонхонасина гириб, атган ишларини таъриф—тавсифлаб ўтиргон ади: «Ун икки минг уйли тақали туркманим бор, йигирма тўртминг уйли али—илим бор мани на армоним бор, қирқ йигитим ёнимда бўлса, олгон еримни. олдим, чопгон еримни чопдим, ўтди сурдим, сотдим армоним қолмади даб бир шеър айтади;

Ун саккиз арчин от миндим,
Отдан армоним қолмади.
Зардан дўшақлар устинда
Ётдим армоним қолмади.

Қиличим бор ёлоп—ёлоп,
Бул майдонда атдим талаб,
Дўст қўлиннан диниқ шароб,
Ичдим армоним қолмади.

Сардор бўлиб йўл бошладим,
Дарбанддан илғор тошладим,
Миндим, араб от ушладим,
Сурдим армоним қолмади.

От чопиб майдонда юрдим,
Йигитлик мавсумин сурдим,
Доғитиб ўтоғин қирдим,
Ўтдим армоним қолмади.

Исқадим қизил гулиннан,
Сўрмишам шакар тилиннан,
Ол шаробни ёр қўлиннан
Ичдим, армоним қолмади.

Саваш гуни қуйруқ эшдим,
Ғаним билан кўп ташашдим,
Душман билан қиличлашдим
Чопдим армоним қолмади.

Нор дуядин ўзим масдим,
Ишим гўраш, душман қасдим
Ғаним боши оёқ остим,
Босдим армоним қолмади.

Ман сурдим ажаб давронни,
Танда қўймадим армонни,
Урушганда ёв қонини
Дўкдим армоним қолмади.

Кўпларни қолдирдим ҳайрон,
Душманни айладим вайрон,
Гоҳ ўлиб гоҳ дирилар жон,
Жоннан армоним қолмади.

Умрим ўтар қолмас боқи,
Ман газдим яқин йироқи,
Гўрдим Ширвону Ироқи,
Юрдим армоним қолмади.

Доғлардан жайрон қочирдим
Дарёдан отни оширдим,
Эрамнан пари гатирдим,
Сурдим армоним қолмади.

Гўруғли дер: от чопдирдим,
Едди филдан ўқ ўтирдим,
Дўстлара шароб ичирдим,
Ичдим, армоним қолмади.

Қирқ йигитим ёнимда жам,
Мудомо қўлласин эгам,
Бориб гўрдим боғи Эрам,
Газдим армоним қолмади.

**Тилло жиға қалноқлисан,
Бонни гавҳар қадоқлисан,
Гүрүғли дер, гулоблисан,
Кучдим армоним, қолмади.**

Гүрүғли бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин, Оға Юнус пари қараса, Гүрүғли сувчисинача мақтади, лекин паризодни дила олмади. Гүрүғли бу сўзни айтиб дургонда паризод долоннинг у ёқиннан бу ёқина ўтиб, ашулани эшитиб: томоша қилиб дургон ади.

Паризод Гүрүғлини сўзларини эшитганнан кейин, қонсини гумбурдатиб очиб юборди: эй, Гүрүғли султон, сан на даб мақтаниб ўтирибсан, дади. Уни икки минг уйли такали туркманим бор, йигирма тўрт минг уйли али илим бор, мани на армоним бор, даб айта сан дади. Қирк йигитим ёнимда бўлса, олгон ерни ол дим, чопгон ерни чопдим даб айтасан, зўрлан зўр кўп, дади. Магарам бир ера борсанг, қалонг етиб ўлсанг, изингда оғадан шинг, отадан зурёдинг йўқ, бу санго бир армон амасми, дади.

Гүрүғли лол бўлиб ўтирвади, зурёд сўзини эшитиб, мазаси қочиб гетаварди. Саистон вилоятинда Салсолни ўгли Бозиргон даган дўраган акан дади, сани талаб қилиб, галиб, қалъангни бир ҳафта қамал қилиб гетди, бу санго бир армон амасми, дади. Агарда мани сўзима шпонмидўвин бўлсанг, дарвозоға бир хат диқиб гетди, чиқиб олиб гўр на даган ақан, дади. Гүрүғли шатта ўрининан туриб, хатни гўриб, Бозиргонни галганлигини билиб, йигитларини чақириб ёнина олди. Йигитларини маслаҳат бариб, йигитларини урута тайёрлаб, отларни зардан, забардан эгарлаб, ўқ—ёйларини бўйиниша осиб, қалқона чўланиб, Гүрүғли Бозиргонни изинчан шаршллаб отланди. Кўп замон йўл юриб Гүрүғли бейик доғни устини чиқиб қараса, Бо-

зиргон Араз дарёсини бўйинда, Дарёни барён қирғоғи на бир оёқини қўйиб, дарёнинг арён тарапина бир оёқини қўйиб, уч юз олтамиш нарини юки—ёпи билан гўтариб, дарёдан ўтириб тошоб дурвади. Гўрўғли сул тон мунн гўриб, ваҳми ғолиб бўлди. Қирқ йигитини доғни—бир бўлак ернида қўйиб, ўзи кўп ерлардан мисол гатириб, ўтғиз қўйини дерисиннан бўлган пўстини гийиб, ўн беш қўйини дерисиннан бўлган чўғир-маши гийиб, устиннан бир кўна чизим билан тортиб боғлаб, елкасина бир кўна ёйни тошоб, пнедалаб дарёни бўйина қараб гетаварди. Дарёни бўйина бориб, қидириб, газиб юрган киши бўлиб, Бозиргонни оёқини тейиннан бориб, салом барди. Бозиргон саломни алиқ олиб, сўрадики, қани эй, гўч йигит, қайдан бориб, қайдан галасиз, одингиз ким. дади.

Гўрўғли айтдики мани отим Равшанбек, ман Гўрўғлини одами бўламан, дади. Гўрўғли оғам айтиб қўйибдики, шўрдан ўтган кишиларни моллариннан—мулклариннан закот олиб қолавар, даб қўйибди, дади. Бозиргон айтди: бизданам олосомми, дади. Шу санго Равшан кишилардан олани учун, шу ёқада юрибмиз дади, Гўрўғли оғам қўйибди, мани шўрда дади. Бозиргон айтдики, жўра зўр бўлсанг закот оларсан, ажиз бўлсанг кейнинга қайтиб гетаварасандон, дади. Гўрўғли айтдики, аммо жўра, ман гетган билан мани бир Гўрўғли даган оғам бор, дади, саннан ўзи галиб, хўрлаб закот олар, шунинг учун мани ўзима бараварсанг бўлмосмакан, дади. Бозиргон айтдики, эй жўра, Равшанбек, мани шунчалли гучим бор, шунчалли қувватим бор, анг ярақас ишим бир нар дьяни юки—ёпи билан гўтариб, дарёни орёнида қўёман, Гўрўғли оғанг манго той галавўлармакан, дади. Гўрўғли айтди: сани гучи—қувватинг борлиқи тойин, лекин Гўрўғлини қўлинда ўйинловин бир қуроли бор,

шу санда борми, дади. Агар шу қурол санда бўлса, Гүрүғли амас, дунёда ҳеч кима бож тўламассан, дади. Агар шу зот санда бўлмаса ҳалака қолиб юрма, дади. Гүрүғли саннан ҳақиқий закот олади, увго шак—шубҳа йўқ, дади. Чунки унинг қўлинда ўйнидовин бир зотлари бор, шу зотни қулочини қойим тортиб отғонда едди чоқиримнон одам қойтороди, дади. Ишонмидовин бўлсанг, мани алимда оғамни бир кўна ёйи бор, шуни гўр, даб Гүрүғли қўлидаки ёйни Бозиргона гўрсатди. Бозиргон ёйни қўлинан тортиб олиб, айлантириб—ўврилтириб гўрди, лекин муни отмоқ—чопмоқни билмади. Эълон қилдики, бу зот бизда йўқ, дади. Борсанг Гүрүғли оғанга таъриф атиб борорсан даб, ёйни икки учиннан ушлаб ўрта ернина дизири ташлаб, ғажир—ғужир сндириб, қайтиб бармин қўлтиқина қисиб гетаварди. Гүрүғли сўкиб, алдиннан каса чиқди. Аммо Бозиргон, мани ўзимни ёлдирганинг ёҳини қуролямни ошқолгонингнон дади. Сабаб на дасанг, Гүрүғли оғомни ёнина борсом, сан қўлингда ўйнаб юрган қуролингни бирова бариб галибсан даб, сўрамасдан мани ўлдириб қўёли, дади. Бозиргонни раҳми галиб, қайтариб барди, ёйни олиб, Гүрүғли йиғитларини ёнина қараб бадар гетди. Йиғитларини ёнина галиб, Бозиргонни таъриф атиб, бир шеър айтди:

Оғалаб, Араз бўйинда
Ман Бозиргона урадим,
Бемахал сафар ойинда,
Зўр Бозиргона урадим.

Араздин кечди оёғи,
Девлара мангзар сиёғи,
Қалқона мангзар қулоғи,
Зўр Бозиргона урадим.

Нарларин дарёдан ўтирган,
Юзина қалқон тутилган,
Ақлу ҳушимни йитирган,
Ман Бозиргона урадим.

Бозиргон олди хойимни,
Уриб синдирди ёйимни,
Ёд атайин худойимни,
Ман Бозиргона урадим.

Уч юз нари бор қошинда,
Олтин тожи бор бошинда,
Бозиргон ўттиз ёшинда,
Ёш Бозиргона урадим.

Бу дунёда умр суриб,
Яхши—ёмонларни гўриб,
Зўр гўрмадим шунча юриб,
Эр Бозиргона урадим.

Беҳуш бўлдим, ётиб—турдим,
Бир ажойиб одам гўрдим,
Ҳақни ёд айлаб сиғиндим,
Зўр Бозиргона урадим.

Ақлим қушин тутобилмам,
Изиннан ҳеч етобилмам,
Васфин адо етобилмам,
Зўр Бозиргона урадим.

Гўрса ҳайрон бўлар барча,
Дунёси бор бир шаҳарча,
Гийганлари зарли парча,
Бой Бозиргона урадим.

Бир маслаҳат атган яхши,
Обрўй билан гетган яхши,
Гўрўғли айтар: гетган яхши,
Гўч Бозиргона урадим.

Гүрүғлини бу сүзини эшитиб, унинг Сафар марам деган бир йигити бор ади, у айтди: эй Гүрүғли оға, сан на бир ерларни олдинг, на бир катта подшола-ра чошовул солдинг, сан ничик бу Бозиргон даганнан қайтадовин бўлдинг, дади. Бизлар эшитар адик, Бозиргон даган бир савдогар, бой йигит даб дади. Сан уни мейдонда ўлдириб, молларини жойлаб, бир ера гизлаб, ёлғоннан сўллаб, галиб ўтирғон еринг дон бу дади. Сани муннин сўзларинг кўч бўладовин ади, дади. Бу сўз Гүрүғлини жониннан ўтиб гетди. Эй, Сафар оға, сан манинг сўзима ишонмидовин бўлсанг, мани нима тушсанг санго шу Бозиргон даганни бир гўрсатиб қайтсам, ўз гўззинг билан бир гўр, ничик ботир акан бу, дади. Сафар оға айтди: бу йигитлар берда қолиб нишиди, қани сизларам юринг, дади. Буларам гўрсип, манам гўрин, дади. Гүрүғли Сафар оғани ўнгда юбориб, изиннан йигитлари билан ўкча ўнглаб бораварди

Қани инди сўзни Бозиргоннан эшитинг: Бозиргон нарларини дарёдан ўтириб, тўрт нарина тахтиравон қуриб, чошгоҳлик қилиб ўтирвади: Озон чойина бир тевани сўйиб еб ўтирғон ади. Бозиргон уллироқ ин-жикларни этини олиб еб, кичикроқларини дўғри оғ-зина тошлаб борётир ади. Сафар марам ҳам ботир-лиқ атиб, от чошиб, Бозиргонни алқимина борғон воқтинда Бозиргон бир инжикни оғзинга отиб юборди. Сафар марамни силаси қотиб, тўхтаб қолаварди: Гүр-ўғли ҳам кейнидан томоша қилиб борётир ади, айт-дики, эй, Сафар оға, нучун тўхтадинг? Эй, Гүрүғли оға; ман мунни аниқ гўрдим, дади; айтғонинганан шойи юқори акан бу дади. Агар Гүрүғли оға сан қайтсанг; саннан алдда ман қайтжоқман, дади. Гўр ўғли айтди: ёнго ман мунго ўзимни донитмин сўл-лашиб қайтвадим, дади. Инди галиб мунго қирқ от

ли бўлиб қора бардик. Инди бизни Гўрўғли акани,
мизни тойин билди, агар инди сўз олишмай—солиш-
май қайтсоқ номардлик бўлади, дади. Сизлар томо-
ша қилиб дуришлар, даб Гўрўғли Бозиргонни ал-
диннан чиқиб, тўхтаб ҳовой—сиёсат билан бир шеър
айтди:

Сабодин учрадинг йўла,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.
Гоҳи соға—гоҳи сўла,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Ман шодирман—тожим бордур,
Едди йиллик божим бордур,
Саннан зўрмон—гучим бордур,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Майдонда дўкилар қонинг,
Энди ўқиғил имонинг,
Божин барғил Авазхоннинг
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Бу ердан юбормам сани,
Тонимай гетдингми мани,
Гал божим бар, ангал қани,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Шугун сани гунинг битар,
Жонинг жаҳаннама гетар,
Қиличим бўғзингдан ўтар,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Найза суқарлар танинга,
Хўстoring галмас ёнинга,
Бўярман қизил қонинга,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Гўрўғли юрагинг доғлар,
Қирқ йигитим қўлинг боғлар,
Изингда қолган қон йиғлар,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Қайт изинга ўта қўйма,
Савдогарлик гамин ема,
Бу сўзларни ёлғон дама,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Гўрўғли юртда аркадур,
Йигитларим сони қирқдур,
Мани одим Равшанбекдур,
Қайт—ҳо, Бозиргон, йўл мунда.

Бозиргон бу сўзларни эшитганнан кейин нарларини тўхтатиб айтдики, эй рўч йигит; сан ким бўласан, сан ўзингни манго бир яхши донит, сани гап—сўзларингни ўзима дик олиб тўхтаб дурибман, дади. Шунда Гўрўғли айтди, сан ҳали билмадингми мани ким ликимни, шу мол—мулкларингнан закот бармин гета-жакмисан, дади. Бозиргон ювош, генг йигит, яна айтдики; жўра; зўр бўлсанг закот оласан; ажиз бўлсанг, бурунқи айтғонимдин кейнинга—қайтиб гетава-расан, дади. Гўрўғли от устида дуриб; яна сиёсат билан Бозиргона қараб айтган шеъри:

Гўрўғли:

Ола доғдан эниб галдим ёнинга:
Закотингни бериб гетгил, Бозиргон.
Ўзинг қолар бўлдинг бугун қонинга,
Закотингни бериб гетгил, Бозиргон.

Бозиргон нарини устида дуриб, жавоб барди:
Сабаб билан галдим, Чамлибелинга;
Ўзи ўлмай закот бермас Бозиргон.
Ман гирманам ҳар одамни сўзина,
Калла касмай закот бармас Бозиргон:

—Бугун мани кимлигимни билмадинг
Эр йигитнинг эрлигини олмадинг,
Лошинг чўлда қолар, уни гўрмадинг,
Закотингни бериб гетгил, Бозиргон.

—Бугун санинг кимлигингни билмадим
Санингдек одамни гўза илмадим.
Урта ерда уруш бўлмай ўлмадим,
Узи ўлмай закот бармас Бозиргон.

-- Оташинг оларман икки гўзингдан,
Гўч йигитлар дўнмас дўғри сўзиннан,
Доғлар сарсор Гиротимнинг зарбиннан;
Закотингни бериб гетгил, Бозиргон.

—Ман номардман сани қонинг дўкмасам
Армон қолар паризодинг олмасам,
Қалланг кесиб: юртинг вайрон қилмасам
Йўқса Сеистона гетмас Бозиргон.

Бозиргон бу сўзни айтиб тамом қилгоннан сўнг, Гўрўғлига бу сўз ёмон дик тушиб ўтди. Гўрўғли қирқ йигитни ённа чақириб, отдан дик тошоб; Бозиргона найза ҳавола қилди. Бозиргон дарров нарлариннан тушиб буларни алинган найзаларни олиб, синдириб—синдириб тошломоқ билан бўлаварди. Гўрўғлини йигитларини бир четдан уриб—уриб йиқаварди. Бир маҳал Гўрўғлини ўзини ҳам жун ёқасиннан тутиб, қўл учина олиб; бошини устиннан фирлантириб: ерни юзинна чақип урди. Ирғиб; синасина миниб, Гўрўғлини бўғзинна ханжарини қўйди. Гўрўғли Бозиргонни тейинда ётгон еринда, кўнгли паршон бўлиб; Бозиргонни ранггина қараб бир сўз айтди:

Мен гечибман бугун пони дунёдин
Юрагимда юз минг армон қолгонди,
Умид уздим бугун моли мулкимдин,
Моли—мулким мани вайрон бўлгонди.

Булбулни бўстонда гули бўлмаса,
 Ғўч йигит отланиб йўли бўлмаса,
 Изинда мардона ўгли бўлмаса,
 Ани билинг рави гадо бўлгонди.

Зикр этарман ҳақни ёду тилимдин,
 Булбул сайраб боғда узмай гулиндин,
 Бир зурёд қолмади мани изимдин,
 Узим ўлсам, руҳим гадо бўлгонди.

Ғанимлар олғанди ёди коримнан,
 Мен гечибман олма билан норимнан,
 Ботир Аваз хабар олса ҳолимнан,
 Ғўзларим йўлинда гирён бўлгонди.

Ғирот миниб, доғу дошдин ошибман,
 Дарё бўлиб ҳар тарафа дошибман.
 Бугун галиб диз остина тушибман,
 Бу ишлардан кўнглим ҳайрон бўлгонди.

Кўҳна дунё манго бўлгондир қафас,
 Подшолар суҳбатин қилманглар ҳавас,
 Ғўрўглига ғарак ботир, забардаст,
 Ғўзларим йўлинда гирён бўлгонди.

Ғўрўгли бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин,
 Бозиргонни тейинда ётгон еринда бўйичина ханжар
 дирап дурғон вақтинда бир қо—қо уриб гулди, изин-
 нан бир оҳ тортиб йиғлади. Бозиргон ханжарни
 тортиб олиб, ғилофна солиб, буни сабабларини Ғўр
 ўглидан сўради: «Аммо, жўра, ман сани ўлдирмин ду-
 рин, сани бу йиғлаганинг билан гулганингда бир
 гап бор, ман санан шўни сўроғин, сан жавоб бар»,
 дади. Шу маҳал гулкини вақти амас, гулганингни
 сабабини айтиб бар, дади. Мунн сабабини айтсам,
 дади Ғўрўгли, манн отим, дўним, ёшим, паризодим
 манго барилган. Манго барилгани 120 ёш, сани

алингда ўлиб борётир, ман изимда палонча ёшим қолиб борётир, шу қолган ёшим нера боржоқ акан, даб гулдим, дади. Ииғлаганимни сабабни санго айтсам, мани изимда оғадан иним, отадан зурёдим йўқ, равим гадо бўлиб, қолиб борётир, шу равимни гадо бўлиб қолиб борётирғонина йиғладим, дади. Уйлаб гўрса Бозиргон ҳам бир зурёдсиз йигит ади. Ман муни ўлдирсам, манам бир чўли майдонда ўлсам, мани ҳам изимда оғадан иним, отадан зурёдим йўқ, дап ўйлаб, Гўрўғлини устиннан тушиб ўрниннан турғизиб, атган ишларина пушаймон қилиб, иккиси бир—бирларина маъзур дорчилик қилиб, қисматлик оға—ини гиришдилар. Бир—бирларина бошдан—оёқ сарпо қўйишдилар. Гўрўғли Султон айтдики, аммо Бозиргон, сабаб билан амдолли бизни юрта галибсан, бёрдан кейнинга қайтсанг инди, бир ничча гун бўлсанг, қидирсанг—газсанг, ман зиёфат атсам, шу зиёфатни гўриб, уннан кейин юртинга қайтсанг бўлмасмакан, дади. Бозиргон айтдики, аммо Гўрўғли оға яхши айтасиз. Лекин муни бир бўлможоқ ери бор, дади. Мани Ойсултон даган бир синглим бор, Қорахон барзанги деган бир ёмон ёвим бор, дади. Манго дўғри йўли солиғини барсанг, хуш жавобингни барсанг, тез гунда ўз юртима етиб борсам, санго яхши, мангодо яхши бўлади, дади. Гўрўғли Бозиргонни раёйина қараб, жавоб барди, дўғридан чи кадовин йўлларини гўрсатди, бир ничча мазгил йўл юриб, кейнина қайтиб галаварди. Гўрўғли билан Бозиргони чин оға—ини бўлғошлиғи жумла—олама овоза бўлиб гетди. Бориб подшонинг айёрларини қулоқина етди. Гўрўғлини шу галишинда олдиннан бир кампир ҳозир бўлдики, қулоғи дзиннан ер супуриб паса тушган. Гўрўғлини алдиннан чиқиб айтдики, эй, Гўрўғли Султон, қаердан галётирсоннон, дади. Гўрўғли воқеани баён этди. Лекин Сеистон вилоятинда Салсол

ни ўғли Бозиргон дагаи бир ботир дўраган акан мани талаб қилиб галган акан, мани топмин гетганакан. Кейининан бордим, гўраш тутдим, гўрашда мани йиқди, сўнгги вақтларда бир сабаблара биноан унинг билан чин дўст, оға—ини бўлиб, бир—бирларимиза бош—оёқ сарпо қўйишиб, дўғри йўлни солиғини бариб, узатиб галётирман, дади. Кампир айтдики, аммо Гўрўғли Султон, шу сафар бир алданибсаннан, дади. Усмонлиға гетган вақтингда сани юртинга галган, паризод билан бир ничча гун машат қурган, аҳду паймонни ҳам бир ерда қўйгон. Инди бу дўғри йўлни солиғини олиб гетини, дади. Эртанг қайтиб галиб, шу паризодни олиб гетса гарақ, паризод учун галганини инди санго соз билан айтиб барин даб, кампир Гўрўғлини қиздириб, уни доморина гириб бир шеър айтади:

Золмлар аҳлини икрори бўлмас,
Галса юртинг хароб айлар Бозиргон.
Анинг бир сўзинда дурори бўлмас,
Галса юртинг хароб айлар Бозиргон.

Алвалда бир галмиш Чамлибел ёна,
Паризодинг опшиқ бўлди ғойбона,
Дирилай юборма ул Гуржчстона,
Галса юртинг хароб айлар Бозиргон.

Гиратни чопдириб борғил кейининан,
Ханжарни ўр, бориб сури мейнинчан,
На бир ўғлар ўтмас уни кўнглиннан,
Галса юртинг хароб айлар Бозиргон.

Чамлибелә галса бўлар қиёмат,
Бошинга етказур турли аломат,
Юбормағил ани соғу саломат,
Ўзи ўлиб лопи қолсин Бозиргон.

Ганимларнинг ҳаргиз бўлмас бир сўзи,
Қума дўлсин анинг ул қора гўззи,
Муртаддир, махлуқдир, номарддир ўзи.
Галса юртинг хароб айлар Бозиргон.

Зайнал кампир дерлар мани одима,
Қўймағил душманни кўнгил шодина,
Ёйнинг ўқи етсин анинг додина,
Ўзи ўлиб, оти қолсин Бозиргон.

Гўрўғли бу сўзни эшитиб ўйланиб қолди, Бозиргон
ни Гўрўғли билан айтишғонда бир сўзи бор ади:

**Ман номардман сани қонинг дўкмасам,
Армон қолар паризодинг олмасам,**

даган ади. Шу сўз кампирни сўзгина дўври галди.
Аммо кампиржон санинг сўзлардинг дўври бўладовин
бўлса, унинг додиннан галмасам бўлмас, даб, Гўрўғли
ўқ—ёйларини бўйнини осиб, Бозиргоннинг алдини
касиб, Қўшдарбанд даган доғнинг ғорина Бозиргон
ўтадиган йўлнинг урина бориб, қўш тошлаб ётаварди.
Охири Бозиргон шўрдан галарсан, даб.

Бозиргон бугун Гўрўғли билан чинакам иншончли
дўст, оға—ини бўлғон, хўп—хатардан қутилиб, кечаси
ётмасдан тўрт нарини устина тахтиравон қуриб шўвгир
атиб галётир ади. Саҳарнинг файзли вақтинда Бозир-
гон сийнасини очиб, манглайини шамола бариб
галётирғон вақтинда Бозиргоннинг қулогини тейиннан
бир совуқ шамол асиб ўтди. Бозиргон тарта нарлари
ни тўхтатиб, йигитларини чақириб, айтдики, эй гўч
йигитлар, Манинг ёнбошимнан бир совуқ шамол асиб
ўтди. шу шамол мани ажалимни шамолина ўхшиди
ғарак даб, зори гирён бўлиб, йигитларина қараб айт
ғон шеъри:

Очилмайин гулим хазон бўлгонди,
 Умрим гули хазон булди, ёронлар
 Энди билдим умрим охир бўлгонди.
 Магар паймонимиз тулди, ёронлар,
 Ажал жоним манин биза тутганди,
 Энди билдим мани вақтим етганди.
 Синглим гетма, дейиб куп—куп айтганда
 Дийдор қиёмата қолди, ёронлар.

Фалакни гардиши қийлу қолдадур,
 Булоул ҳасрат чекар, гунча гулдадур,
 Синглим йиглаб икки гуззи иулдадур,
 Бағри қона дўлиб қолди, ёронлар.

Ёнмай ўчар бўлди манинг чиробим,
 Синамда куп қолди манинг бу доғим,
 Очилмайин хазон урди бу боғим,
 Умрим гулин хазон чалди, ёронлар.

Зикр этарман ҳақ зикрини тилимда,
 Булбулим сайрамас бўлди гулимда,
 Бир зурёд қолмади мани изимда,
 Руҳим гадо бўлиб қолди, ёронлар.

Шамоли галибдур бевақт ўлимни,
 Ажал етаклабдур тутиб кўлимни,
 Хазонлар қоплабдур соғу сўлимни,
 Хўшлашинг паймона тўлди, ёронлар.

Бозиргон дер: ўтар бўлдим дунёдан,
 Хайру эҳсон этинг ганжу—тиллодан,
 Синглим билан ризолашмай қазодан,
 Дийдор қиёмати қолди, ёронлар.

Бозиргон бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин, унинг йигитлари айтдиларки, аммо Бозиргон оға, сизнинг кўнглингизга хўп—ховотир галган бўлса, бёрдан қайтиб Гўрўғли оғамизни ёнина борсак, Гўр-

ўгли оғамиз бизларни бу тоғдан орроқа олиб ўтириб тошомосмакан, дадилар. Бозиргон айтдиқи, эй ғўч ийгитлар, хато қиласизлар, дади. Биз Гўзални ваъда бариб чиққанмизки, санго Гўруғли даганини дира тутиб, гатириб барамиз, энг бўлмаса, унинг додиннан галиб барамиз дао, дади. Бердан қайтсақу Гўруғлини ёнина оорсак, Гўруғли оға, оизларни шу тоғдан ўтириб тошла, дасак, бунинг номардлик дунё юзинда бўлмас, дади. Биза тақдир шу даб дуриб, Бозиргон саҳарни файзли вақтинда, синнасини очиб, манглайини шамола бариб, шарпилдаб галаварди.

Бозиргоннинг нарларининг туёқларини саси Гўруғлининг қулоғина гира бошлади. Бозиргонни яқинлашиб галаётиргонини билиб, бир ўқни ёйна қистириб, бир ўқни оғзина тишлаб; бир ўқни ҳам белина қистириб, пул урина яқин дуриб кутди. Донгни учи бўзаргон вақтинда тулки қуйруқи бўлиб, Гўруғли қараса, Бозиргон сийнасини очиб, манглайини шамола бариб, шарпилдаб галётир, Гўруғли гўззи билан аён гўриб, ким аканини аниқ билиб, ёйни қиличини қойим тортиб, ёйни икки учини бир жоё гатириб, сийнангни оғзи шуми, даб урди шарпилдотиб, бу ўқ бориб, ёғрининан бир қариш чиқди. Дарров оғзиндаки ўқни ҳам ёйа қистириб, банд этиб, яна сийнангни оғзи шуми даб урди шарпилдотиб, бу ўқ ҳам галиб Бозиргонни сийнасиннан гириб, ёғрининнан бир қариш чиқди. Бозиргон жонни ҳарорати, ўқни захми билан, нарни устиннан шарпилдаб тўмана тушди. Товуш бардикни, эй ғўч ийгитлар, боринг шу мани Гўруғли оғамни олиб галинг, ман бир розилашиб ўлин, дади. Гўруғли сул тон бу сўзни ўз қулоқи билан эшитиб дурвади. Душманни сўзина гириб, алданиб отгонлигини шўрда билиб, отдан дик тошлаб, Бозиргонни калласини дизина олиб, рангина қараб ўтираварди. Бозиргон Гўруғлини

дөһий билмасдан, гүззи очолоқ—юмолоқ бұлиб, бир сүз айди:

Кўп алам қўйдинг жонима,
 Бир боша бир ўлим бордир.
 Бўядинг қизил қонима
 Елгиз боша зулм бордир.
 Махбублар ичра ой бўлган,
 Оти—асбоби шай бўлган,
 Урушда мингга той бўлган,
 Ойсултондек синглим бордир.
 От солиб майдон гирмака,
 Ғанима қарши дурмоқа,
 Мани қонимни олмоқа,
 Гўрўғлибек оғам бордир.
 Орзулидир анинг оди,
 Гўкка етадир фарёди,
 Асли пари султон зоти,
 Оға Юнус опам бордур.
 Қарчиғай қирон чангалли,
 Савашларда ўрни балли,
 Арслон калбат, дунё молли,
 Авазхондек укам бордир.
 От солиб майдон қил манго,
 Қоним қоладими санго,
 Мани қонимни олмоқа,
 Бир гўччоқ шерларим бордир
 Юлдуз доғда қўвиб етган,
 Ёқа тортиб, гўраш тутғон,
 Оғалиқ ваъдасин этган,
 Гўрўғли бек оғам бордир.
 Дунёдан ўтдинг Бозиргон,
 Дўғри галсанг ўтарман қон,
 Манго бўлди охир замон,
 Урта йўлда қазом бордир.

Бозиргон бу сўзини айтиб, тамом қилгоннан кейин,, бир дам ҳушина галиб, сўрадики, қани бу чўла майдонда манго кўнгил бариб, бошимда дургон одамзод кимсан, дади. Гўрўғли айтдики, ман Гўрўғлиман, дади. Бозиргон сўрадики, Гўрўғли юртда иккими, бирми, дади. Юртдамас, дунё юзинда Гўрўғли бир, икки Гўрўғли йўқ, дади. Гўрўғли. Қани, сан оғам Гўрўғлими-сан ё иккинчи бировмисан, дади Бозиргон, Гўрўғли жавоб бердики, оғанг, номард, золим—зубаро Гўрўғли ман ман, дади. Бозиргон айтди; оғам Гўрўғли бўладовин бўлсанг мани гуноҳим на ади, на инсофсизлиқ атвадим. сабаб на мани мундин иша дучакор қилдинг, дади. Шу вақтда Гўрўғли айтдики, аммо Бозиргон, ман сани душманини сўзинна алданиб отдим, аммо, атган ишима пушаймон итиб дүрибман, даб Бозиргонни рангинна, сўлиб бораётиргон юзина дармилиб, зор йиғлаб бир шеър айтади:

Гирмишам душмон сўзина,
 Помард Гўрўғли ман бўлдим.
 Боқа билмасман юзинга.
 Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Ҳиёматлик ваъда этган,
 Маррликни бир чўпа сотган,
 Кирмизи қона бўётгон,
 Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Ман қайтдим атган шартимнан,
 Галиб ўқ отдим ортингнан,
 Энди ёнарман дардингнан.
 Помард Гўрўғли ман бўлдим.

Буздим гўч йигит шаънини,
 Лўқлим ман ноҳақ қонингни.
 Бағишласин имонингни,
 Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Гүч йигитлар сурсин даврон,
Бу фоний дунё бепоен,
Улдириб ,сўнг чакдим армон,
Номард Гүрүғли ман бўлдим.

Шум кампир сўзина гириб,
Бегунони ноҳақ уриб,
Иссиқ жона ўқни суриб,
Қондор Гүрүғли ман бўлдим.

Ҳеч тоқат йўқ энди манда,
Қардошим ихтиёр санда,
Улдир мани ушбу гунда,
Қондор Гүрүғли ман бўлдим.

Сўза гириб ақлим гетди,
Юрагим оғзима етди,
Маккорлиқ душманнан ўтди,
Номард Гүрүғли ман бўлдим.

Бу чўлларда лошинг қолди,
Армонли гўз ёшинг қолди,
Ойсултон қардошинг қолди,
Қондор Гүрүғли ман бўлдим.

Гүрүғли галдим ёнинга,
Ут солдим! ширин жонинга,
Бўядим қизил қонинга,
Номард Гүрүғли ман бўлдим.

Гүрүғли бу сўзни айтиб, этган ишина пушаймон этиб, қиличини ялонғочлаб Бозиргонни қўлина барди, айтдики, ammo Бозиргон ман сани, душман сўзина гириб ноҳақликдан отдим, сан армонли гетма, ман Гүрүғлиман, ман сани ноҳақ отқонлиғим учун, жонимнан гечдим мани ўлдир, санбилан бирга гетин, даб; Бозиргонни ёнинда чалқанча тушиб ётаварди. Бозир-

гон айтдики, Гўрўғли оға хато қиласиз, дади. Агар сан мани билмаганликдан отгон акансан ман қонимни ўтдим, сани олдинга галажак гаплар бор, маннан қолиб сан шуларни бажар, дади. Мани шу молларим ни Чамлибел вилоятини олиб бор, уч тақсим ат, бир тақсимини гўрикапин ат, бир тақсимини ошима сарфат, бир тақсимини Ойсултон синглима юбар. Аммо Ойсултон синглим урушда минга той галиб юрган қиз, мани қонимни талаб қилиб галар, отипмин, чопишмин, хийла—шари билан; алдаб—сулдап кейнина қайтариб юбар, саннан бир талаб бу, дади. Гўрўғлининг бу сўзлара кўнгли паришон бўлиб, Бозиргона қараб бир шеър айтди:

Қурбон бўлай гўздан оққан ёшинга,
Жонима тоза ўт солдинг, Бозиргон.
Душмана инониб галдим ёнинга,
Адо бўлмас доға қолдим, Бозиргон,
Ҳижронни солдилар сийнам устина,
Инонмадим душманима, дўстима,
От ўйнатиб галдим сани устинга,
Унутмаслик ишлар бўлди, Бозиргон
Туганмас иснодлар манго қолғонди,
Юрагима доғу ҳижрон дўлғонди,
Қийматлик оғанг қондор бўлғонди,
Унутмаслик ишлар бўлди, Бозиргон
Боди—сабо елдай бўлиб эсилди,
Юрак—бағрим гўз—гўз бўлиб кесилди,
Гунчаси очилмай қисмат ёзилди,
Ажалнинг хазони асди, Бозиргон,
Гўззимни алдини думон айлади,
Фалак мани ҳолим ёмон айлади,
Бу қолгон умримни хазон айлади,
Манго бугун ёмон бўлди, Бозиргон.

Гүрүҗли дер, манам гечдим жонимдан
 Қилич урғил, ерлар дүлсин қонимдан,
 Жонимни чиқарғил, нозик танимдан,
 Манго охир замон бўлди, Бозиргон,

Бозиргон айтдики, эй Гүрүҗли оға, сани алдинга галжак ишларни бир—бир баён атдим, санидан охири талаб шу: сан бу ўқларингни танамнан тортиб—тортиб олсанг, ман бир оёқимни узатиб жон барсам, дади. Шу вақтінде Гүрүҗли Бозиргонни чалқанчасина тушириб ётириб, ёйни ўқларини тортиб—тортиб олди, Бозиргон бир «оҳ» тортиб, жон таслим атди. Гүрүҗли кўнган паришон бўлиб, Бозиргонни ўраб—чирмаб, те валаринна юклаб, кейинна қайтариб Чамлибел вилояти на олиб гетаварди. Чамлибела олиб борди. Чамлибелла уч гумбаз боради. Одина кўк гумбаз даб од барар адилар, Бозиргонни шу ерда жойлаб, устинна бир гумбаз солиб, олтиннан ҳал бардирди. Ҳамма ишларни жой—жойинна қўйиб бўлгоннан кейин, йигитларини орасинда Сафар марам даган бир йигити бор ади. Шунни чақириб айтди: аммо, Сафар оға, ино шу Бозиргонни молларини Сеистон вилоятинна олиб бориб, Бозиргонни синглиси Ойсултонга топшириб қайт, дади. Сафар марам молларни олиб Сеистон вилоятинна равона бўлди.

Энди сўзни Бозиргонни синглиси Ойсултоннан эшитинг. Бозиргонни Гүрүҗли Дирбандда изиннан етиб, олиб ўлдирган вақтінде, йигитлари қочиб Сеистон вилоятинна чиққан ади. Буларни олдина Ойсултон ҳам чиқдики, Оғам галётир гарақ, даб, Ойсултон қараб гўрса Бозиргоннинг тамом йигитлари бор, ўзи йўқ. Ойсултон йигитлардан оғаси Бозиргонни сўраб, бир шеър айтади:

Бирга кетган гўч йигитлар
Бозиргонни найладингиз?
Тортарам оҳу афғонлар,
Дўғри сўлланг, найладингиз?

Очилмай гули сўлдими?
Душман кўлинда қолдими?
Ё ажал етибўлдими?
Елғиз оғам найладингиз?

Бунда бўш қолди қалъаси,
Кўзга сурай ҳоки—носи:
Отам, дерга йўқ боласи,
Зурёдсизни найладингиз?

Отам чирогини ёққан,
Синглим деб ўстириб боққан,
Душман дийдасини қоққан,
Ботир оғам найладингиз?

Елғиз от юрса изи йўқ,
Саваш майдонда тузи йўқ,
Фасли баҳори, ёзи йўқ,
Саргардонни найладингиз?

Тортарам оҳу афғонлар,
Дийдадин оқизиб қонлар,
Энди йиғлар элу гунлар,
Елғиз оғам найладингиз?

Ойсултон дер: қолдим якка,
Фарёдим чиқар фалакка,
Оғам, дейиб суйанмакка,
Бозиргонни найладингиз?

Ойсултон бу сўзларни айтиб тамом қилганнан сўнг,
Бозиргонни йигитлари айтдики, эй Ойсултон, сан
мунча оҳу фиғон атаварма, оғанг моллари билан

кейинда галётир, бизлар саннан суюнчи оламиз даб,
от чопиша, чопиша қайатвардик, даб Ойсултона
кўнгил бариб, ҳар қайси ҳар ёна гетавардилар. Ойсул
тон кейнина қайтиб, қалъага гириб бу гечаси фаро-
ғатда бўлди. Эрта туриб, чой—чилиманн ёзилишиб
ўтирвадики, шунда Сафар марам Бозиргонни мотами-
ни тутиб, бир қора либос гийиб, Сеистон вилоятина
яқин борди. Бу воқеага—ғавғога шаҳарнинг етти
ёшиннан етмиш ёшаринача чиқдиларки, Бозиргон
оғамиз галётир гарақ даб. Қарасалар, Бозиргоннинг
тамом моллари бор, Бозиргонни ўзи йўқ. Сўрадилар
ки, қани эй, йигитлар. Бозиргонни тамоми моллари
бор. Бозиргонни ўзи қани, даганда Сафар марам
жавоб барди: эй, халойиқлар, билинлар, огоҳ бў-
линглар: Бозиргон Чамлибел вилоятина бориб, Гўр
ўғли билан оғани бўлиб, бир неча гуллар касал
бўлиб ётиб дорилнанодин, дорилбақога риҳлат қилди,
дади. Уллидан—киччи зори—гирён йиғлаб, Ойсултон
беҳуш бўлиб йиқилди. Кўп замонлардан кейин
боз ҳушнинг галиб, оғасини ёд қилиб, Сафар марамга
қараб бир шеър айтади:

**Мол учун гетиб савдоға,
Ҳасрат билан қолган оғам.
На галиб гўрдинг дунёга
Армон билан ўлган оғам.**

**Ватанлари вайрон бўлган,
Чўл ерларда лоши қолган,
Эгасиз нарлар йиғлашган,
Фиғон тортиб ўлган оғам.**

**Эгасизнинг юрти вайрон,
Бўлди манго охир замон,
Зурёдсиз ўтган Бозиргон,
Фиғон тортиб ўлган оғам.**

Очилмайин гузинг сўлди,
 Ёт элда паймонанг дўлди,
 Сочин ёйиб снбглинг қолди,
 Армон билан ўлган оғам.

Энди кима оға дерман,
 Санинг учун қон йиғларман,
 Фигон чекиб ман ўларман,
 Армон билан ўлган оғам.

Ойсултон қолди зор йиғлаб,
 Гетдинг юрагимни доғлаб,
 Моли дунёнг қолди яйраб,
 Моли вайрон бўлган оғам.

Ойсултон бу сўзни айтиб тамом қилгоннан кейин, оғасини молларина эгалик қилиб, Сафар марамни қалъасинга олиб кириб гетди, олиб бориб; сийлаб, алдиннан бир ничча таомларни ўтириб, бондан--оёқ сарпо қўйиб, узатиб юбарди. Ойсултон бир ничча замон лар фароғатда бўлди. Шу орада Гўрўглини Дарбанд да изиннан етиб Бозиргонни отиб ўлдиргани жаҳон—олама овоза бўлиб гетди. Бу сўз галиб, Сенстон вилоятинда Ойсултоннинг ҳам қулоғина етди. Ойсултон бу сўзни тайинини билиб, дарғазаб бўлиб, мардона либосларини гийиб, бир араби отни миниб, бориб шу оғамни Гўрўглидан қонини олсам олин, олавўлмасам, шунин алинда манам ўлин даб йўла чиқди. Ойсултон Чамлибела қараб галаварсин, индинги сўзни Гўрўглидан эшитинг, Гўрўгли султон бу геча йигитлари билан ўз қалъасинда фароғатда бўлиб, эрта ўрнинан туриб, чой—чилиманн ёзпилишиб, қалъасини гунботар томонда бир кўл боради, шу кўлни бўйинда, йигитлари билан шикор атиб, ов овлаб, кийик қўвалаб юрвади.

Ойсултон боришинда шу кўлни устиннан йўл суриб чиқди. Бир маҳал Гүрүғлини гўззи тушдики, гўрса бир шерандом йигит галётир, калбатиннан ер—кўк ларзона галди. Гүрүғли, бу бир барно ботир йигит акан, бу ерларни одамина ўхшамди, муннан бир ха бар тутти даб, Ғиротни миниб; Ойсултонни алдиннан касалаб чиқди. Яқинроқ бориб салом барди. Сўз сўрадики, қани, гўч йигит; қайдин бориб, қайдин галасиз; одингиз ким; дади. Ойсултон Гүрүғли билан саломлашиб, уни дошмасда, Гүрүғлидан Гүрүғлини сўраб бир шеър айтади:

Қаршим олиб дурган йигит,
Гүрүғлидан билармисиз?
Халим сўрған дардли йигит,
Қондоримни билармисиз?

Ёнған чироғим ўчирган,
Давлат қушимни қочирган,
Елғиз оғамна ўлдирган,
Қондоримни билармисиз?

Ширин жона ўтлар солган,
Ичимни дарда дўлдирган,
Қизил юзимни сўлдирган,
Қондоримни билармисиз?

Саваш майдонина гирсам,
Ғанимдан ўчимни олсам,
Ўлдирсам ё ўзим ўлсам,
Ғанимимни билармисиз?

Гўч йигитнинг бошин тутсам,
Бир зарб билан кўкка отсам
Гүрүғлибекни ўлдирсам,
Қондоримни билармисиз?

**Ойсултонни ҳайрон этган,
Юрак—бағрим вайрон этган,
Икки гўзим гирён этган,
Гўрўғлидан билармисиз!**

**Ойсултондир манинг одим,
Гўруғлида бордур қоним;
Улдирсам совимас жоним;
Гўрўғлидан билармисиз?**

Ойсултон бу сўзни айтиб тамом қилганнан кейин Гўрўғли айтдики, албатта Гўрўғлини билармиз, лекин Гўрўғли бир ничча гун бўлди қалъасинда йўқ, дади. Ойсултон сўрадики, ничча гуна галар? Бир қирқ—алли гуна галар даб узоқдан солиғ барди Гўрўғли. Ойсултон бошини тўман солиброқ дурди. Гўрўғли айтди, эй гўч йигит, гапинга қарағанда шу Гўрўғли дағанда қоринг, қасдинг бора ўхшайди, дади. Ойсултон айтдики, албатта. Агар сани шу Гўрўғли дағанда қасдинг—қоринг буладовин бўлса, отдан туш, ман билан гўрашиб гўр, бизлар Гўрўғли билан данг—душ жўрамиз, мактабда ўқишган, гўраш тутишган, от чопишган, бир такада бош қўйишган, жўрамиз, дади. Гўрўғли билан гўраш тутганимизда гоҳ Гўрўғли йиқадовин ади, ё ман йиқадовин адим, дади. Ойсултон бу сўзни маъқул топиб, отдан тушгб, чизганиб—чарманиб, доғ олишғондин олишиб гетавардилар. Бир маҳаллар Ойсултон Гўрўғлини жуп ёқасиннан тутиб, қўл учина олиб, бошиннап фирлантириб, фирлантириб, ера гўтариб урди. Сўрадики, эй жўра яна туттишасанми, дади Гўрўғли жавоб бердики, йўқ. Инди Гўрўғлини гўрмакнинг гарақмас, дади. Уни гўрган ерда олганинг шу дади. Инди санго бир сўз бор, дади. Сан инди отланиб, бизни кейнимиза тушсанг, бизни шаримизда борсанг, бир ничча гун бўлсанг, ман зиёфат атсам. Шу

орада Гүрүғли ҳам бир ёқдан чиқиб қолар, вуни нердан галиб, пердан гетганини ҳеч ким билмиди, дади. Ойсултон бу гапни маъқул гўриб, Гүрүғлини изиннан тиркалиб, йўла тушиб гетаварди, Гүрүғли билан бир қа: ча йўл юриб борғаннан кейин, Ойсултон сўрадики, қани Равшанбек, сиз шу ерни ҳокими бўладовин бўлсангиз, Гүрүғлини билладовин бўлсангиз, ман шуннак шунга галибман, оғамни гўрмаганим гўрмаган, оғамни ётгон ерини гўрсатсангиз, уни зиёрат атиб гетсам яхши бўлар ади, дади. Гүрүғли ҳам топ Бозиргонни мазорини устиннан йўл солиб борёттир ади. Сал вақт йўл юрганнан кейин, гумбазина олтиннан ҳал барилган бир мусаффо жой гўриди. Гүрүғли айтдики, эй гўч йигит, иношу гўринган гумбазли жой оғангни мозори, дади. Шу вақтинда Ойсултон сиё мўй сочларини алдина тошлаб, кизелиқ ҳолатна галиб, оғасини ёд атиб бир шеър айтди:

Ёмон мусибатлар тушди бошима, ,
Оғам тўпроқ бўлган жойлара галдим.
Хазон ели асди гунча гулима.

Очилмайин сўлган жойлара галдим.

Сан гетгали геча—гундуз гўлмадим,
Кизил қона бўёлганинг гўрмадим,
Бошингдан на жафо гечди, билмадим,
Армон билан ўлган жойлара галдим.

Мусофир ерларда гариб бўлдингми,
Очилгон гўлзорим шундай сўлдингми.
Ажал етиб, шум паймонанг дўлдимми,
Оғам шаҳид ўлган жойлара галдим.

Аввал мани тавалломни олмадинг,
Зори гирён қилдим қулоқ солмадинг,
Елгончида ўғил—зурёд гўрмадинг,
Рухинг гадо бўлган жойлара галдим.

Ўз бошинга ўзинг бало бошладинг,
 Ойсултонни қаро гуна тошладинг,
 Гўзларимни бир умра ёшладинг,
 Армон билан ўлган жойлара галдим.

Ойсултон айтадур, бебақо дунё,
 Қани, машҳур бўлган, Искандар, Доро?
 Босим эгдим қабринг узра жон оға
 Оғам шаҳид ўлган жойлара галдим.

Ойсултон бу сўзларни айтиб тамом қилганнан сўн
 отдан дик тошлаб оғасини гумбазини ичина гириб гет
 ди. Гумбазни ичини гўриб, оғасини зиёрат бахш этиб,
 сўрадики, қани эй Равшанбек, бу гумбазни ким бино
 қилди, лади. Гўрўғлибек бино қилди, дади. Мани оғам
 нерда ўлди, дади. Оғанг шу Қўшндарбанд деган жой
 ла ўлди, дади Гўрўғли. Ким бера апғалиб, гўмди да-
 ди, Гўрўғли,—дади. Мани ўйлашимча, оғамнинг гуно-
 хи Гўрўғлига оз бўлган ўхшайди. Бу ерда бўлган гаг-
 лардан хабарингиз бўлса айтиб барсангиз бўлар ади,
 дади Ойсултон Ман муш санго бошдан—оёқ айтиб
 бараман, дади Гўрўғли.—Оғанг Гўзалшо даган под-
 шонни сўзи билан Чамлибела галди, кейин Гўрўғли би-
 лан оға—ини бўлди, кейин, узатиб қайтар вақтида
 душманни сўзиға гириб, изиннап бориб, отиб ўлдирди,
 кейин душман сўзини алданғанини Гўрўғли апғлаб,
 Бозирғонни бу ера апғалиб, силаб қўйди. Ишқилиб,
 нерда вунини бўлди, берда мунини бўлди, хуллас бир
 сабаб бўлиб санинг оғанг ўлди, дади. Шу вақтинда
 Ойсултон сочларини ёйиб, бир нолаи афгон қилди, ер-
 тгўк ларзона галди. Гўрўғлининг кўнгли пора—пора
 бўлди. Шунда Ойсултон зор йиғлаб бир шеър айтди:

Айб айламанг, ман бир ёлғиз ночорам,
 Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?
 Анинг учун сийналари афгорам,
 Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Барзанги ёғим бор қочор ерим йўқ,
Учай десам қанотим йўқ, ёрим йўқ,
Оғам деб йиғласам, асрак норим йўқ,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Дўст—душман ичинда гулар юзим йўқ,
Оғам йўқ, иним йўқ, айтар сўзим йўқ,
Манам ўлсам, қавму—қардош, изим йўқ,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Анинг учун ман этарман сарёди,
Ёлғиз йигит ўлса гўмилар сени,
Изинда қолмади анинг зурёди,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Сахий ва мард ади асли зотидан,
Ғанимлар йиғлади, кўрқиб одидан,
Дўсти—ёри чиқмас ади ёдидан,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Бу ишларни тақдир худо айлади,
Номардлар оғамни жудо айлади,
Шаҳид бўлиб имон ато айлади,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Ёт элларда оғам барди жонини,
Ғанимлар дўкдилар қизил қонини,
Эгасиз қолдирди хозу монини,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Бебақо дунёсан жона ишонч йўқ,
Инсофсизда андиша йўқ, оёни йўқ,
Ойсултонда ҳақдан бошқа таянч йўқ,
Сабаб надур, ёлғиз оғам ўлдирди?

Ойсултон бу сўзларни айтиб тамом қилганнан кейин,
Гўрўғли ўзини Ойсултона доништириб, гуносини
бўйинига олиб, бир шеър айтди:

Ойсултон, эшит сўзимни,
 Номард Гўрўғли мандурман.
 Дўкмишам ноҳақ қонини,
 Қондор Гўрўғли мандурман.

Дарбандда ани ман оддим,
 Тўҳмат ботмоғина ботдим,
 Номардлик йўлина гетдим.
 Айбдор Гўрўғли мандурман.

Билмадим марднинг қадрини
 Ўлдириб, чакдим жабрини,
 Бовар атмадим сўзини,
 Айбдор Гўрўғли мандурман.

Қўшдарбандда йўлин қасдим,
 Оғда шамол бўлиб эсдим,
 Шум кампирдир мани қасдим
 Номард Гўрўғли мандурман.

Шум фалак алиннан омон,
 Айланмайин гечар даврон,
 Ўлдириб сўнг атдим пушмон,
 Қонхўр Гўрўғли мандурман.

Гўрўғли дер: кўнглим алвон.
 Бозиргон деб бағрим гирён.
 Хунингни ол, гал Ойсултон,
 Айбдор Гўрўғли мандурман.

Бу сўзларни айтиб тамом қилганнан кейин Гўрўғли қиличчини қиндан суғириб. Ойсултонни алина барди, айтдики, эй Ойсултон ман сани алдаб юрадим. Ман Гўрўғлини ўзиман, сан юртингнан чиққанда Гўрўғлини ўлдириб, оғамни қонини оламан. даб чиққансан, номард гетма, Гўрўғлини ўлдириб галдим даб юртинга беармон қайт; даб Гўрўғли Ойсултонни алдинда диз чўкиб. бошнини эгиб дурди. Ман Гўрўғлиман, даган

сўзни эшитиб, қиличини гўтариб дурғон қизни алинган қилич шартилдаб тўмана тушди. Сўрадики, сан ким бўласан? Гўрўғли айтдики, ман Гўрўғли бўламан. Оғамни оғаси Гўрўғлимисан, оғамни ўлдирган Гўрўғлимисан, дади. Оғангни оғаси ҳам, оғангни ўлдирган Гўрўғли ҳам ман, дади. «Оғамни оғаси Гўрўғли бўлсанг, оғамни ўлдирган Гўрўғли бўлсанг, сани шу атган ишларинга ўн оғамни қони бўлса ҳам ўтдим, инди мани ҳам оғам бўлсанг бўлмими, дади. Бозиргонни васияти ҳам шу ади. Гўрўғлини Ойсултон билан донишиб, чинакам оға—ини бўлиб, бир шеър айтгон жойи:

Қурбонинг бўлайин, гул юзли жонон,
Сан йиғлама, ўзим оғанг бўлайин.
Манинг бу жонима кўп кўйдинг армон,
Сан йиғлама, ўзим оғанг бўлайин.

Бу дунёни билгил сўнги ёлғондур,
Ким ҳам ўлмин бу дунёда қолғондур,
Сабаб билан сани оғанг ўлғандур,
Йиғлама, Ойсултон, оғанг бўлайин.

Шарт устинда сани оғанг ўлдирдим,
Пушмон атиб гўззим ёша дўлдирдим,
Олтин гумбаз солиб, туғлар дикдирдим,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.

Бир сўз билан ноҳақ қонлар дўкилди,
Юрак бағрим чок—чокидан сўкилди,
Ҳасратнингда алиф қаддим букилди,
Йиғлама, Ойсултон, оғанг бўлайин.

Гўрўғли дер ман ҳам гечдим жонимдан
Қилич ургил, ерлар дўлсин қонимдан.
Жонимни чиқарғил, нозик танамдан,
Йиғлама, Ойсултон, оғанг бўлайин.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин Ойсултон шу гечаси оғасини қабрида дунаб чиқди. Душинда оғасини гўрди, Оғаси Гўрўғли билан оға—ини тутинғаниннан шод бўлғошнини айтиб, инди сани ҳақиқий оғанг Гўрўғли даб гўздан гоийб бўлди.

Ойсултон эрталаб туриб, ювиниб—дараниб. Гўрўғлини алдина бориб, гежа гўрган душини айтиб бир шеър айтди:

Душимда гўринмай бу дўққиз фалак,
Гўззима бир замин замон гўринди.
Паримдур пайкаримудур, ё малак,
Гўззима бир моҳи тобон гўринди.

Йигитлар ичинда гўлдек очилган,
Қўллариди жом—шароблар ичилган,
Бошларина олтин жиға санчилган,
Манинг оғам шул Бозиргон гўринди.

Ойни уялтирар қадди камоли,
Хаёлимнан гетмас гундек жамоли.
Ноҳақ олиб гетган ажал шамоли,
Шаҳид ўлган шул Бозиргон гўринди.

Бу дунёга галиб даврон сурмаган,
Зурёд гўриб, бирга ўйнаб—гулмаган,
Ризолашиб ўз элинди ўлмаган,
Армон билан гетган оғам гўринди.

Ойсултон дер оғам, қилди васият,
Дўст тути даб манго барди насият,
Насиб атса бажо бўлур бу ният,
Манинг оғам шул Бозиргон гўринди.

Ойсултон бу сўзини айтиб тамом қилганнан кейин, париншон бўлиб бир совуқ дам олиб қўйди. Гўрўғли айтдики, эй Ойсултон, инди оға—ини бўлдик, на совуқ

дамингни оласан, дади. Ойсултон айтди, эй. Гүрүгли оға, мани бир: Қорахон барзанги даган ёвим бор. Ман ничча вақт бўлди, бу ерларда юрибман, мани йўқлиғимда элиха галиб, хонавайрон атиб, ўғлини ўлжа, қизини аспр ятиб олиб гетган бўлса ман на ип атаман, агар оғам бўлсанг шу ёғимни бир долдиннан галиб барсанг бўлмиши, дади.

Гүрүған бу сўздан кейин дарров йигитларни чақириб, уруша тайёргарлик қўринглар, даб бир шеър айтди:

Муннан борсак Сеистона,
Қирқ бир гунлик йўли бордур
Ғўч йигитлар ғайрат солинг,
Ўн бир гунлик чўли бордур.

Сурали отни мардона,
Муннан борсак Сеистона,
Мард бўлиб гиринг майдона,
Қирқ минг уйли эли бордур.

Ҳамма бандаси оллонинг,
Орин олинг Ойсултоннинг,
Ул барзанги Қорахоннинг,
Билмам на хаёли бордур.

Шердай бўлиб олишали,
Қилич сармаб солишали,
От ўйнатиб, чопишали,
Бизда гучни мўли бордур.

Гүрүглибек ғофил ётма,
Номардни сўзини тутма,
Қирқ йигитим ваҳм атма,
Чамлибелнинг эли бордур.

Гүрүгли сўзини айтиб тамом қилганнан кейин, йигитлари уруша тайёрланиб, отларини зартанг—забар-

танг эгарлаб, ўқейларини бўйнига осиб, Ойсултонни олдина солиб, йўлга равона бўлдилар. Бир ничча гунлар йўл юрганнан кейин бир бейик доға дуч галдилар. Устина чиқиб қарасалар бир чўпон гўринди. Эй, чўпон сан кимни чўпонисан, дадилар. Чўпон айтди: ман Бозиргонни чўпониман, даб, Ойсултонни дониб, зор йиғлаб бир шеър айтди:

**Арзим эшит, эй Ойсултон,
Элинг вайрон сан гетгали,
Чўла дўнди боғу бўстон,
Юртинг вайрон сан гетгали.**

**Кўшин тортди ул Барзанги,
Топилмади ҳеч бир данги,
Гўзалларни сўлди ранги,
Ҳамма ҳайрон сан гетгали.**

**Олиб гетди қиз—жувонни,
Қирди яхшию ёмонни,
Изини ол, Қорахонни,
Юртинг вайрон сан гетгали.**

**Чўпон айтар: бўлдим адо,
Ҳақ йўлинда жоним фидо,
Ёру дўстдан бўлдим жудо,
Бизлар ҳайрон сан гетгали.**

Ойсултон бу сўзни эшитиб, ҳоли паришон бўлиб, Гўр ўғлини орқа тутиб, айтган шеър:

**Оға беклар, эшитинглар зоримни,
Жонима тоза ўт тушди, найлайн?
Энди писанд этмам йўқу боримни
Ўлкаларим вайрон бўлди, найлайн?**

Оғамдан етгани қайғу—ғам бўлди,
Геча—гундуз йиғлаб гўззим нам бўлди,
Ғам—аламлар юрагимда жам бўлди,
Гўйиб энди адо бўлдим, найлайин?

Ҳеч бир одам оғамдайин бўлмасин,
Ўзи ўлиб, лоши чўлда қолмасин,
Зурёдсизлик оғамдайин бўлмасин,
Рухи гадо бўлиб қолди, найлайин?

Гўрмайин қолдим ман оғам юзини,
Жонима данг гўрдим унинг сўзини,
Мардлик билан тутар эди ўзини,
Номурад дунёдин ўтди, найлайин?

Бу дунёда яхши—ёмон қолмади,
Орзу этди кўнглидаги бўлмади,
Ойсултон дер, манда тоқат қолмади,
Хазон урди лолазорим, найлайин?

Ойсултонни сўзини эшитиб, от устинда дурғон Гўрўғ
ли, Ойсултона кўнгил бериб бир сўз айтди:

Табласинда араб отлар боғлининг,
Кўнгли мудом қайнаб—қайнаб жўш бўлар.
Донг чоғинда йўла чиққан йигитнинг
Араб оти ўйнар, кўнгли хуш бўлар.

Узоқ йўллар тушса бедов ўнгина,
Йўл олар қарамай ўнгу сўлина,
Қайғу галмас гўч йигитни кўнглина,
Ярали қоплондек ова дуч бўлар.

Гўч йигитлар гўра—гўра ўрганур,
Мардларнинг тейинда бедов сайланур,
Гўч йигит эйнинда қалқон дўланур,
Кўлда қилич, бошда ақл—хуш бўлар.

Муханнаслар ҳарғиз уруша бормас,
Уруша борса ҳам ҳеч нарса билмас,
Ғўч йигитлар ҳақдин ўзгани билмас,
Номардни ғўззинда мудом ёш бўлар.

Ғўрўғли айтадур ман санго банда,
Ғўч йигитлар савашурлар майдонда,
Йигитларим, тоқат қолмади манда,
Урушда ақлли йигит бош бўлар.

Ғўрўғли сўзини тамом қилганнан кейин от суриб Ойсултоннан алдина ўтиб, юрабарди. Бир ницца манзил йўл юриб, Сеистон вилоятинга етдилар. Ойсултон кайғиб галибди деган овозга бутун олама ёйилди, Бу хабар Қорахонни ҳам қулоғига етиб, йиғин юртиб, Шайхулислому, саркардаси, умаросию фуқаро си билан Сеистонга қараб галаварди. Қалъани дарвозасинга галиб, уруш талаб атди. Бу галган ёвдан ваҳми голиб бўлгон Ойсултон югуриб Ғўрўғлини ҳузуринга галди, айтдики, эй Ғўрўғли оға, Қорахон сонспз лашкарлари билан устимизга юриш қилиб, қалъамизни камал қилди, на маслаҳат берарсан, дади. Унда Ғўрўғли айтди: ҳеч нам ема мани саройингини бир мушинга гизлаб, ҳазатиб ўтиравар. Қорахон галиб санго даҳл атса ўзим томоша гўрсатаман, дади. Ойсултон Ғўрўғлини саройини бир мушинга гизлаб, йигитларини дарвозага қоравул қилиб, майхонани яхши безаб, кирк коса шароб қуйиб, тоза либосларни гийиб, минг хил нозлар атиб, товусдек товланиб, ҳумоюн қушдек яшшаб ўтираварди.

Эндиги сўзини Қорахондан эшиттинг, Ойсултоннан жаброб бўлмаганнан кейин Қорахон кирк йигитини олиб, дўғри қатъага гириб галаварди.

Ғўрўғлининг йигитлари бу балони гўриб, бири сомонхонага, бири сенсхонага, бири кўмирхонага потирдошиб

гетдилар. Қорахон йигитларини майхонада қўйиб, Ойсултонни ўтирған жойини қонисини очди. Айтдики, эй Ойсултон ёнинга етти галиб, еттисенда ҳам босқи бариб юбординг, инди сани олиш учун галдим, дади. Ойсултон айтдики, аввал босқи бариб юрган бўлсам, ҳозир гўриб дурибсан, оғамни ёсини тутиб, ўтирибман, бир йилгача кишига чиқмиман, дади. Қорахон айтдики, бу галиниг бўлмайдн, дўшакни солавар, дади. Шунда Ойсултон айтди, тақдиримдагини гўрармандон, ундай бўлса, ўзингни пок қилиб гал, дади. Сўнг Қорахон даҳлиза чиқиб, ўн ботмасилиқ силобчани сува дўлдириб, мўрчаға ўтди. Шунда Ойсултон оғасини ёдлаб бир шеър айтди:

Ёвуз гун тушди бошимда,
 Ёд атайин, оғам, сани.
 Душманним галди қошимда,
 Ёд атайин, оғам сани.
 Ғанимим маст бўлиб галди,
 Юрагу бағрим азилди,
 Билмам на қисмат ёзилди,
 Ёд атайин, оғам сани.
 Зор йигласам ишим битмас,
 Ҳеч ким насиҳатим тутмас,
 Ман ночорман, гучим етмас,
 Ёд атайин, оғам сани.
 Инди душман галар бўлди,
 Жона ўтлар солар бўлди,
 Зўрлиқ билан олар бўлди,
 Ёд атайин, оғам сани.
 Ойсултон бўлди бечора,
 Юраги—бағри садпора,
 Бахтима ёзилминш қора,
 Ёд атайин, оғам сани.

**Йиқилди айвони тахтим,
Инди қора бўлди бахтим,
Ойсултон дер ўлар вақтим,
Ёд атайин, оғам сани.**

**Улганингни душман билди,
Эгасиз юртингга галди,
Элни қирди, бағрим дилди,
Ёд атайин, оғам сани.**

Гўрўғли Қорахонни мўрчаға ўтганини гўриб, остон изиннан гирди. Қорахонни бирдан Гўрўғлиға гўззи тушди. Силобчани гўтариб Гўрўғлини калласина урди, силобча қирқ бўлак бўлди. Гўрўғли ҳам қиличини орқа сида гизлаб галётир ади, бўйиннингни чиққан ери шуми даб гарилиб бир солди, Қорахонни боши жаҳаннамни бозорина исванд қидириб гетди. Гўрўғли улли бир иш атган бўлиб, гарилиб, бир—бир босиб долана чиқди. Қараса Қорахонни қирқ йигити шароб ичиб, алжишиб ўтирибдилар. Гўрўғли бир замонда қирққисини ҳам қиличдан ўтириб, Ойсултонни алдина бориб бир шеър айтди:

**Галинг томоша устина,
Бу геча савап устина,
Якка гириб ман майдона,
Шамшир урдим бош устина.**

**Барзангини уриб йиқдим,
Қилич уриб қонин дўқдим,
Қирқ йигита қилич тортдим,
Бош касилар лош устина.**

**Қорахон дўвни ўлдирдим,
Қизил юзини сўлдирдим,
Йигитларин барин қирдим,
Лош қорилди лош устина.**

Саваш қилдим якка—якка,
 Душманни қўйдим ҳалакка,
 Озор етмади малакка,
 Ойсултон қардош устина.

Маст бўлиб шароблар ичдим,
 Гирдим ганима учрашдим,
 Дарё бўлиб дўлиб—дошдим,
 Лош қўшилди лош устина.

Гўрўғли айтган ишларини Ойсултона гўрсатиб бораё тирса ҳўвлини тўришда бир чуқолоқа гириб, устина човут—чорқани ёпиб, Сафар кўса ётибди. Эй Сафар оға, нишатиб ётибсан, дади Гўрўғли. Шу вақтгача сан бир мушда гизланиб ётгоннан кейин бизлар нишатали, дади Сафар кўса. Гўрўғли билан Сафар марам ни овозларини эшитиб, бошқа йигитларам, ёриқ—дўшвикдин чиқиб Гўрўғлини давракина тўпландилар. Гўрўғли йигитларини уруша тайёрлаб, отларини зартанг—забартанг эгарлаб, ўқ—ёйларини бўйнина осиб, Қорахонини гирган дарвозасиннан отилиб чиқиб, дўғри Қорахонинг йлгини устина от қўйиб урушчи бошлаб юбордилар. Шу урушда ўн икки гун урушдилар. Гўрўғлининг ўн йигити асир тушди. Гўрўғли ўттиз йигити билан бир доғни устина чиқиб, ўз—ўзина кўнгил бариб, бир шеър айтди:

Эриди доғларни қори,
 Инжилма, кўнглим, сабрайла
 На гул қолар, на гулзори,
 Инжилма, кўнглим, сабрайла

На доғ қолур, на дош қолур,
 На қурт қолур, на қуш қолур
 Охир бу дунё бўш қолур,
 Инжилма, кўнглим, сабрайла

Гўч йигитлар шароъ ичар,
Муханнас ўлимнан қочар,
Мард майдонда қонлар сочар
Инжилма, кўнглим, сабр айла

Муханнас қалқон гўтармас,
Уқин бу доға етирмас,
Минг қайғу бир иш битирмас
Инжилма, кўнглим, сабр айла

Гўрўғлибек май ичарсан,
Нучун ўлимнан қочарсан,
Охир бир гун ер қучарсан,
Инжилма, кўнглим, сабр айла

Гўрўғли бу сўзни тамоm қилғаннан кейин айтдики,
эй гўч йигитлар, ўн йигитни душманни алпна бариб,
Чамлибела бориб, аркак номини гўтариб юриб бўл-
мас, даб йигитларина маслаҳат солиб, бир сўз айтди:

Гўч йигитлар, бар маслаҳат,
Бугун саван ёмон бўлди,
Лашкар галиб устимиза,
Қутилмоқлик гумон бўлди.

Чамлибела тушмам йўла,
Душман изғир ўнгу сўла,
Ун йигитим тушиди қўла,
Бир беобрў нишон бўлди.

Майдона гирганда мастам,
Ганим гўрса забардастам,
Таймасбегим билан Рустам,
Қўлибоғли, ҳайрон бўлди.

Гўч йигитлар обрў топар,
Қимни санчиб, кимни йиқар,
Гўрўғлибек динмин чопар,
Беклар, охир замон бўлди.

Гүрүғли бу сүзни айтиб бұлғаннан кейин үттиз йиги
ты билан йигинни үттиз жойиннан ёриб гирди, шу
түс—түполонда Қорахонни саркардасини калласини
олиб, ўн йигитни бұшатиб, қайтадан тала—тўп бошла
дилар, Душман нишдатарини билмин тўрт тарафа доғиб
гетди. Шунда Гүрүғли қайнаб—жўшиб, сийнасини
баланд гўтариб, олҳо—ол, сурҳо—сур атиб, йигитлари
на қараб бир шеър айтди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Замон истар кўнглим манг,
Елғончи фоний дунёда,
Обрў истар кўнглим мани.

Хабар олдим яқин—дошдан,
Қайтманам ўн ила бешдан,
То ўлинча золим бошдан,
Гавго истар кўнглим мани.

Хабар олдим мард кантидан,
Омон қайтдим Дарбандидан,
Ўлинча сиз мард аҳлидан,
Мадад истар кўнглим мани.

Бу фонийга галган гечар,
Мард бўлган ул—йўлни очар,
Гүрүғлибек ўрним ўчар,
Зурёд истар кўнглим мани.

Бу сўзларни айтиб тамом қилғаннан кейин Гүрүғли
Қорахонни йигинини йигитлари билан қувиб ўзларини
юртина олиб бориб, бир неча вақтдан сўнг Сеистон
вилоятина қайтиб галдилар. Сеистонда тартиб ўрна-
тиб, ўзидан одам қўйиб, Ойсултонни хазина—дафина
си билан кўчириб, Чамлибел вилоятина соғ—саломат
галиб тушдилар. Бир ничча замонлар ўтганнан кейин
Гүрүғли Оға Юнус паризод айтди: сан Ойсултона

айт, боши бўш юригани яхшимас, кимни ҳоҳласа тўй қилиб бебаман дади.

Оға Юнус пари бу сўзни Ойсултона айтди. Шунда Ойсултон жавоб бариб айтдики, агар Гўрўғли оғам шундай даган бўлса, ман Авазхонни ҳоҳлиман, дади. Буннан Гўрўғлининг ҳам вақти хуш бўлиб, Ойсултонни Авазхона уч геча—гундуз тўй атиб бариб, уларга қа раб, қайнаб—жўшиб бир шеър айтди:

Ойсултоним, сургил даврон,
Тўйлар санго муво бўлсин,
Зарли—ҳилли кўшки айвон,
Уйлар санго муво бўлсин!

Тамом асбобинг шай атиб,
Ғамгин кўнглингни шод атиб,
Уч геча—гундуз тўй атиб,
Тўйлар санго муво бўлсин,

Улгандир оғанг Бозиргон,
Анинг учун чакма афгон,
Бу дунёнинг сўнги вайрон,
Анга имон ҳамроҳ бўлсин!

Гўрўғли дер, асли зотим,
Улгунча ўчмасин одим,
Бўлмади мани зурёдим,
Дастгир энди санго бўлсин!

Бозиргон достонининг таърифи ва тавсифлари шундан иборат. Эпитганларингиз учун раҳмат!

АВАЗХОН

АВАЗ бир куни туш кўрди, тушида тоза кийиниб, салла ўраган бир неча мўсафид унинг ёнига келиб:

—Эй кўзим, ўрнингдан тез тур, Гуржистон подшоси Хунхоршоҳнинг зулми ҳаддан ошди. Шунга қарши тайёргарлик кўриб унинг устина юриш эт, токи бева—бечоралар зулмдан халос бўлсинлар,—дади.

Авазхон «ажаб бўлғай» даб ўрнидан ирғиб турса, туши экан. Шунда ювиниб, тозаланиб отаси Гўрўғлининг олдига келиб салом бериб, қўл қовуштириб турди. Анда Гўрўғли Авазхондан ҳол—аҳвол сўради, Авазхон Гўрўғлига қараб ўз аҳволини баён қилибди деди.

Қул Хўжадан рухсат тилар, орбўлмас,
Бегим, сандан рухсатимни тиларман.
Ғўч йигита ёхти жаҳон тор бўлмас,
Қиличингни, Ғиротингни тиларман.

Бўлар ўғлон тўққизинда бош бўлар,
Ношуд ўғлон қирққа кирса ёш бўлар,
Қалталар кесилар, гавда лош бўлар,
Шаҳид бўлмак муродимни тиларман.

Оғам, рухсат бергил, қассоб ўғлига,
Қилич солсам Хунхоршоҳнинг бўйнига,
Бошим урсам улуғларнинг қабрига,
Аваз айтар: рухсатимни тиларман.

Сўзини тамом этгач, Авазхон отаси Гўрўғлига юзлашиб, яна шундай арз этди:

—Эй қиблагўхим, ман Гуржистон шаҳрига юриш этмакка азм айладим. Шунинг учун Ғиротинг, қили-

чингни менга бериб, қирқ йигитингни ҳамроҳ қили-
шингни тилаб келдим,—дади.

Шунда Гўрўгли айтди:

—Эй, жигарбандим, Гуржистон мамлакати—бу ердан
қирқ кунлик йўл. Унинг йўлида дарё, чўл ва яна бир
қанча тоғ—даралар бор. Бў йўлларнинг ҳар қадами-
да хавф—хатарлар қаторлашиб ётибди. Ана шулар-
дан ўтиб бора олармикансан? Бундай қийин йўллarga
отланганда ёнингда мен ҳамроҳ бўлсам яхши бўлмас-
ми?—деди.

Авазхон айтди:

—Эй ғамхўр ота, қачонгача хавф—хатарлардан сен
туфайли қутулиб қоламан. Ўзим ҳам бахтимни бир
синаб кўрай, агар бахтим бўлса, сен айтган қийинчи-
ликларни босиб—янчиб ўтарман. Бахтим ётган бўлса,
шу машаққатли йўлларда йўқ бўлиб кетарман. Аммо
сенинг бормаслигингни ёлвориб илтимос этарман, ях-
шилик билан оқ фотиҳа берсанг ҳам, хафа бўлиб қол-
санг ҳам кетарман,—дади.

Гўрўгли кўрдикки, Авазнинг қарори қатъий, ҳеч
вандай сўз, насихат ва ёлворишлар билан унинг
раёини қайтариб бўлмас. Шунда Аваз айтган киличи-
ни келтириб ўғлининг қўлига берди: Фиротни йўлга
тайёрлашни буюрди ва қирқ йигитни, тўрт сардорини
чақиртириб, сафар маслаҳати ва таваддудига кириш-
ди. Узок ўтмай сафар тайёргарлиги битиб, Гўрўглидан
фотиҳа олиб қайдасан Гуржистон деб йўлга равона
бўлдилар. Шу кетинида бир неча кунлар йўл юриб, чўл
ва биёбонлардан, тоғ—даштлардан, дарё ва тўқайлар-
дан ўтиб, кўп қийинчиликлардан сўнг Гуржистонга
чириб бордилар. Шунда Гуржистон шаҳрини ўраб қа-
ровул бўлиб ётган бир неча юз аскарлар бор эди.
Авазхон ўз йўлдошлари билан уларни кўрмай, баъзи-
лари кўрса ҳам парво этмай тўғри ўтиб кета берди.

Шунда қаровул бўлиб ётган аскарлар халқа бўлиб уларнинг атрофини ўраб олдилар.

Гүрүғли йигитларининг сардорларидан бирининг оти ни Сафар кўса дер эдилар. У Гүрүғли билан кўп жойларда бирга бўлиб, отиш ва чопиш, жанг ҳийла-ларини, ғаним билан юзма—юз келгандаги жанг сирларини анча яхши билар эди. У Авазнинг ҳаддан ор-тиқ шошиб ва жўшиб боришини унча хушламай, Авазга қистанмаслиқ ҳақида берган маслаҳатини Аваз қабул этмай, орқада судралиб келмоқда эди.

Аваз билан йигитларини Хунхоршоҳ қоровуллари ўраб олганда у, халқадан ташқарида қолиб қутулиб қолди. Қоровуллар Аваз билан йигитларини отларидан тушириб тўплаб турганларида Фирот уларга бош бер-май қўлларидан чиқиб, Сафар кўса яшириниб ётган жойга борди. Шунда Сафар кўса тезда Фиротни мишиб, бошини Чандибел томонга бурди. Фиротга икки қамчи ўтди. Фирот Чандибелга қараб шамолдай учди. Бу ни кўрган Хунхоршоҳ лашкарлари тезда ўз отлари-ни қамчилаб, Сафар кўсани изидан қувлаб ўққа тутди-лар. Бу ўқлардан бир қанчаси узоқ ўтмай Сафар маҳ-рамга доҳил этиб ўтди. У етти еридан ярадор бўлиб, отдан ирғиб тўшди. Шунда Фирот жонивор Сафар маҳ-рамни ташлаб кета билмай, унига теварагини чаррос айлана берди, Сафар кўса чандон урғиниб кўрди, аммо кўтарилиб Фиротни устига ўзини олишга қув-вати етмади. Шунда жонидан умидини узиб, кўнгли бузиллиб, Фиротга қараб бир сўз айтди:

Фирот, кетар бўлсанг Чандибелларга,
Гүрүғлига мендан салом дегайсан.
Кўзда ёшим оқиб, мангзар селларга,
Энди Сафар маҳрам ўлди, дегайсан.

Узоқ қолди манинг манзил маконим,
 Ҳажр ўтина ёнди бу ширин жоним,
 Арзимни эшитса Гўрўғлихоним,
 Дийдор қиёматга қолди, дегайсан.

Аваз ўғлон ёшлик этди шаънима,
 Золим ўқи ситам этди жонима,
 На савдолар тушди манинг бошимга,
 Данг—душима мандан салом, дегайсан.

Бошлаб аввал Авазхонни тутдилар,
 Қўлин боғлаб орқасина чотдилар,
 Ситам айлаб юрак бағрин тилдилар,
 Ғўч йиғитинг жафо кўрди, дегайсан.

Сафар маҳрам айтди: энди ўларман,
 Фирон тортиб бу чўлларда қоларман,
 Ёру—дўстим кўрмай армон этарман,
 Кўнглинда кўп армон қолди, дегайсан.

Бу сўздан сўнг Гирот Чандибела қараб елдай
 учиб, бадар кетди. Кўп замон йўл ёриб Гўрўғлининг
 қалъасига кириб, Гўрўғлининг дарвозаси оғзида туриб
 бир оҳ тортиб кишнади. Унинг товуши Паризод билан
 Гўрўғлининг қулоғига даҳшатдай кириб, Паризод би
 лан Гўрўғлининг юришлари тезлашиб дарвозанинг
 олдига чиқдилар. Гўрўғлини кўргач, Гиротнинг кўзи
 ёшга тўлиб, қаррос уриб Гўрўғли йиғитлари ва Аваз
 хон бади бўлиб қўлга тушганини аниқ билди. Гўрўғ
 лининг ўн икки минг уйли такали туркмени, йигир
 ма тўрт минг уйли алилисн бор эди. Гўрўғли шулар
 га жар солдириб «Қирқ кунлик озигингни тутиб, Гур
 жистон вилоятига сафарга тайёрланинглр» деб хабар
 қилди. Ўн икки минг уйли такали туркман кўп бир
 оғизбирликли эл эдилар. Ана шулар уйда неча эркак

бўлса, қирқ кунлик озиқ—овқатини ҳозирлаб Гүрүғлининг теварагига жам бўлди. Гүрүғли султон бир ёққа кетмоқчи бўлганида Паризодга бир оғиз кенгаш айлар эди. Паризод дунёда бўлаётган ва бўлажак ишни тирноғига қараб билар эди. Бу сафар ҳам Гүрүғли Юнус парининг олдига кириб, сафарга отланганини ха бар этиб кенгаш сўради.

Анда Паризод айтди:

—Эй Гүрүғли, сени бу қўшин тортиб боришинг Хунхоршоғга етса, у ҳам санга қарши тайёрланиб, шайи —шаймон тортиб қўйса, бу сафаринг катта ташвиш ва ҳалакчиликка айланиб кетар. Шунинг учун шу сафарга тўпланганлар орасидан «Сан дур, ман ураман» деган ботир йиғитлардан қирқтасини сайлаб олсанг уларга қаландар кийими кийгазиб девона суратида қилиб Хунхоршоҳ шаҳрина кириб иш кўрсанг, эҳтимол бирор натижа чиқарарсан, бўлмаса қийин бўлар,—дади.

Гүрүғли султон паризоднинг сўзини қабул қилиб шу йиғилган оломон ичиндан йиғит сайлаб олмоқчи бўлди, уруш билан йўлни таъриф айлаб, бир сўз айтди:

**Сафарим бор Гуржистонга,
Бизнинг билан кетган юрсин,
Номард кирмас бул майдона,
Мардга бошин қўшган юрсин.**

**Ғўч йиғит бўлса ҳой билан,
Ҳам ўқ билан, ҳам ёй билан,
Урушганда душман билан,
Йиқилиб ҳам чопган юрсин.**

**Йиғитнинг қаноти отдир.
Отни сақламоқ давлатдир.
Кескир қилич ёнар ўтдир.
Ўтга ўзин урғон юрсин.**

Йигит бўлса асл зотдан,
Хунар ўрганса устоддан,
Душманни ағдариб отдан,
Майдон ичра ургон юрсин.

Номардларга келган ғамди,
Уруш—йигитга байрамди,
Гўрўғлибек дамба—дамди,
Молдан, бошдан кечган юрсин!

Бу йиғилган халойиқнинг ичида ботир йигитлардан кўп эди. Улар Гўрўғлининг бу сўзини эшитиб, унинг атрофига ажралиб чиқдилар. Уларнинг ҳаммалари ҳам бир—биридан тadbиркор йигитлар эдилар. Буларни кўрган Гўрўғлининг вақти хуш бўлиб, улардан қирқи сига от, яроғ шайлаб бериб, қаландар кийимларини кийгизиб, қўлларига сўта бериб, девона суратинда қилиб, кетишга тайёрлагач, паризодга қараб бир сўз айтди:

Боғчаси олтиндан, кўшки айвонлим,
Қамар юзли навжувоним, хўш энди.
Хазинаси тўла, лутфи эҳсонлим,
Шакар сўзим, меҳрибоним, хўш энди.

Мен бунда кетарман ҳой билан войда,
Сан мани йўқотиб йиғла саройда,
Омон бўлсак келарман яна уч ойда.
Қарқараси зарафшонлим, хўш энди.

Ўлди деб эшитсанг, пари, ёд айла,
Дуо қилиб арвоҳимни шод айла,
Субҳи шом оллоға муножат айла,
Хуш қилиқли гулистоним, хўш энди.

Жудолик дардиннан бағрим эзилди,
Умидим риштаси жондин узилди,
Биза бунда ҳақдин буйруқ ёзилди,
Хуш қилиқли ёри жоним, хўш энди.

Олтин тугма, тилло, кумуш камарлим,
 Дол бўйинли, оқ юзлари саманлим,
 Қўш жиго бошинда, бўйни гавҳарлим,
 Гўрўғли айтадур баҳри коним, хўш энди

Бу сўзни эшитгач Паризод Гўрўғли билан ораларига тушаётган жудоликдан ранжиб айтди:

—Эй Гўрўғли султон санинг изингда «Оға» дейишганининг, «Ота» дейишга зурёдинг йўқ. Қирқ йигитнинг билан ботир ўғлинг Аваз йўқ. Сенинг дўстан кўп душманинг. Бу шаҳарни кимга топшириб кетасан?— деди.

Гўрўғли бу сўзни эшитгач, зурёдсизлиги қор қилиб, кўнгли паришон, дили вайрон бўлиб, бошини тубан солиб нима қилишини ва дейишини билмай қолди. Паризод Гўрўғлининг хафа бўлганини кўргач, ўзига— ўзи «Мен нима қилиб қўйдим?! Бир сўз билан Гўрўғлини ранжитдим. Бир гўч йигит кўнгли паришон бўлиб узоқ йўлга кетса, унинг йўли ҳам бўлмас. Шунинг учун ҳам жудолик ҳасратини ёдимга олиб, айтганимни баён этай, унинг кўнглини овлаб, кўнгил берай»,—деб яна бир сўз айтди:

Жудолик ҳасрати ёдима тушди,
 Сансиз энди бу жаҳонни найлайин,
 Бу майдонга кирар вақтинг етишди,
 Жасад ичра хаста жонни найлайин.

Сансиз қаронғудир ёқти жаҳоним,
 Фироқингда ёнар танимда жоним,
 Тириклигим сансиз—руҳи равоним,
 Сансиз ўтган умр—жонни найлайин.

Сансиз мунда ҳаргиз қиё боқманам,
 Қирмиз елак кийиб, ҳайдар тақманам,
 Жиголларим санчиб уйдан чиқманам,
 Тожу—давлат, хону—монни найлайин.

Олиб келдинг қалъа Сангар юртидан,
Ўлар бўлдим жудоликнинг дардидан,
Кечадирман молу—дунё бариннан,
Олтин—кумуш баҳри конни найлайин.

Оға Юнус, ишим оҳу зор бўлсин.
Рақиблар йўқолсин, дўстинг ёр бўлсин,
Нерда бўлсанг Шоҳимардон ёр бўлсин,
Сан бўлмасанг бу маконни найлайин.

Паризод бу сўзни айтиб тамом қилгач, вақти хуш,
жавоб берди. Гўрўғли йигитларини жамлаб, от устига
миндириб, урушга тайёрлаб уларни кўнглини кўтариш
учун бир сўз айтди:

Чандибелдан Гуржистонга кўч бўлса,
Алима оларман баҳрибозимни.
Гўч йигитдан гўччоқ дўраб, гўч бўлса,
Аҳли жаҳон кўрсин майдон дузумни.

Манинг борлигимга инонмаганлар,
Душман кўплигина қувонмасинлар.
Ўн минглаб, юз минглаб душман келсинлар,
Саваширман дўндирманам юзимни.

Қисқа келса отнинг бели, биқини,
Ғазаб этсанг чакар нарнинг юқини,
Бир гўч йигит кўзлар саваш кунини.
Шу оллоға така қилдим ўзимни.

Гўрўғли айтар, Чандибелда маконим,
Ғанимнинг йўлинда қўярман жоним,
Ажал бир неча кун бўлса омоним,
Олиб Чандибелга келсам Авазни!

Гўрўғли сўзини тамом этгач, йигитларга бош бўлиб,
отлашиб йўлга равона бўлди. Бир неча маконларни тай
қилиб, узоқ бир йўл юриб Хунхоршоҳнинг чегарасига
етди. Ундан ўтиб, бир чўли майдонни ўрталаб бора-

верди. Шунда Гүрүғлининг кўзи узоқда пайдо бўлган бир чанглов—тўполона тушди. «Бу нима чанглов экан, ман бундан бир хабар тутай»,—деб Фиротни суриб олдиндан чиқди, қараса қирқисини дуторли созанда, иккисини ясовул эканини англагач, ясовуллардан сўради:

—Эй жўралар, бу созандаларни на ера олиб бораётирсизлар?—дади.

Ясовуллар айтди:

—Сан буларни билмоқчи бўлсанг, чор доғли Чандибелда Гүрүғли деган бир ботир бор экан. Унинг Аваз хон исмли мард ўғли ҳам бор экан. Шу хон Авазқирқ йигити билан Хунхоршоҳга асир тушди. Шу сабабдан подшоҳнинг катта тўйи бор. Бу созандаларни шу тўйга олиб боряпмиз деди.

Шунда Гүрүғли айтди:

—Эй, жўралар кўп яхши иша борар экансизлар. Йўллариңгиз бўлсин! Агар бировларингиз дуторингизни берсангизлар, манинг ҳам оз—моз созандачилигим бор эди. Бир неча калима сўз айтиб, соз чалиб берсам қандай бўлар экан? Созимиза сўзимиз, сўзимиза созимиз қўшилса, мани ҳам ўзларингизга йўлдош этиб шул тўйга олиб борсангизлар бўлмасми?—дади.

Созандалар айтдилар:

—Эй жўра, ўзинг жанда кийинган қаландар! Сани алиңгга тўмпай ўрнашмайди, қўлинг худди куракка ўхшаб турибди. Қўлингга бу торни берсақ, ё тори си нади ё пардасини бежой этасан,—деб Гүрүғлини мазах қилиб, кулишиб ўтавердилар. Ажабо! Бу занғарлар отимдан, тўнимдан Гүрүғли эканимни англамади,—деб Фиротни суриб, уларни олдидан чиқиб, тўхтатиб, ўзини танитиб икки калима сўз айтди:

Қаландар деманглар кезган саҳройи,
Турли ёқут сарробидир қаландар,
Аслим сурсанг ўзим саллоҳ баччаси,
Золимларни саллоҳидир қаландар.

Отим, тўним илоҳидин келганди,
Орқамизга пирим панжа урганди,
Ҳазрат Али нафас уғлим деганди,
Танимасанг шер, арслондир қаландар.

Тўққизимда талаб қилдим майдонни,
Ун ешимдан фарқ айладим Райҳонни,
Энди сан ҳам ўқи бугун имонни,
Иуқса сани омон қўймас, қаландар.

Мани билсанг, Гуржистонга келмишам,
Авазимни золимларга бермишам,
Лақаоимни ман қаландар қўймишам,
Танимасанг Гўрўғлидир қаландар.

Созанда ва ясовуллар Гўрўғлининг номини эшитиши билан ҳар қайсиси ҳар томонга қараб, «Турган тутлар, қочган қутулар»,—деб қоча бошладилар. Гўрўғли ясовулларнинг кейиндан етиб, иккисини бир ҳамлада бошни танасидан жудо қилди. Сўнг Гиротни суриб созандаларни кейиндан етди. Уларга қараб:—Эй журалар, энди сизлар тўхтанглар, сизларга төгмайман. Ҳаммамиз биз улпагар эканмиз,—дади. Анда созандалар:—Эҳ, оға, сан бизларни ҳам ясовуллар кейиндан борса келмасга юборадиганга ўхшайсан,—деди. Гўрўғли диловар, хушфеъл йигит эди. Уларга қараб айтди:

—Қўрқманглар, сизларни иситмаларингизни бойлаб, қайтиб тутмайдиган этиб кетаман,—деди. Сўнг тўрт йўлнинг бандаргоҳига бориб, у ерда кечани фароғатда ўтказдилар. Эрталаб ўрnidан туриб тўрт йўлнинг қайси бирисига боришни билмай, гаранг бўлиб турган эди, олдинда бир оқсоқол бува ҳозир бўлди. Бобойни

кўриб ушдан йўл сўради. Шунда бобой Гўрўғлига қараб ўзини танитиб, бир сўз айтди:

Болам, айланма бу ерда,
Авазхонни кўриб келдим.
Қирқ йигитнинг ёвуз кунда,
Ғариб ҳолин сўраб келдим.

Қирқ йигитинг банди бўлмиш,
Авазхонинг асир бўлмиш,
Ғанимларда ташна қолмиш,
Коса сувлар бериб келдим.

Авазхонинг бўлиб ҳайрон,
Бағри бирён, кўзи гирён,
Қирқ йигитинг банди зиндон
Бўлганларин кўриб келдим.

Мўйсафид сўзини тамомлаб тўрт йўлнинг бирисини кўрсатиб, «Мана шу йўлдан борсанг Гуржистоннинг орқа дарвозасидан доҳил бўласан»,—деб кўздан ғойиб бўлди. Гўрўғли йигитлари билан бирга отланиб чанг ичннда қориниб, от чопиниб, Гуржистон шаҳрининг орқа дарвозасидан кириб борди. Эндиги сўзни дарвозабондан сўранг. Улар йўл қарашиб, турган эдилар. Гўрўғли одамлари билан от чопиниб, «Барақалло, ана ҳалос, роса тўйни вақтига етиб келдик», деб сувори-ларининг олдига югуриниб чиқдилар. Шунда Гўрўғли султон йигитлари билан қалъанинг дарвозасига яқин келиб қоягач, дарвозабонлар син солиб қарасалар, каландар кийимидаги бу йигитлар ботир зотига мансуб кўриндилар. Дарвозабонлар ичннда улли шивирди пайдо бўлди.

—Эй, булар созанда эмас, балки бошқа одамлар—ку,—деб саросимага тупа бошладилар.

Анда дарвозабонлардан бири:

—Буларнинг ким эканларини ўзларидан сўраб билиш керак, ундан сўнг қалъага киритмоқ лозим.— деди. Сўнг улардан бири қаландарларга яқинроқ келиб:—Эй жўралар, сизлар қаердан келаётирсизлар?— деди. Анда Гўрўғли жавоб берди:

—Сан бизлар билан танишмоқчи бўлсанг бизлар Усмонлидан бўламиз.—деди. Шунда дарвозабонлар:

—Ундай бўлса, узоқ ердан чиққан экансизлар, йўлда икки ясовул билан қирқ созандани кўрмадингизми?—деди. Гўрўғли айтди:

—Ўзларини кўрмадик, лекин улардан хабар олмоқчи бўлсанг уларнинг жони шу жаҳаннам бозорида исванд донаси сотиб юрган бўлса ажаб эмас. Анда дарвозабонлар:

—Эй жўра, сенинг бу сўзинг дўст гапими, душмон гапими?—деди. Гўрўғли дарвозабонларнинг бошқа сўзига жавоб бермасдан босиб, янчиб қалъадан ичона кириб кетавардилар. Эндиги сўзап Хунхориноҳ подшоҳдан эшиттинг: Гўрўғлининг босиб кирганини кўрган дарвозабонлар тезда подшога бориб, таъзим этиб айтдилар: Юртимиза қирқ отли келиб босиб, янчиб, қалъага кириб кетди, мабода бир гап бўлса «Мандан бўлди, сандан бўлди»,—деган гап бўлмасин. Шунда подшоҳнинг ичона улди ғиммилди кириб кетаварди. Подшоҳ Энидаги одамларни чақириб:—Эй йигитлар! Шаҳар ичига кириб қаерда танилмаган, кўрмаган одамлар учраса олдимга олиб келинг, у одам аввал бизга кимлигини айтсин, сўнг шаҳар айланса майли,—деди. Подшоҳ одамлари шаҳарга чиқиб, тўрт томонга югуриб кидириб юрган эдилар. Шунда Гўрўғли ҳам шаҳарни кезиб қайта туриб, бир бандаргоҳда одамларни ва отлари билан турган эди. Подшоҳ одамлари шу ерда уни учратиб, ўраб олиб, йигитлари билан подшоҳ олтига олиб кирди. Подшоҳ узоқдан қараб кўрса, бир тўда жанда кийиб, сўта кўтарган қаландар-

лар. Уларни меҳмон сезиб, подшоҳ бир четдан ўрин бериб сўз сўрамоққа бошлади:—Қани, меҳмон йигитлар, сизлар қаердан чиқиб, қаерга борасизлар? Сизлар ким бўласизлар ва не мақсадда юрибсизлар? Шунда Гўрўғли кўн жойлардан мисол келтириб жавоб бера бошлади:

—Тақсир, сизни чақиртириб олганлигингиз бизлар учун катта бир қулайлик бўлди. Чунки бизлар айём хизматингизда бўлар эдик. Дарвозабонларингиз бизларга попоклик ва қўпол муомала қилиб, дарвозада бизни кўч вақт бекор ушлаб ирkitди. Шундан сўнг бизлар уларга зўрлик қилиб шаҳрингизга кирдик. Энди аслимизни сўрасангиз, аслимиз усмонли хўжа, касби—коримиз қаландарлик. Йўл урина яқинроқ шаҳарларга кириб, рисқимизни чўплаб бораётган бир девона йигитлармиз,—деди. Подшоҳ Гўрўғлидан бул сўзларни эшитиб: «Ундай бўлса сизлар бир аслзода одамлар экансизлар. Сизларни бундай одамлар эканлигингизни дарвозабонлар билмаган, агар билсалар ўзлари олиб келиб бу ерга ўтказиб кетган бўлар эди. Бизда «танилмаган сийланмайди»—деган қадимдан қолган бир сўз бор. Шунинг учун уларнинг сўзини алаштирманг,—деди. «Аслимиз аслзода, «ниятими. ҳазрати каъба деган сўзни эшитган подшоҳ ниҳоят да хушвақт бўлиб, очилишиб «чой, олиб кел, чилим олиб кел» билан бўлаверди. Сўнг Гўрўғлига қараб: Эй меҳмон йигитлар! Сизлар билан сўзлашадиган яна бир сўзимиз бор экан,—дади.—Биз Усмонли деган жойни узоқ юрт деб биламиз. Унинг Чандибелга яқинлиги борми?—деди. Анда Гўрўғли айтди:

—У қадар узоқ эмас, юқорили тўманли тутошиғли элатлар. Уларнинг ўртасида бошқа юрт йўқ,—деди. Анда подшоҳ айтди:

—Шўл Чандибел вилоятида Гўрўғли деган бир ботир

бор эмиш. Шу турган йигитларнинг ичинда уни кўрган ёки билган киши борми?—деди. Гўрўғли айтди:

—Тақсир, шу сиз айтган Гўрўғлини йигитлар билмай дилар, лекин мен яхши биламан. Чунки ман Гўрўғли билан мактабда бирга ўқишган тенг—туш жўраман. У билан от чопишиб, кураш тушиб ўсганман. Подшоҳ бу сўзни эшитиб, ранги ўчиб, туси қочиб кетаверди. Яна ҳам тусини ўчириб,—Эй меҳмон йигит!—Унинг ёнидаги Авазхон деган ўғлини ҳам тапирмисан?—дади. Гўрўғли подшоҳнинг рангидан англаб, гапни чалкаштириб:

—Пўқ тақсир, ман унинг Авазхон деган ўғлидан бе-хабарман,—деди. Шунда подшоҳ ғазабга миниб:—Сан у билан ҳаммактаб, ҳамэлат бўлиб бирга ўсган бўлсанг, унинг ўғли борлигини нечук билмайсан?!—деди. Гўрўғли жавоб берди:

—Тақсир, ҳали мен гапимни тугатмадим. Биз Гўрўғли билан тенг—туш жўра бўлиб, бир қанча вақтлар бирга бўлгандан сўнг икковларимизнинг орамизда шахсиятчилик пайдо бўлиб, биз Гўрўғлидан ажралиб чиқиб кетганмиз. Кейинги вақтда Гўрўғлининг қўшини да қизил билак, ботир юрак Авазхон деган бир ўғил дўрапти деб эл—элатдан отини эшитганман,—деди. Меҳмонни «Гўрўғли билан адоватим бор» деган сўзини эшитгач, подшоҳнинг кўнгли очилиб, Гўрўғли билан яқинлашиб сўзлашмак учун бўлаверди. Яна меҳмонларга юзланиб:

—Эй, меҳмон йигитлар, эртага бизнинг катта тўйимиз бор, шу тўйда бирга бўлиб, насибаларингизни олиб кетсангиз қандай бўлар экан?!—деди. Гўрўғли бу сўзни эшитиб, ўрнидан туриб подшоҳга қуллуқ этди ва деди:

—Эй, тақсири олам, биз бундай тўйни ҳали ҳеч ерда кўрганимиз йўқ эди. Сизнинг баҳонангизда агар

уни кўриш насиб этса, жуда хурсанд бўлардик. Анда подшоҳ айтди:

—Ахир, тўйингиз нима деб ҳам сўрамайсиз? Ҳозир мен қандай эканини сўзлаб бераман,—деди. Гўрўғли. уни қандай тўй эканини билса ҳам билмаганга ўхшаб: Қани, эшитайлик у қандай тўй?—деди.

Анда подшоҳ айтди:

—Сен билган Гўрўғлининг Аваз ўғли бошлиқ қирқ йигити бизга банди бўлган. Эртага биз унинг ана шу севикли ўғлининг бошини дорга чекиб, элга тўй берамиз,—деди. Сан Авазни кўрмадим дединг. Мани изим га туш, кўрмаган бўлсанг уни санга бир кўрсатайин, у қандай ботир экан,—деди.

Гўрўғли подшодан бу сўзни эшитиб, сакраб еридан турди. Подшоҳ ўз маҳрамларининг яқинларидан олиб, Гўрўғлини эргаштириб тўйхонага борди. Қалъанинг ўр тасида тўй бўлиб турган катта тўйхонага кириб борди. Қараса, чор тарафдан халқ йиғилган, ўрта ерга бейик дор тикилган. Гўрўғлининг ботир ўғли Аваз дор тегинда, занжир остида боғланиб турибди. Гўрўғли борганидан беҳабс, бир кўзи тоғда, бир кўзи чор тарафда қафасдаги булбулдек зорланиб Гўрўғлини ёл қилиб бир сўз айтиб турибди:

Гофилликда туши савдо бошима,
Олло, манинг хавандорим келмади.
Шоҳ амр этиб буюрибдир ўлима.
Оға—иним, дўсти ёрим келмади.

Бу холимни Гўрўғлибек кўрмади,
Манинг учун ширин жонин бермади,
Қирқ йигитим бошлаб тигга урмади,
Гўрўғлибек—манинг оғам келмади.

Тоймас бегим балли Рустам бўлмади,
Дали Меҳтар, Ҳамдам назир келмади,
Сафар оғам мандан хабар олмади,
Дув талашган тўрт айғирим келмади.

Жаллодларнинг танобидир устимда,
Золим мани ўлдирмоқни қостинда,
Бечора бўлибман дорнинг остинда,
Йўл бошлаган тўрт сардорим келмади.

Жаллодлар жам бўлиб осарлар дора,
Бу дорнинг остинда бўлдим бечора,
Авазхон ёлворар марди майдона,
Гўрўғлибек—манинг оғам келмади.

Шунда подшоҳ Гўрўғлибекка ишора қилиб айтди: Ана шу мунгайиб ашула айтиб «отдан тушса ҳам узан ейдан тушмай» дор тагинда турган йигит Гўрўғлининг ўғли Аваз бўлади, кўрмаган бўлсанг кўриб ол,—деди.

Анда Гўрўғли:

—Кўриб турибман, одамнинг кўзи қийиб ўлдиргидай йигит эмас экан. Бундай ботирлардан сизнинг ёнингизда беши, ўни кўплик этадими тақсир, ё Аваз ўлган билан ер тўядими? Албатта Аваз ўлган билан ер тўймас, қайтиб онаси Авазни туғмас,—деди.

—Эй, қаландар, сенинг бу сўзларинг манинг ҳам фикримда бор эди. Аваз асир тушиб келганда шул сўзларингни Авазга тушунтириб: «Эй, Аваз, сан бир ёш ботир экансан, тегингга от, эгчингга яроғ берсак, ёнингга лашкар қўйсак бизга хизмат этармисан?—деганда бизга.....«Отингга тоғ, тупроқ, эй золим! Ўлсам ҳам санга ва санга ўхшаганларга хизмат қилмасман!—деди. Шунинг учун ҳам бунга ана шундай жазони лойиқ кўрдим,—деди.

Анда Гүрүғли айтди:

—Тақсир рухсат этсангиз сизни мақсад ва марҳаматингизни тушунтириб Авазнинг ёнига бориб бир—икки оғиз сўзлашсам бўлмасми?—деди.

Подшоҳ розилик берди. Гүрүғли Авазнинг ёнига бориб, унинг атрофини парвонадек, айлана берди. Аваз Гүрүғлини таний олмади. Шунда Гүрүғли Авазга кўнгил бериб, икки оғиз сўз айтди:

Ғариб булбул бахти қора,
Сан анда йиғла, ман бунда.
Сани остирмасман дора,
Сан анда йиғла, ман бунда.

Ғариб булбул, бекас булбул,
Сан анда йиғла, ман бунда.
Ғариблиққа тушган булбул,
Сан анда йиғла, ман бунда.

Ҳар кимдан кўрган койишинг,
Оқизма кўзингдан ёшинг,
Хаста кўнглими сирдоши,
Сан анда йиғла, ман бунда.

Равшан айтар, хон Авазим,
Сан юракда қувноқ созим,
Гул юзингга тушди кўзим,
Сан анда йиғла, ман бунда.

Гүрүғли сўзини тамом қилгач, Авазхон тарс қараб йиғламоқ билан бўлаверди. Анда Гүрүғли: «Аваз мани на ўзимдан, на гапи сўзимдан танимади. Энди йигитларимни олиб келиб бунинг назаридан ўтайин, шояд, барини танимаса бирини танигай,—деб йигитларини олиб келиб майдон ичра кириб, Авазнинг чор тарафини қуршаб олиб юрарди. Аваз қайси томонга қараса Гүрүғлининг йигитларини кўрди. Шунда кўз

ёшини сийриб, деш—товарагига йитти—йитти қарамоқ билан бўлаверди. Сан вақт ўтмасдан булардан сўз сўрай бошлади:

—Эй йигитлар! Сизлар бу шаҳарнинг одамига ўхшамасизлар, қайдан бўласизлар?—деди. Анда Гўрўғли авазнинг енига яқин бориб:

—Сан бизлар билан танишмоқчи бўлсанг—бизлар Усмонлидан келганмиз, Усмонли Чандибелнинг ангри еғи бўлади,—деди Аваз бу сўзни эшитиб Гўрўғлига йитти—йитти, тез—тез қарай бошлаб, Чандибелнинг аҳволлари; йигитларининг аҳволларидан сўрай бошлади:

—Эй, оға, Усмонлидан бўлсанг, у Чандибелдан унча узоқ эмас, Чандибелда манинг Гўрўғли исмли отам бор эди. Сизларнинг бирдан—бирингиз уни билмасми сиз?

Анда Гўрўғли айтди:

—Бу йигитлар Гўрўғлини танимасалар керак, аммо ман яхши танийман ва биламан.

Манинг билишимга сабаб у билан мактабда бирга ўқишган, бир такага бош қўйишган, кураш тушиб, от чопишган тенг—туш жўраман,—деди.

Анда Аваз: «Бу сўзларингга ишонмасман, чунки ман банди зиндон бўлганим учун ҳар кун неча одам мани турли гаплар билан мазах қилиб ўйнаб кетади. Сан ҳам шулардан бири бўлсанг керак»,—деди. «Шунинг учун ман санга тўрт оғиз савол қиламан, агар шунга жавоб бера олсанг, сани ким эканлигингни ўзим билиб оламан»,—деди.

Гўрўғли: «Нани сўрасанг сўра, ман санга жавоб берайин»,—деб қулоқ солиб турди.

Аваз:

—Сан Гўрўғли билан жўра бўлсанг, ҳозир Гўрўғли нима ишларга машғул, буни айтиб бер: Қўҳна йигит-

лардан ёнида кимлар бор, кимлар йўқ, бунга жавоб бер. Гўрўғлининг ўзи шу кун қай ерда юрибди, бунга жавоб бер.

Гўрўғли Аваздан бу сўзни эшитиб, хаёлга кетди:

—Агар бу саволларга жавоб берсам, Аваз мени таниб олиб, сиримни подшоҳга ошқора қилиб, меҳнатларимни зоега чиқарар. Шунинг учун ман гапни бошқа томонга бурайин. Аваз яна бир оз цақт мани танимай тургани маъқул,—деди ва Авазга қараб:

—Эй хон ўғил, сан Гўрўғлидан хабар тутмоқчи бўлсанг. Гўрўғлининг қирқ йигити ёнида, ботир ўғли Авазхон ёнида, олган ерини одиб, на бир катта подшоҳларга чоповул солиб шароб ичиб ҳаз дарёсига фарқ бўлиб юрибди, деб гапни бурди.

Анда Аваз айтди:

—Сенинг гапларинг ёлғон ва мани ўйнаётирсан, демаганми эдим. Сен Гўрўғли билан бозорга ҳам йўлдош бўлмагансан. Гўрўғли дейсан, Аваз дейсан—у, нега мени танимайсан? Сан айтган Гўрўғлининг ботир ўғли Аваз ман бўламан,—деди ва Гўрўғлига қараб иккинчи калима сўз айтди:

Сад ҳазор армон билан,
Бойланди нозик қўлларим.
Борсангиз мандан салом,
Гўрўғлига қаландарим,

Сўзламакдан тол бўлибдир,
Шахду шакар тилларим,
Борсангиз мандан салом,
Гўрўғлига қаландарим,

Юрт учун урдим қилич,
Бўлдим гирифтори бало.
Хеч бир киши бўлмасин.
Душман элига мубтало.

Борсангиз айта боринг,
Мандин яна бўлсин ризо.
Борсангиз мандан салом
Гўрўғлига, қаландарим,

Минг гулимдан бир гулим,
Очилмай ўтди, водариф,
Боғ аро бир сарви соя,
Солмай ўтди водариф.

Гул ёримни ман жамолин,
Кўрмай ўтдим, водариф
Борсангиз гул ёрима
Мандан салом қаландарим.

Ҳеч киши мандек балойи,
Доғи ҳижрон бўлмасин.
Зор йиғлаб термулибон
Ёри анда қолмасин.

Борсангиз айта боринг,
Ёримни ётга бармасин,
Борсангиз мандан салом
Гўрўғлига, қаландарим,

Бу хазон боди билан,
Ул гулшанни сўлди дегин,
Бир Хунхор ҳукми билан,
Тақдири шул бўлди дегин.

Дўсти ёрлар сўраса ким,
Хон Аваз ўлди, дегин.
Борсангиз мандан салом,
Дўст ёрима, қаландарим.

Аваз сўзини тамомлаб кўнгли бузулиб, эл—юрти,
Гўрўғли қиблагоҳи, паризод онаси ёдина тушиб, айро-
лиқ ўти алаага олиб, юзини четга буриб, хўнграб

Йиғлай бошлади. Буни кўрган Гўрўғлининг шундай қаҳри келдики, унинг баданидаги ҳар бир тук бигиздек тикланиб тўнни тешиб чиқди ва Авазга яна бир —икки оғиз сўз айтиб тасалли бериш ва ўзини қисман тантиб, уни тинчйтишга қарор қилиб, яна икки оғиз сўз айтди:

**Гўч йигит бошига иш тушар;
Йиғламағил, хонлар Аваз.
Сардорларни ақли чошар,
Йиғламағил, боллар Аваз.**

**Кенгаш олмадинг аввалда,
Сухбат сўрмаслар чўлларда,
Бир гўч йигит мунграйғанда,
Хўстар керак, хонлар Аваз.**

**Ман галдим майдон ичиндан,
Калхат учирмам устингдан,
Ман бу золимлар жисмидан,
Лош айларман, хонлар Аваз.**

**Бу сир ҳаммадан пинҳонди
Йиғлама, ёринг омонди.
Аввалги отим Равшанди,
Танидингми, хонлар Аваз'**

Гўрўғлининг сўзларини диққат—эътибор билан тинглаб турган Аваз бу сўз тамом бўлгач, Хунхор подшоҳнинг ҳузурига яқинлашиб қаҳқаҳа уриб кулиб юборди. Анда подшоҳ айтди:

—Эй Аваз, сани ўлим олдида бундай қаҳқаҳа уриб кулишингнинг сабаби нимада? Ахир, шу кунгача на кулиб, на ўйнамаган эдинг. Мабодо менинг қаҳрим кор этиб, ё Усмонлининг сўзи таъсир этиб манга қулмуқ (хизмат) этишга майл этган бўлсанг, қонинг но

ҳақ тўқилмасдан бурун очикроқ айт, қатлини тўхтатиб, эл—юртни ҳақиқий тўйга таклиф этайлик,—деди.

Анда Аваз яна қаҳрга миниб айтди:

Эй зангар золим! Сен ҳали мани тушунмабсанда, ман санга бошда «Отингга тош, туфроқ»,—деганим ёдингдан чиқдимми? Ман ўлсам, ҳам сендай золим ва қонхўрларга хизмат этмай ўламан!

Анда подшоҳ Гўрўғлига:

—Эй қаландар! Сан кўринишинг билан Авазни ҳимоя чинсига айланган эдинг. Энди унинг сўзларини ўз қулоғинг билан эшитиб, бизнинг қатлимиз тўғри эканига ишонгандирсан,—деди. Гўрўғли айтди:

—Орий эшитмоқдаман:

Подшоҳ айтди:

Эшитган бўлсанг Авазга ўлим жазоси айни муддадир, бунинг учун кўп куйиб—пишма. «Гўрўғлининг билмаман, бирга соз айтишиб, кураш тушиб юрар эдик»,—деган эдинг. Йхшиси унинг чаладотан созларидан айтиб бер. Ўғли Аваз эшитиб отасини кўргандай бўлиб ўлсин,—деди.

Шунда Гўрўғлига бу гап маъқул тушиб, подшоҳга қараб бир сўз айтди:

Тонгла сабо ўрта майдон кирманам,
Қайси яхши, қайси ёмон билманам,
Майдон ичра қизил қонлар тўкманам,
Қайси дўстинг, қайси душман, билмасман.

Наъра тортиб майдон ичра кирганда,
Ғазаб билан кескир қилич кесганда,
Ғўч йигитлар майдон ичра турганда,
Хонинг надир, бегинг надир, билмасман

Тонгла сабо ўрта майдон кирилар,
Ғўч йигитлар майдон ичра тўпилар,
Чор тарафдан бедов отлар сурилар,
Тўранг надир, бегинг надир, билмасман

Равшан айтар етти вақтинг—сан золим,
Вайрон бўлиб қолар тахтинг—сан золим!
Авазхонга налар дединг—сан золим,
Гапинг надир, сўзинг надир, билмасман!

Подшоҳ сўзни диққат билан тинглаган бўлса ҳам сўзининг маъносига ета билмас эди. Гўрўғлининг турк тилида айтган сўзлари унга сира ҳам тушуниксиз балди. Шунинг учун «Гўрўғли менинг илтимосим билан ажойиб бир сўз билан ғазал ўқиди»,—деб фаҳмлаб сўз тамом бўлгач, Гўрўғлига қараб «Баракалло, қаландар, бизни жуда хурсанд қилдинг»,—деб бейихош шод бўлди ва Гўрўғлига юзланиб,—«Эй қаландар сандан яна бир талабимиз бор»,—деди. Гўрўғли айтди.

—Талабингизни сўраинг,—деди.

Анда Хунхоршоҳ:

—Биздан давлат кетмайдиган ишимиз, орқасига қайтмайдиган ҳамма қилган еримиздан олиб, олдиримай қайтадиган, кўнглимиз нимани истаса битадиган қилиб, семиз бир фотиҳа беринг; ундан сўнг сизни кўшиниңизни қаландархонага жойлаймиз, ёғ еб, яланғоч ёта берасиз,—деди. Гўрўғли деди:

—Тақсир, сиз билан бизнинг орамизда, тушунишишимизда анча фарқ борга ўхшаб турибди. Шунинг учун биз сизга фотиҳа берсак, фотиҳани ҳам тескари бўлиб чиқмоғи ёки сиз у фотиҳани ҳам кўшиб маъносига тушунмагандай тушуна олмай орамизда хафачилик туғилиб қолмасин, деб кўрқаман,—деди.

—Сиз нима десангиз дояверинг, фақат биз омин дея верамиз, аммо фотиҳангизга биз айтган талабларни кўшиб айтсангиз бас,—деди.

Шунда Гўрўғли «ажаб бўлур» деб қўлини терс ёнини кўтарди: «Ўлингга умр, тиригингга қирғин»,—деди. Хунхоршоҳ ва амалдорлари қўл кўтариб «омин» дедилар.

Яна: «Бизларга йўл очик, санга ич оғриқ»,—деди. Подшоҳ ва амалдорлар ҳам баландроқ товуш билан «омин» дедилар.

Яна: «Бизларга давлат, санга кулфат», деди. Ҳам-малари «омин» дедилар. Гўрўғли яна шунга ўхшаш бир қанча сўзларни айтиб, қўлини юзига олиб борган эди, подшоҳ, амалдорлар ва шу ерда тўпланганлар ҳам «омин» деб юзларига фотиҳа тортдилар.

Сўнг подшоҳ хизматкорларига қараб:

—Булар аслзода одамлар эканлар, буларга бош-оёқ сарупо келтиринглар,—деди. Саруполар тездан олиб келинди. Уларга кийгизилгач, яна подшоҳ буюрди: «Буларни қаландархонга олиб бориб хизматларини бажо келтиринглар»,—деди.

«Қаландарлар» қаламдархонага олиб борилиб, чандон хизматлвр билан меҳмон этилдилар.

Сўнг Гўрўғли йигитларига айтди:

—Еб ичиб, тинч ёта бермоқ гўч йигитга муносиб эмас. Шунинг учун сизлар ҳозирча фароғатда бўлиб бир оз дам олиб туринглар, мен чиқиб уёқ—буёқни бир борлаштириб келай,—деди. Йигитлар «ажаб бўлмай» дедилар. Гўрўғли Фиротни миниб чиқиб кетди. Наст кўча, рост кўчаларни қидириб, бир боғнинг тегига етди. Қараса, боғнинг ичида бир неча қиз—жувонлар томоша қилиб, сайр этиб кайфу—сафо суриб юрибдилар. Бир қиз буларга қўшилмай четга чиқиб қон йиғлаб ўтирибди. Гўрўғли бунни кўриб қизга қараб таажжуб билан бир сўз айтади, қиз жавоб беради

Гўрўғли: —Парилар ичинда сансан беқарор,
Паризодим, нечун кийдинг қорани,
Ўзга пари сандек эмас беқарор,
Паризодим, нечун кийдинг қорани,

- Қиз:** —Бугун манга охир замон бўлибди,
Унинг учун ман киймишам қорани,
Аваз келиб бунада банди бўлибди,
Анинг учун ман киймишам қорани.
- Гўрўғли:** —Аслинг кимдир, бизга баён айлагил,
Пинҳон сиринг бугун аён айлагил,
Бизни қардошлиққа гумон айлагил,
Паризодим, нечун кийдинг қорани.
- Қиз:** —Ман ноچارман, ҳеч иш келмас кўлимдан,
Қон йиғларман Зайнаб жоду алиндан,
Банди бўлиб тушдим Чандибелиндан,
Анинг учун ман киймишам қорани.
- Гўрўғли:** —Баён этгил, манга кимдир авлодинг,
Кимнинг зурёдисан, ким бўлур одинг,
Аваз дедам кўп чиқади фарёдинг,
Паризодим, нечун кийдинг қорани.
- Қиз:** —Манинг бир оғам бор, муродим берса,
Гўрўғлибек оғам бу жойга келса,
Ғанимлардан манинг қаҳримни олса,
Анинг учун ман киймишам қорани.
- Гўрўғли:** —Ҳижрон кунни тўлиб висол этганди,
Сабо золимларин кунни тўлганди,
Ғам емагил, Гўрўғли оғанг келганди,
Паризодим, нечун кийдинг қорани.
- Қиз:** —Бир марднинг қизимиз, одимиз Гулжон,
Тонгла ўлар қирқ йигит ва Авазхон,
Чандибелдан келмади Гўрўғли султон,
Анинг учун ман киймишам қорани.

Сўнг Гўрўғли яна такрор айтди:

—Эй сапам қиз, сенинг Аваз учун бунча оҳу фиғон кўтариб йиғлашингни бовсен нимада, санга Гўрўғли ва Авазинг қанча яқинлиги бор?—деди.

—Эй оға, мандан сўрасанг Чандибелда икки опа—сингил бир мард кишининг қизи эдик. Азон билан ўридан туриб ҳовлига чиқсам, супанинг устида икки дона қизил олма турибди. Бирини ман иккинчисини опам олиб искадик. Шу замоти ман ўзимни ана шу чорбоғ ичннда кўрдим. Опам нима бўлганини билмайман.

Гўрўгли қизга кўнгил бериб, ҳавотир олма, ҳамма си—яхши бўлиб, қетар,—деб сир бермай ўтиб кетаверди. Шу боришда унинг йўли подшоҳ зиндонхонасининг олдида тушди. Қараса, Гўрўглининг қирқ йигити бўйида заңжир, оёғинда кишаң, зиндоннинг пан жарасидан кўчага қараб ўлтиришган экан. Буларни кўрган Гўрўгли: «Мени йигитлар танирмикан»,—деб зиндон олдида отини бирпас тўхтатди. Улим кутиб эс—ҳушини йўқотган йигитлар Гўрўглини таний билмадилар.

Гўрўгли ўзинча: «Мен буларга ўзимни танитсам ўзларини уриб, кўзларини чиқарарлар, унда менинг бажаришим қарақ бўлган ишларга зарарлари тегар»,—деб отига қамчи уриб ўтиб кетаверди:

Гўрўгли қаландархонага бориб, даминни олиб, эрта турди. Чой—чилмудан ёзилишиб бўлгунча гунорта бўлди. Гўрўгли йигитларига маслаҳат бериб, йигитларини урушга тайёрлади, тўйхонага бордилар. Хунхоршоҳ бугунги тўйга ўн икки подшоҳни тақлиф этган эди. Подшоҳлар, уларнинг амалдор ва сипоҳийларига тўйхонага йиғилган халқ шунча кўп эдики, улар тўйхонани етти қуршаб, ўраб олган эдилар. Гўрўгли йигитлари билан марақа—майдон ичига олдан тушмай кириб келаверди. Йигитларни бир четда қолдириб, ўзи майдон ичра Гиротни ўйнатиб айланиб чиқди. Тўйга келган подшоҳлар билан юқорида ўтириб томоша қилаётган Хунхоршоҳ Гўрўглига кўзи тушиб:

— Эй қаландар, келдингми?—деди.

Яна Хунхоршоҳ: «Нега айланиб қолдинг?» Сенинг изингдан одам юборажак бўлиб ўтирган эдик,—деди.

Гүрүғли:

—Кеча узоқ ўтириб ухлаб қолибмиз, энди хизматингизга етиб келдик,—деди.

Подшоҳ айтди:

—Йиғилган оломонинг кўрдингми?—деди.

Гүрүғли:

—Орий, кўрдим,—деди.

Яна подшоҳ айтди::

—Эй қаландар, сан бизга яқинлигингни билдирмоқчи бўлсанг, шу майдонга тўпланган одамларни бир оз орқага сурсанг, сўнг Авазини дорга остириб, тинчитиб доғ тўй бошласак,—деди.

Гүрүғли айтди;

—Тақсир, хизматингизга тайёрман,—деб подшоҳнинг ёнидан нарироқ кетиб марака майдонини кўзлаб сар солиб кўрди. Майдон ўртасида Хунхоршоҳнинг бир бўлак ботир йигитлари такаббурлик қилиб, халққа орқасини қаратиб, ҳеч кимга гап бермай, таралла—ҳаралла қилиб беазагарчилик қилиб ўтирибдилар. Шунда Гүрүғли ёнидаги сўтани бўйнидан чиқариб, тасмасини яна ҳам узунроқ тутиб Фиротни бошини тортиброқ йигитлар устига борди ва жиловини бўш қўйиб, ўйинга солиш ҳақида кичкина ишора қилди. Шунда Фирот шундай ўйин бошладики, оғзини очиб Гүрүғли бошлаган ердаги одамларни тишлаб, икки ёнига қараб отиб ташлаб бораверди.

Фиротни тейиннан қочиб чиққан йигитларни Гүрүғли ҳам сўта билан уриб қўндириб—қўндириб бораверди. Гүрүғли от чошиб подшоҳларнинг олдига келди. Анда подшоҳ айтди:

—Ҳой қаландар! Сан нима иш қилаётирсан деганда,
—Гүрүғли айтди:

—Тақсир, майдонни бўшатиб, сайпалтириб ташладик. Майдонга қаранг—чи, ўртада ҳеч одам борми?!

Анда Хунхоршоҳ айтди:

—Ундай бўлса, майдон ўртасига Аваз осиладиган дор атрофига ўн тахтани ўрнаттириб қўй. Бизлар шу срга чиқиб ўз ҳузуримизда Авазни дорга тортиб халқ қа томоша бериб, сўнг эл—элатни уйли—уйинна қўйиб юборамиз,—деди.

Шундай вақтда Гўрўғли йигитларининг ёнига от чоп тириб бориб, уларни уришга тайёрлаб, бир сўз айтди:

**Эй ёронлар аввал бошдан,
Тўкилинг, жаллод устина.
Ер юзи бўёлсин қонға,
Ман ўзим Хунхор устина.**

**Келтирдилар қўлин боғлаб,
Юрагимни ўтга доғлаб,
Хон Авазим турар йиғлаб,
Ёш тўкар гулгун юзина.**

**Бул қалъанинг уч бурчи бор,
Учисида уч гуржи бор,
Золимларнинг на кучи бор,
Тўкилинг, золим устина.**

**Бу қалъаларда ётганлар,
Тоза тупроққа ботганлар,
Авазни дори тутганлар,
Тўкилинг жаллод устина.**

**Гўрўғли айтар: пирим Али,
Ёд этали бириборни,
Икки оввора бир жаллодни,
Босинглар дорни остина.**

Сўзини тамом қилгач, подшоҳга қараб:
—Тақсир, келаверинг, бизлар тахтни ўрнатиб тайёр бўлдик,—деди.

Хунхоршоҳ ўн икки подшоҳни эргаштириб марака—майдонни ичига кириб, тахтларга чиқиб ўтириб, «Жаллод!»—деб чақирди. Жаллод югуриб келиб: «Бизлар тайёрмиз!»—деди. Шунда подшоҳ ҳукм қилиб: Авазни дорга тортинглар, халққа томоша беринглар!—деди.

Шунда йигирма жаллод Авазнинг устина эндиладар. Уни занжирдан ёздириб олиб, кийимларини бели гача ечинтириб, қўлини маҳкам боғлаб, бўйнига танобини солиб, дорнинг арқонини маслуқдан ошириб ташлай бошладилар.

Шунда Гўрўғли Авазни кўриб йигитлари отдан тушиб, улар ҳам дор тўрига яқинроқ келавердилар. Хунхоршоҳ:

—Ҳой қаландар, Гўрўғлининг номасиннан бир парча нома айтиб бер,—деди. Гўрўғли айтди:

—Эй зангар,, сан ҳеч номадан ва қондан тўймас экансан. Мана, санга нома,—деб қиличини суғуриб подшоҳнинг гарданига урди. Ҳаддан ташқари ғазабланиб кўзи қонга тўлиб кетган Гўрўғли шу боришда ўн икки подшоҳнинг ҳам калласини олиб ташлади. Унинг қирқ йигити жаллодларнинг устига бориб, йигирма жаллодни икки овора бирдан дорнинг остида қурбон қилиб ташладилар. Гўрўғли Авазнинг ёнига бориб, қўлларини ёздириб, бўйнидан дор танобини олиб ўзини танитиб, подшоҳнинг тўйхонасида уруш бошладди. Подшоҳнинг бир қанча одамларининг калласини кесиб ташлади. Бўни кўрган халқ бақина бошлади. Кейин қирқ йигитни бандлаб чиқариб олиб келиб бу йигитларга қўшиб Авазга кўнгил бериб бир шеър айтди:

Эй ёронлар, аввал бeндан,
Давлат керакдир йигитга.
Иқилганда суянмакка,
Хўстор керакдир йигитга.

Отдир йигитнинг йўлдоши,
Ўғилдир давлатнинг боши,
Қиз деган ҳам кўнгил хуши,
Зурёд керакдир йигитга.

Соч боғли қирмиз сачоқли,
Манглайи даво гажакли,
Узун бўйли кенг қучоқли,
Жанон керакдир йигитга.

Гўрўғлининг оти бўлса,
Гўч йигитнинг зоти бўлса,
Қўлининг қуввати бўлса,
Ёби керакдир йигитга.

Гўрўғли Авазга айтди:

—Қани ўғлим, энди нима дейсан. Сани учун Хунхоршоҳнинг калласини олдим, подшоҳларни ўлдирдим, қалқип бақинтирдим. Энди на армонинг бор, айт,— деди:

Шунда Аваз айтди:

—Хунхоршоҳнинг икки қизи бор, бирига Дилором, иккинчисига Сарвижон деб от берадилар. Шуларни кўлга олиб Чандибелга қайтсак яхши бўлар эди,— деди.

Анда Гўрўғли Хунхоршоҳнинг ҳарамига ўзидан одам қўйиб қизларнинг боғини қидириб кетди.

Боғни топгач уч юз олтмиш канизи билан Дилором ва Сарвижонни олди ва солиб подшоҳнинг баргоҳина етиб келди. Сўнг Хунхоршоҳнинг юртина ўзидан одам тайинлаб, йигитларини тайёрлаб йўл ҳозирлигини йи

рыб, Чандибелга йўлга чиқди. Шу жоришда йўл юриб, бир тоғнинг тепасига етишдилар. Гўрўғли йигитларини чой—чилимга ўтиртириб, қўлина қиличини олиб бир қудуқни бўйица борди. Қулоқ солиб қараса, қудуқдан овоз чиқиб, шу сўзлар эшитилиб турмоқда:

Келмагай эрдим бу жаҳонга,
Икки девнинг дод алиинан.
Йиглаб кўзим тўлди қонга,
Икки девнинг дод алиинан.

Фалак дастидан кулмадим,
Яхши ёмонни билмадим,
Дунёда ишлар кўрмадим,
Икки девнинг дод алиинан.

Ёхти жаҳон манга зиндон,
Бахти қаро—отим Бўстон,
Ер юзинда Гўрўғли султон,
Икки девнинг дод алиинан.

Бу сўзларни эшитгач, Гўрўғли айтди:

—Эй, қудуқ ичра ётқан бағдайи худо, сан кимсан ва унда не иш билан машғулдирсан?—деди. Қудуқдан овоз чиқди.

—Сани ўзинг ким бўласан?

Анда Гўрўғли айтди:

—Ман Гўрўғли, бўлурман.

Қудуқдан яна овоз чиқди:

—Эй Гўрўғли, ман санга кўп замонлардан бери муштоқ эрурман, Бу қудуқда икки дев бор. Мани шулардан халос этиб олиб кетишингга интизорман,—деди.

Анда Гўрўғли айтди:

—Эй Бўстонжон, ман бу девларни қандай қилиб ўлдириб, сани улардан халос қиламан?—деди.

Қиз айтди;

—Қудуқни оғзига тўр қурсанг, сан қудуқнинг ичига тушсанг, сандан кейин бир оқ каптар келиб ўзини тўрга уради. Йигитларинг уни тутиб чалиб ташласа, оқ девни ўлдирган бўласан. Сўнг кейиннан бир қора каптар келиб уради, ани ҳам тутиб чалиб ташласа, қора дев ўлдирилган бўлади. Ҳар икки девнинг жони шу каптарлар ичинда жойлаштирилгандир,—деди.

Анда Гўрўғли йигитларидан энг забардаст бирини чақириб, қиладиган ишларидан таълим бериб, ўзини қудуққа олди: йигит қудуқ оғзини тўр билан қоплади. Қадунни ичига тушиб қараса, унинг ичида тоғ бўлиб, унинг остида икки дев ётибди. Ҳар қайсисининг эни ўн газ, узуни йигирма газдан кам эмас. Киприклари куррани қуйриқидин. Шу вақтда бир оқ каптар келиб тўрга урди. Қудуқ оғзидаги йигит каптарни тутиб чалиб ташлаб хабар берди. Гўрўғли оқ девни оёқ томонинан бориб, қиличини ўнг оёғина санчди. Дев сесканиб, қимирлаб «пашшалар ёмон чақадиган бўлибди»,—деб гўнғирлади. Сўнг Гўрўғли девнинг калласини қилич уриб узиб ташлади.

Андин сўнг узоқ ўтмай тўрга яна бир қора каптар ҳам келиб урди. Турган йигит уни ҳам тутиб олиб бошини узди. Сўнг Гўрўғлига хабар берди. Гўрўғли қора девни ҳам калласини шу заҳоти танидан жудо қилди. Қизни қўлтинидан кўтариб, қудуқдан чиқариб ҳол—аҳвол сўради. Қиз Гўрўғлига ҳолини баён айлаб икки оғиз сўз айтди:

**Қулоқ солиб арзим эшит, султоним,
Фалак мани бўйла хору зор этди.
Уч йил бўлди бу чоҳ бўлди маконим,
Мундоғ балоларга дучакор этди.**

Фалак мани етирмади мурода,
 Кунба—кундан дардим бўлди зиёда,
 Ота—онам кўрмай қолди фарёда
 Кўрмак учун мани интизор этди.

Билмам на савдони солди бошима,
 Раҳм айламай кўздан оққан ёшима,
 Қариндошим эндинг манинг дошима,
 Кўрмак учун мани интизор этди.

Бўстон айтар, билмам надир гуноҳим,
 Сандан ўзга йўқдир манинг паноҳим,
 Оҳ урсан фалакни тутади оҳим,
 Кўрмак учун мани интизор этди.

Гүрүғли билан гаплашиб турган қизни кўрган йи-
 гитлар югуриб келиб уларнинг теварагини ўраб ол-
 дилар. Булар орасида Хунхоршоҳ қизининг боғидан
 озод этиб олнган Гулжон ҳам бор эди. Яқин келиб
 қараса Гүрүғли билан гаплашиб турган қиз ўзининг
 опаси Бўстон экан. Она—сингил бир—бирларини та-
 ниб, кўзларидан ёшлари селдек оқиб ўзларини бир—
 бирларининг қучоғига отдилар. Бир—Бирларинини
 қучоғига отдилар. Бир—бирларининг бошларидан ўт-
 ган саргузаптларни йиғлай—йиғлай айтишдилар. Сўнг
 Гүрүғли хурсанд бўлиб, йигитларини чой, чилим; таом
 дан нуроб этиб, эртасига Чандибелга қараб йўл ол-
 ди. Кўп замон йўл юриб Гүрүғли бораверди. У юриб
 турсин, сўзни Чандибелда қолган Гүрүғлининг паризоди
 дини эшитинг:

Паризод ётган ерида бир воқеа кўриб, Гүрүғли Аваз-
 нинг йигитларини хазина дапиналар билан соғ—омон
 олиб келаётган эканлиги аён бўлди. Шунда ўрнидан
 туриб канизларини чақириб кўрган воқеасини баён
 этиб бир сўз,—деди.

Ойдиннинг кечаси саҳар чоғинда,
Кўзимга бир моҳи тобон кўринди.
Бизга рухсат бўлди фурсат чоғида,
Кўзимга бир турфа султон кўринди.

Гўч йигит бошида давлат тожи бор
Қаторида саксон икки нори бор,
Енларида ботир Аваз ўғли бор,
Кўзимга бир турфа султон кўринди.

Тушимда келибди Гўрўғли султон,
Тагида Фироти, эғнида қалқон,
Енларинда ботир ўғли Авазхон,
Кўзимга бир моҳи тобон кўринди.

Оға Юнус айтар, Гулруҳ паризод,
Қанча кун қайғудан биз бўлдик озол.
Малика Шириндир, Авазхон Фарҳод,
Ошиқларга беш кун даврон кўринди.

Эндиги сўзни Гўрўғлидан эшиттинг:

Гурўғли бир қанча одамлар, мол—дунё, ўлжа, паризодлар билан Чандибел вилоятига бориб кирди. Олиб борган молу—дунёларини йигитлари ва бева—бечораларга бўлиштириб бериб, уч кеча—кундуз тўй—томоша қилиб, муроду—мақсадларига етди.

Гүрүглининг Дарбандга кетиши

АНА кунлардан бир кун Гүрүгли тўқсон ёшдан охиб, қариллик сезилиб, белдан қувват, кўздан нур кетаётгани биллиниб, ўйлаб—ўйлаб ўтириб, кўнглина хафагарчилик келди. Шундан ёнига Оға Юнус парини чақириб, ўтган—кечганларини, ёшлигини эслаб бир сўз айта берди:

Ана кўрийк че деди:

Масканинг, маконинг Қўҳи Қоф тоғи,
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.
Ёшлигинг эслатур ул Эрам боғи,
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.

Яхши кунда қўлдош бўлдинг ёнимда,
Ёмон кунда йўлдош бўлдинг ёнимда,
Нелар кўрсам сирдош бўлдинг ёнимда,
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.

Равшанлик сон бўлиб, нур кетар кўздин
Сочлар қиров боғлаб, куч кетар тиздин,
Худойим кўн кўрди фарзандни биздин,
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.

Бу дунёда ким ҳам яшаб қолондур,
Не—не мардни ер қаърина олондур,
Бефарзанднинг молу—мулки толондур
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.

Учибдур кўлларнинг ўрдаги—ғози,
Ўтибдур умрнинг баҳори—ёзи,
Гүрүгли умринда сендин минг рози,
Сендан ўзга кимим бордир, паризод.

Ана Гўрўглибек бу сўзларди айтиб бўлганнан кейин паризод ҳам хафа бўлди. Аммо Гўрўглига кўнги бериб айтдики, эй Гўрўглибек, сен не армон чексан, шунча эл—халқдинг бошини бир ерга келтирдинг, қанча—қанча ёвларди даф этиб, Чамлибелди гулматдинг, элу халқ сендан ҳеч вақт кечмас, оти—овазанг ўчмас, Авазхондай улинг, қирқ йигитинг бор, булар—да сенинг яхшиликларингди унитмас, деди. Ана Гўрўглибек Паризоддан бу гапларди эшитиб, кўнгли сал таскин топди. Аммо шу кечаси Гўрўгли яна тинч ётолмади. Ёмон бир туш кўрди. Тушида Авазхон бошлиқ қирқ йигити унинг қўл—оёғини бойлаб ташади. Гўрўгли бу тушдан кейин яна тинчини йўқотиб, ўйладики, аммо бу туш яхшиликдан дарак бермас, ҳозир ҳам куч—қувватим ўзимда. Мен бу йигитларимди, Авазхонди бир синаб кўрин. Синовдан яхши ўтсалар не хўп, агар ўтолмасалар эртароқ булардинг жавобини бериб, Паризод билан Фиротди олиб, Уч Гумбазда ётиб охириг умримди тоат—ибодат да ўтказин деб, кўнглина бир фикр келди. Гўрўглибек ўйладики, мен буларга бир қиз анкеламан деб бир узоқ сафарга кетин, аммо кейнимдан Гўрўгли ўлди, деган хабар юборин. Қани булар нишатадиканлар?

Ана шу орада ўзим кириб келин деб эрта ўрнинан туриб, бу ишдан Паризодни хабардор этиб, қирқ йигитни, Авазхонди майхонага йиғиб, бир сўз айта берди. Қани не деганакан:

Бир пари кўрдим тушимда,

Зулфлари чилтора мангзар.

Йўқотдим ақли—ҳушимни,

Юзлари анора мангзар.

Шахло кўзлар ҳаддан ошган

Ғамза бирла тўлиб—тошган,

Сочлари ера дўлошган,

Солланиши дора мангзар.

Жон олар қиймирса қошня,
 Нигоҳи эритар тошни,
 Оқизар кўзлардин ёшни,
 Дурмуши озора мангзар.

Усгинда мато парчаси,
 Дуру—жавоҳир барчаси,
 Зарафшон кўшқин дарчаси,
 Мисоли гулзора мангзар.

Қараши кимнидир излар,
 Сочлари тўпиқни гизлар,
 Ҳамроҳи сонсиз канизлар,
 Маскани бозора мангзар.

Юзи ой, кўзлари чўлпон.
 Гўрганлардин олар ўлпон.
 Гўрўғлининг ақли ҳайдон,
 Хизматида хора мангзар.

Ана Гўрўғлидан бу гапларни эшитиб, қирқ йигит-
 дини ақли шошиб, фикри қочиб, танина жон кириб
 кетаберди. Ана энди шунни мен олсам деб Сафар кў
 са лик этиб ўрнидан туриб, Гўрўғлига хушомадни беш
 нахсадан ура берди. Ана Гўрўғлида қизди мақташга
 мақтаб, ёлғонди яраштирғонияна, ичиндан кулиб, сафар
 тараддудини кўра берди. Ёв—яроғини олиб, Фиротди
 миниб, мен Дарбанд канориға кетдим, қиздинг макони
 шу томонларда деб солиғ берадилар, ана мен уни
 олиб қайтин, деб отга қамчи босиб, йилдиримдай бў
 либ кўздап ғойиб бўлди.

Ана қирқ йигит мувосо—мадороға кириб, қозонға
 қараған кучукдай бўлиб қиздан таъма этиб юравер
 синлар. Энди гапди Гўрўғлидан эшитинг, Гўрўғли шу
 егиниша эки кеча—кундуз отдан тушмай йўл юрди.
 Ана эртаси эрта билан боратирса, овчининг олдидан

қуён қочар дегандай бир толотўпднинг устидан чиқди. Қараса ўн отли, ўн пиёда билан урқо—ур, чопқо—чоп бўлиб ётир, Гўрўғли тўғри от қўйиб бормоқчи бўлди. Аммо ўйладики, бу (аҳволни билайин ким ҳақ, ким ноҳақ. Ким кимга зўрлиқ этвотир. Ана қараса Чамлибел канорасиндаги чўпонларди қизилбошлар келиб талавотир. Ана энди Гўрўғли қўлдинг оёсиндоғи қичқиди бир қондирай деб, бу қизил бошларди бир қиличдан ўтказин деб бу сўзларди айтиб ётир. Қани не деганакан:

Пойнинг оларсан, қизилбош,
 Саваш бўлар кундур бугун.
 Кўзингдан оқар қонли ёш
 Қалла кесар кундур бугун.
 Ғиротим тушгил майдона,
 Душманлар бўялсин қона,
 Сен бир ён, мен бир ёна,
 Бошни урар кундир бугун.
 Қизил бошли келди ёна,
 Тушибди пишдими жона,
 Қочирмасдан ҳеч қаёна,
 Бошни кесар кундир бугун.
 Чўпоннинг не бор гуноҳи,
 Оғзидан чиқадур оҳи,
 Қўлда қилич, ханжар тоҳи,
 Бошни кесар кундир бугун.
 Тоғларнинг бошинда қорлар,
 Алимда исфаҳон порлар,
 Жондан ўтди бу озорлар,
 Қалла кесар кундир бугун.
 Савашда якка ўзимма,
 Барина бергум тўзимман,
 Айтган сўзимни бўзимман,
 Лошни тахлар кундир бугун,

**Гүрүғли ур ҳавойингни,
Олғил душмандан пойингни,
Таранг торт эгри ёйингни,
Калла кесар кундир бугун.**

Ана Гүрүғли бу сўзларди сўйлаб бўғаннан көйини солотўдинг ичина урди ўзини, қон—қона, сув—сува кетди. Исфаҳон қиличини олиб, ёйива ўқди солиб, Гиротди жиловини—ёздириб, урмоға қаради душманларди, бир замон—соат ўтман баричини ер билан бир этиб ташлади. Аммо чўпонлар бу ғўч йигитди худо бизга нердап етирди деб тилак тилаб, дуо қила берди. Ана энди Гүрүғли отдан тушиб, чўпонлар билан смонлашди. Чўпонлар эки қўйди сўйиб, қозонга ташлаб юбордилар. Ана бу чўпонлар Ганжимдинг чўпонлари экан. Ана шулар Гүрүғлини таниб, сий—иззатди беш пахсадан қила бердилар. Ана энди Гүрүғлидинг фикридан кечдики, узоққа кетмасамда бўлар. Шу чўпонлардан бировини Чамлибелга юбориб, синаб кўрагерин деб кўпди кўрган, элли—олтмишга кирган, ўзи кўлиб турган бир чўпонға фикрини айтиб, тушунтириб Чамлибелга юборди. Ана чўпон таёғини олиб, халтасига нонди солиб, йўлди тортиб кетаверди. Ана Чамлибелга келиб, Гүрүғлининг дарвозасидан кириб, дарвозабонга қараб бу сўзларди айтаверди:

**Гүрүғлидан хабар сўрсанг,
Сўлди Гүрүғли, Гүрүғли.
Дарбанддадур бориб кўрсанг
Ўлди Гүрүғли, Гүрүғли.**

**Сарини қопламиш думон,
Ўлганига йўқдир гумон,
Ҳақ таоло берсин имон,
Ўлди Гүрүғли, Гүрүғли.**

Ииқилибдур кўкси яра,
Бағри эрур пора—пора,
Сизлар кўринг анга чора,
Ўлди Гўрўғли, Гўрўғли.

Не кўрмас йигитнинг боши,
Майдонда қолмасин лоши,
Тўқсондадир анинг ёши,
Сўлди Гўрўғли, Гўрўғли.

Бу чўпон оллоға қулдир,
Айтган насиҳатим шулдир,
Бир баланд гумбазни қурдир,
Ўлди Гўрўғли, Гўрўғли.

Ана чўпон бۇ гапларди айтиб бўлар, бўлмас,бу но-
хуш хабар Чамлибелга овоза бўлди. Хотин—халаж со
чини юлди, дўст қисинди, душман кулди, бун фақат
Наризод билди, элу халқдинг ранги сўлди. Ана йигит
лардинг ичинда ола—тасирди бўлавирди. Сафар кўса
бошчи бўлиб Вали дўник, Сейтак қирқма йигитлар-
динг ярмисини олиб бир ёққа чиқди. Авазхон, Хан
дон ботир, Эрҳасанлар бир тўп йигитлар билан бир
ёнқа ўврниб чиқди. Ана Сафар кўса майхонадаги
нарсаларди бўлишиб, кўч—кулонди кўтара берди. Ана
Авазхон бунга чидолмай Кўсанинг ёқосиндан тутвотир
эди, Оға Юнусдинг имо—ишорасини сезиб тиймай
юборди. Ана Сафар кўса, Вали дўник, Сейтак қирқма
бир иўпор йигитларди олиб, ёв—яроқ, қозон—товоқ,
капгир—ошпиноқ барижигини йиғнаб отларга миниб
кетиб боратир. Ана Кўса Вали дўникка бир нарсалард
шивирлаб айтвотир. Аммо дўник, ҳозир кета берик,

ана бориб бир макон тутиқ, Сўнг келиб қолган—қўт-
ган бари нарсаларди, хотин—халажди олиб кетармиз
деготир. Ана буларди кўриб, дўст бошга ташвиш туш
ганда билинар деб Оға Юнус пари йиғнолған халойиқ
ка, йигитларга қараб ана бир сўзларди айтвотир.

Кани не дегашекап:

Мард билинар қаро кунда,
Ғамли кунингни ёз айлар.
Дўстинг қалбинг яро кунда
Дарду ғамингни оз айлар.
Ёмон одам юрт бузадур,
Ғийбат сувинда сузадур,
Дўстники тўғри юзадур,
Умрингни сарафроз айлар.
Ориятсиз одамдан қоч.
Меҳрлига меҳрингни соч,
Бахил тўйса, бари бир оч,
Душманинг кўрса роз айлар.
Одобсизлар бетга чопар.
Диёнатли айбинг ёпар,
Ғийбатчилар кавлаб топар,
Ғанимлигини боз айлар.
Нокас дўстни пулга чақиб,
Фойданг тегса кулиб боқиб,
Охир бир кун жисминг ёқиб,
Ишинг тушганда ноз айлар.
Чага пишиб тош бўлганми,
Нодонлардан бош бўлганми,
Ғанимлар сирдош бўлганми,
Улсанг устингда соз айлар.
Шернинг ўлиги ҳам шердир,
Муханнаслар қаро ердир,
Паризоднинг сўзи бирдир,
Гўрўғлини ҳамроз айлар.

Ана оға Юнус паризод бу сўзларди айта берди. Авазхон ерга қараб қисинаверди. Хандон ботир ва Эрҳасанларнинг ҳаром туклари тикланиб чакманини тешиб ўтди. Аммо Кўсага бу нарсалар, панд—насиҳатлар чибин чаққанча бўлмади.

Тошга ёвин кор этмагандай Сейтак қирқма, Вали дўниклар—да бир нарсади олсам олганим яхши деб, кўзлари ўғринидай ўмча теравирди. Пес—песни қоронсида тонғонидай тинч—парохот кунларда бир—бири билан тўпаланиб юрган уч мохов ёмон кунда яқинлашиб ўзга жойларга йўл тута бердилар.

Аммо Гўрўғлининг ёнидан келган чўпон, ёғасини ушлаб, ҳайрон қолиб, таёғини олиб, халтасини, айнина солиб, бир эшакди миниб, қайдасан Гўрўғли деб жўнаб кетаверди.

Ана бу кетаверсин сўзди Паризоддан эшитинг. Оға Юнус Паризод Гўрўғли билан келишимли бўлганинан хеч қисинмади. Аммо сир ҳам бермади. Кўса кетса этамдан ори деб, Авазхон, Хандон ботир, Эрҳасанларнинг кўнглини кўтариб, ҳар кимга иш буюриб, дарвозаларди маҳкамлаб, элу юртни тиңчитиб, ёмон хабар яқини хабарди бошлаб келади деб, халойиқди умидвор этиб ўтира берди.

Ана энди чўпон эки кеча, эки кундуз йўл юриб, Гўрўғлининг олдиға келди. Келса Гўрўғли чўпон кийимини кийиб Гиротди бўш юбориб, таёқди қўлиға олиб, кўй бокиб ётир. Ана энди чўпоннинг келиб Гўрўғлиға бончидан ўтганларди сўйлаб тургани, қанакей не дегансқан:

Аё Гўрўғли мен келдим,
Айлама, нарво айлама,
Қирқ йигитинг сирин билдим,
Айлама, нарво айлама,

Кўса кетди элдин ошиб,
 Дўник ҳам анга чўлошиб,
 Сейтан қирқма бирга қочиб,
 Айлама, парво айлама.

Ога Юнус элингга бош,
 Сени истаб кўнгли оташ,
 Халойиғнинг кўзинда ёш,
 Айлама, парво айлама.

Чўпоннинг сўзлари ростдур,
 Пасткашлар ҳамиша пастдур.
 Марду йигитлар дастма дастдур,
 Айлама, парво айлама.

Ана Гўрўгли бу сўзларди эшитиб, бир қисинса, бир себинди, Унинг хавфи Авазхондан эди. Унинг иккиланмаганидан кўнгли таскин топди. Ана чўпонга раҳмат айтди. Ана энди кета берсам ҳам бўлар деб, от—яроғини шайлаб, йўл талорикини кўра берди. Ана Фиротдинг белига мишқиб, йилдиримдай суниб, Чамлибел қайдасан деб келаберди. Ана энди сўзди Сафар кўсадан эшитинг. Ана Кўса Гўрўғлидан қўтилсак қути эрибмизда деб йигитларга ўзини бош этиб, ана Чамлибелга ҳужум ясаймпиз, Авазхон билан Паризолди асир оламиз, эндиги Гўрўғли ўзим бўламан деб хосирди сода берди. Ана йигитларга қараб, кўкракди кериб, ўзини шердек сериб, бир сўз сўйлай берди:

Чамлибелда йўқди султон,
 Анинг Гўрўғлиси мен ман,
 Кўнглига келтирма гумон,
 Чамлибелда Гўрўғли мен ман.
 Душманларга киргин солган,
 Неча қалъаларни олган,
 Бу элларда якка қолган,
 Номдор Гўрўғли ўзимман.

Талотўп этиб ҳар ённи,
Дийдадин оқизиб қонни,
Асир олгум Авазхонни,
Шунқор Гўрўғли ўзимман.

Чамлибел қўлим остиндадир,
Паризодлар дастимдадир,
Ўз душманлар қасдимдадир,
Номдор Гўрўғли ўзимман.

Сафар маҳрам дерлар зотим,
Асли беклардан авлодим,
Остимда ўйнайдур отим,
Энди Гўрўғли ўзимман.

Ана Гўрўғли бўлсам бўлдим, деб юртда якка ўзим қолдим деб, йиғитларга бож—хирож ваъда этиб, Чамбилни қамал қилампиз, Паризодни асир оламиз деб, Сафар кўса бичиб—тўғиб лоф ура берди. Ана отларди бошини Чамлибелга қаратиб, сура бердилар. Ана буларда Чамлибелга яқинлашганда Гўрўғли—да дарвозадан кириб эди, аммо Ғирот бир кишнади, замин—замон бир бўлди. Ана бу сасди Сафар кўса—да эшитиб, оёғидан кнрган қалтиратма яғирнисини уч айланиб, миёсидан дуд бериб чигиб кетди. Гўрўғли тирилибми деб жони жаҳаннамга қараб кетаверди. Яна ўзини ўзинини ўзи кўтариб айтдики, аммо эгаси ўлсада, Ғиротнинг қайтиб келадиган одати бор, Гўрўғлисиз қайтиб келса келгандир деб, йиғитларга қараб, ана олиниг, олдирманг, олдингизга чиққанди қолдирманг, кўрққанингизди билдирманг деб қийриб солиб, Чамбилнинг дарвозасига қараб от қўйдилар. Ана очиқ тургон дарвозадан тўғри кириб кетдилар. Ғиротдан тиди тушиб турган Гўрўғлига Сафар кўсанинг кўзи тушиб қийқириб кнётирган одам жон таслим этажак хуроздай хириллаб қолди. Аммо айёр эмасми, борми

сан оғам Гүрүғли деб, оёғина ёпишиб йиливерди. Аммо мөн сенинг кетганингди билдирмай, Чамлибелдинг канорига чигиб, қўш тошлаб, кўч—кўлондй апкетиб, душман зотини бу ерларга доритмадим деб онт ичиб, ов ялай берди.

Ана Гүрүғли Кўсанинг шумлигини—да, элдан чиқиб кетганини—да билар эди. Аммо Чамлибелга хужум қилар деб ўйламаган эди. Ана Гүрүғлининг кўзлари косадай, мўйловлари холадай, туклари найзадай бўлиб, қиличди сувириб кўсадинг калласини зомчадай этиб узиб ташламоқчи бўлди. Аммо Авазхон отасининг қўлини тутди. Ёмон билан ёмон бўлиш номарднинг иши, деб Гүрүғли—да шаштидан қайтди. Аммо бу сафар Гүрүғли кимди ким эканини диққат билди.

Бели букирди гўр тузатмас деганларидай, Кўсага сут билан кирган одат жон билан чиқажагига ишонди. Аъа Сафар кўса, Вали дуник, Сейтак қирқма тавба қилиб ялина бердилар. Гүрүғли оқди—қарони кўп нўра бериб, кўзи пишган, кенг феълли, мард инсон эмасми, бу номардлардинг гуноҳини кечириб юбора берди.

Ана энди Гүрүғлининг оға Юнус паризодди, Авазхон, Хандон ботир, Эрҳасанларди ёнина олиб, кўнгли товдай кўларилиб панд—насиҳат бериб айтиб тургани:

**Нокас нонинг қадрин билмас,
Бир кун ташлаб қочар сени.
Бўрига иззатинг абас,
Охир тишлаб қочар сени.**

**Номардга тушмасин ишинг,
Гамда ўтар ёзу қишинг.
Охири синдирар тишинг,
Кўзинг ёшлаб қочар сени,**

Ёмон юракни яралар,
Оқ юзга чекар қоралар,
Юрак—бағрингни поралар,
Хоминг ошлаб қочар сени.

Гўрўғли айтур ал—омон,
Мунофиқлар ёвдин ёмон,
Иззатинг пасайган замон,
Чоҳга бошлаб қочар сени.

Гўрўғлининг оламдан Ўтиши

АНА бари нарсанинг ҳам охири бўлғониндай, Гўрўғлибек—да, даври даврон суриб, замон ўтиб, тиздан кучи, кўздан нури кетиб, қарриб қолди. Ана на йигитлари, на Аваз ули юз ёшдан ошмай қазоси етиб, барчиги қайтиш бўлдилар. Энди Гўрўғли, Оға Юнус пари билан Гулширин учави ёшни яшаб, ошини ошдаб, бир кунини кўриб юра бердилар. Ана Фиротди—да, тўғи қайрилиб, тишдан айрилиб, бели майрилиб, ўлмас ўтини еб юра берди. Ана кунлардан бир кун Гўрўғли атган кунларди эслаб, ёшлик гулистон, қаррилик зимистон эканина имон келтириб, ана бир сўзларди айта берди, ана не деди:

Қирқ йигитим билан бода ичдигим,
Сафоли кунларим, яна кел энди.
Нозик белли, гўзал қизлар қучдигим,
Вафоли кунларим, яна кел энди.

Қирқ йигита гулгун бода ичириб,
Юлдуз тоғларидан отим қочириб,
Тўққиз фил танидан ўқлар кечириб,
Савашган кунларим, яна кел энди.

Бир оллодан тилай нури имонни,
 Душманларга солдим кулли армонни,
 Шоҳлардан ундирган қизу жувонни,
 Қучдигим кунларим, яна кел энди.

Юлдуз тоғ бўйинда отим боқардим,
 Сайрон этиб, гоҳ ўстина чиқардим,
 Қушга лочин солиб добил қоқардим,
 Шодмонли кунларим, яна кел энди.

Қасди қор олибман Райҳон қазобдан,
 Авазни опкелдим Булдур қассобдан,
 Қирқ минг лашкар билан ёниб ғазабдан
 Довушғон кунларим, яна кел энди.

Гўрўғлибек қирқ йигитни ёд айла,
 Бу фоний дунёда атдинг, дод айла,
 Авазингни эслаб, руҳин шод айла,
 Давронли кунларим, яна кел энди.

Ана бу сўзларди эшитиб, Оға Юнус пари—да хафа бўлди. Шундай бўлсада, Гўрўғлига. кўнгил бериб, кайфини кўтариб, дунёнинг бевафолигини айтиб бир сўз сўйлиберди, қани не Деда:

Бу фоний дунёнинг беш кун даврони,
 Кўз очиб юмгунча ўтар, Гўрўғли.
 Қочолмайсан бир кун ажал нишони,
 Келиб тамоғингдан тутар, Гўрўғли.

Бу ёлғончи бозор очиқ айвондир,
 Қолган кетар бу бир бузуқ макондир,
 На хўжадир, на сайддир, на хондир.
 Бир кун барисини ютар, Гўрўғли.

Ажал эрур тирик жоннинг ҳамроҳи,
 Тингламас гадони, тингламас шоҳи,
 Неча гўзалларни, юзлари моҳи,
 Охир қучоғина олар, Гўрўғли.

Юнус айтар бу дунёга келгансан,
Елғончининг пучлигини билгансан,
Онадан туғилиб, шу кун ўлгансан,
Дунё бевафодир, ўтар, Гўрўғли.

Ана Гўрўғли Ога Юнус паридан бу сўзларди эшитиб,
сал- пал кўнгли кўтарилди. Ана яхши кунда йўлдо-
шим, ёмон кунда қўлдошим деб уни эркалаб, ўтган
даври давронлариди ёдлаб яна бир —эки овуз сўз айта
берди:

Қўноқ тушиб тириларнинг қавминда,
Ҳақ жон бериб, қиймилдашган кунларим
Тўққиз ой ётибман онам қорнинда,
Кўзим очиб, ерга тушган кунларим.

Биримда билмадим яхши—ёмонни,
Иккимда танидим ота—онамни,
Учимда бердилар тили—забонни,
Тўрт ёшимда тош отишган кунларим.

Беш ёшимда баҳра олдим ёз билан,
Олти ёшда қувалашдим фоз билан,
Етти ёшда ишим бўлмас қиз билан,
Саккизимда тишим тушган кунларим.

Тўққизимда бердим тангри саломи,
Ўн ёшда кўнглимда ҳақнинг каломи,
Ўн бирда кўтардим дават—қалами,
Ҳақнинг каломига тушган кунларим.

Ўн иккидан ўтдим, ўн уч ёшима,
Ўн тўртимда ҳасрат урди бошима,
Ўн бешимда қизлар кириб тушима,
Ўн олтимда қайнаб—жўшган кунларим.

Ингирмада сакраб—сакраб учардим..
Уттизда қиличдан қонлар сочардим,
Бод билан Исфахон ёйни чекардим,
Куч—қудратда ҳаддан ошган кунларим.

Қирқимда шер каби хорлаб энмишам,
Элимда фил каби кучга минмишам,
Олтмиш ёшда тавба—тақсир қилмишам,
Пайғамбар ёшина етган кунларим,

Умринг ўтди, бек Гўрўғли, қарридинг,
Хазон эсган бўстон каби эридинг,
Йигитлар ичида асрик нар эдинг,
Оғзимдан оқ кўпик сочган кунларим.

деб Гўрўғли сўзини томам этди. Ана кейин Гўрўғли дэми—тинчини олди. Ана бу ёшликларини эслаб, ором олди. Аммо кечаси Гўрўғли яна ёто билмади. Оға Юнус пари билан Гулширинни уйғотди. Кечаси би лан фикридан кечган воқеаларни уларга айтиб берди. Ана мен майхопам, қирқ йигитим, Авазхоним билан юрган ерлар билан хўшлашайин, Фиротимни бир кўрса тинг. Эл алдинда масхара бўлиб юргандан кўра мени юлдуз тоғина олиб бориб ташланг, ҳеч кимдинг кўзи тушмас ерда ўлиб кетайин, ўлигим одамларга мадрат бўлмасин, деб ҳангома қила берди. Аммо Оға Юнус пари айтдики, Гўрўғли биз сени бари сўзларингди ба-жарамиз, Лекин ўлгунча бирга бўламиз, сен хом ха-ёлга кетиб юрма, илким—илигим деган гап бор. Мен сени ташлаб ҳеч жойга кетмасман, деди. Ана эрта билан Гўрўғли ташқари чиғиб, Фирот билан хўшлашди. Фиротнинг фақат Фирот отигина қолганини кўриб, кўнг лина хўрлик келди. Ана шунда Гўрўғлибекдинг оти-на қараб, экимизда—да исқин йўқ, экавимизни—да бу дунёга керагимиз йўқ, не бир Фирот эдинг, не бир Гўрўғли эдим, деб бир сўзларди айта берди. Қани не деди:

**Қайқи қулоқ, жон Фиротим,
Тоғ—тошларга дўланардинг,
Елғиз боша иш тушганда,
Бедовлардан сайланардинг.**

Тириклик қолмабдур менда,
Бу кунга тушибсан сен—да,
Саваш бўлса, ёвуз кунда,
Чарх урибон айланардинг.

Икки ғаним олишганда,
Оч бўридай солишганда,
Қора қонга булашганда,
Дўниб—дўниб дўланардинг.

Душманларни барбод айлаб,
Оёқ остингда дод айлаб,
Беҳад эгангни шод айлаб,
Лочин бўлиб айланардинг.

Гўрўғли қурбон ёшинга,
Тожлар кийдирай бошинга,
Кўз тикиб дегра—дошинга,
Тўрт тарафга айланардинг.

Ана Гўрўғли бу сўзларни айтиб, Фиротди қучоқлаб йилий берди. Фирот ҳам кўзидан ёш тўка берди. Бу экавига қараб Оға Юнус пари билан Гулширин—да, ўзларини тутиб туролмай ҳўнг—ҳўнг йилов бошладилар. Ана энди Гўрўғли Оға Юнус пари билан Гулшириндан майхонам, майлис қурган, шароб ичган ерларимга олиб боринг, деб ўтинч этди. Гўрўғлини олиб бордилар. Гўрўғли ўтган кунларди эслади. Қулоғина саз—суҳбат саси эшитилгандай бўлди. Юраги ўпиқиб қалина созини олиб бир сўзларди айта берди:

Паризод бизнинг элларда,
Қизил гул очилди, балки.
Пиёла тўлиб, майлара,
Ол шароб ичилди, балки.

Мажлис қурилиб ҳар ёнда,
Қўй—қўзилар сўйилганда,
Тонглар отиб, соз берганда,
Қиз—жувон қучилди, балки.

Маст эрур шайдо булбуллар,
Сайрон этиб инча беллар,
Тоғларда қирмизи гуллар,
Ҳар ёна сочилди, балки.

Бўйларинга жоним фидо,
Бир фарзанддин қисди худо,
Бу ширин жон бўлмин адо,
Нафанлар бичилди, балки.

Ҳилола мангзар қошларинг,
Аждар мисоли сочларинг,
Гўрўғлибек, қирқ гўчларинг,
Бутоғдан кўчилди, балки.

Ана бу сўзларди айтгандан кейин яна Гўрўғлининг мазаси қочди. Уни суяб ташқари чиқардилар Ташқари да, сас—самар йўқ. Эгри туёғини туянинг тилиндай қилиб, Фирот сўмпайиб, йилаб турарди. Ана Гўрўғлибек, бундан хаёли паришон бўлиб, дунёнинг ишларидан норози бўлиб, яна бир сўзларди айта берди:

Талон солдинг бизнинг кента,
Қаҳбо фалак сен эмасми?
Ҳар бир инсон сенга банда,
Хунхор фалак сен эмасми?

Кезардим Фирот устинда,
Ей чекиб ганим қасдинда,
Қирқ йиғитим ер остинда,
Қўйган дунё сен эмасми?

Қани чаман, қани боғлар,
Учибдур ёнган чироғлар,
Юракка чиққисиз доғлар,
Солған дунё сен эмасми?

Ўтирдим баҳор, ёзимни,
Кўлда учирдим ғозимни,
Гўзал ўғлон Авазимни,
Олган дунё сен эмасми?

Хор бўлмиш бугун Фиротинг,
Тизангдин кетмиш қувватинг
Утди Гўрўғли навбатинг,
Ёлгон дунё сен эмасми?

Ана Гўрўғли бу сўзларди айтиб яна хафа бўла берганда кейин, Оға Юнус пари: ўлганнинг кейнидан ўл моқ йўқ, эй Гўрўғли, не Авазинг билан йигитларингди йўта берасан? Ахир худо сенга 120 ёш берган, шуни лиаб юрибсан; Авазинг билан йигитларинг 80 билан 90 га стмай бандаликни бажо қилдилар. Бу ахир тақдир эмасми? Қолган умрингни ғам чекмасдан тоат—пбодат билан ўтказсанг бўлмайдами, деб Гўрўғлига насиҳат бериб бир сўз айта берди:

Гўрўғлибек, тингла, насиҳатим бор,
Ёзилгани бошга келса найларсан?
Бугун армон чекиб, йиғлама бисёр,
Азалда қисматинг бўлса найларсан?

Қаддинг букулибдур мисли ёй каби,
Кўнглинг баланд тутма Язид шоҳ каби,
Охир нафасингда Басра шоҳ каби,
Шайтон имонингни олса найларсан?

Бу дунё кўзларим ёшини сөчди,
 Шаҳри Лут бир кеча осмонга учди,
 Бузуқлик кўп бўлди, давлати кўчди,
 Бошингга шундай иш тушса найларсан

Юнус деяр: қаддим бўлди дол менинг,
 Кўринмас кўзимга дунё—мол менинг,
 Эй, Гўрўғли, насихатим ол менинг,
 Юртингнинг давлати қочса найларсан?

Ана, Оға Юнус паризод бу сўзларди айтиб тамом қилди. Аммо Гўрўғлида ўзгариш бўлмади. Ана шу Юлдуз товина мани апариб ташланг, мен шу ёқда ўлаин, деб, зори—гирён қила берди. Ана бўлмади, Оға Юнус билан Гулширин Гўрўғлини олиб йўлга тушдилар. Ғирот—да улардинг изига тушди. Ана, кета бериб, Гўрўғли яна изига бир қаради. Қараса, иморатлари, маконлари, йиқилган гўрдай овзини очиб турарди. Ана, 40 йигит билан Аваздинг мозори чўм найиб турибди. Гўрўғлининг яна кўнгли бузулди. Май хонаси, 40 йигити билан Авазхон ўғлининг руҳи билан хушлашиб, яна бир сўзлардан айта берди. Қана кей, не деди?

Дилда қолмади армоним,
 Ишратхонам, хуш қол энди,
 Утибдур даври давроним,
 Мажлисхонам, хуш қол энди.

Қирқ турли таом еганлар,
 Зарбофдан тўнлар кийганлар,
 Охири ерга дўнганлар,
 Қирқ йигитим, хуш қол энди.

От минса тоғлардан опган,
 Душман билан қиличлашган,
 Отам, деб обрў талашган,
 Аваз ўғлим, хуш қол энди.

Ганим кўрса қайнаб—жўшган
Тўққиз тоғ устидан ошган,
Бирга ол шароб ичишган,
Хандон ботир, хуш қол энди.

Сафар маҳрам қайлардасан,
Чиқиб бўлмас чоҳлардасан,
Йигитнинг хони Эрҳасан,
Ботирларим, хуш қол энди.

Юлдуз тоғ этдим ирода,
Етмадим мақсад—мурода,
Тўққиз коса гулгун бода,
Ичган жойлар, хуш қол энди.

Гўрўғли дер: Чамлибеллар,
Хушқолинг сиз, улус—эллар,
Отхонада зарбоф жуллар,
Сарполарим, хуш қол энди.

Ана, Гўрўғли бу сўзларди айтиб бўлди. Оға Юнус лари билан Гулширин уни қўлтиқлаб, яна юра бердилар. Ана, сал юрмай Гўрўғли яна изига қараб, кўзларидан ёш тўка берди. Ана, шунда, паризод бунга чидаб билмасдан, унга ёлбориб, кўч ерлардан тимсоллар келтириб яна бир—эки овуз саз айта берди:

Термилиб боқишинг олди жонимни,
Эй Гўрўғли, йўлдош бўлдинг ёр билан.
Сўзларинг дийдамдин тўкар қонимни,
Бағринг тилма жафо билан, зор билан.

Кўнгил бир қуш, магар учса тутилмас,
Ёзилган қисматдан одам қутилмас,
Жон гавҳардир, ҳеч бозорда сотилмас,
Хонлар, беклар ола билмас зар билан.

Булбулнинг армони чаман, боғ бўлар,
 Мард йигитнинг кўнгли мудом чоғ бўлар,
 Муханнаслар кўнгли мудом доғ бўлар,
 Тулкиларни иши бўлмас шер билан.

Юнус айтар: юракларим доғлидур,
 Сенинг хизматингга белим боғлидур,
 Дунёда севганим сен—Гўрўғлидир,
 Ганимларни яксон этган ер билан.

Ана, шу сўзлардан сўнг ётган кўнгилиди тиклаб бўл-
 мас дегандай, Гўрўғлининг кўнгли кўтарилмади. Ана,
 товдинг бошина келдилар. Бир кавакди топиб, яшай
 бердилар. Шунда Гўрўғли яна зурриётсизлиги ёдина
 тушиб, қўлини созини олиб, бир сўз айта берди:

Ҳеч киши якка бўлмасин,
 Қадри билинмас хор бўлар.
 Йигит зурриётсиз бўлмасин,
 Дегра—дошина зор бўлар.

Ҳар йигит бўлса молдан танг,
 Анинг хотирин босар занг,
 Моли бор кияр ранг—баранг,
 Мол йигита даркор бўлар.

Дунё истаган дарбадар,
 Номард дунёга майл этар,
 Эр йигитда турмас кетар,
 Дунё—мол беқроқ бўлар.

Бефарзандлар ғамдин адо,
 Ўлса бўлур руҳи гадо,
 Суянгани қодир худо,
 Мулки мол тору мол бўлур.

Гўрўғли дер, бедов отлар,
 Ут деса дарёдан отлар,
 Савашда ман—ман йигитлар,
 Охир сўнгида хор бўлар.

Ана Гўрўғлибек, Оға Юнус паризод, Гулширин учави товдинг қавагинда бир амаллаб яшай бердилар. Эд—халқ, чўпон—чўлиқ бунн эпштиб, нон—сувдан қараб турдилар. Ана, кунлар ўта берди. Аммо, Гўрўғлининг дили ёзилмади. Ана, бир кунн пири тушига кирди, бу ночорларга жавоб бер, деди. Бундан кейин Гўрўғли баттар қайғуга тушди. Бир кунн тонгда бир оҳ чекди. Аммо Оға Юнусга булардинг бари аён эди, уйғонаб, Гўрўғлига қараб, кўнгил бериб, яна бир сўзлар айта берди: қани не деди экан:

Устимизда қодир олло эгадир,
Анинг учун ғам емагил, Гўрўғли,
Раҳм айласа бари қулга пано дир,
Анинг учун ғам емагил, Гўрўғли.

Тинмасдан оллоға зикр айлагил,
Охират умрингни фикр айлагил,
Бу кунингга юз минг шукр айлагил,
Анинг учун ғам емагил, Гўрўғли.

Қайғу чекмак билан бу дунё ўтмас,
Гўч йигит ғам чекиб, ўзни унутмас,
Ҳақ эъвоз этганни банда хор этмас,
Анинг учун ғам емагил, Гўрўғли.

Юнус айтар: эранларнинг бирисан,
Саваш чоғи йигитларнинг пирисан,
Бу дунёда ўликмассан, тириксан,
Анинг учун ғам емагил, Гўрўғли.

Ана, бу сўзлардан кейин Гўрўғли айтдики, эй, Паризодим, мен сени қийин кунларга қўйдим. Сен парилар алодидансан. Одамзод ўрда—қирда, учакда—кавакда кунини кўриб юра беради. Аммо сенга қийин. Ана, сен Гулширинни олиб, ўз маконингга уч, ҳарлаҳза мени тирноғингга кўриб, ўлсам, келиб кўмарсан. Аммо бу сўзди эшитиб, Паризоднинг қаҳри келиб, яна

бир сўз айтсанг, ман ўлимимга рози бўламан, аммо,
лекин сени ташлаб кетмайман, деди. Шунда Гўрўғли
бек унинг сўзларига қайтарғи бериб, бир сўзларини
айта берди.

Сўзимни тинглагил энди паризод,
Бор, гўзалим, манзилингга бор энди.
Чирогим ёқмоққа қолмади зурёд,
Хўш, Юнусим, манзилингга бор энди.

Якка қолсам пирим етар додима,
Ғариб бўлиб, куйма менинг ўтима,
Мен қойилман сенинг эътиқодинга,
Бор, Юнусим, манзилингга бор энди.

Ез келиб, қиш кун келмаса эрди,
Хазон уриб, боғим сўлмаса эрди,
Шум қисмат бошимга келмаса эрди.
Бор, Юнусим, манзилингга бор энди.

Гўрўғли дер:, эшит паризод сўзим,
Йиғтай—йиғлай қонга тўлибдир кўзим
То ўлгунча сендан розиман ўзим,
Бор, Юнусим, манзилингга бор энди.

Ана, Оға Юнус пари бу сўзларди эшитганнан кейин
хафа бўлиб, эй, Гўрўғли, қариганда миянг айнидими,
не бало бўлди, деб ана бир сўз девотир.

Шер юракли бек Гўрўғли,
Уларман, сендан айрилмам.
Қисматингни чек, Гўрўғли.
Уларман, сендан айрилмам.

Не кун ўтмади бу бошдан,
Сен азизсан кўзу қошдан,
Макон тутиб тоғу тошдан,
Уларман, сендан айрилмам.

Аҳду паймона тўлганда,
Хазон уриб гул сўлганда,
Умримиз охир бўлганда,
Уларман, сендан айрилмам.

Кетсам не бўлур иқболинг,
Не кечадур моҳи солинг,
Сен қуёшсан, мен ҳилолинг,
Уларман, сендан айрилмам.

Яхши кунда қайнаб—жўшиб,
Кездик, кулишиб, ўйнашиб,
Сенинг бирла қучоқлашиб.
Уларман, сендан айрилмам.

Мен кетсам чекарсан афғон,
Дегра—дошинг бари душман,
Юнус айтар: тоқлиқ ёмон,
Уларман, сендан айрилмам.

Ана, Гўрўғли бу сўзларни эшитса—да, Оға Юнус паридан сен энди кетабер, мен билан хор бўлиб юрма, ўз қавминга қўшил, ғоз—ғоз билан турна—турна билан учади, деб ўтинч эта берди. Ана, энди бўлмади, деб Оға Юнус пари билан Гулширин йилашиб, Гўрўғли билан хайрлаша бердилар. Ана, булар Қўҳи Қоф тоғина қараб йўл олдилар. Ана, буларни барп ёр—дўстлари, канизлари кутиб олдилар. Аммо, лекин сийлашув яхши бўлмади. Унинг юзина қараб чекина бердилар. Аммо Оға Юнус пари ойна олиб юзига боқса, унга қора чекилган эди. Ана, бу нишона пари халқда бевафолликни билдирар эди. Шунда Оға Юнус паризод этган иштина пушаймон этиб, бир сўз айта берди:

Бўлибдур пешонам қаро,
Кетурман бек Гўрўғлига.
Юролмам парилар аро,
Борурман бек Гўрўғлига.

Ишларимда хато бўлди,
Эътиқодлар адо бўлди,
Юракимда нидо бўлди,
Борурман бек Гўрўғлига.

Ани рақибларга ташлаб,
Бағрин тиглаб, кўзин ёшлаб,
Йўл тутгум бугундан бошлаб,
Кетурман бек Гўрўғлига.

Юнус дер: Қўҳи Қоф тоғим,
Хайр энди, Эрам боғим,
Канизларим сўлу соғим,
Кетурман бек Гўрўғлига.

Ана, Ога Юнус паризод хатони тўғриламоқ савоб,
айбиини билмаганини бағри кабоб деб, Гулширинди—да,
олиб, бек Гўрўғли қайдасан, деб Чамбилбелдинг Юл
дуз тоғиша қараб йўл ола берди. Ана, тўрт тарафга
қараб ўтирғон ғариб Гўрўғлига нишона бўлди. Ана,
шунда Гўрўғли ишодланиб, бирдан эки яхши экан
деб, тилло созини олиб намо бошлаб юбара берди:

Тааммул айлабон хабар сўрайин,
Эй моҳи тобоним, яна келдингми?
Севгилим, отинга қурбон бўлайин,
Жаннати ризвоним, яна келдингми?

Мен сенга жонимни этайин пора,
Сен яна келдингми мен интизора?
Қўйнинг ичи мангзар гўё баҳора,
Қаҳри зимистоним, яна келдингми?

Менинг учун йиғлаб, жони жафоли,
Юзлари ҳилоли, гули зеболи,
Бондан боша садоқатли—вафоли,
Дардима дармоним, яна келдингми?

Ошиқлар ноласи яна меърожи,
Ошиқлик шириндир, айрилиқ ожи,
Кўзимнинг нурисан, бошимнинг тожи,
Давлатли давроним, яна келдингми?

Шуълангиз тўхтатар тўлишган оyi,
Ёнинда Гулширин—малаклар моҳи,
Не сабаб танладинг яна бу жойи,
Кўзлари мастоним, яна келдингми?

Гўрўглибек ёр йўлига бош қўйиб
Қайси ошиқ ўтди дийдорга тўйиб,
Сен нега йиғлайсан сочларинг ёйиб,
Зулфи зарафшоним, яна келдингми?

Ана, бу сўзларди эшитганинан кейин Оға Юнус пари қайтиб келганим яхши бўлган экан деб, Гўрўглига қараб, аҳду паймондан, жабру--жафодан тимсол келтириб, бир сўз айта берди. Қани не деди:

Гўрўгли йўлингда қурбон,
Бўлмагунча кетарманми?
Сенинг бирла давру даврон,
Сурмагунча кетарманми?

Сенинг учун армон чекиб,
Кўзимдин қонли ёш тўкиб,
Олдингда жанозам ўқиб,
Улмагунча кетарманми?

Бек Гүрүғли, гуноҳим кеч,
Энди таплаб кетмам ҳеч,
Душманлар бўйнимга қилич,
Солмагунча кетарманми?

Сенсиз менда фароғат йўқ,
Кўрмасам дилда роҳат йўқ,
Оч бўлсанг оч, тўқ бўлсанг тўқ,
Юрмагунча кетарманми?

Меҳру вафо ошсин ҳаддан,
Рақиблар ўлсин ҳасаддан,
Бир кун келиб, жон жасаддан
Чиқмагунча кетарманми?

Юнус дер: элинга тушиб,
Гоҳ йиғлашиб, гоҳ кулишиб,
Сенинг билан кучоқлашиб,
Ўлмагунча кетарманми?

Ана, Оға Юнус пари бу сўзларди сўйлагандан кейин, Гүрүғлибек айтдики: эй паризод: қани сен аввало кетиб, энди нечун қайтиб келдинг, деди. Унда Паризод келгани сабабини бир—бир баён айлаб, бир сўз айта берди. Қани не деди:

Манзил жойим Қоф тоғина чиққанда,
Ғариб бошим бир бегона кўринди,
Изларимга лаҳза—лаҳза боққанда,
Кўз ёшларим дона—дона кўринди.

Оҳлар чекиб, чор атрофни кўзладим,
Қанислара дарди—сирим сўзладим,
Якка қолган оҳу бўлиб бўзладим,
Юрак бағрим пора—пора кўринди.

Гулширинни дийдорини кўрдилар,
Биз борганда ғайри қараб турдилар,
«Кетгил» дейиб бизга изо бердилар,
Аларга оқ юзим қора кўринди.

Юнус айтур; қолдим ҳижрона доға,
Боди хазон урди бизнинг чорбоға,
Ойна олиб кўрдим юзим баногоҳ,
Кўзларимга бенишона кўринди.

Ана, энди Гўрўғли Оға Юнус парининг сўзларига ёш
боладай қувониб, унинг вафодорлигидан хушвақт бў
либ, бошдошим, меҳрибоним деб бир сўзлар айта берди:

Бир замон сайр этгил Эрам боғинда,
Хуснинг гулга мангзар, бенуқсон парим
Парилар сайлгоҳи ул Қоф тоғинда,
Булбулман гулинга меҳрибон парим.

Баҳор бўлиб, баҳри уммон жўшганда,
Кўнглим қалқар Юлдуз тоғдан ошганда
Парилар жам бўлиб рақсга тушганда,
Ҳеч бири тенг келмас Юнус жон парим

Ғамли бошим мудом армонинг чекар,
Мени қийнаб кўздин ёшларим тўкар,
Лабларинг бол эрур, дудоғинг шаккар,
Гўзаллар ичинда сен султон парим.

Елғончи дунёнинг анвари, моҳи,
Оламини кўйдирар Гўрўғли оҳи,
Кўҳи Қофда қирқ минг қизнинг подшоҳи
Ҳар сўзиндан келар бол, ишон, парим.

Ана, бу сўзлардан кейин Гүрүғли билан Оға Юнус нари ёш вақтларидагидай бир—бири билан кучоқлашиб, чақчақлашиб; бир—бирларини қараб суҳбат қуриб ўтирдилар. Аммо шунда Гүрүғли айтдики: эй Паризод сени пешонангдин бир ўпай кейин ойнага қарарсан, деб унинг пешонасидан ўпди. Ана, Оға Юнус нари ойна олиб қараса, ҳар юзинда бир, манг-дайинда бир—уч дона кишиишдай хол пайдо бўлди. Ана, Гүрүғли айтдики, эй бошдошим, яхши—ёмон кунда йўлдошим, ана, энди ўз юртинга кета бер, ҳеч юзинг қораймас, шу билар қизиб, ўзингни бөхузур сезсанг, шу менинг ўлганим бўлади, тезда келиб, мени кўмиб, ош—нон қилиб, маракамди ўтказарсан, деди. Ана, энди экави розиланиб, Паризод билан Гулширин Кўхи Қоф тоғига қараб кетдилар. Бориб, эли—қуни билан кўришиб, Оға Юнус нари ўз тахтига минди. Ана, Гүрүғли—да ўзининг хотириши жамлаб, ол энди ўлсам армоним йўқ, деб ёта берди.

Ана энди, Кўна душман кўкрамай турмас, деб сўзди Хунқор подшодан эшитинг. Подшо бир кунни саркарда ларини йиғиб айтдики, ҳўв эшак ўғриси Гүрүғли яқка мараздай бўлиб, товдинг қавагинда бир ўзи қолибди. Ана, энди бориб уни тирилай олиб келинг. Аввалда унинг уруш хунарларини ўрганиб, кейин бир азоблаб ўлдирсак, мен ҳам армонсиз нетар эдим, деди. Ана, етти саркарда етти минг лашкар билан Юл дуз товдинг бошинга келди. Қарасалар, Гүрүғли бағдошди икки пахсадан олиб қуриб, созини қўлини олиб, ҳеч нарса бўлмагандай салобат билан ўтирибди. Ана етти лашкардинг—да унинг ёнига боришга юраги бўлмай, қичқира бердилар:—Эй қарри жолотой, биз бориб ўлдирмасдан, ўзинг бери келабер! Шунда Гүрүғли эски душманларини кўриб, ана энди қарриганда яна бир қўлдинг қичқирини кеткизадиган бўлдиқ ўхшай

ди, деб ҳеч нарсага парво қилмасдан, бу лак—лак аскарни назарига олмасдан, қўлина созини олиб бир помаларди айта берди:

**Ҳовой солманг қизилбошлар,
Қонингиз ичарман яна.
Карки қулоқ бедов отлар,
Миниб савашарман яна.**

**Лолазор бўлиб ёзина,
Қировлар тушса қузина,
Инонгил айтган сўзима,
Қирғин солишарман яна.**

**Ҳақдан тилаб муродими,
Эгарлаб бедов отими,
Олиб қизу хотинингни,
Бағримга қучарман яна.**

**Тоғларнинг бошинда думон,
Мен яккаман, сизлар туман,
Енгишимга йўқдир гумон,
Шердай олишарман яна.**

**Чекарман сирли ёйимни,
Сиздан оларман пойимни,
Бир кўринг ҳойда—ҳўйимни,
Лочиндай кўчарман яна.**

**Гўрўғлининг эшит сўзини,
Вайрон этгум доғу—дузинг,
Қаро бўлдуз икки юзинг,
Бургутдай учарман яна.**

Ана, бу сўздан кейин саркардаларни яна ваҳм босди. Ана, энди бу Гўрўғлини тирик тутиб бўлмас, агар қайтиб кетсак, бизни Хунҳор шоҳ бу юртда қўймас, ҳеч бўлмаса бошини кесиб кетайлик, деб маслаҳат

села бердилар. Ана, Гүрүғлининг теварагини олиб, қисиб кела бошладилар. Шунда Гүрүғли ана, ёвларга ховвой—сиёсат этиб бир сўз айта берди:

**Танҳо чиқиб Чамлибелни даштина,
Чарҳ уриб майдонда юардим, беклар.
Олтин эгар солиб, Ғирот устина,
Сакратиб тўйларда сурардим беклар.**

**Аваз билан кириб майдон мастина,
Дуйма қиличимни олиб дастима,
Йилдиримдай юз минг ғаним устина,
От солиб ўзимни урардим, беклар.**

**Душман билан мудом савашмақ ишим,
Қирқ чилтанлар шери дарға йўлдошим,
Ун минг—юз мингига бир ёлғиз бошим
Шердай қарши олиб турардим, беклар.**

**Мард Гүрүғли сурди неча давронни,
Юракда қолмади зарра армони,
Ёв—яроғин тутди умр карвони,
Бургут бўлиб овга борардим, беклар.**

Ана, бу сўзларди эшитиб, қизил бошлар масхара этиб кулишдилар. Ана., сен ўзинг ҳовир ўласан, яна нома айтиб нетасан, деб, бўлиб ўта бердирар. Шунда Гүрүғли бу дунёда ўлмаган, даври даврони ўтмаган, ажал пешини тутмаган банда борми, деб, қўли на тилло созини олиб, бу қалтамон одамхўрларга умрим охирида тушумаслар—да, бир насихат айтиб кетай деб, бир сўзлар айта берди. Қани не девотир:

**Эй ғанимлар, бу дунёда,
Улмай умр сурган борми?
Мундин кетиб боқий юрта,
Яна қайтиб келган борми?**

Бу дунё дашти фироқдир,
Ярми қора, ярми оқдир,
Манзил икки, йўл йироқдир,
Унинг фикрин қилган борми?

Бу дунё кимни шод этди,
Қариндошларни ёт этди.
Барча алиinnan дод этди,
Мундин рози бўлган борми?

Унутиб рўзи маҳшарни,
Қилиб ҳаром—ҳаришларни,
Емай йиғиб симу зарни,
Бирга олиб кетган борми?

Айёрга омад ёр бўлар,
Донолар умри хор бўлар,
Емак—ичмакка зор бўлар,
Уни иззат этган борми?

Мардлар аҳдига маҳкамдур,
Нокас шайтонга ҳакамдур,
Минг янгасанг бири камдур,
Охирига етган борми?

Гўрўғлибек гўчдир ўзи,
Қародир номарднинг юзи,
Ҳақиқатдир марднинг сўзи,
Бу сўзимда ёлғон борми?

Ана қизилбошларга бу сўзларнинг тийина етиш қай да? Яна найза, қалқонларди шақирдатиб, қўйга дори гон бурндай яқинлаша бердилар. Аммо Гўрўғли яна ҳам ўрнашиб ўтириб, қўлинан созини қўймасдан, яна вома айтмоқ билач бўла берди. Ана, кўрайлик, яна не девэтир:

Юлдуз тоғ устина думон келганда,
 Маст бўлиб ҳарёна жўшдигим бордур,
 Ғиротим осмонга сакраб учганда,
 Майдонда душманга дучдигим бордур.

Ол—яшил безакли, гулгун миноли,
 Зумраддан ойнаси, тилло шонали,
 Ўн бармоғи бўғим—бўғим хиноли,
 Қизларни келтириб қучдигим бордур.

Уч юз олтмиш икки асрак нарини,
 Дуйма қилич билан кесиб арини,
 Мингдан—мингдан асир олий барини,
 Чамлибелга қараб учдигим бордур.

Энди эшит Гўрўғлининг сўзини,
 От солибон кездим тоғи—тузини,
 Хунхоршоҳнинг келинлари, қизини
 Келтириб, май сузиб ичдигим бордур.

Ана, бу сўзларди айтиб—айтмай қизилбошлар кавакнинг алдига кела бердилар. Ана, Гўрўғли бир наъра тортиб, дуйма қиличини яланғочлаб, тушди урушга, мослиқ—мослиқа қоқилишди. Аммо бир вақт душманлар қараса, Гўрўғлини бир ёқли қилгудай ёғдой қам. Ана, уч марта Гўрўғлига яқинлашиб, уч марта қочиб қутилдилар. Ана охири бўлмади. Саркардалар маслаҳатлашиб айтдиларки, аммо бу эшак ўғрисини милтиқдан отиб ўлдирмаса, бошқа чора йўқ, деб пилтали милтиқди ўқлайбердилар. Ана, эки уч милтиқди бир ўтлаб, Гўрўғлига қараб потирдотиб қўйиб юбора бердилар. Ана, Гўрўғлининг раъзи андоми галвирдай тешилди. Шунда Гўрўғли жон талвасасида дод, Ғиротим, деб сир наъра чекди. Ғирот ер—осмонни титратиб бир кишаб, унинг ёнига келди. Аммо ганимларди биравини тишлаб у ёққа, биравини тишлаб бу ёққа ота берди:

Ана, қизилбошлар Ғиротга—да пилтали милтиқдан

Ўқ отиб, уни—да ўлдирдилар, Фирот ер—осмонни лар—зага солиб, бир кишнаб Гўрўғлининг устинда жон берди. Ана, бу сасди эшитиб Чамлибелнинг эл—улуси қурол—яроғ олиб Юлдуз товга от қўйдилар. Ўла—ўла сийрак қолпан қизилбошлар буларди кўриб қочмоқ билан бўла бердилар. Ана, одамлар Гўрўғли билан Фирогни бир четга чиқариб, Юлдуз тов устида лаҳад қазиниш билан бўла бердилар.

Ана, шу вақтда Оға Юнус пари ўзининг кўнглида беҳузурлик сездн, юзлари қичиша берди. Ол энди Гўрўғлига бир гап бўлди деп 40 канизи билан Чамлибелга йўл ола берди. Келиб мотам тутган эл—улусдинг устидан чиқди. Ана, сочларини ёзиб, бағри бирён—кўнглин гирён бўлиб, мотам либосларини кийиб, жанозани ўқитиб, пок—покизалаб, бир айтмчиликларди айтиб йили берди:

**Безурёдни ажал йиқса,
Икки кўзи гирён боқар.
Жасадиннан жони чиқса,
Руҳи гадо ҳар ён боқар.**

**Тўкилар—сочилар бари,
Унут бўлар номус—ори,
Эгасиз қолиб мозори,
Тўрт тарафга ҳайрон боқар.**

**Горат эрур маскан—жойи,
Тутилмас маърака шайи,
Йиқилиб қасри саройи,
Чор атрофга вайрон боқар.**

**Юнус айтадур: ал—омон,
Гўрўғлига берсин имон,
Кўз ёшларим баҳри уммон,
Селдай оқар, селдай оқар.....**

«ГҮРҮҒЛИ» ЭПОСИННИНГ НАШРИ ҲАҚИДА СЎЗ

Хоразм «Гүрүғли» эпоси бошқа халқлар орасида шу номда тарқалган туркум дostonларидан ўзининг оригиналлиги, шoхoбчaларининг ва шeърний нaрчaларининг мўллиги ва бошқa қaтoр хусусиятлaри билaн ажрaлиб турaди.

«Гүрүғли»нинг Хоразмда куйлanaдигaн дostonлaри тeнeтик жиҳaтдaн туркмaн, oзaрбaйжoн вa турк вeрсиялaригa кўпрoқ яқин кeлaди. Ўзбекистoннинг Хоразмдaн бошқa жoйлaридa куйлaнувчи «Гүрүғли» дostonлaри биз юқoридa тилгa олгaн вeрсиялaрдaн жиддий фaрқлaргa эгa бўлиб, ўзининг кaттa ҳажмгa эгaлиги, oбрaзлaр гaлeрeясининг кeнглиги, шoхoбчaларининг 40 дaн oшини билaн фaрқлaнaди.

Ўз нaвбaтидa шунинг ҳaм тaъкидлaш жoизки, Хoрaзм «Гүрүғли»си ўзининг ижрo услуби вa мусиқa куйлaри билaн ҳaм aлoҳидaлик хусусиятигa эгa.

Хоразм «Гүрүғли» эпоси шу вaқтгaчa 10—12 дostonдaн иборaт дeб кeлинaр эди. Ҳoзирдa эсa унинг 26 шoхoбчaси тoпилди. Шунлaрдaн 16 тaснининг мaтнi, 2 тaснининг тaсмa ёзуви қўлимиздa мaвжуд. Мaзкур нaшрдa 16 тa дostonни киритдик.

Мaълумки, шу пaйтгaчa ушбу туркумининг фaқaт «Бoзиргoн» вa «Aвaзхoн» шoхoбчaларигинa нaшр қилингaн эди. Биринчи мaртa унинг тўлa нaшрини тaйёрлaгaнимиздa бaҳшиларининг тил вa ижрo услубини тўлa сaқлaш, бу aнъaнани ҳoзирги вa кeлгуси бaҳшиларгa айнaн eткaзиш учун дostonлaр қaйси бaҳшидaн қaндaй ёзиб oлингaн бўлсa ўзгaришсиз ҳoлдa бoсилmoқдa. Бу принцип aсoрнин тилшунoслик вa фoльклoр-

инунослик жиҳатидан ўрганувчи тадқиқотчилар учун ҳам кенг имконият туғдиради.

Қолаверса, достон матнини адабий тилга айлантириш унинг ижро услуби ва стилистикасига жиддий таъсир этади, ҳамда унинг бадииятига ҳам путур етказади. Бироқ, келгусида бу достонларни ана шу жиҳатларига аҳамият берган ҳолда, ўзбек адабий тилига авайлаган тарзда ўтказиб, бутун республикамиз миқёсида оммалаштириш режамиз ҳам йўқ эмас.

Достонлар турли даврларда турли бахшлардан ёзиб олинган бўлиб, уларнинг тил хусусиятлари бир-биридан жиддий фарқ қилади.

Ўз навбатида бахшларнинг ижро услуби ҳам бир-биридан мутлақо ажралиб туради. Бу ҳолат Хоразм достончилигининг икки муस्ताқил анъана асосида давром этиб келаятганлигини тасдиқлайди.

Ушбу тўпلامга киритилган достонлардан фақат «Аваз хон» достони марҳум фольклоршунос Ж. Қобулниёзов ёзиб олиб, нашр қилдирган матн асосида берилди. Қолган достонларнинг барчасини Хивалик Бола бахши --Қўрбонназар Абдуллаев, элликқалъалик Абдулла Бахши Бобожонов, манғитлик Турсун бахши Жуманиёзов, гурланлик Жўмабой бахши Худойбергановлардан профессор С.Рўзимбоев турли даврларда магнит тасмаларига ёзиб олган. Достонларнинг асл матнлари унинг шахсий архивида сақланади.

Айрим достонларнинг, масалаи, «Хирмондали»нинг тўрт, «Бозиргон»нинг тўрт, «Қирқ минглар»нинг уч, «Аваз уйланган»нинг икки варианты мавжуд. Аммо, биз бу нусxada уларнинг орасидан энг мукаммалини танладик. Келгусида уларни барча вариантлари билан биргаликда нашр этишни ҳам мўлжаллаганмиз.

Бу тўпламларда дostonларнинг фақат оғзаки вари антлари берилди, «Хирмондали», «Бозиргон», «Аваз-хон» дostonларининг тошбосма ва қўлёзма нусхалари ҳам мавжуд бўлиб, уларни бу нашрга киритмадик.

Дostonлардаги айрим исмлар, топонимик номлар ҳам бахшилар томонидан, турлича тарзда айтилади. Масалан, Гўрўғли—Кўрўғли, Чандибел—Чамлибел кaбилар. Ушбу ҳолат ҳам **нашр** жараёнида ҳар бир бахшининг ижросига мос **равшда** ўзгаришсиз ҳолда берилди. Шу нарсани таъкидлаш керакки, ушбу нашр даги матнларда ҳам айрим қусурлар йўқ эмас. Нашрга тaйёрлашдаги айрим жараёнларда **техник** хатолар кeтaши табиийдир. Шу боисдан китобхонлар бундай ҳолатлардан бизни маъзур тутсинлар.

Бинобарин, Хоразм «Гўрўғли»сининг ўн олти дostonдан иборат биринчи нашрининг китобхонлар томоғидан мамнуният билан кутиб олганига ишончимиз кoмил.

**САФАРБОЙ РҮЗИМБОЕВ, ХУРРАМ РҮЗИМБОЕВ,
ГАВҲАР ЭШЖОНОВА.**

ХОРАЗМ ДОСТОНЧИЛИК АНЪАНАЛАРИНИНГ АСОСИЙ ҚУРИНИШЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Қадимий анъаналарга эга бўлган ўзбек эпосининг салмоқли қисмини Хоразм дostonчилиги тaшкил этади ва ўзига хос бир қатор қирралари билан ажратиб туради. Воҳадаги дostonчилик анъаналарининг алоҳида хусусиятларга эга эканлиги бу ердаги аҳолининг тарихий—этногенетик шаклланиши жараёни билан боғ

лиқдир. Негаки, воҳадаги этнофольклористик жараён ниҳоятда мураккаб характерда кетган. Ижтимоий-иқтисодий, сийосий ва маданий шарт-шароитлар халқ эъосида муайян даражада узининг бадийи ифодасини топганлиги сабабли, уни ушбу ҳудудда яшаган халқнинг тарихий—этнографик жараенидан ажратиб текшириш мумкин эмас.

Маълумки, Хоразм ҳудудида қадим замонлардан бери жуда кўп уруғ—қабилалар, халқлар яшаган. Турли ижтимоий-иқтисодий шарт—шароитлар натижасида воҳадан қўлаб қабилалар бошқа ҳудудларга кўчиб кетган ёки жуда кўп уруғ—қабилалар бошқа ҳудудлардан кўчиб келиб, урнашиб қолган. Хоразм аҳолиси ҳақида гапирар экан, рус сайёҳи Николай Муравьев «Сартлар бу ўлканинг қадимий истиқомат қилувчиларидир» (1), деб ёзади. Сартлар қадимий Хоразм цивилизациясининг юксак маданиятини ўзида ташинган, воҳадаги эроний тилли аҳолининг қадимги авлодларидан иборат бўлиб, С. П. Толстовнинг таъкидлашича, уларнинг тили «Суғд тилига қариндош бўлиб, ҳозирги осетин тилига жуда яқин» эди. Тарихий манбаларнинг маълумотига қараганда, бу тил XVI аср ўрталаригача сақланиб келган.

Эрон тилли абориген аҳолининг туркий халқлар билан аралашуви эрамининг бошларига тўғри келса—да, уларнинг ерли аҳоли билан фаол муносабатга кىруви X—XI асрларига тўғри келади. Уша пайтларда воҳага асосан ўғузлар келиб ўрнаша бошлаган. Ҳозирда бу аҳоли авлодлари асосан воҳанинг жанубий томонида истиқомат қилинади. Воҳанинг шимолий қисмида туркий халқларнинг қипчоқ группасига мансуб аҳоли ўрнашган бўлиб, улар бу ерга XVI аср бошида кўчиб келиб ўрнашганлар.

Бинобарин, Хоразм воҳасининг сиёсий, иқтисодий ва маданий—адабий ҳаёти қадимдан бошлаб, ғарбий ўтуз қабилалари, хусусан, туркман, озарбайжон ва турк халқлари билан боғлиқ ҳолда ривожланиб келган. Бундан ташқари, Хоразм то октябр инқилобига ча алоҳида давлат тузумига эга бўлган. Айни пайтда бу ерда қадимдан бошланган ўтроқ ҳаёт маданиятининг юксалишига, ёзма адабиётнинг ривожланишига ва профессионал санъатнинг ривожланишига таъсир этган. Бу ва бошқа қатор омиллар воҳадаги тарқалган эллик асарларнинг Ўзбекистоннинг бошқа регионларидаги дostonлардан муайян фарқларга эга бўлишга олиб келади. Бу фарқлар уларнинг нафақат мазмунида, балки композицион қурилиши, бadiий услуби, образ яратиш усулларида ҳам намоён бўлади. Булар асосан қуйидагилардир.

1. Энг аввало, Хоразм дostonларидаги шеърий парчалар ички бўғиз товуши билан эмас, ташқари товушида куйланади.

2. Бу региондаги дostonлар айрим томонлари билан ёзма адабиётга анча яқин бўлиб, ҳажм жиҳатидан кичик ва уларнинг мазмуни муайян мунтазамликка эга.

3. Мусиқавийлик ва шеърий матнларнинг қатъий қонун—қоидаларга асосланиши ва уларнинг махсус куйларини мукамал билувчи бахши ансамбли томонидан ижро этилиши региондаги дostonчиликнинг яна бир хусусиятини ташкил этади.

4. Хоразм дostonларида қаҳрамонларнинг ҳис—туйғулари, ички кечималари асосан шеърий парчалар сўқали, уларнинг ҳатти—ҳаракатлари, юриш—туриш

ри, теварак—атрофдаги воқеалар насрий тарзда ифо-
ла этилади.

5. Воҳадаги тарқалган достонларнинг образларида ҳам алоҳидаликлар мавжуд. Эртактар мазмуни асосига қурилган «Шаҳриёр», «Хурлиқо ва Ҳамро» каби достонларни мустасно қилганда, бу жойдаги достонларнинг образлари маълум даражада ҳаётийлашганлиги билан ажралиб туради. Уларнинг фаолияти иложи борича далилланиб, асосланиб борилади. Бинобарин, образлар фаолиятини далиллаш, уни ҳаётий далиллариغا яқинроқ қиёфада тасвишлаш Хоразм достонларидаги образ яратилишининг ўзига хос хусусиятлари дандир.

6. Достонларни бошлаш ва тугаллашда ҳам муайян ўзига хосликлар мавжуд. Хоразмлик бахшилар достон бошлаш олдидан мақомларнинг чертим йўлларидан Ёнр—икки куй ижро этишади. Еки Машраб, Махтумқули каби шоирларнинг дидактик характердаги шеърларини куйлашади. Достон тугагач, шўх, ўйноқи куй салланади ва рақс бошланади.

Хоразм достонларининг халқ орасида тарғиб қилиниши асосан икки турли йўл билан амалга оширилган:

а) бахшилар ва достончи—ансамбллик халфалар репертуари орқали оғзаки тарзда:

б) яқка халфалар ва қиссахонлар репертуари орқали микробий матн ўқиб ёки ёдаки эшиттириш тарзида.

Бахшилар репертуари ҳақида гапирганда шу нарса-ни назардан қочирмаслик лозимки, достон куйлаш услуби, бахшиларнинг устозлик—шогирдлик анъана-

лари, уларнинг эдик репертуари воҳанинг ўзбеклар яшайдиган барча ҳудудида ҳам бир хил хусусиятга эга эмас. Улар қуйланиш услуби, ижрочилари, репертуар ҳамда ишлатиладиган мусиқа асбобларининг турлари билан ўзаро фарқ қилади. Шу сабабли бу ердаги дostonчиликни иккита анъана асосида ўрганишнинг тўғри келади.

1. ЖАНУБИЙ ХОРАЗМ ДОСТОНЧИЛИГИ АНЪАНАЛАРИ,

Унинг марказини шартли равишда Хива шаҳри деб белгилаш лозим. Бу ҳудудда асосан қадимги сарт деб юртилувчи, ўзбек тилининг ўғуз лаҳжасида сузлашувчи аҳоли яшайди. Мазкур анъанага хос бўлган асосий хусусиятлар қуйидагича:

а) бахши гармон ва дутор жўрлигида куйлайди. Унинг ёнида албатта, бўламончи ва ғижжакчи бўлиши шарт. Кейинги даврларда дутор ўрнига тор—рубобни қўллаш ва ансамблга доирачини қўшиш ҳоллари содир бўлган;

б) бу жойлардаги бахшилар репертуарида «Гүрүгли» ва «Ошиқ» туркумига кирувчи дostonлар кўпроқ тарқалган бўлиб, улардан кўпчилигининг илдизи қўлёзма дostonларига бориб тақалади. Шу сабабли бу асарларнинг ҳажми ҳам ихчам, узоғи билан 2—2,5 соатга бўлжаллашган. Сўнгги даврларда яшаган энг машҳур бахшилар—Бола бахши—Қурбонназар Абдуллаев, Қодир созчи Каримов, Маҳмуд Юсупов ва бошқалардир.

2. ШИМОЛИЙ ХОРАЗМ ДОСТОНЧИЛИГИ АНЪАНАЛАРИ

Бу ҳудудда асосан ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжаси да сўзлашувчи аҳоли истиқомат қилади. Унинг марказини шартли равишда Манғит шаҳри деб белгилаш лозим. Бу ҳудуддаги достончилик анъаналарига хос бўлган хусусиятлар тубандагилардир:

а) бахши дутор жўрлигида куйлайди, унинг ёнида буламончи ва ғижжакчи бўлади. Ансамблда доирачи штирок қилмайди.

б) бу жойлардаги бахшилар куйлайдиган достонларнинг айримлари Жанубий Хоразмдаги бахшилар репертуарида учрамайди. Худди шу достонлар ҳажми жиҳатидан ҳам анча салмоқдор. Масалан, манғитлик Турсун бахшидан ёзиб олинган «Хурлиқо ва Ҳамро» достони Хива бахшилари репертуарларида йўқ. Ҳажми жиҳатидан эса бу достон анча кенг қўламга эга бўлиб, уни бахши 5—6 соат давомида ижро этади.

Жанубий Хоразмда тарқалган достонлар бахшилар репертуарига аксарият ёзма нусхалар асосида кириб келган бўлса, Шимолий Хоразмда кўпгина достонларнинг қадимдан бери оғзаки равишда устоздан шогирдга ўтиб келганлиги сезилади. Айрим достонларнинг ҳажман катталигининг сабабларидан бири ҳам шундандир. Бу ҳудуддаги бахшилар репертуаридаги аксарият достонлар шеърини парча билан яқунланади. Бинобарин, Манғит бахшилари куйлайдиган достонларнинг ҳажман кенг бўлиши, насрий қисмнинг салмоғи назмий қисмниқидан қолишмаслиги, финалнинг аксарияти шеърини тарзда яқунланишининг сабаблари аҳолининг

этник таркиби билан боғлиқ. Шимолий Хоразмда яшовчи ўзбеклар воҳага келиб ўрнашган пайтда улардаги бахшиларнинг дoston куйлаш аъъанаси бошқача роқ бўлган. Улар Хоразмга кўчиб келгач, маҳаллий бахшилар таъсирида аста—секин ички—бўғиз товушида куйлашдан ташқи товушда куйлашга ўтганлар. Сўнгра репертуарда, мусиқада ўзгаришлар содир бўлган, дostonлар ҳажми кичрайтирилган ва ҳоказо. Дарвоқе, Хоразмдаги дostonчилик аъъаналарининг икки алоҳида гуруҳга бўлиниши халқнинг этногенезиси билан чамбарчас боғлиқдир. Бу ҳол иккала дostonчилик аъъанасининг мусиқаси масаласида ҳам кўзга ташланади. Улардаги куйларнинг муштарак томонларидан ташқариги, алоҳидаликлари ҳам мавжуд. Бахшиларнинг бергаб маълумотига кўра, Хива бахшилари ўз куйларини ширвоний, Манғит бахшилари эса эроний деб юритишади.

Дostonлар кўп ҳолларда назм билан яқунланади. Дарвоқе, Фозил Йўлдош ўғли куйлаган «Баҳром ва Гуландом», «Зевархон», «Фарҳод ва Ширин» каби кўплаб дostonлар назм билан тугалланади. Бу ҳол ҳам қадимий аъъана билан боғланиб кетади. Демак, Хоразмдаги дostonчилик аъъаналарининг икки алоҳида гуруҳга бўлиниши халқнинг этногенезиси билан чам

барчас боғлиқдир. Бинобарин, Хоразмда яшовчи ўзбекларда тилнинг туркийлашиш жараёнининг яқин ўтмишда яқунланганлиги, воҳанинг узоқ асрлар давомида маъмурий томондан алоҳида бошқарилганлиги, шарқий ҳудуддаги туркий халқларга нисбатан ғарбий ҳудуддаги халқлар билан бўлган алоқа—аралашувнинг кучли бўлганлиги уларнинг умумий ҳаётида муайян алоҳидаликларнинг келиб чиқишига имконият яратган. Бу алоҳидаликлар мазкур воҳада тарқалган ҳолда ҳам ўз ифодасини топган.

Сафарбой РЎЗИМБОЕВ,
профессор.

М У Н Д А Р И Ж А

Рўзимбоев Х. С. Хоразм «Гўрўғли» эпик туркуми	
ҳақида	5
Гўрўғлининг туғилиши	17
Юнус пари	57
Араб Райҳон	74
Аваз уйлашган	99
Араб танган	123
Қирқ минглар	162
Авазнинг Ваёнгонга кетиши	195
К а м ш и р	209
Туҳмат ташлаган	259
Хирмондали	273
Хандон ботир	312
Сафар маҳрам	328
Бозиргон	354
Авазхон	399
Гўрўғлининг Дарбандга кетиши	433
Гўрўғлининг ўлими.....	444
«Гўрўғли» эпосининг нашри ҳақида сўз	467
Рўзимбоев С., Нур Аҳмад Хоразм дostonчилик анъа- паларининг асосий кўринишлари ва ўзига хос хусу- сиятлари	469

ХОРАЗМ ДОСТОНЛАРИ
АДАБИЙ—БАДИИЙ НАШР
ГУРУҒЛИ

Нашриёт муҳаррири: Исмоил ОЛЛАБЕРГАНОВ.

Техник муҳаррир: Баҳодир ОТАЖОНОВ.

Рассом: Наргиза ОЛЛАБЕРГАНОВА.

Мусаҳҳиҳлар: Дониёр БЕК, Шаҳноза ИСМОИЛқизи.

Ҳарф терувчи: Олмажон СОТИМОВА.

Терипга берилди: 24.07. 2004 йил. Босишга рухсат қилинди: 2.08.2004 йил. Бичими 60x84. 1/16. Ҳажми 22 босма табоқ. Тиражи 500 дона Буюртма №250.

«ХОРАЗМ» НАШРИЁТИ.

Урганч шаҳри. А. Герман кўчаси, 16—уй.

«ЭЪТИҚОД» БОСМАХОНАСИ.

Хонқа шаҳарчаси, Халқлар дўстлиги кўчаси, 16—уй.

Сўз-ишинг кўланкаси.

Демокрит.

Вафот этгану, бироқ унут
бўлмаганлар — ўлмасдирлар.

Лао-ЦЗИ.

Биз иллоти борлардан
эмас, ҳеҷ қандай бир
хислати йўқлардан нафрат-
ланамиз.

Ф. Лорашфуко.